

Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Kis Kelemen Bence

CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS A NEMZETKÖZI JOGBAN
különös tekintettel a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek alkalmazására

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

Dr. habil. Mohay Ágoston
egyetemi docens

Pécs
2021

Köszönetnyilvánítások

Az értekezés elkészítése kapcsán elsősorban szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Mohay Ágostonnak, aki nem csupán a doktori képzés ideje alatt, de azt megelőzően is támogatta szakmai fejlődésemet és bátorított céljaim elérése érdekében. Köszönet illeti a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karát, valamint a Doktori Iskolát, azért, hogy financiálisan támogatta a kutatás megvalósulását. Ezen felül köszönetet mondok hallgatóimnak, különösen Kappel Gergelynek, Schubert Bálintnak és Kiss Mátyásnak, akik nem csak a kutatás különböző fázisaiban, az eszmecserékben és az értekezés ábráinak grafikai megjelenésében is segítségemre voltak.

Végül, de egyáltalán nem utolsó sorban hálával tartozom családomnak, akik támogattak ezen az úton.

Támogatások

Az értekezés alapjául szolgáló kutatás egyes elemei az alábbi támogatások felhasználásával készültek:

AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÚNKP-18-3 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJA

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HÍVATAL

AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-19-3 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJA

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HÍVATAL

AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-20-3-II KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSA

AZ IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM JOGÁSZKÉPZÉS SZÍNVONALÁNAK EMELÉSÉT CÉLZÓ PROGRAMJA

Rövidítések jegyzéke

AQAP	Al-Kaida az Arab-Félszigeten
AUMF	Authorization for Use of Military Force. 50 USC 1541.
BT	Biztonsági Tanács
BT	ENSZ Biztonsági Tanács
CIA	Central Intelligence Agency
DARSIWA	Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts
ECCHR	European Center for Constitutional and Human Rights
EJAB	Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága
EJABi	Emberi Jogok Amerikaközi Bizottsága
EJAE	Emberi Jogok Amerikai Egyezménye
EJB	Emberi Jogi Bizottság
EJEB	Emberi Jogok Európai Bírósága
EJEE	Emberi Jogok Európai Egyezménye
ENSZ	Egyesült Nemzetek Szervezete
EU	Európai Unió
FARC	Kolumbia Forradalmi Fegyveres Erői
ICRC	A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága
ICTY	A volt Jugoszlávia területén elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekmények megbüntetésére létrehozott Nemzetközi Törvényszék
IDF	Israel Defense Forces
ISIS	Iszlám Állam
NB	Nemzetközi Bíróság
PPJE	Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya
RAF	Royal Air Force
UAV	Unmanned Aerial Vehicle
VCLT	A szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés

Tartalomjegyzék

I. BEVEZETŐ	9
1. PROBLÉMAFELVETÉS	9
1.1. <i>A célzott likvidálás mint állami eszköz és policy</i>	9
1.2. <i>A célzott likvidálás prominens eszköze, a fegyveres, pilóta nélküli repülőgép</i>	11
2. KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS HIPOTÉZISEK	15
2.1. <i>Első hipotézis</i>	15
2.2. <i>Második hipotézis</i>	16
2.3. <i>Harmadik hipotézis</i>	16
2.4. <i>Negyedik hipotézis</i>	16
2.5. <i>Ötödik hipotézis</i>	17
2.6. <i>Hatodik hipotézis</i>	17
3. A KUTATÁS MÓDSZERTANA	18
4. A DISSZERTÁCIÓ SZERKEZETE	19
II. A CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS FOGALMA	21
1. BEVEZETŐ GONDOLATOK	21
2. A CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS	23
3. AZ ASSZASZINÁCIÓ	24
3.1. <i>Asszaszináció békeidőben</i>	25
3.2. <i>Asszaszináció fegyveres konfliktusok idején</i>	26
3.3. <i>Részkövetkeztetések</i>	27
4. TÖRVÉNYTELEN ÖLÉS ÉS HALÁLBÜNTETÉS	29
4.1. <i>A törvénytelen ölés</i>	29
4.2. <i>A halálbüntetés</i>	30
4.3. <i>Részkövetkeztetések</i>	30
5. PREVENTÍV AKCIÓK	31
6. KÖVETKEZTETÉSEK	32
III. A CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS TÖRTÉNETE ÉS GYAKORLATA	36
1. BEVEZETŐ GONDOLATOK	36
2. A CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS TÖRTÉNETE	36
3. A CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS GYAKORLATA	38
3.1. <i>Izrael</i>	39
3.2. <i>Az Egyesült Államok</i>	40
3.3. <i>Az Egyesült Királyság</i>	42
3.4. <i>Célzott likvidálás más államokban</i>	44
4. A NEMZETKÖZI KÖZÖSSÉG ÉS A CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS	44
5. KÖVETKEZTETÉSEK	47
IV. A CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS ÉS A <i>JUS AD BELLUM</i>	48
1. BEVEZETŐ GONDOLATOK	48
2. AZ ERŐSZAK TILALMA	49
3. AZ ERŐSZAK TILALMA ALÓLI KIVÉTELEK	51
3.1. <i>Hozzájárulás</i>	53
3.1.1. <i>A hozzájárulás szabályai a nemzetközi jogban</i>	53
3.1.2. <i>Hozzájárulás a célzott likvidálásokhoz</i>	56
3.1.3. <i>Részkövetkeztetések</i>	57
3.2. <i>A Biztonsági Tanács határozata</i>	57
3.2.1. <i>A Biztonsági Tanács eljárási szabályai a nemzetközi béke és biztonság fenntartása érdekében</i>	57
3.2.2. <i>Az ENSZ BT határozata és a célzott likvidálás</i>	59
3.2.3. <i>Részkövetkeztetések</i>	61
3.3. <i>Az önvédelem természetes joga</i>	62
3.3.1. <i>Az önvédelmi norma jellege</i>	62
3.3.2. <i>Az önvédelmi norma tartalma</i>	63
3.3.2.1. <i>A még be nem következett támadással szembeni önvédelem problémája</i>	66
3.3.2.2. <i>A nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem problémája</i>	69
3.3.3. <i>Célzott likvidálás és az önvédelmi jog</i>	73
3.3.4. <i>Részkövetkeztetések</i>	76
4. KÖVETKEZTETÉSEK	76

V. A CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS ÉS AZ EMBERI JOGOK NEMZETKÖZI RENDSZERE	79
1. BEVEZETŐ GONDOLATOK.....	79
2. AZ ÉLETHEZ VALÓ JOG	81
2.1. <i>Az életbe való jog tartalmi oldala</i>	81
2.2. <i>Az életbe való jog és a célzott likvidálás</i>	84
2.3. <i>Részkövetkeztetések</i>	85
3. AZ EMBERI JOGOK EXTRATERRITORIÁLIS VÉDELME.....	86
3.1. <i>Az emberi jogi egyezmények extraterritoriális alkalmazhatósága</i>	86
3.2. <i>Extraterritorialitás és célzott likvidálás</i>	90
3.3. <i>Részkövetkeztetések</i>	91
4. KÖVETKEZTETÉSEK.....	92
VI. A CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS ÉS A <i>JUS IN BELLO</i>.....	95
1. BEVEZETŐ GONDOLATOK.....	95
2. A FEGYVERES KONFLIKTUSOK MINŐSÍTÉSE.....	96
2.1. <i>A fegyveres konfliktusok minősítésére alkalmazandó szabályok</i>	96
2.2. <i>A fegyveres konfliktusok osztályozása és a célzott likvidálás</i>	100
2.3. <i>Részkövetkeztetések</i>	104
3. AZ ELLENSÉGESKEDÉSRE ALKALMAZANDÓ SZABÁLYOK.....	105
3.1. <i>A humanitárius nemzetközi jog alapelvei és szabályai és a célzott likvidálás</i>	105
3.2. <i>Részkövetkeztetések</i>	112
4. A TÁMADHATÓSÁG	112
4.1. <i>A harcosok vagy kombattánsok</i>	112
4.1.1. <i>A harcosok vagy kombattánsok támadhatósága</i>	112
4.1.2. <i>A harcosok támadhatósága célzott likvidálások során</i>	113
4.2. <i>A polgári személyek</i>	114
4.2.1. <i>A polgári személyek fogalma és jogállása</i>	114
4.2.2. <i>Az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel</i>	114
4.2.3. <i>A polgári személyek támadhatósága célzott likvidálás keretében</i>	116
4.2.4. <i>Részkövetkeztetések</i>	118
5. KÖVETKEZTETÉSEK.....	118
VII. A CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS BÍRÓSÁGI FELÜLVIZSGÁLATA	121
1. BEVEZETŐ GONDOLATOK.....	121
2. FEOLDHATÓ-E A FELELŐSÉGI VÁKUUM? – BÍRÓSÁGI FELÜLVIZSGÁLAT NEMZETKÖZI SZÍNTÉREN	121
2.1. <i>A Nemzetközi Bíróság</i>	122
2.2. <i>A Nemzetközi Büntetőbíróság</i>	125
2.3. <i>Emberi jogi bíróságok</i>	131
2.4. <i>Részkövetkeztetések</i>	134
3. ALTERNATÍVÁK A FELELŐSÉGI VÁKUUM FEOLDÁSÁRA – BÍRÓSÁGI FELÜLVIZSGÁLAT NEMZETI FÓRUMOK ELŐTT	134
3.1. <i>Közvetlen bírósági felülvizsgálat</i>	135
3.1.1. <i>Bírósági felülvizsgálat az Egyesült Államokban</i>	135
3.1.1.1. <i>Al-Aulaqi v. Obama ügy</i>	135
3.1.1.2. <i>Al-Aulaqi v. Panetta ügy</i>	137
3.1.1.3. <i>Bin Ali Jaber v. United States of America ügy</i>	138
3.1.1.4. <i>Ahmad Muaffaq Zaidan v. Trump és Bilal Abdul Kareem v. Haspel ügyek</i>	139
3.1.1.5. <i>Következtetések az Egyesült Államok vonatkozásában</i>	140
3.1.2. <i>Bírósági felülvizsgálat Izraelben</i>	141
3.1.3. <i>Részkövetkeztetések</i>	144
3.2. <i>Közvetett bírósági felülvizsgálat</i>	144
3.2.1. <i>Bírósági felülvizsgálat az Egyesült Királyságban</i>	144
3.2.1.1. <i>R (Khan) v The Secretary of State for Foreign & Commonwealth Affairs ügy</i>	145
3.2.1.2. <i>JC and YA v IC, AG and CO ügy</i>	146
3.2.2. <i>Bírósági felülvizsgálat Németországban</i>	146
3.2.2.1. <i>Unterbindung der Nutzung der Air Base Ramstein für bewaffnete US-Drohneinsätze im Jemen</i>	146
3.2.2.2. <i>Feststellung von Pflichtverletzungen in Bezug auf bewaffnete US-Drohneinsätze in Somalia</i>	149
3.2.3. <i>Bírósági felülvizsgálat Európa más államaiban</i>	149
3.2.4. <i>Alternatív felülvizsgálati lehetőségek</i>	150
3.2.5. <i>Részkövetkeztetések</i>	151
4. A NEMZETI BÍRÓSÁGOK ÉS A NEMZETKÖZI JOG KAPCSOLATA, A BÍRÓI FELÜLVIZSGÁLAT JELENTŐSÉGE.....	152
5. KÖVETKEZTETÉSEK.....	153
VIII. KÖVETKEZTETÉSEK.....	154

ÖSSZEFOGLALÓ	160
ENGLISH SUMMARY	163
I. INTRODUCTION	163
II. DEFINITION OF TARGETED KILLINGS.....	163
III. STATE PRACTICE OF TARGETED KILLINGS	165
IV. LEGALITY OF TARGETED KILLINGS	166
1. <i>Jus ad bellum analysis</i>	166
2. <i>Human rights law analysis</i>	169
3. <i>Jus in bello analysis</i>	171
V. JUDICIAL REVIEW OF TARGETED KILLINGS	174
VI. CONCLUSIONS	175
FORRÁSJEGYZÉK	177

„Pontosan akkor van szükségünk a jogra, amikor szólnak az ágyúk.”
Aharon Barak

¹ „It is precisely when the cannons speak that we need laws.” Ld. HCJ 769/02. The Public Committee Against Torture et al. v. The Government of Israel et al. 61. bek. A fordítás az angol változat alapján készült.

I. Bevezető

1. Problémafelvetés

1.1. A célzott likvidálás mint állami eszköz és *policy*

A célzott likvidálások vizsgálata a nemzetközi jog lencséjén keresztül számos pontból indítható. Vizsgálódásunkat kezddhetjük történelmi esetekkel és megemlíthetjük például a Japán Birodalom admirálisának, Isoroku Yamamoto repülőgépének elfogását és lelövését 1943 áprilisából,² vagy elemezhetjük az első modern célzott likvidálási programot, amelyet Izrael indított útjára a 2000-es évek elején.³ E disszertáció célja azonban nem a célzott likvidálás mint jelenség teljeskörű bemutatási és jogi elemzése. Ennek megfelelően a célzott likvidálás egy szűkebb keresztmetszetével foglalkozom, mégpedig a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek, vagyis a drónok ilyen irányú bevetésével, amely mint olyan jelentős szakirodalmi érdeklődésre tartott számot az elmúlt években.⁴

A célzott likvidálások e formája elsőként talán 2010-ben került az érdeklődés középpontjába, amikor is Philip Alston, az ENSZ törvénytelen, gyorsított vagy önkényes kivégzések vizsgálataért felelős különmegbízottja jelentés-kiegészítésében egy olyan új jelenségről számolt be, amely egy új technológiai elemmel, a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek alkalmazásával végrehajtott célzott likvidálások voltak. A jelentés szerint 2010-ben több mint negyven állam rendelkezett ezzel a technológiával, amelyek közül néhány lézerirányítású rakéták célba juttatására is képes volt.⁵ Ezek közül a jelentés kiemelte az Egyesült Államokat, amely akkor már 2002 óta egy – akkor még – titkos célzott likvidálási programot működtetett, a CIA közreműködésével.⁶

Az első ezzel foglalkozó jelentés óta eltelt több mint tíz évben számtalan fejlemény látott napvilágot. Egyfelől más államok, példának okáért az Egyesült Királyság is átvette e technológia alkalmazását.⁷ Másfelől további államok is képessé váltak hasonló műveletek végrehajtására, így a drónok komoly szerepet játszottak a 2020 végén lezajló örmény-azeri konfliktusban is.⁸

A drón-támadással végrehajtott célzott likvidálások számos nemzetközi jogi kérdést felvetnek, amelyek egy jó része már az említett, Philip Alston által készített 2010-es jelentésben is megjelent.⁹

² OTTO, Roland: Targeted Killings and International Law. Springer, 2012. 8-9. o.

³ GUNNEFLO, Markus: Targeted Killing – A Legal and Political History. CUP, 2016. 71. o.

⁴ Magyarországon példának okáért Spitzer Jenő foglalkozott behatóan a kérdéskörrel. Ld. SPTIZER Jenő: A felfegyverzett drónok alkalmazásának egyes nemzetközi jogi kérdései. In FARKAS, Ádám – VÉGH Károly (szerk.): *Új típusú hadviselés a 21. század második évtizedében és azon túl. Intézmények és jogi kihívások*. Zrínyi Kiadó, 2020. 172-190. o. A nemzetközi szakirodalom ennél természetesen jóval gazdagabb. Ld. pl. PLAW, Avery – FRICKER, Matthew S. – COLON, Carlos R.: *The Drone Debate – A primer on the U.S. Use of Unmanned Aircraft Outside conventional Battlefields*. Rowman & Littlefield, 2016; KNUCKEY, Sarah (szerk.): *Drones and Targeted killings – Ethics, Law, Politics*. International Debate Education Association, 2015. vagy CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018.

⁵ Report of the Sepcial Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executins, Philip Alston. Addendum. Study on Targeted Killings. A/HRC/14/24/Add. 6. 2010. május 28. 27. bek.

⁶ A/HRC/14/24/Add. 6. 18-19. bek.

⁷ British Drones: An Overview. Drone Wars. 2019 május. <https://dronewars.net/british-drones-an-overview/> (2021. 01.04.)

⁸ DIXON, Robin: Azerbaijan's drones owned the battlefield in Nagorno-Karabakh – and showed future of warfare. *The Washington Post*. 2020. november 11.

⁹ Természetesen Philip Alstont követően is születtek célzott likvidálással kapcsolatos jelentések az ENSZ különmegbízottjaitól, így utalhatunk a Christof Heyns által készített két jelentésre, amelyek közül egy röviden elemzi a dróntámadások számos releváns aspektusát, valamint egyet, amely érintőlegesen foglalkozott a kérdéssel, az élethez való jog rendszeti akciókban való védelmével foglalkozik behatóan. Ld. Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions. A/68/382. 2013. szeptember 13. 12-101. bek. és Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, Christof Heyns. A/HRC/26/36. 2014. április 1. 135-

Ennek megfelelően el kell tudni határolni egymástól a fegyveres konfliktus keretei között végrehajtott katonai akciókat az azon kívüli célzott likvidálásoktól.¹⁰ Választ kell tudni adni továbbá olyan kérdésekre, hogy ki, mikor és milyen alapon támadható,¹¹ valamint abban az esetben, ha az erőszakalkalmazásra a támadást végrehajtó államon kívül kerül sor, akkor milyen jogi alapja lehet egy ilyen beavatkozásnak egy másik állam szuverenitásába.¹²

Az értekezés alapjául szolgáló kutatás megkezdésének időpontjában a célzott likvidálás – néhány történelminek nevezhető példát leszámítva – alapvetően a terrorizmus elleni küzdelem egyik eszköze volt, amelyet korábban jellemzően különleges erők bevetésével, előre telepített robbanóanyaggal, vagy éppen helikopterből kilőtt rakétával valósítottak meg.¹³ Az Egyesült Államokat és rajta keresztül az egész világot megrázó 2001. szeptember 11-ei terrortámadásokat követően a célzott likvidálás elsődleges formája a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek bevetése lett, amely szerkezetek így a terrorizmus elleni küzdelem egyik ikonjává is váltak.¹⁴ A drónok alkalmazása meghatározott terrorista célpontok megsemmisítésére csaknem¹⁵ kizárólagosság vált, amelynek fő hirdetője egyértelműen a már többször említett Egyesült Államok volt.¹⁶

Mindez a dolog természetéből adódóan számos következménnyel járt a célzott likvidálások nemzetközi jogi legalitásának vizsgálata vonatkozásában. Ezek közül az első és talán legfontosabb a célzott likvidálások nemzetközi kapcsolatokban elfoglalt helyét érintette, ugyanis az elemzések kiindulópontja az kellett, hogy legyen, hogy a célzott likvidálás egy eszköz a terrorizmus elleni küzdelemben, mégpedig egy olyan eszköz, amely nem feltétlenül illeszkedik bele abba a bűnüldözési paradigmába, amelyet a terrorizmus elleni küzdelemre elsősorban alkalmazandónak vélünk. Nem lehet eltekinteni attól sem, hogy a modern célzott likvidálások határon átnyúló jellegűek, így egyebek mellett az államközi erőszakalkalmazás nemzetközi jogi szabályai is a vizsgálat tárgyát kell, hogy képezzék, amely különösen jelentős a tekintetben, hogy a célzott likvidálások tárgyai alapvetően olyan terrorista vagy terrorista gyanús személyek, akiknek a magatartása főszabály szerint legalábbis nemzetközi jogi értelemben nem tudható be egy államnak sem. Ebből a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem számos problematikus kérdése következik. Mindez kiegészül a fegyveres konfliktusok jogának különböző támadhatósági és státuszkérdéseivel, valamint az emberi jogok extraterritoriális védelmével is.

141. bek. Legfrissebben pedig a jelenlegi törvénytelen, gyorsított vagy önkényes kivégzések vizsgálatáért felelős ENSZ különmegbízott Agnès Callamard is készített egy jelentést, mégpedig Quassem Soleimani iráni tábornok az Egyesült Államok által végrehajtott célzott likvidálása kapcsán. Ld. Use of armed drones for targeted killings. Report of the Sepcial Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions. A/HRC/44/38. 2020. augusztus 15.

¹⁰ A/HRC/14/24/Add. 6. 46-56. bek.

¹¹ A/HRC/14/24/Add. 6. 57-69. bek.

¹² A/HRC/14/24/Add. 6. 37-45. bek.

¹³ Ld. pl. KIS-BENEDEK József: A palesztin intifáda biztonságpolitikai és katonai összefüggései. *Felderítő Szemle*, 2006/3. sz. 48. o.

¹⁴ Ld. pl. SPITZER Jenő: Koordináták a legalitás felé – A dróntámadások nemzetközi joggal való összeegyeztethetőségének egyes kérdései. *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 2017/1-2. sz. 69. o. 2020-ra a drónok által végrehajtott célzott likvidálások a terrorizmus elleni küzdelem „normális” formájává váltak. Ld. SABBAGH, Dan: Targeted killings via drone becoming 'normalised' - report. *The Guardian*. 2020. január 19.

¹⁵ Érdekességként megjegyzendő, hogy a legnagyobb jelentőségű célzott likvidálási akciókat mégsem drónokkal hajtották végre. Így különleges alakulatok végeztek Osama bin Ladennel, 9/11-es terrortámadások szellemi atyjával, 2011-ben. Ld. Macon PHILIPS, Macon: Osama Bin Laden Dead. *The White House President Barack Obama*. 2011. május 2. <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2011/05/02/osama-bin-laden-dead> (2020. október 29.). Szintén hasonló körülmények között vesztette életét Abu Bakr al-Baghdadi, az Iszlám Állam alapítója és vezetője 2019 őszén. Ld. Statement from the President on the Death of Abu Bakr al-Baghdadi. *White House*. 2019. október 27. <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/statement-president-death-abu-bakr-al-baghdadi/> (2020. október 29.)

¹⁶ Ld. részletesen II. fejezet.

Ezek a következtetések bár nem elhanyagolhatóak, azonban mindenképpen árnyalásra szorulnak 2020 januárját követően. Az év első napjaiban ugyanis az Egyesült Államok olyat tett, amit a II. világháború óta egyszer sem, mégpedig célzottan likvidálta egy másik állam fegyveres erejének egy tagját, az iráni Quassem Soleimani tábornokot.¹⁷ Ezzel a fentiekben vázolt helyzet alapjaiban megváltozott, ugyanis kialakult a modern célzott likvidálások egy másik csoportja, amely immáron nem a terrorizmus elleni küzdelem jegyében zajlik.

A disszertáció keretei között, igazodva a nemzetközi kapcsolatok és politika legfrissebb fejleményeihez, a drónok által végrehajtott célzott likvidálások mindkét formáját vizsgálom: a terrorizmus elleni küzdelem, és a modern államközi hadviselés eszközeként egyaránt. Ennek során a fentiekben lefektetett kérdéseket válaszolom meg, mégpedig egy szűk tényállási keret, az államok által, saját területükön kívül végrehajtott célzott likvidálások elemzésével.

1.2. A célzott likvidálás prominens eszköze, a fegyveres, pilóta nélküli repülőgép¹⁸

A pilóta nélkül repülőgép, vagy angol rövidítéssel UAV (*Unmanned Aerial Vehicle*) egy olyan légi járművet jelöl, amelynek fedélzetén nincs jelen az azt irányító pilóta.¹⁹ A hétköznapi nyelv e szerkezeteket az angol „*drone*”, vagyis méh here szóból adódóan drónnak nevezi. Etimológiai megközelítésben a drón elnevezést kezdetben a gépek által generált hanghatáshoz kapcsolták, mára azonban – amikor léteznek teljesen csendben működtethető UAV-k is – e megközelítés részben meghaladtá vált.²⁰ Feltétlenül kiemelést érdemel azonban az, hogy a drónok generálta hanghatás nem csak e technikai eszközök elnevezése miatt jelentős, ugyanis a gyakorta célzott likvidálással érintett társadalmak esetében a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek jellegzetes hangja nagyban erősíti a katonai akciók negatív mentális hatásait: hozzájárul ugyanis a célzott likvidálástól való folyamatos félelemhez.²¹

Kiindulásképpen célszerű néhány technikai jellegű fogalmi elhatárolást tenni, amely nélkülözhetetlen a pilóta nélküli légi járművekről szóló tudományos igényű vizsgálódáshoz. Elsőként említendő a pilóta nélküli repülőgép rendszer, vagy UAS (*Unmanned Aircraft System*). Ez a pilóta nélküli légi járművön kívül már az annak működését biztosító környezetet is magába foglalja. A fenti fogalmak azonban alapvetően bármely drónra alkalmazhatóak, az értekezés szempontjából azonban kiemelést érdemelnek a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek, vagy UCAVs (*Unmanned Combat Aerial Vehicles*) és az ahhoz kapcsolódó rendszer UCAS (*Unmanned Combat Air System*). E fogalmak a fegyveres, vagy felfegyverzett alkalmazásra is képes harci pilóta nélküli repülőgépeket

¹⁷ CROWLEY, Michael – HASSAN, Falih – SCHMITT, Eric: U.S. Strike in Iraq Kills Qassim Suleimani, Commander of Iranian Forces. *The New York Times*. 2020. január 2.

¹⁸ E részlet részben OTDK dolgozatomon, valamint szakdolgozatomon alapul. Ld. KIS KELEMEN Bence: Extraterritoriális célzott likvidálás a hagyományos hadszíntereken kívül, az Egyesült Államok drón-programjának tükrében. Szakdolgozat, PTE ÁJK, 2016.

¹⁹ PALIK Máttyás (szerk.): Pilóta nélküli repülés profiknak és amatőröknek, második javított kiadás. Nemzeti Közszerológati Egyetem, 2013. 11. o.

²⁰ A fejlett technológia mára már lehetővé teszi tenni nem csak hangjukban, de formájukban és méretükben is méh herére hasonlító drónok megalkotását, ilyenek az ún. nano vagy kolibrimadár drónok. E szerkezetek akár ablakpárkányokon is landolhatnak, és ha célzott likvidálására alkalmazzák őket, akkor feltehetőleg mérge útján végeznek majd a kiválasztott célponttal. Erre tudomásom szerint eziádig nem került sor. Ld. CSAPÓ Zsuzsanna: Drónok harca- kérdések kereszttüzében, Van-e szükség új nemzetközi szabályozásra. In CSAPÓ Zsuzsanna (szerk.): *Emlékkötet Hercegh Géza születésének 85. évfordulójára – A ius in bello fejlődése és mai problémái*. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013. 39. o. PALIK: *Pilóta nélküli repülés ...* 11. o. A kolibrimadár drónról részletesen ld. MELZER, Nils: *Human Rights Implications of the Usage of Drones and Unmanned robots in warfare*. Directorate-General for External Policies. European Union. 2013. 9. o.

²¹ Living under drones: death, injury, and trauma to civilians from US drone practices in Pakistan. International Human Rights and Conflict Resolution Clinic at Stanford Law School and Global Justice Clinic at NYU School of Law. 2012. 80. o.

és az ahhoz tartozó, irányító, kiszolgáló és karbantartó rendszereket foglalják magukban.²² A disszertációban drón alatt fegyveres, pilóta nélküli repülőgépet értek, kivételt képez ez alól a történeti vizsgálódás, ahol minden pilóta nélküli légijárművet jelöl a kifejezés.

A pilóta nélkül repülőgépek mint technológia immáron több mint 150 éve része a hadviselésnek, és annak ellenére, hogy mára már a polgári életben is széles körben alkalmazzák azokat, mégiscsak a háborús konfliktusok eredményeképpen létrejött technikai fejlesztésnek nevezhetjük őket.²³

Sokszor olvasható, hogy a pilóta nélküli légi járművek első megjelenését a második világháború „távírányítású” repülőgépeihez vagy éppen még korábban, az első világháború légi torpedóihoz²⁴ kötik, azonban a drónok első katonai bevetéséről szóló írásos feljegyzés sokkal korábbra datálható, nevezetesen 1849. augusztus 22-ére, amikor az osztrák seregek megostromolták Velence városát. Ebben az ütközetben ballonokkal próbálták bombázni az egyébként a tüzéség számára elérhetetlen várost. A XIX. század a „pilóta nélküli légi ballonok” kora maradt, amelyet változó sikerekkel alkalmaztak az amerikai kontinensen is.²⁵

Az új századdal a fejlődés iránya is megváltozott és – a már fent említett módon – az első világháborút és az azt követő néhány évet az ún. pilóta nélküli repülő torpedók határozták meg. Ezek a szerkezetek egy előre kijelölt irányt követtek, majd elég pontatlan módon belerepültek az eltalálni kívánt célba a fedélzeten szállított robbanóanyag segítségével felrobbantva azt.²⁶

A második világháborúban még mindig a robot-rakétáké volt a főszerep. A világháború talán leghíresebb távírányítású pilóta nélküli repülőgépe a német V-1 rakéta volt. Ez a fegyver amikor elérte az előre beállított távolságot, ahol a célja elhelyezkedett, a magassági kormányok átállításával zuhanásba kezdett. Mindeközben a hajtómű leállt, élesedett a robbanófej, lényegében tehát a szerkezet úgy működött, mint egy repülőgépből kidobott szabadesésű bomba. Mindazonáltal a „megtorló fegyver”²⁷ sem hozott átütő sikert a partraszállás után. Az USA is megalkotta a saját ilyen repülőgépét egy lezuhant V-1-es alapján JB-2 Doodle Bug néven. Ebben a korszakban jelentek meg azonban az amerikai TDR-1 elnevezésű drónok is, amelyből egy időben négyet lehetett irányítani a rá szerelt kamera visszasugárzott képei alapján. Ezeket már sikeresen alkalmazták harci szituációkban: a háború végéig 46 sikeres támadásban vettek részt.²⁸ A második világháborúban ezen túlmenően lőgyakorlatokra is használtak drónokat.²⁹

A hidegháború alatt a fejlődés új irányt vett a pilóta nélkül repülőgépek terén. Ezúttal a célrepülőgépeké lett a főszerep, amely az 1960-as évekre válhatott valósággá a Northrop vállalat jóvoltából. A kétpólusú világ mindkét oldalán felgyorsult a hangsebességet elérni képes drónok fejlesztése. Így jutunk el a vietnámi háborúig, amikor is az első mai fogalmaink szerint értelmezhető UAV-k harctéri bevetésére került sor, mégpedig felderítő célzattal. A felderítés gyakorlatilag a légi csapások előtti helyzetfelmérést, majd pedig az okozott károk felmérését jelentették. Ezen felül

²² PALIK: *Pilóta nélküli repülés ...* 12. o. A disszertációban az idézett magyar irodalommal szemben, az „Air” szó helyett a precízebb „Aerial” jelzöt használok.

²³ HENDERSON, Ian – CAVANAGH, Bryan: *Unmanned Aerial Vehicles: Do They Pose Legal Challenges?* In NASU, Hitoshi – MCLAUGHLIN, Robert (szerk.): *New Technologies and the Law of Armed Conflict*. Asser Press - Springer, 2014. 210. o.

²⁴ PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate...* 14. o. Álláspontom szerint ez sokkal inkább hasonlított még a rakétákra, mint egy mai értelemben vett drónra.

²⁵ Az ostrom történetéhez ld. PALIK: *Pilóta nélküli repülés ...* 25-26. o.

²⁶ E korszakról részletesen ld. PALIK: *Pilóta nélküli repülés ...* 26-28. o. Vö. PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate...* 14. o.

²⁷ A V-1 rakéta német nevében a V a „Vergeltungswaffe” szót jelenti, amely magyarul annyit tesz, megtorló fegyver. PALIK: *Pilóta nélküli repülés ...* 31. o.

²⁸ E korszakról részletesen ld. PALIK: *Pilóta nélküli repülés ...* 31-34. o.

²⁹ PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate...* 14-15. o.

alkalmazták őket rádiólokációs felderítésben, valamint fontos szerepet játszottak az ellenség zavarásában, megtevesztésében és a légvédelmi rakéták elkerülésében.³⁰

Izrael az amerikai eredményeken felbuzdulva belekezdett saját drónjainak fejlesztésébe. Ezek közül kiemelendők a Pioneer, a Hermes, és a Heron típusú felderítő gépek. Izrael – valószínűleg a rá nehezedő állandó nyomás és folyamatos háborúskodás hatására is – a világ egyik legnagyobb UAV exportőrévé vált, amely olyan államoknak is szállít, mint Oroszország, India, Nagy-Britannia, Németország vagy Törökország.³¹

Az Öböl-háborúban – főként a „Sivatagi vihar” és „Sivatagi pajzs” hadműveletek során – alkalmaztak pilóta nélküli repülőeszközöket. A szövetséges haderőből az USA, Nagy-Britannia és Franciaország vetett be rendkívül változatos típusú és fajtájú drónokat. Ezekben a fegyveres összeütközésekben végre lehetővé vált valós idejű adatok továbbítása, mélyen az ellenséges vonalak mögött is. A nagy veszteségek ellenére is sikeresek voltak ezek az akciók, hiszen olyan feladatokat végeztek el, amit más módon nem, vagy csak hatalmas mértékű emberáldozatokkal lehetett volna megtenni.³² Ebben a konfliktusban a pilóta nélküli repülőgépeket felderítési célra használták fel.³³

Az Öböl-háborút követően egy európai konfliktus váltotta ki a drónok alkalmazásának szükségességét, ez pedig a délszláv háború volt. A NATO részéről 1995 óta folyamatosan végeztek felderítő műveleteket különböző típusú drónok a konfliktus során. Ezek közül kiemelendők az 1996-tól hazánkban – a taszári légi bázison – állomásozó USAF (United State Air Force) Predatorok, amelyek később átalakítva a terrorizmus elleni küzdelemben is szerepet kaptak.³⁴

A történeti fejlődés áttekintésében itt érdemes megállni egy pillanatra és áttekinteni, hogy milyen főbb tulajdonságokkal rendelkezett az 1990-es évekre kifejlesztett Predator, ami később, egészen pontosan 2000 nyarára lehetővé tette, hogy akár célzott likvidálásokat is végrehajthassanak általuk. A Predator közel 15 méteres fesztávolsággal rendelkezett, amely jóval meghaladta kicsivel több mint 8 méteres hosszát. Mindez kiegészült 135 mérföld/órás végsebességével. Ezzel a gép akár 40 órát is képes volt a levegőben maradni – tényleges alkalmazása azonban általában egy teljes napra korlátozódott. E képessége lehetővé tette a kiválasztott katonai célpontok hosszan tartó, sőt akár folyamatos megfigyelését is. A megfigyelés 2000-re azonban nem mutatkozott elégnek és a Predatorokat felszerelték két Hellfire típusú rakétával is, így létrehozva az első modern értelemben vett fegyveres, pilóta nélküli repülőgépet, amely megkezdhette legfőbb misszióját, hogy Osama bin Ladenre vadásszon Afganisztánban.³⁵

Látható tehát, hogy a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek kifejlesztése megelőzte a 2001. szeptember 11-ei terrortámadásokat, így tehát az ezzel az eszközzel végrehajtott célzott likvidálások nem tekinthetők e tragikus eseménysor egyenes következményének. 9/11 azonban kétségkívül elindított egy folyamatot, ugyanis 2001. október 7-én lezajlott az első felfegyverzett Predatorral végrehajtott akció a Talibán és az al-Kaida ellen.³⁶

³⁰ E korszakról részletesen ld. PALIK: *Pilóta nélküli repülés ...* 34-39. o. Kiemelendő továbbá, hogy ebben a korszakban nem nevezhetjük túl sikeresnek a pilóta nélküli repülőgépek által végzett kémkedést, felderítést, ami Vietnámon kívül példának okáért Kínára is kiterjedt a lassú információ áramlás miatt. Ld. PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate ...* 15-16. o.

³¹ Izrael fejlesztéseiről ld. PALIK: *Pilóta nélküli repülés ...* 34-39. o.

³² Az Öböl-háború drónjairól részletesen ld. PALIK: *Pilóta nélküli repülés ...* 44-46. o.

³³ PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate ...* 16-17. o.

³⁴ A drónok balkáni szerepének részletes leírásához ld. PALIK: *Pilóta nélküli repülés ...* 46-48. o. Magyarország mellett Albániában is állomásoztak Predator típusú drónok. PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate ...* 18. o.

³⁵ PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate ...* 16-21. o.

³⁶ PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate ...* 21. o. PALIK: *Pilóta nélküli repülés ...* 48. o.

Az ezt követő terrorizmus elleni küzdelemben a felderítésre használt Global Hawk mellett a Predator típus nagytestvérének tekinthető Reaper emelhető ki, amelyet először 2007-ben vetettek be Afganisztánban. Ez a szerkezet mindenben felülmúlta a Predator drónokat.³⁷ Az UAV-k alkalmazása később más államok területére is kiterjedt, úgymint Jemen, Szomália, Szíria és Irak.³⁸

2020-as adatok alapján potenciálisan legalább 150 állam rendelkezik fegyveres drón-technológiával, ebből legkevesebb 102-nek aktív arzenálja van, 40 pedig vagy rendelkezik ezekkel a fegyverekkel, vagy azok beszerzése éppen folyamatban volt.³⁹ Ezek közül vélhetően 35 állam tudhatja magáénak a legnagyobb és „leghalálosabb” drón típusokat. 2015 óta vélhetően összesen 11 állam, köztük az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Izrael, sőt Törökország és Nigéria is vetett be fegyveres, pilóta nélküli repülőgépeket egyebek mellett célzott likvidálási akciók során.⁴⁰ A 2020-as év több fordulatot is hozott a fegyveres drónok alkalmazási körében, ugyanis először vetettek be ilyen katonai eszközöket nemzetközi fegyveres konfliktusban, mint a már említett iráni tábornok célzott likvidálása során, valamint a szintén felvetett örmény-azeri háborúban. Egyesek szerint az elkövetkező 10 évben az összes pilóta nélküli repülőgép több mint 40%-a lesz felfegyverezve, ezzel párhuzamosan pedig egyre több állam alkalmazza majd ezt a technológiát.⁴¹

A fenti rövid történeti áttekintésből világosan látszik, hogy az államok előszeretettel használnak pilóta nélküli légi járműveket katonai célok elérésére, illetve ezek fejlesztése az elmúlt száz évben egyre halálosabb szerkezeteket hozott létre. A fejlődés lendülete pedig – egyelőre legalábbis úgy tűnik – megmarad. Logikusan következik mindebből az a kérdés, hogy mi lehet az oka a drónok ilyen gyors elterjedésének? Vajon miért mondhatta Leon Panetta, a CIA egykori vezetője, hogy a drón az egyetlen eszköz, amivel legyőzhető az al-Kaida vezetése?⁴²

Kezdjük az egyik legmateriálisabbnak tekinthető kérdéssel, nevezetesen az árral. Elsőként rögzíthető, hogy a pilóta nélküli légi platformok ára töredéke a hasonló képességekkel rendelkező hagyományos rendszereknek. A Predator típusú drón példának okáért megjelenésének időpontjában 1.5-4.5 millió dollár közötti áron mozgott, ezzel szemben egy F-22-es Raptor, vagy egy F-31-es Joint Strike Fighter több mint 100 millió dollárba került. A finansziális jellegű előnyöket növelte az alacsony üzemanyagköltség is.⁴³ Szintén az UAV-k pénzügyi fenntarthatóságához kapcsolódik egy másik kérdés is, nevezetesen az, hogy mennyi ember kell azok üzemeltetéséhez. Egy 2018-as tanulmány szerint a Reaper, valamint a Predator típusú drónok 24 órás bevetéséhez legalább 350 fő személyzetre van szükség.⁴⁴ Ez a dolog természetéből adódóan jelentősen növeli a költségeket. A platformokat váltott légénység mellett akár a teljes repülési időtartamuk alatt alkalmazni lehet, például hosszú megfigyelés esetén,⁴⁵ tovább növelve ezzel az összes kiadást. Látható tehát, hogy a drónok viszonylag alacsony bekerülési költséggel szerezhetőek be, azonban fenntartásuk hatalmas költségvonzattal rendelkezik. A fentiekben említett módon a drónokkal akár

³⁷ PALIK: Pilóta nélküli repülés ... 50. o.

³⁸ Ezeket a kérdéseket részletesen a III. fejezet tárgyalja.

³⁹ Összehasonlításképpen 10 évvel ezelőtt a drón-technológiával rendelkező államok száma 40 körül mozgott, amely exponenciális növekedésre utal. Ld. A/HRC/14/24/Add. 6. 27. bek.

⁴⁰ A/HRC/44/38. 7. bek.

⁴¹ A/HRC/44/38. 10. bek.

⁴² „Very frankly, [drones are] the only game in town in terms of confronting or trying to disrupt the al Qaeda leadership” Ld. U.S. airstrikes in Pakistan called 'very effective' .CNN *Politics*. 2009. május 18. <http://edition.cnn.com/2009/POLITICS/05/18/cia.pakistan.airstrikes/> (2021. 01. 21)

⁴³ Meg kell jegyezni, hogy a Reaper típusú drónok már lényegesen többre, egyenként mintegy 20 millió dollárba kerültek 2010 környékén, ez azonban még mindig lényegesen olcsóbb a fent bemutatott hagyományos harci gépeknél. PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate* ... 18. és 23. o.

⁴⁴ DICKINSON, Laura A.: Drones, Automated Weapons, and Private Military Contractors – Challenges to Domestic and International Legal Regimes Governing Armed Conflict. In LAND, Molly K. – ARONSON, Jay D. (szerk.): *New Technologies for Human Rights Law and Practice*. CUP, 2018. 95. és 97. o. Erről részletesen ld. még a VII. fejezetet.

⁴⁵ PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate* ... 18. o.

egy teljes napig megfigyelhető és bármikor meg is semmisíthető egy adott célpont, amely vitathatatlan taktikai előnyt is jelent.

Barack Obama, az Egyesült Államok 44. elnöke 2013-ban egy, a *National Defense University*-n tartott beszédében kiemelte: a hagyományos légierő vagy rakéták sokkal kevésbé pontosak mint a drónok és sokkal nagyobb civil áldozatokat okozhatnak, ami együtt jár a helyiek felháborodásával is.⁴⁶ A drónok minden kétséget kizáróan, pénzügyileg fenntarthatóbbak mint egy – hasonló akciókat lehetővé tevő – megszállás; könnyen adaptálhatók új, megváltozott körülményekhez, hatékonyak, és ami talán ennél is fontosabb, politikailag elfogadhatóak különösen alkalmazásuk könnyű letagadhatósága, sikeres akció esetén pedig politikai hasznuk miatt.⁴⁷

Ezen felül az sem elhanyagolható tényező, hogy a drónoperátorok egy képernyőn keresztül szemlélik az eseményeket és számítógépen keresztül irányítják a repülőgépeket. Ezzel a „pilóták” teljes mértékben kikerülnek a veszélyzónából, így az akció a saját humánerőforrásokra semmilyen veszéllyel nem jár.⁴⁸ A drónok e jellegzetességét etikai kritika is érte, miszerint ez egyfajta „PlayStation mentalitást” fejleszt ki az operátorokban az ölés tekintetében.⁴⁹

Összességében egy dolog vitathatatlan: a drónok velünk maradnak.⁵⁰ Az UAV-kat sikerrel alkalmazták célzott likvidálási programokban, de mint minden katonai akció, ezek is felvetnek számos jogi, politikai valamint etikai kétséget. Az értekezés keretei között a jogi kérdések nemzetközi jog vetületét vizsgálom.

2. Kutatási kérdések és hipotézisek

2.1. Első hipotézis

A célzott likvidálás mellett még számos más fogalmat alkalmaznak a többek között drónokkal történő, határon átnyúló, halálos eredménnyel záruló erőszakalkalmazásokra. A disszertáció II. fejezetében arra a kérdésre keresem a választ, hogy e fogalmak közül melyik a legalkalmasabb a vonatkozó állami gyakorlat leírására. Álláspontom szerint e fogalmak egy része szükségtelenül határolja le a vizsgálandó tárgykörét és feleslegessé teszi a jogszerűségről folytatott vizsgálandást, hiszen a leírt állami akciókat alapvetően jogellenesnek tekinti. Ennek fényében szükséges a célzott likvidálás fogalmának meghatározása és elhatárolása a többi, ezzel kvázi szinonimaként használt fogalomtól, továbbá utalni kell arra is, hogy mely esetekben van valóban szükség a különböző állami magatartások és a célzott likvidálások érdemi elhatárolására. Ennek alapján első hipotézisem a következő:

⁴⁶ „Conventional airpower or missiles are far less precise than drones, and are likely to cause more civilian casualties and more local outrage.” Ld. Remarks by the President at the National Defense University. White House. 2013. május 23. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/05/23/remarks-president-national-defense-university> (2021. 01. 22.)

⁴⁷ A/HRC/44/38. 14. bek.

⁴⁸ ORR, Andrew C.: Unmanned, Unprecedented, and Unresolved: The Status of American Drone Strikes in Pakistan Under International Law. *Cornell International Law Journal*, 44. (2011) 735. o. A drón „pilóták” azonban ha nem is kerülnek közvetlenül a tűzvonalba, mentális megterhelésük igen jelentős, amelyet több tanulmány is kimutattott. Ld. VALENZANO, Ana et al.: Stress Profile in Remotely Piloted Aircraft Crewmembers During 2 h Operating Mission. *Frontiers in Physiology*, 9. (2018) 461. cikk. WALLACE, D. – CASTELLO, J.: Eye in the sky: Understanding the mental health of unmanned aerial vehicle operators. *Journal of Military and Veteran's Health*. 25. (2017) 36. o.

⁴⁹ KEENE, Shima D.: *Lethal and Legal? The Ethics of Drone Strikes*. United States Army War College Press. 2015. 22. o.

⁵⁰ „The plain fact is that this technology is here to stay, and its use in theatres of conflict is a reality with which the world must contend.” Ld. Statement by Ben Emmerson, UN Special Rapporteur on Counter-Terrorism and Human Rights concerning the launch of an inquiry into the civilian impact, and human rights implications of the use of drones and other forms of targeted killing for the purpose of counter-terrorism and counter-insurgency. *United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights*. 2012. január 24. <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Terrorism/SRCTBenEmmersonQC.24January12.pdf> (2021. január 22.)

A célzott likvidálás mint neutrális fogalom a legalkalmasabb az állam határon átnyúló erőszakalkalmazásainak leírására, amelyek célja egy előre meghatározott személy halálának előidézése, mégpedig oly módon, hogy a célszemély nincs az erőszakot alkalmazó őrzetében.

2.2. Második hipotézis

Egy nemzetközi jogi értekezés nem lehet teljes egy jelenség kellő körültekintéssel elvégzett állami gyakorlatának feltérképezése nélkül. Ebből a célból a III. fejezetben általános képet festek a célzott likvidálások történetével, valamint jelenlegi állami gyakorlatával kapcsolatban. Álláspontom szerint az államok hallgatása rendkívül nehézíti teszi a célzott likvidálások legalitásáról alkotott felfogásuk vizsgálatát, amely főként annak tudható be, hogy ezekre a katonai akciókra főként terrorelhárítási akciók keretében kerül sor, így pedig – alapvetően legalábbis – egyik állam érdekkörébe sem tartozó célpontok megsemmisítéséről beszélünk. Bár az államok tisztában vannak azzal, hogy a célzott likvidálások és főként a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek alkalmazása problémás lehet a hatályos nemzetközi jogban, minden esetben valamilyen nemzeti és/vagy belső jogi igazolást keresnek magatartásukra. Ennek alapján második hipotézisem a következő:

Az államok kiterjedt célzott likvidálási gyakorlattal rendelkeznek, amely hosszú múltra tekint vissza, és bár egyértelmű képet nem alkothatunk a nemzetközi jog alanyainak a célzott likvidálásairól alkotott jogi véleményéről, minden állam igyekszik valamilyen módon alátámasztani az általa véghezvitt katonai akciók legalitását, végső soron hitet téve ezzel a nemzetközi jog kötelező erejű szabályai mellett.

2.3. Harmadik hipotézis

Tekintettel arra, hogy a célzott likvidálási programok jelentős része határon átnyúló elemmel rendelkezik, ezért elengedhetetlen, hogy azokat megvizsgáljuk a *jus ad bellum* lencséjén keresztül, amelyre a IV. fejezetben kerül sor. Álláspontom szerint a célzott likvidálásokra a *jus contra bellum* rendszere alapján akkor kerülhet sor jogszerűen, ha a terület állami hozzájárulását adja a területén való célzott likvidálás végrehajtásához, vagy az ENSZ Biztonsági Tanácsa hatalmaz fel egy vagy több államot erőszak alkalmazására, amelyen belül kivitelezhetőek az ilyen műveletek, illetve, ha az állam egyéni vagy kollektív önvédelmi jogát alkalmazza. Az államok célzott likvidálási gyakorlata alapján megállapítható, hogy a hozzájárulás és az önvédelem képezik a célzott likvidálások *jus ad bellum* igazolásainak gerincét, azonban a legtöbb esetben az önvédelem lehetőségét kiterjesztően értelmezik, a nem állami szereplőkkel szembeni közvetlen önvédelem engedélyezésével és a küszöbön álló fenyegetésekkel szembeni fellépés lehetőségének indokolatlan kiszélesítésével. Ennek alapján harmadik hipotézisem a következő:

Az államok célzott likvidálási programjaira az erőszak alkalmazását kivételesen lehetővé tevő jogalapok oldaláról az állam beleegyezése, az ENSZ Biztonsági Tanácsának felhatalmazása vagy pedig önvédelem gyakorlása alapján kerülhet sor. Míg az állami gyakorlat a hozzájárulás alapján végrehajtott műveletek esetében azt mutatja, hogy amennyiben azokat a terrorizmus elleni küzdelem során hajtják végre az akció valószínűsíthetően jogszerű lesz, addig az önvédelem alkalmazása esetén annak kiterjesztő értelmezése miatt gyakorta jogellenes eredményre vezet.

2.4. Negyedik hipotézis

A célzott likvidálások legalitásának vizsgálata során a téma *jus ad bellum* elemzését követően az V. fejezetben a logikus lépés az emberi jogi elemzés, ugyanis általánosságban, fegyveres konfliktus hiányában e műveletekre az emberi jogok nemzetközi rendszere lesz irányadó. A célzott likvidálások emberi jogi vizsgálata során alapvetően két kérdésre kell hangsúlyt fektetni. Egyfelől arra, hogy nem lehet jogszerű lehet az élethez való jog tartalmi oldala szempontjából egy olyan állami gyakorlat, amely előre meghatározott személyeket szándékosan likvidál, másfelől, az államokat saját területükön kívül is kötik negatív emberi jogi kötelezettségei. Ennek alapján harmadik hipotézisem a következő:

Az emberi jogok nemzetközi rendszere szempontjából az államok által működtetett célzott likvidálási programok nagy valószínűséggel jogellenesek lesznek, amennyiben azok a célszemélyek korábbi cselekményeire alapozzák a támadhatóságot, nem pedig az általa jelentett küszöbön álló és másként el nem hárítható életre jelentett fenyegetésre. Az államokat ezen felül a nemzetközi szokásjogból és az emberi jogi nemzetközi szerződésekből eredően is kötik negatív jellegű kötelezettségei, így minden államnak tartózkodnia kell a fentieknek meg nem felelő célzott likvidálásokról.

2.5. Ötödik hipotézis

A célzott likvidálások egy jelentős részére fegyveres konfliktusok között kerül sor, így a VI. fejezetben meg kell vizsgálni, hogy a *jus in bello* szabályai alapján mikor kerülhet sor jogszerűen egy célzott likvidálásra. Úgy vélem, hogy fegyveres konfliktusok idején alapvetően akkor tekinthetünk jogszerűnek egy célzott likvidálási akciót, ha azt harcosok vagy kombattánsok, vagy olyan személyek ellen követik el, akik folyamatos harci funkciót töltenek be egy szervezett fegyveres csoportban. Ilyen akcióra sor kerülhet jogszerűen még az ellenségeskedésben sporadikusan résztvevő polgári személyekkel szemben is, amennyiben a művelet tiszteletben tartja a humanitárius nemzetközi jog egyéb normáit. Az államok célzott likvidálási gyakorlata alapvetően arra utal, hogy azok előszeretettel alkalmazzák a humanitárius nemzetközi jog normáit olyan esetekben is, amikor erre nem lenne lehetőség és a támadhatóság kérdését is viszonylag kiterjesztően értelmezik. Ennek alapján ötödik hipotézisem a következő:

A humanitárius nemzetközi jog célzott likvidálásokra történő alkalmazására akkor kerülhet sor, ha a hadviselő felek között nemzetközi vagy nem nemzetközi fegyveres összeütközésre kerül sor. Ilyen esetben azok a személyek támadhatóak, akik harcosnak vagy kombattánsnak minősülnek, valamint azok a személyek, akik oly módon integrálódtak egy szervezett fegyveres csoportba, hogy közben folyamatos harci funkciót töltenek be. Azok a személyek akik csak sporadikusan vesznek részt közvetlenül az ellenségeskedésben csak és kizárólag e részvétel erejéig lehetnek támadás követlen áldozatai.

2.6. Hatodik hipotézis

A célzott likvidálások jelentős része egyfajta felelőssége vákuumban valósul meg. Ez azt jelenti, hogy a jogellenes célzott likvidálásokat elkövető államok, valamint természetes személyek mindeddig elkerültek bárminemű felelősségre vonást. Tekintve, hogy e témakör különösen elhanyagolt a szakirodalomban, a VII. fejezetben azokra a kérdésekre keresem a választ, hogy lehetséges-e valamely nemzetközi illetve nemzeti bírói fórum előtt a célzott likvidálások bírósági felülvizsgálata. Álláspontom szerint a nemzetközit bírói fórumok előtt ugyan elméletileg lehetőség lenne a célzott likvidálások jogszerűségének felülvizsgálatára, azonban azok politikai, valamint túlságosan korlátozó joghatósági tesztek alkalmazása miatt valószínűleg nem valósíthatók meg, így a bírósági felülvizsgálat alapvetően nemzeti úton történhet, ahol viszont az elkerülési doktrínák komoly szerepet játszanak a bírósági felülvizsgálatok megakadályozásában. Ennek alapján a hatodik hipotézisem a következő:

A célzott likvidálások bírósági felülvizsgálata megtörténhet akár nemzeti, akár nemzetközi bíróságok előtt, azonban valamennyi felelősségre vonási formának jelentős, főként eljárási akadályai vannak, amelyek generálisan az államok ilyen eljárásokban való részvételre vagy a döntések végrehajtására irányuló politikai akarátának hiányában keresendőek. Mindemellett a bírósági felülvizsgálat nem csak abból a szempontból lehet jelentős, hogy a materiális feltételek ellehetetlenítése folytán képesek véget vetni a célzott likvidálási programoknak, hanem az érdemi döntések rávilágíthatnak a célzott likvidálásokra vonatkozó jogi normák helyes értelmezésére vagy éppen a szokásjog jelenlegi állására.

5. A kutatás módszertana

Az értekezés a társadalomtudományok tudományterületén belül az állam- és jogtudományok tudománycsoportjában helyezkedik el.⁵¹ Tekintve, hogy az állam- és jogtudományokon belül a disszertáció nemzetközi jogi tárgyú, így célszerű néhány gondolatban összefoglalnom a nemzetközi jogról alkotott képemet.

A disszertáció a nemzetközi jogi pozitivizmus talaján áll,⁵² ebből kiindulva tehát az államok nemzetközi jogi kötelezettségei álláspontom szerint saját akaratukból keletkeznek, amelyek nemzetközi szerződések és a nemzetközi szokásjog formájában öltenek testet.⁵³

Nemzetközi szerződés alatt természetesen az államok és/vagy nemzetközi szervezetek között létrejött, írásbeli, a nemzetközi jog által szabályozott megállapodást értek,⁵⁴ amelyeket a szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezmény általános értelmezési szabályai, az előkészítő munkálatok (*travaux préparatoires*), valamint a szerződéskötés körülményeinek figyelembevétel értelmezik.⁵⁵ A szerződésértelmezésben főként, de nem kizárólagosan a szerződésekhez fűzött kommentárookra, valamint az államok szerződéskötést követő gyakorlatára támaszkodom.

A nemzetközi szokásjogot ezzel szemben az államok és/vagy nemzetközi szervezetek gyakorlata (*usus*) alakítja ki, ám ahhoz, hogy az jogilag kötelező normává váljon, szükséges az is, hogy az államok és/vagy nemzetközi szervezetek abból az okból kövessék e gyakorlatot, mert azt számukra jogilag kötelező jellegűnek tekintik (*opinio juris sive necessitatis*).⁵⁶ Értekezésemben kiemelt figyelmet fordítok a szokásjogi normák alakulására, amelyet fentiekkel összhangban a mögöttes állami gyakorlatból, valamint jogi meggyőződésből vezetek le.⁵⁷

A nemzetközi szerződések mellett a nemzetközi jog forrásának tekintem a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályait (*jus cogens*), valamint az általános jogelveket.⁵⁸ A Nemzetközi Bíróság Statútumában rögzített egyéb források közül a bírói döntéseket és a legkiválóbb jogtudósok tanításait az ott meghatározottakkal összhangban a kötelező normák megállapításainak

⁵¹ SZILÁGYI Péter: *Jogi Alaptan. Átdolgozott, 2. kiadás*. Osiris, 2003. 42. o.

⁵² BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog I. – Általános rész*. Dialóg Campus Kiadó, 2011. 68. o. Ezt tekintem a kutatás „alapvető módszerének”. Az alapvető módszerről ld. SZILÁGYI: *Jogi Alaptan* ... 57. o.

⁵³ The Case of the S.S. „Lotus” (France v. Turkey), Collection of Judgments *Series A.–No. 10*. September 7th, 1927. 18. o. „The rules of law binding upon States therefore emanate from their own free will as expressed in conventions or by usages generally accepted as expressing principles of law and established in order to regulate the relations between these co-existing independent communities or with a view to the achievement of common aims.”

⁵⁴ A szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés (a továbbiakban: VCLT) 2. cikk 1. pont a) alpont

⁵⁵ VCLT 31-32. cikk

⁵⁶ *North Sea Continental Shelf, Judgment, I.C.J. Reports 1969*, p. 3. 77. bek. „Not only must the acts concerned amount to a settled practice, but they must also be such, or be carried out in such a way, as to be evidence of a belief that this practice is rendered obligatory by the existence of a rule of law requiring it. The need for such a belief, i.e., the existence of a subjective element, is implicit in the very notion of the *opinio juris sive necessitatis*. The States concerned must therefore feel that they are conforming to what amounts to a legal obligation. The frequency, or even habitual character of the acts is not in itself enough. There are many international acts, e.g., in the field of ceremonial and protocol, which are performed almost invariably, but which are motivated only by considerations of courtesy, convenience or tradition, and not by any sense of legal duty.”

⁵⁷ Külön vizsgálat nélkül fogadom el szokásjogi erejűnek a Nemzetközi Jogi Bizottság 2001. évi államfelelősségi tervezetét (Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries. Adopted on 12 December 2001. A/RES/56/83. (a továbbiakban: DARSIVA kommentár)), és a humanitárius nemzetközi jog szokásjogi normáinak a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága által összegyűjtött joganyagát is bizonyos kivételekkel. Ld. HENCKAERTS, Jean-Marie – DOSWALD-BECK, Louise: *Customary International Humanitarian Law – Volume I: Rules*. ICRC–CUP, 2005.

⁵⁸ BRUHÁCS: *Nemzetközi jog I.*... 81. o.

segédeszközeként fogom fel.⁵⁹ Ennek megfelelően az értekezés nagyban támaszkodik nemzetközi bírói fórumok ítéleteinek értelmezésére és elemzésére. Ezen felül különös figyelmet szentelek egyes nemzeti bírói fórumok döntéseinek, ezek ugyanis a nemzetközi szokásjogi normák konkrét megállapításában is segítséget nyújthatnak, hiszen a bíróságok, mint állami szervek tevékenysége állami gyakorlatnak, döntéseik pedig akár jogi meggyőződésnek is tekinthetők.

A nemzetközi jogi tárgyú elemzések azonban nem létezhetnek a nemzetközi jogot létrehozó és végre is hajtó államok politikai tevékenysége nélkül, amely viszont már az állam- és jogtudományokkal rokon, szintén a társadalomtudományok körébe tartozó politikatudomány területe.⁶⁰ E tekintetben tehát feltétlenül szükséges néhány szót ejteni az államok bizonyos szakpolitikai (*policy*) jellegű tevékenységéről is, úgymint a külpolitika, vagy biztonságpolitika. Szakpolitika (*policy*) alatt a politizálás tartalmát, céljait, programjait és elveit értem, amely itt az állami szervek az értekezés keretében elsősorban kül- és biztonságpolitikai jellegű politika alakító tevékenységére utal (*public policy*).⁶¹ Az elemzés a szakpolitikai kérdések bemutatásán túl kerüli a politikai jellegű értékítéleteket.⁶²

Mindkét tudománycsoport esetében a primer források mellett szekunder forrásokat is használok, így felhasználom különösen a témakörben született monográfiák, tanulmánykötetek és tanulmányok eredményeit is.

A közjogi⁶³ tudományos vizsgálati módszerek közül az értekezés valamennyi módszerre támaszkodik, így különösen a leíró, elemző, valamint kritikai és konstruktív szemléletmódokra. Ahol szükséges és célravezető, összehasonlító elemzést is alkalmazok.⁶⁴

4. A disszertáció szerkezete

Szerkezetét tekintve a disszertáció nyolc elkülönült fejezetre oszlik. Az első fejezet tartalmazza a bevezető gondolatokat, úgymint az értekezés problémafelvetését, valamint ahhoz kapcsolódóan a pilóta nélkül repülőgépek és alkalmazásuk rövid történetét. Ezen felül a kutatási kérdések és az arra felállított hipotézisek, valamint a kutatás módszertana, végül pedig disszertáció szerkezete is ebben a fejezetben kapott helyet.

A második fejezet foglalkozik a fogalmi elhatárolási kérdésekkel, amely definiálja a célzott likvidálást és elhatárolja más hasonló jelenségektől, mint például az asszaszinációtól, a törvénytelen, bírói eljáráson kívüli öléstől, a preventív célú akcióktól és a halálbüntetéstől.

A harmadik fejezet foglalkozik a célzott likvidálások állami gyakorlatával, bemutatja különösen az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, valamint a Izrael célzott likvidálási programját, illetve a célzott likvidálások történetét.

⁵⁹ Az Egyesült Nemzetek San Franciscóban, 1945. évi június hó 26. napján kelt Alapokmánya. (a továbbiakban: ENSZ Alapokmány) A Nemzetközi Bíróság Alapszabályai 38. cikk

⁶⁰ SZILÁGYI: *Jogi alaptan* ... 46. o. Bihari szerint helyesebb politikai tudományokról beszélni. Ld. BIHARI Mihály: *Politológia. A politika és a modern állam. Pártok és ideológiák*. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 2013. 18.

⁶¹ BIHARI: *Politológia*... 50. o.

⁶² A disszertáció ennek fényében tehát megmarad az etikus vizsgálódás talaján. Ld. FEKETE Balázs – JAKAB András: A jogtudományi munka alapjai. In JAKAB András – MENYHÁRD Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. HVG-ORAC, 2015. 719. o.

⁶³ A nemzetközi jog egyszerre mutat közjogi és magánjogi elemeket is Ld. KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*. 3., átdolgozott és bővített kiadás. Osiris, 2016. 94. o. Ettől eltekintve a magam részéről a nemzetközi jogot a közjog körébe sorolom.

⁶⁴ Petréttei ezeket a módszereket az alkotmányjog-tudomány alkalmazott módszereiként írja le, de álláspontom szerint mindez alkalmazható a közjogtudomány tágabb keretei között is. Ld. PETRÉTEI József: *Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények*. Kodifikátor Alapítvány, 2016. 21-22. o.

A negyedik fejezet az ún. *jus contra bellum* rendszeréről szól, vagyis a modern nemzetközi jogi erőszaktilalom normáját körülvevő szabályokkal foglalkozik, különösen az erőszak alkalmazását kivételesen lehetővé tevő jogalapokkal, mint a hozzájárulás, az önvédelem, valamint az ENSZ Biztonsági Tanácsának az erőszak alkalmazását lehetővé tevő határozatával, illetve az esetlegesen ezen felül létező egyéb jogalapokkal. E fejezet tárgyalja részletesen a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem kérdését, valamint a megelőző önvédelem problematikáját és kitér az ún. vonakodik vagy képtelen elméletre is.

Az ötödik fejezetben a célzott likvidálások emberi jogi vizsgálatára kerül sor. Az akciók által leginkább érintett emberi jog az élethez való jog, amelynek érvényesülését univerzális és több regionális emberi jogi egyezmény lenszében keresztül elemzem. A fejezetben helyet kap egyebek mellett a fegyveres konfliktusok joga, a *jus contra bellum* valamint az emberi jogok nemzetközi rendszere egymásra hatásának, illetve az emberi jogok extraterritoriális védelmi kötelezettségének vizsgálata is.

A hatodik fejezet elemzi a fegyveres konfliktusok jogának alapvető szabályait, figyelmet szentelve az egyes konfliktusok minősítésének, valamint az abból eredő következményeknek, különösen a támadhatóság kérdése vonatkozásában. E fejezetben bemutatom a humanitárius nemzetközi jog legfontosabb elveit és szabályait és kitérek bizonyos különleges személyi körök támadhatóságára is, úgymint az ellenségeskedésben közvetlenül résztvevőkre és a folyamatos harci funkcióval rendelkező személyekre.

Az értekezés hetedik fejezete tartalmazza a célzott likvidálások bírósági felülvizsgálatának vizsgálatát. Bemutatom különösen a nemzetközi bíróságok joghatóságának megállapításával kapcsolatos kihívásokat, továbbá számos állam nemzeti bíróságainak célzott likvidálásokkal kapcsolatos esetjogából válogatok.

A nyolcadik, egyben utolsó fejezet összefoglalóan tartalmazza a disszertáció következtetéseit, különös tekintettel a hipotézisek helyességének vizsgálatára.

II. A célzott likvidálás fogalma⁶⁵

1. Bevezető gondolatok

E fejezet célja és rendeltetése, hogy kitöltse tartalommal és meghatározza a célzott likvidálás fogalmát, valamint elhatárolja azt más hasonló állami cselekményektől. Fontos rögzíteni, hogy a fejezet keretei között a célzott likvidálást tágabb értelemben kezelem, amelyből a fejezet végén alkotom meg, a disszertáció keretei között alkalmazott célzott likvidálás fogalmát, amely így illeszkedik az I. fejezetben bemutatott célkitűzésekhez.

Ahhoz, hogy képet kapjunk a célzott likvidálás természetéről, célszerű áttekinteni néhány olyan példát, amelyben egy állam meghatározott személlyel szemben, célzott módon alkalmazott erőszakot, legyen az katonai vagy titkosszolgálati akció keretei között:

2000. november 9-én egy izraeli Apache helikopterről rakétával kilőtték Husayn 'Abayat Tanzim vezetőt.⁶⁶ 2011 májusában Pakisztán területén SEAL tengerészgyalogosok tűzharc során megölték Osama bin Ladent, a 2001. szeptember 11-es amerikai terrortámadások szellemi atyját.⁶⁷ 2011 szeptemberében egy fegyveres, pilóta nélküli repülőgép Hellfire rakétái segítségével megsemmisített egy Észak-Jemenben haladó gépjárművet, benne az amerikai születésű, az al-Kaida az Arab Félsgigetenhez köthető, Anwar al-Awlakival. Az akcióért valószínűleg a CIA volt a felelős.⁶⁸ 2017 augusztusában az Egyesült Államok hadserege megerősítette, hogy egy dróncsapás során végeztek Ali Mohamed Husseinnel, más néven Ali Jaballal, egy magas beosztású al-Shabaab vezetővel Szomáliában, aki vélhetően felelőssé tehető számos Mogadishuért terrortámadásért.⁶⁹ Szintén célzott likvidálási akcióban, bár öngyilkosság folytán vesztette életét 2019 októberében Abu Bakr al-Baghdadi, az Iszlám Állam nevű terrorszervezet feje Szíria Idlib nevű provinciájában.⁷⁰

A fenti, terrorizmus elleni küzdelem jegyében alkalmazott akciók mellett találunk azonban olyanokat is, amelyek szintén egy meghatározott személy elleni halálos erőszak alkalmazását jelentették államok részéről. Ilyen volt Sergei Skripal és lányának megmérgezési kísérlete 2018-ban, amely mögött feltételezhetően Oroszország állt,⁷¹ hasonlóan Aleksei Navalnij, orosz ellenzéki

⁶⁵ E fejezet részben egy átdolgozott és aktualizált változata egy korábban megjelent írásnak. Ld. KIS KELEMEN Bence: Célzott likvidálás – fogalmi dilemmák. In MÁRTON Mónika (szerk.): *Studia Iuvenum Iurisperitorum* 9. PTE ÁJK. 2018. 265-282. o.

⁶⁶ KENDALL, J. Nicholas: Israeli Counter-Terrorism: Targeted Killings under International Law. *North Carolina Law Review*. 80. (2002) 1069. o.

⁶⁷ BAKER, Peter – COOPER, Helene – MAZETTI, Mark: Bin Laden is Dead, Obama Says. *The New York Times*. 2011. május 1. <http://www.nytimes.com/2011/05/02/world/asia/osama-bin-laden-is-killed.html?pagewanted=all> (2021. január 22.)

⁶⁸ MAZETTI, Mark – SCHMITT, Eric – WORTH, Robert F.: Two-Year Manhunt Led to Killing of Awlaki in Yemen. *The New York Times*. 2011. szeptember 30. <http://www.nytimes.com/2011/10/01/world/middleeast/anwar-al-awlaki-is-killed-in-yemen.html?pagewanted=all> (2021. január 22.)

⁶⁹ GULED, Abdi: US confirms airstrike killed al-Shabab commander in Somalia. *AP News*. 2017. augusztus 4. <https://apnews.com/article/4f61d26e796a4810933f55c118d52910> (2021. január 22.)

⁷⁰ Trump confirms 'Islamic State' leader al-Baghdadi killed in US operation. *Deutsche Welle*. 2019. október 27. <https://www.dw.com/en/trump-confirms-islamic-state-leader-al-baghdadi-killed-in-us-operation/a-51007825> (2021. január 22.)

⁷¹ Salisbury: What we know a year after the Skripal poison attack. *Deutsche Welle*. 2019. március 4. <https://www.dw.com/en/salisbury-what-we-know-a-year-after-the-skripal-poison-attack/a-47757214> (2021. január 22.)

vezető megmérgezési kísérletéhez 2020-ból.⁷² Sikeres volt ezzel szemben a Jamal Khashoggi szaúdi újságíró elleni merénylet 2018-ban, amelyet vélhetően szaúdi ügynökök követtek el.⁷³

A fent felsorolt néhány eset példálózó jelleggel igyekezett bemutatni azokat az állami magatartásokat, amelyeket összefoglalóan úgy jellemezhetünk, hogy az állam egy ügynöke szándékosan megöl egy valamilyen módon kiválasztott egyént vagy egyéneket. A kiválasztás alapja lehet politikai hovatartozás, korábbi bűncselekmények elkövetése, vagy az a gyanú, hogy a célszemély terrorcselekményeket készül elkövetni. Ebből következik a művelet célja is, amely egyfelől védekezés az államot ért múltbéli támadással szemben, másfelől az esetleges jövőbeni támadások megelőzése. Ezeket a beavatkozásokat az állam változatos szervei számos módszerrel hajthatják végre. Így találunk példát átfogó, hosszú idő óta zajló katonai műveletekre, de egyszerűnek tűnő titkosszolgálati akciókra is.

A sajtó sokféleképpen nevezi ezeket az eseteket, sőt gyakran a nemzetközi jog tudományának művelői is különböző elnevezéseket és meghatározásokat használnak rájuk. Így beszélhetünk célzott likvidálásról (*targeted killing*, *gezielte Tötung*),⁷⁴ asszaszinációról (*assassination*),⁷⁵ törvénytelen (bírói eljáráson kívüli) ölésekről (*extrajudicial killing*),⁷⁶ illetve preventív akciókról.⁷⁷ Bár a témával foglalkozó kutatók közül volt, aki 23,⁷⁸ sőt 31⁷⁹ különböző használt fogalmat gyűjtött össze, álláspontom szerint ezek alapvetően besorolhatók az említett négy nagyobb kategóriába, így külön-külön nem elemzem őket.

E fejezet célja, hogy eligazítást adjon a fogalmak helyes használatáról, illetve iránymutatást adjon arról, hogy a fejezet bevezetőjében említett kiragadott esetek melyik kategóriába sorolhatók. A fogalmi tisztázás eredményeképpen képesek leszünk elhatárolni a célzott likvidálást más elkülönült – ámbár hasonló – állami aktusoktól, amely így lehetővé teszi az azok jogszerűségéről folytatott vita mélyebb elemzését az értekezés további fejezeteiben.

A fejezet a fenti célok elérése érdekében elsőként a célzott likvidálásokra adott változatos meghatározásokat vizsgálja (2. rész), ezt követően foglalkozik az asszaszináció fogalmával (3. rész), majd kitér a törvénytelen (bírói eljáráson kívüli) ölések és a halálbüntetés fogalmaira (4. rész), ezután pedig rátér a preventív akciók megítélésére. (5. rész) Végül, de nem utolsó sorban a fejezet rámutat a vizsgált állami aktusok közötti főbb különbségekre is (6. rész).

⁷² TROIANOVSKI, Anton: As Evidence Mounts that Navalny Was Poisoned by State, Russians Just Sigh. *The New York Times*. 2020. december 23. <https://www.nytimes.com/2020/12/23/world/europe/russia-navalny-poisoning.html?auth=login-email&login=email> (2021. január 22.)

⁷³ Jamal Khashoggi: All you need to know about Saudi journalist's death. *BBC News*. 2020. július 2. <https://www.bbc.com/news/world-europe-45812399> (2021. január 22.)

⁷⁴ Ld. például: MCMAHAN, Jeff: Targeted Killing: Murder, Combat of Law Enforcement. In FINKELSTEIN, Claire – OHLIN, Jens David – ALTMAN, Andrew (szerk.): *Targeted Killings – Law and Morality in an Asymmetrical World*. OUP. 2012. 135-155. o. A fogalom magyar használatát ld. KIS-BENEDEK: A palesztin intifáda... 44. o. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a tanulmány használja a „célzott megsemmisítés” kifejezést is. Ld. *Uo.* 14. o.

⁷⁵ Ld. például: BLUM, Gabriella – HAYMANN, Philip: Law and Policy of Targeted Killing. *Harvard National Security Journal*, 1. (2010). 147. o. E példa azért érdekes, mert a célzott likvidálás fogalmát az asszaszináció fogalmának felhasználásával kívánja meghatározni a szerzőpáros. „[...] targeted killing—the deliberate assassination of a known terrorist outside the country’s territory (even in a friendly nation’s territory), usually (but not exclusively) by an airstrike—an essential part of their counterterrorism strategy.” Bár ezzel a meghatározással alapvetően nem értek egyet, a célzott likvidálás és az asszaszináció rész-egész viszonya a későbbiekben is használatos lesz.

⁷⁶ További megnevezéseket összefoglalva ld. A/HRC/14/24/Add. 6. 10. bek. vagy OTTO: *Targeted killings*... 9-12. o.

⁷⁷ OTTO: *Targeted killings*... 16-18. o.

⁷⁸ ALKATOUT, Josef: The Legality of Targeted Killings in View of Direct Participation in Hostilities. Duncker & Humblot, 2015. 30. o.

⁷⁹ OTTO: *Targeted killings*... 9-12. o.

2. A célzott likvidálás

A célzott likvidálásnak nincs általánosan elfogadott definíciója. A kifejezés és amit alatta értünk változott egyrészt az idő múlásával, másrészt eltérő tartalommal jelenik meg az azt használó értekezés, tanulmány vagy más dokumentum céljától függően.

A célzott likvidálás, mint fogalom elsőként 2000 körül került reflektorfénybe, mégpedig akkor, amikor Izrael a megszállt palesztin területeken tevékenykedő „terroristák” ellen alkalmazott erőszakot a világon elsőként „preemptív célzott likvidálásnak” nevezte.⁸⁰ Néhány évvel később a fogalom már lényegesen finomodott, ekkor így határozták meg: „[c]élzott likvidálásnak nevezzük a halálos erőszak alkalmazását egy személlyel szemben, akit nem azon az alapon támadnak, hogy »kombattáns«, hanem, hogy az állam az adott személyt olyan komoly fenyegetésként azonosítja – korábbi cselekményeiből adódóan – amely alapján úgy dönt, hogy likvidálja az adott személyt, még akkor is, ha az éppen nem vesz részt az ellenségeskedésben.”⁸¹

2008-ban aztán – Nils Melzer tollából – megszületett az egyik legtöbbet citált definíció a célzott likvidálás témakörében, amelyet azóta többé-kevésbé átvett a témával foglalkozó szakirodalom.⁸² Melzer úgy határozta meg a célzott likvidálást, mint halálos erőszak alkalmazása, amely betudható a nemzetközi jog egy alanyának, amely esetben az ölés célzatosan, szándékosan és előre megfontoltan történik, mégpedig oly módon, hogy a célszemély nincs az erőszakot alkalmazó őrizzetében.⁸³

Láthatjuk tehát, hogy öt kumulatív feltétel együttes teljesülése estén beszélhetünk célzott likvidálásról, amelyek a halálos erőszak alkalmazása, a szándékos, célzatos és előre megfontolt jelleg,

⁸⁰ Izrael azzal, hogy nyilvánosan elismerte a célzott likvidálási programját azt kívánta jelezni, hogy tevékenysége nem illegális, nem esik az „*extrajudicial killing*” – általában a jogvédő szervezetek által használt – fogalmába. L. BEN-NAFTALI, Orna – MICHAELI, Karen R: We Must Not Make a Scarecrow of the Law: A Legal Analysis of the Israeli Policy of Targeted Killings. *Cornell International Law Journal*, 36. (2003.) 235. és 240-241. o.

⁸¹ DOSWALD-BECK, Louise: The right to life in armed conflict: does international humanitarian law provide all the answers? *International Review of the Red Cross*, 88. (2006) 894. o.

⁸² Philip Alston, az ENSZ különmegbízottja 2012-ben például a következőképpen határozta meg a célzott likvidálást, esszenciálisan a melzeri definícióval egyező módon: „A targeted killing is the intentional, premeditated and deliberate use of lethal force, by States or their agents acting under colour of law, or by an organized armed group in armed conflict, against a specific individual who is not in the physical custody of the perpetrator.” A/HRC/14/24/Add. 6. 1. bek. Ugyancsak ezt veszi át LOTRIONTE, Catherine: Targeted Killings By Drones: A Domestic and International Legal Framework. *Journal of International and Comparative Law*, 3. (2016) 19-20. o. és CRAWFORD, Emily: *Identifying the Enemy – Civilian Participation in Armed Conflict*. OUP, 2015. 97. o.

⁸³ MELZER, Nils: *Targeted Killing in International Law*. OUP, 2008. 5. o. A melzeri definíció után is születtek fogalomalkotási kísérletek a célzott likvidálás tágabb, vagy éppen szűkebb meghatározására. 2009-ben Roland Otto monográfiájában példának okáért egyszerűen egy állam ügynöke által meghatározott személy szándékos megöléseként határozta meg a célzott likvidálást. Ld. OTTO: *Targeted killings...* 13. o. Gunneflo történeti áttekintésében nevezi a célzott likvidálást meghatározott terroristák extraterritoriális megölésének. Ld. GUNNEFLO: *Targeted Killing...* 3. o. A fogalom túlzott leegyszerűsítése is megjelenik, amikor az ellenséges kombattáns szándékos megölésével azonosítják a célzott likvidálást. Ld. POWELL, H. Jefferson: *Targeting Americans – The Constitutionality of the U.S. Drone War*. OUP, 2016. xix. o. vagy olyan esetekre, amikor célzott likvidálás alatt az Egyesült Államok „ellenségei” ellen, a hagyományos hadszíntereken kívül alkalmazott erőszakot értik. Ld. McDONALD, Jack: *Ethics, Law and Justifying Targeted Killings – The Obama administration at war*. Routledge, 2017. 3. o. Szintén túlzottan szűkítő Solis definíciója, még akkor is, ha alkalmazása rendkívül csábító. Eszerint a célzott likvidálás meghatározott személy szándékos megölése, akinek elfogása belátható módon nem lehetséges és aki közvetlenül részt vesz az ellenségeskedésben. Az ölés egy állam irányítása vagy felhatalmazása alatt, egy nemzetközi vagy nem nemzetközi fegyveres konfliktus keretében történik. L. SOLIS, Gary: Targeted Killing and the law of armed conflict. *Naval War College Review*, 60. (2007) 127. o. E definíció legnagyobb hiányossága, hogy figyelmen kívül hagyja a *law enforcement* modell keretében – szűk körben – de kivitelezhető célzott likvidálásokat, mivel csak fegyveres konfliktus idejére korlátozza alkalmazhatóságát. Emellett 2007-es kelte miatt nem is számol a folyamatos kombattánsi funkcióval, amely az ellenségeskedésben közvetlen részvétel korábbi értelmezési kereteit tágította ki. Erről részletesen ld. a V. fejezetet. Hasonlóan Josef Alkatout is fegyveres konfliktusokra korlátozza a célzott likvidálás fogalmát, aminek oka elsősorban az értekezése keretek közé szorítása. Ld. ALKATOUT: *The Legality...* 30-31. o.

a meghatározott személy elleni akció, a nemzetközi jog egy alanyának való betudhatóság, valamint a fizikai őrizet hiánya. E fogalmi elemeket röviden jellemezve elsőként leszögezhetjük, hogy a halálos erőszak alkalmazása olyan aktus, amely képes egy emberi lény halálát okozni. A nemzetközi jog alanyai közé tipikusan és elsősorban az államok értendők, de bizonyos esetekben, példának okáért fegyveres konfliktusok idején nem állami szereplők is ebbe a körbe vehetők a célzott likvidálás tekintetében.⁸⁴ A célzatos, szándékos és előre megfontolt ölés alatt olyan gyilkosságot értünk, amelynél a célszemély halála egyrészt konkrétan megfogalmazott elvárás, vagy cél, másrészt az ölés szándékosan történik, tehát nem gondatlanságból, harmadrészt az élet elvétele előre megfontoltan zajlik, amelyhez elegendő, hogy tudatos döntés alapján történjen, ne pusztán egy impulzus hatására. Végül, de nem utolsó sorban célzott likvidálásra kizárólag fizikai őrizet hiányában kerülhet sor.

Ebből a pontból célszerű indítani a fogalmi elhatárolásokkal foglalkozó vizsgálatunkat, ugyanis lentebb a melzeri fogalomhoz képest vizsgálom az asszaszináció, a törvénytelen ölés, a preventív akciók és érintőlegesen a halálbüntetés fogalmait. Az elemzés célja, hogy elhatárolja egymástól ezeket a kifejezéseket és meghatározza, hogy azok milyen tényállásra alkalmazhatók helyesen.

3. Az asszaszináció

Elsőként határoljuk el az asszaszinációt a célzott likvidálástól. Az asszaszináció, mint szó eredetére többféle elmélet létezik. Egyesek szerint a szó az al-Hassan ibn-al-Sabbah vezette „asszaszinok” rendjéből származik, amely a XI-XII. században működő muzulmán szekta volt. A rend tagjai saját politikai érdekeik mentén magas beosztású hivatalnokokat öltek meg.⁸⁵ Mások úgy hiszik, hogy a szó a „hasis” kifejezésből ered, amelyet az asszaszinok vezetője, alkalmazott, hogy „zsoldosokat” „buzdítson” – a drog felhasználásával – saját politikai céljai elérése érdekében elkövetett gyilkosságokhoz.⁸⁶ Jól látszik tehát, hogy függetlenül attól, hogy melyik eredettörténet igaz, történetileg az asszaszinációra politikai karakterű gyilkosságnak tekinthetünk.

Egyes korai nemzetközi jogi gondolkodóknál, így például Hugo Grotiusnál szintén megjelenik az asszaszináció, mégpedig úgy, mint a fejedelem megölése. Az asszaszinációhoz azonban egy minősítő körülmény megléte is szükséges volt, ez pedig nem volt más mint, hogy a célszemély bizalmát kihasználva, „árulással”, „alattomban” vagy „hitzegéssel” (*treacherous*) kellett elkövetni a gyilkosságot. A politikai karakter és a „hitzegés”, mint minősítő körülmény mellett fontos kiemelni, hogy az ilyen aktusokat egyértelműen illegálisnak tekintették már ekkor is⁸⁷, szemben azokkal a „merényletekkel”, amelyek nem sértettek „kifejezett vagy hallgatólagos hűségre való

⁸⁴ Ez *expressis verbis* megjelenik Philip Alston definíciójában. „[...] vagy szervezett fegyveres csoport által, fegyveres konfliktus idején [...]” Ld. A/HRC/14/24/Add. 6. 1. bek.

⁸⁵ OTTO: *Targeted killings...* 19. o. 114. lábjegyzet

⁸⁶ WIEBE, Matthew C.: Assassination in Domestic and International Law: The Central Intelligence Agency, State Sponsored Terrorism, and the Right to Self-Defense. *Tulsa Journal of Comparative and International Law*, 11. (2003) 367. o. A szó eredete rendkívül érdekes és a mai napig vitatott. A hasisra való utalás valószínűleg csupán legenda, amelyet Marco Polo jegyzett fel, amikor 1273-ban, 150 évvel Al-Hassan uralma után járt Rudbarban, amely a mai Irán területén fekszik a Kaszpi-tenger partján. A mítosz szerint Al-Hassan az udvarában tartott olyan 12 éves fiúgyermeket, akiről úgy tartotta, hogy bátor férfiak lesznek, ha felnőnek. Al-Hassan – vagy ahogy Marco Polo hivatkozik rá: az „Öregember” – a gyermekekkel hasist itatott (*sic!*), amitől azok három napig aludtak. Mialatt a gyermekek nem voltak maguknál, átvitték őket egy kertbe, ahol, amikor felébredtek csodálatos dolgokat találtak (meztelen nők, bor stb.) így azt hitték, hogy a Paradicsomban vannak. Miután ismét hasist ittak (*sic!*), és Al-Hassan előtt felébredtek az különböző feladatokkal bízta meg őket, hogy visszatérhessenek a csupán felvillantott paradicsomba. A történet a hasis itatás okán is megkérdőjelezhető, így sokkal valószínűbb, hogy az asszaszin szó, a hassasin, azaz Al-Hassan követői etimológiai eredettel rendelkezik. Külön érdekesség, hogy történeti feljegyzések szerint az „Öregember” a hasis betiltása mellett kardszoroskodott, mert úgy gondolta, hogy a Korán tilalma az alkohol mellett a kábítószerekre is kiterjed. Ld. Etymology of Assassin. Alamut, <http://www.alamut.com/subj/ideologies/alamut/etymolAss.html> (2021. január 25.)

⁸⁷ SCHMITT, Michael N.: State-Sponsored Assassination in International and Domestic Law. *Yale Journal of International Law*, 17. (1992) 613-618. o.

kötelezettséget.”⁸⁸ Ahogy a későbbiekben látni fogjuk, a nemzetközi jog első nagy jogtudósainak álláspontja azért jelentős, mert gondolataik – legalábbis egyesek szerint – nyomokban, de a hatályos nemzetközi jogban is jelen vannak.

Az asszaszináció, mint állami aktus fogalma az amerikai jogirodalom szerint eltér attól függően, hogy fegyveres konfliktus, vagy béke idején alkalmazzák azt.⁸⁹ Ebből következően eltérő jogi normák szabályozzák ezeket az állami magatartásokat.

3.1. Asszaszináció békeidőben

Az amerikai jogi doktrína egy olyan békeidei definíciót alakított ki, amely szerint asszaszinációról beszélünk politikai okból kivitelezett, meghatározott személyek ellen irányuló halálos erőszak alkalmazása esetén, amely illegális.⁹⁰ A politikai motívum és meghatározott személy ellen irányuló cselekmény mellett néhány szerző említi még az akció titkosságát is, mint minősítő körülményt,⁹¹ vagy a célzott személyek nemzetközileg védett státuszát és a cselekmény nemzetközi karakterét.⁹²

Elsőként fontos különbséget tenni az olyan asszaszinációk között, amelyeket egy nem állami szereplő, adott esetben egy államon belül működő fegyveres, vagy politikai csoport követ el, illetve azok között, amelyeket egy olyan személy, akinek a cselekménye betudható egy államnak. Míg az első cselekmény egyszerű emberölés lehet, amelyért az azt elkövető személyt szinte bármely államban felelősségre lehet vonni, addig az állam által elkövetett asszaszinációk már nem ilyen egyszerű jogi megítélésűek. Utóbbi esetben – tehát amikor egy állam ügynöke hajtja végre az asszaszinációt – szintén különbséget kell tenni az adott állam területén vagy joghatóságán belül, illetve azon kívül zajló műveletek között. Az államon belüli akció esetében ugyanis kizárólag az adott állam belső jogának, illetve az általa vállalt – ilyen viszonyokra irányadó – nemzetközi jogi kötelezettségeknek kell megfelelni, ilyenek például az emberi jogi standardok. Az olyan műveletek azonban, amelyek egy másik állam területén, vagy joghatósága alatt mennek végbe óhatatlanul érintik az államok egymás közötti kötelezettségeit és jogosultságait is. Az értekezésben az államoknak betudható asszaszinációkkal foglalkozom.

Bár az emberölést a világ összes állama kriminalizálja és a nemzetközi jog elvi szinten ugyancsak elítéli, mégis kevés olyan nemzetközi jogi norma van, amely érintené az asszaszináció témakörét. *Expressis verbis* csak az Afrikai Unió Kartája⁹³ említi, és a nemzetközileg védett személyek, köztük a diplomáciai képviselők ellen elkövetett bűncselekmények megelőzéséről és megbüntetéséről szóló 1973. évi New York-i egyezmény⁹⁴ is csak korlátozott esetekben és közvetett módon véd ellene.⁹⁵ Az egyezmény továbbá nem létesít nemzetközi normát az asszaszináció tilalmára, csak olyan

⁸⁸ GROTIUS, Hugo: *A háború és béke jogáról*. Kriterion Könyvkiadó, 1973. 182. o.

⁸⁹ PARKS, W. Hays: Memorandum of Law, Executive Order 12333 and Assassination, Reproduction Department of the Army. 1989. november 2. <https://www.law.upenn.edu/institutes/cerl/conferences/targetedkilling/papers/ParksMemorandum.pdf> (2021. január 25.) 2-3. o.

⁹⁰ MELZER: *Targeted killing...* 46. o. Az amerikai szakirodalomból ld. például: WIEBE: *Assassination...* 365. o. vagy PARKS: *Memorandum...* 2. o.

⁹¹ PARKS: *Memorandum...* 2-3. o.

⁹² SCHMITT: *State-Sponsored...* 627-628. o.

⁹³ Charter of the Organization of African Union, Addis Ababa, 25 May 1963. 3. cikk 5. pont

⁹⁴ A nemzetközileg védett személyek, köztük a diplomáciai képviselők ellen elkövetett bűncselekmények megelőzéséről és megbüntetéséről szóló, New Yorkban, az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXVIII. ülészakán az 1973. évi december hó 14. napján kelt egyezmény 2. cikk

⁹⁵ Az 1973. évi New York-i egyezmény rendelkezései csak akkor alkalmazhatók, amennyiben a célzott személy külföldön tartózkodik. Ld. CANESTARO, Nathan: *American Law and Policy on Assassinations of Foreign Leaders: The Practicality of Maintaining the Status Quo*. *Boston College International and Comparative Law Review*, 26. (2003) 12-13. o.

jogalkotási kötelezettséget ír elő a részes felek számára, amely kriminalizálja a szóban forgó magatartást.⁹⁶

Speciális nemzetközi jogi norma hiányában a békeidőben kivitelezett asszaszinációk tilalmát az amerikai szerzők az ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bekezdésében található általános erőszaktilalomban találják meg.⁹⁷ Az amerikai szakirodalom majdnem kivétel nélkül csak államközi – *jus ad bellum* – oldalról vizsgálja e tevékenységeket,⁹⁸ és bár ezek az elemzések általában az önvédelem jogára korlátozódnak, az erőszaktilalom kivételrendszerének tágabb értelmezése is lehetséges.⁹⁹ Nils Melzer azonban rámutatott, hogy az amerikai szerzők legnagyobb hibája, hogy hallgatnak az asszaszináció belső, *law enforcement* aspektusáról, sőt még az emberi jogok nemzetközi rendszeréről is,¹⁰⁰ amely fegyveres konfliktus hiányában, sőt, még fegyveres konfliktusok idején is alkalmazható és alkalmazandó marad, az előtérbe kerülő – *lex specialis* – humanitárius nemzetközi jog¹⁰¹ mellett, ezzel egyfajta kölcsönhatást kialakítva a két normarendszer között.¹⁰²

3.2. Asszaszináció fegyveres konfliktusok idején

Fegyveres konfliktusok idején az amerikai jogi doktrína másfajta megközelítést alkalmaz. Eszerint asszaszináció alatt háború idején kizárólag az egyénileg kiválasztott, ellenséges csapatokhoz tartozó személy alattomban vagy hitszegéssel történő megölését értik.¹⁰³

E fogalmat az amerikai szerzők a Francis Liber tollából származó Liber Kódexből (1873) – annak is a 148. cikkéből¹⁰⁴ – vezetik le, amelyet Abraham Lincoln elnök 100-as Általános Parancsa átdolgozott formában emelt be az amerikai jogba.¹⁰⁵ Bár a Kódex *expressis verbis* kiemeli az asszaszinációt, ezt mégsem a korai gondolkodók által kidolgozott „árulással” azonosítja, sem pedig az „alattomban”, „hitszegéssel” elkövetett cselekmények mintájára értelmezi. Egyes szerzők ezt teljesen figyelmen kívül hagyják,¹⁰⁶ mások azonban azt elismerik, hogy a definíció így nem világos. Az ellentmondást úgy oldják fel, hogy a „törvényen kívül helyezésbe” beleértik az alattomban vagy hitszegéssel elkövetett cselekményeket is.¹⁰⁷ Melzer azonban utal arra is, hogy a Kódex 101. cikke¹⁰⁸ külön nevesítve tilalmazza az alattomban vagy hitszegéssel elkövetett emberöléseket, így az nem tartozhat a jogfosztottság (*outlaw*) kategóriájába.¹⁰⁹ Bárhogyan is, a három évvel később kiadott

⁹⁶ SCHMITT: State-Sponsored... 618-619. o.

⁹⁷ Ld. például CANESTARO: American Law... 13. o.

⁹⁸ CANESTARO: American Law... 12-18. o., WIEBE: Assassination... 365-366. és 388-401. o. és SCHMITT: State-Sponsored... 642-649. o.

⁹⁹ Itt a Biztonsági Tanács felhatalmazó határozatára utalok. Ld. IV. fejezet

¹⁰⁰ MELZER: Targeted killing... 46-47. o.

¹⁰¹ MELZER: Targeted killing... 15-16. o.

¹⁰² Részletesen ld. V-VI. fejezetek

¹⁰³ MELZER: Targeted killing... 47. o.

¹⁰⁴ „The law of war does not allow proclaiming either an individual belonging to the hostile army, or a citizen, or a subject of the hostile government, *an outlaw*, who may be slain without trial by any captor, any more than the modern law of peace allows such intentional outlawry; on the contrary, it abhors such outrage. The sternest retaliation should follow the murder committed in consequence of such proclamation, made by whatever authority. Civilized nations look with horror upon offers of rewards for the assassination of enemies as relapses into barbarism.” Ld. Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code). 24 April 1863. 148. cikk Az asszaszináció a szöveg mellett a cikk címében is szerepel.

¹⁰⁵ WIEBE: Assassination... 392.-393. o. SCHMITT: State-Sponsored... 628-629. o. CANESTARO: American Law... 6-7. o.

¹⁰⁶ Ld. például: WIEBE: Assassination... 393. o.

¹⁰⁷ Ld. például: SCHMITT: State-Sponsored... 629. o. vagy CANESTARO: American Law... 7. o.

¹⁰⁸ „While deception in war is admitted as a just and necessary means of hostility, and is consistent with honorable warfare, the common law of war allows even capital punishment for clandestine or treacherous attempts to injure an enemy, because they are so dangerous, and it is difficult to guard against them.” Ld. Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code). 24 April 1863. 101. cikk

¹⁰⁹ MELZER: Targeted killing... 48. o.

Oxford Kézikönyv 8. cikk b) pontja¹¹⁰ végül ismét összekapcsolta az ellenség alattomban vagy hitszegéssel megölését az asszaszinációval,¹¹¹ amelyet később számos állam katonai kézikönyve is átvett.¹¹² Végül az 1907-ben kodifikált negyedik hágai egyezményben is helyet kapott a tilalom,¹¹³ amelyet lényegében megismételt a 1949-es genfi egyezmény I. kiegészítő jegyzőkönyve.¹¹⁴

3.3. Részkövetkeztetések

A fentiek alapján tehát az asszaszináció fogalmát helyesen viszonylag szűk körben használhatjuk. Békeidőben a politikai okból elkövetett emberölésekre alkalmazhatjuk azt, amelynek fogalmi eleme az illegalitás. Ezzel szemben fegyveres konfliktusok esetén a politikai elem kiesik és az ellenség alattomban, hitszegéssel történő megölése minősül asszaszinációnak, amelynél szintén fogalmi elemként tekinthetünk az illegalitásra.

Vetítsük most rá a vonatkozó fogalmat a disszertáció első fejezetében jellemzett, pilóta nélküli repülőgépekkel végrehajtott célzott likvidálásokra. Egyértelműen látszik, hogy az asszaszináció nem képes megfelelően leírni ezt a jelenséget. Ezt egy Michael N. Schmitt által alkalmazott példa szemlélteti a legjobban, miszerint repülőgépek felhasználásával egyénileg meghatározott személyek likvidálása nem minősül asszaszinációnak, kivéve, ha nem megfelelően tüntették fel a gép felségjelzéseit.¹¹⁵ Ez azonban semmi esetre sem jellemző a drónokkal végrehajtott célzott likvidálásokra. Más szerzők kiterjedt elemzésének visszaidézése nélkül¹¹⁶ azt mondhatjuk, hogy a XXI. századi drónprogramok,¹¹⁷ amelyek lényege, hogy az állam ügynöke által valamilyen módon

¹¹⁰ „It is forbidden: (b) To make treacherous attempts upon the life of an enemy; as, for example, by keeping assassins in pay or by feigning to surrender;” Ld. The Laws of War on Land. Oxford, 9 September 1880.

¹¹¹ SCHMITT: State-Sponsored... 630. o.

¹¹² Példának okáért I. Izrael, Kanada, Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Új-Zéland. Ld. MELZER: *Targeted killing*... 48-49. o. Vö. SCHMITT: State-Sponsored... 631-632. o. Fontos leszögezni, hogy ezek a katonai kézikönyvek már nem minden esetben a legfrissebbek, így ezeket lentebb külön is elemzem.

¹¹³ „A külön egyezményekkel megállapított tilalmakon felül tilos nevezetesen: b) az ellenséges nemzethez vagy hadsereghez tartozó egyéneket orvul megölni vagy megsebesíteni;” Ld. A szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló 1907. évi október hó 28. napján Hágában kelt egyezmény 23. cikk b) pont.

¹¹⁴ „1. Az ellenséget tilos hitszegéssel megölni, megsebesíteni, vagy foglyul ejteni. Hitszegést képeznek azok a cselekmények, amelyek az ellenségben bizalmat keltve, őt - e bizalommal való visszaélés szándékával - abban a hitben tartják, hogy a fegyveres összeütközésekre vonatkozó nemzetközi jogi szabályok alapján védelem illeti meg. Többek között az alábbi cselekmények minősülnek hitszegésnek:

a) a megfelelő zászló kitűzésével fegyverszüneti tárgyalási szándék, vagy megadás színlelése:

b) sebesülés, vagy betegség miatti harcképtelenség színlelése:

c) polgári, nem harcos minőség színlelése:

d) védett helyzet színlelése az ENSZ vagy semleges, illetve az összeütközésben rész nem vevő más államok jelzéseinek, jelvényeinek, vagy egyenruháinak viselésével.

2. A hadicserek alkalmazása nem tilos. Hadicserek az olyan cselekmények, amelyek célja az ellenség félrevezetése, vagy megdondolatlan akciókra bírása, de amelyek nem sértik a fegyveres összeütközésre vonatkozó nemzetközi jogi szabályokat, s amelyek azért nem hitszegők, mert az ellenségben nem keltenek bizalmat jogi védettsége tekintetében. Hadicsereknek tekintendők többek között az álcázás, a csapda, a megtévesztő hadműveletek és a félrevezető adatok közlése.” Ld. Az 1949. augusztus 12-én Genfben kötött Egyezményeket kiegészítő és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló, Genfben 1977. június 8-án kelt Jegyzőkönyvet (a továbbiakban: I. Kiegészítő Jegyzőkönyv) 37. cikke. Az I. Kiegészítő Jegyzőkönyvhöz fűzött 1987-es kommentár szerint az új rendelkezésnek nem célja, hogy leváltsa a korábbi hágai normát, hanem inkább annak fejlesztésére törekszik. Tehát teljesen nyilvánvaló, hogy az 1907-es szabály, miszerint tilos alattomban (orvul) megölni vagy megsebesíteni az ellenséges katonát, vagy civilt, teljességében megmaradt, bár a francia *trahison* kifejezés, – annak szűk értelmezési tartománya miatt – a *perfidie* vagy csalárdság (hitszegés) az itt preferált változat. Ld. SANDOZ, Yves –SWINARSKI, Christophe –ZIMMERMANN, Bruno (szerk.): *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*. ICRC, 1987. 1488. bek. Kiemelésre érdemesnek tartom még, hogy a hivatalos magyar fordítás a „*treacherously*” kifejezést orvulnak, míg a „*perfidy*” kifejezést hitszegésnek fordította.

¹¹⁵ A dolog természetéből adódóan ez a példa a fegyveres konfliktusok idején alkalmazandó asszaszinációra vonatkozik. Ld. SCHMITT: State-Sponsored... 634. o.

¹¹⁶ Ezeket ld. például: CANESTARO: American Law... 7-11. o. vagy SCHMITT: State-Sponsored... 633-642. o.

¹¹⁷ Ezekről részletesen I. fejezet 1.2. alpont, valamint a III. fejezet.

kiválasztott személyeket szándékosan likvidálnak, fegyveres összeütközések esetében nem tekinthető asszaszinációnak, hiszen a metódus lényegét tekintve semmiben nem különbözik a hagyományos légicsapásoktól. Önmagában egy ilyen akció nem alattomban vagy hitszegéssel végrehajtott támadás, így nem asszaszináció.

Az asszaszináció békeidőben alkalmazott definíciója – előre kiválasztottak személyek politikai okból történő megölése – akár még alkalmazható is lenne a célzott likvidálásokra, hiszen az állam szinte valamennyi halálos erőszak alkalmazásával járó cselekvése politikai jellegűnek tekinthető, hacsak nem egyfajta defenzív, önvédelmi akcióról van szó. A fogalom alkalmazhatóságának problémáját itt – mint a fegyveres konfliktusok esetében – az állami magatartás jogszerűtlensége adja. Ebből adódóan tehát nem beszélhetünk jogszerű asszaszinációról, következésképpen bár a célzott likvidálás fogalmi elemei közül mindegyik így tehát a halálos erőszak alkalmazás, a szándékosság, célzatosság és előre megfontoltság, a kiválasztott célszemély, a fizikai őrizet hiánya és a betudhatóság) is jelen lehet, a fogalom többtelemelekkel terhelt, úgymint a hitszegés vagy alattom mint módszer alkalmazása fegyveres konfliktusok idején és politikai karakter békeidőben. Mindez tehát egy rész-egész viszonyt feltételez a célzott likvidálás és az asszaszináció között, ahol a célzott likvidálás a nagyobb kategória.

Ezen felül az asszaszináció az amerikai jogi doktrínában megjelenő definícióját kritikus szemmel figyelhetjük, ugyanis az asszaszináció békeidei és háborús változata között nem mindig szükséges különbséget tenni. Gondoljunk csak egy olyan asszaszinációra, amely egy másik állam államfője ellen zajlik.¹¹⁸ Ebben az esetben egyáltalán nem beszélhetünk békeidei asszaszinációról, mivel két állam között már az első fegyveres üléstől kezdve nemzetközi fegyveres összeütközés keletkezik, amely így magával hozza a humanitárius nemzetközi jog alkalmazhatóságát.¹¹⁹ Ebből adódóan fogalmilag kizárt ilyen esetben békeidei asszaszinációról beszélni.

Az asszaszináció a fentiekben meghatározott fogalmát Melzer is kritikusan fogadta. A szerző ugyanis kétli, hogy nemzetközi konszenzus alakult volna ki az asszaszináció fegyveres konfliktusok idején alkalmazott szűk definíciójára.¹²⁰ Sőt, azt is problematikusnak tartja, hogy békeidőben és háborúban más és más fogalmakat használunk. Szerinte ez bizonyos helyzetekben félreértésekhez vezethet, ilyennek tekinti példának okáért a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokat,¹²¹ a

¹¹⁸ Erre remek példa az Egyesült Államok bármelyik asszaszinációs kísérlete Fidel Castro, azóta már elhunyt kubai diktátorral szemben az 1960-as évekből. Ld. SCHMITT: *State-Sponsored...* 654-655. o.

¹¹⁹ „On the basis of the foregoing, we find that an armed conflict exists whenever there is a resort to armed force between States or protracted armed violence between governmental authorities and organized armed groups or between such groups within a State. International humanitarian law applies from the initiation of such armed conflicts and extends beyond the cessation of hostilities until a general conclusion of peace is reached; or, in the case of internal conflicts, a peaceful settlement is achieved. Until that moment, international humanitarian law continues to apply in the whole territory of the warring States or, in the case of internal conflicts, the whole territory under the control of a party, whether or not actual combat takes place there.” Ld. *Prosecutor v. Dusko Tadić, Appeals Chamber, Decision on the defence motion for interlocutory appeal on jurisdiction*, 2 October 1995. (a továbbiakban: *Tadić ügy*) 70. bek. Vannak akik ezt a kitételezt úgy értelmezik, hogy ez csak az állam fegyveres erejére vonatkozik, azaz ha nem az állam fegyveres ereje alkalmazza az erőszakot, akkor más standardnak kell megfelelni. „When the armed forces of two States are involved, suffice it for one shot to be fired or one person captured (in conformity with government instructions) for IHL to apply, while in other cases (e.g. a summary execution by a secret agent sent by his government abroad), a higher level of violence is necessary.” Ld. SASSÖLI, Marco – BOUVIER, Antoine A. – QUINTIN, Anne: *How Does Law Protect in War. Volume I. Outline of International Humanitarian Law. Third Edition.* ICRC. 22. o. Ez az állítás azonban semmivel sem alátámasztott és nem következik a *Tadić* ügyből sem.

¹²⁰ Az asszaszináció az alattomban, hitszegéssel való elkövetéssel azonosítását a korai szerzők egyfajta maradványként azonosítja, ami álláspontja szerint nem praktikus, sőt túl szűk. Ld. MELZER: *Targeted killing...* 49-50. o.

¹²¹ Tekintettel arra, hogy a hágai és genfi jog idézett rendelkezései csak nemzetközi fegyveres konfliktusok idején alkalmazhatók. A nemzetközi fegyveres összeütközések fogalmáról és szabályairól részletesen ld. IV. fejezet.

megszállást,¹²² vagy az összeütközések szürke zónáját,¹²³ ahol az erőszak még nem éri el a fegyveres konfliktusok szintjét.¹²⁴

Bár a melzeri kételyek és aggodalmak alaposak, ez mégsem indok az asszaszináció és a célzott likvidálás rendszerbe helyezésével szemben. Ehhez fontos adalék Otto meghatározása, miszerint nem minden illegális ölés asszaszináció, de minden asszaszináció illegális ölés.¹²⁵ Ez persze nem jelenti azt, hogy ha egy ölésre nem az asszaszináció szót használjuk, attól az már jogszerű lesz, de azt igen, hogy semmilyen legális ölésre nem hivatkozhatunk asszaszinációként. Magának az asszaszinációnak, mint szónak nincs jogi hatása, így minden olyan ölést is, amelyre ezt a szót használjuk a vonatkozó jogi normák (akár belső,¹²⁶ akár nemzetközi¹²⁷) alapján kell megítélni. A jogi hatás hiánya okán egy tekintet alá esik ezzel a célzott likvidálás is.

Mindebből tehát az alábbi következtetések vonhatók le. Ha és amennyiben elfogadjuk az asszaszináció minden tekintetben illegális, valamint a célzott likvidálás semleges jellegét, akkor tekinthetünk a két fogalomra úgy, hogy azok – a fentiek szerinti – rész-egész viszonyban állnak egymással és mintegy „címkeként” szolgálhatnak a fejezet bevezetésében említett esetekre.

4. Törvénytelen ölés és halálbüntetés

4.1. A törvénytelen ölés

A fejezet bevezetéseként az asszaszináció mellett említettem az ún. *extrajudicial killing* vagy *executaion*, azaz a törvénytelen, bírói eljáráson kívüli ölések, kivégzések fogalmát is, mint amelyet szükséges elhatárolni a célzott likvidálástól. Elsőként rögzítendő, hogy az *extrajudicial killing* és az *extrajudicial execution* fogalompárost szinonimnak tekintem, tehát nem tulajdonítok jelentőséget az eltérő szóhasználatnak, csak az „*extrajudicial*” jelzőnek, hiszen voltaképpen mindkét tevékenység egy személy életének elvételét jelenti.

Az *extrajudicial execution* fogalma megjelenik az ENSZ törvénytelen, gyorsított vagy önkényes kivégzések vizsgálataért felelős különmegbízottjának nevében.¹²⁸ A mandátumot az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa hozta létre 1982-ben,¹²⁹ amely 1992 óta terjed ki egyebek mellett az *extrajudicial execution* jelenségére is. Az Emberi Jogok Bizottsága az 1992/72. sz. határozatában kimondta, hogy a törvénytelen, gyorsított vagy önkényes kivégzésekkel szemben küzdeni kell és lehetőség szerint meg is kell szüntetni ezt a gyakorlatot, azonban magát a fogalmat nem határozta meg.¹³⁰

¹²² Az asszaszináció tilalma a megszállt területekre is vonatkozik. „(6) [(6) p.431] According to M. Greenspan, op. cit., p. 317, this rule prohibits assassination, recruitment of hired killers, placing a price on the head of an adversary, or the offer of a reward for his capture „dead or alive”; proscription and outlawry of an enemy, treacherous request of quarter, and the treacherous simulation of death, wound or sickness, or pretended surrender, for the purpose of putting the enemy off his guard and then attacking him. It does not seem to prohibit attacking enemy combatants individually, whether this is in the area of combat, in occupied territory or elsewhere, even though in principle the rule which prohibits killing except in combat is still applicable. However, methods of guerrilla warfare do not seem to conform with this [...]” Ld. SANDOZ – SWINARSKI – ZIMMERMANN: *Commentary*... 1488. bek. 6. jegyzet

¹²³ Ez az aggály minden erőszak alkalmazás esetén fennáll, külön kiemelése véleményem szerint indokolatlan.

¹²⁴ MELZER: *Targeted killing*... 49-51. o.

¹²⁵ OTTO: *Targeted killings*... 21. o.

¹²⁶ Tipikusan nemzeti büntető jogszabályok.

¹²⁷ Fegyveres konfliktus hiányában az emberi jogok nemzetközi rendszere, fegyveres konfliktusok esetén a humanitárius nemzetközi jog. E szabályokról részletesen ld. IV. és V. fejezet.

¹²⁸ „Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions”

¹²⁹ Economic and Social Council Resolution 1982/35. 1982. május 7.

¹³⁰ UN Commission on Human Rights, Extrajudicial, summary or arbitrary executions, 5 March 1992, E/CN.4/RES/1992/72. Preambulum

Egy évtizeddel később az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosa úgy határozza meg a fogalmat, mint élettől való megfosztás, teljes bírói és jogi eljárás nélkül, amelyben az államnak vagy annak ügynökének része van, azt tolerálja, vagy hozzájárul ahhoz. Ilyennek minősül többek között a rendőri vagy biztonsági erők által elkövetett túlkapás is.¹³¹ Bár e fogalmat is némelyek a célzott likvidálással felcserélhetőnek tartják,¹³² azonban például Melzer elhatárolja azt a saját maga által alkotott fogalomtól. Szerinte a fizikai őrizet hiánya különbözteti meg a célzott likvidálásokat, a bírói ítéleten alapuló, vagy az igazságszolgáltatáson kívüli vagy törvénytelen (*extrajudicial*) kivégzésektől.¹³³

Emellett csakúgy, mint a célzott likvidálásnak, valamint az asszaszinációnak, ennek a fogalomnak is létezik több másik változata is. David Kretzmer például úgy határozza meg, mint bármely szándékos halálos erőszak alkalmazás az állami hatóságok részéről, amely sérti az élethez való jogot.¹³⁴ Mások akkor használják a kifejezést, amikor egy állami politikáról (*policy*) beszélnek, amely a célszemély elfogása helyett megölését tekinti alapértelmezettnek.¹³⁵

4.2. A halálbüntetés

Több szerző is megkülönbözteti a célzott likvidálást a halálbüntetés fogalmától. Roland Otto szerint a két jelenség abban különbözik egymástól, hogy halálbüntetés esetén jogerős bírói ítélet alapján történik meg az élet kioltása, amely célzott likvidálás esetén hiányzik.¹³⁶ Melzer szerint is különbséget kell tenni halálbüntetés és célzott likvidálás között, azonban szerinte a hangsúly nem a jogerős bírói ítéleten van, hanem a fizikai őrizet hiányán. Ennek alapján a jogerős bírói döntés alapján történő ölés csak a célszemély fizikai őrizete esetén nem minősül célzott likvidálásnak. Így elképzelhető egy olyan helyzet, ahol bírói döntés alapján kerül sor fizikai őrizeten kívüli célzott likvidálásra.¹³⁷

4.3. Részkövetkeztetések

Először is le kell szögezni, hogy a törvénytelen ölés, mint *extrajudicial killing* szintén rendelkezik a célzott likvidálás főbb fogalmi elemeivel, így alapvetően szintén halálos erőszak alkalmazásáról van szó, amely szándékos, célzatos és előre megfontoltan történik egy meghatározott személlyel szemben, amely betudható az államnak. A fizikai őrizet hiánya azonban nem minden esetben érhető tetten: elég, ha csak szembeállítjuk a Melzer által használt definíciót, az Emberi Jogi Főbiztos által megalkotott fogalommal. A fizikai őrizet követelménye, mint fogalmi elem nem biztos, hogy minden helyzetben megállja a helyét, ugyanis ahogy arra fentebb is utaltam, többen eltekintenek attól és egy sokkal tágabb törvénytelen ölés fogalmat használnak. Ezen felül a célszemély halála mint cél sem jelenik meg minden esetben az *extrajudicial killing* esetében, ugyanis más, például preventív célzattal rendelkező akció is eredményezhet jogellenes halált.

Az *extrajudicial killing* fogalma egyfelől úgy lehetne használható, ha leszűkítjük alkalmazhatóságát a fizikai őrizetben lévő személyek sérelmére elkövetett cselekményekre a fenti jellemzők megtartásával, ily módon nyilvánvalóan kiegészíti a rendszert, a halálbüntetés – mint jogerős bírói ítélet alapján kivitelezett ölés – ellentétpárjaként. Ha azonban szintetizáljuk a többi tágító

¹³¹ Human Rights and Law Enforcement – A Trainer's Guide on Human Rights for the Police, Professional Training Series, No. 5/Add.2., United Nations, 2002. 15. o. Kiemelendő, hogy itt az eredeti szöveg szerint „*extralegal, arbitrary or summary executions*”-ről van szó. Voltaképpen azonban ez is azonos az *extrajudicial killing*-gel.

¹³² A/HRC/14/24/Add. 6. 10. bek.

¹³³ MELZER: Targeted killing... 3-5. o.

¹³⁴ KRETZMER, David: Targeted Killing of Suspected Terrorists: Extra-Judicial Executions or Legitimate Means of Self-Defence? *European Journal of International Law*, 16. (2005) 176. o.

¹³⁵ Amnesty International: Israel and the Occupied Territories: Israel must end its policy of assassinations MDE 15/056/2003. 2003. július 4. <https://www.amnesty.org/download/Documents/108000/mde150562003en.pdf> (2021. 01. 25.) 1. o. 1. jegyzet.

¹³⁶ OTTO: Targeted killings... 16. o.

¹³⁷ MELZER: Targeted killing... 4. o.

fogalommal, akkor egy olyan jogellenes cselekményről beszélünk, amely némely esetben a fizikai őrizet és/vagy a célzat kivételével rendelkezik a célzott likvidálás főbb fogalmi elemivel.

Bármelyik fogalmat fogadjuk is el, annak használata a disszertáció keretei között nem szerencsés, hiszen *per definitonem* illegalitásba tartja a szóban forgó cselekményeket.¹³⁸

A halálbüntetés tekintetében a magam részéről mind a jogerős bírói ítéletet, mind a fizikai őrizetet fogalmi elemnek tekintem, így halálbüntetés esetén nem célzott likvidálásról van szó, hiszen az minden esetben „jogszerű”¹³⁹ lesz, hiszen jogerős bírói ítéleten alapul és a célszemély az erőszakot alkalmazó személy őrizetében van. Ebből adódik, hogy a halálbüntetés sem megfelelő a disszertáció témájául szolgáló jelenségek leírására.

5. Preventív akciók

A célzott likvidálásokról feltétlenül meg kell különböztetnünk az ún. preventív akciókat. Ahogy azt Melzer is leszögezte monográfiájában, a célzott likvidálás egy olyan állami aktus, amelynek legfőbb célja a célszemély halála. Ez azt jelenti, hogy minden olyan állami magatartás, amely ugyan halált okoz, de ez nem volt az akció nevesített célja, kívül esik a célzott likvidálás körén. Fontos azonban kiemelni, hogy természetesen a célzott likvidálásnak is lehet egyfajta megelőzési célja, értve ezalatt azt, hogy a célszemély halálával valamilyen tevékenységet, például terrortámadásokat igyekszik az állam elhárítani, vagy el kíván ilyentől rettenteni. Itt azonban a hangsúly nem a megelőzésen, hanem a célszemély halálán van. Egyszerűbben szólva az akció akkor lesz sikeres, ha a kiválasztott személy meghal, nem pedig akkor, ha sikerül elhárítani a nem kívánt káros eredményt.¹⁴⁰

Otto részletesen foglalkozott a preventív akciók kérdéskörével, és azokat három kategóriába sorolta: preventív ölések, preventív halálos erőszak és preventív nem halálos erőszak alkalmazása. Preventív ölés alatt olyan akciókat kell érteni, ahol a cél – a célzott likvidálással ellentétben – valamely konkrét jogellenes cselekmény, például egy meghatározott terrortámadás megelőzése, ez azonban bizonyos esetekben csak akkor lehetséges, ha a célszemélyt megölik. Ezzel szemben a preventív halálos erőszak alkalmazása a célszemély egyenes szándékkal¹⁴¹ való megölése helyett eshetőleges szándékúvá¹⁴² változik, ugyanis ebben az esetben is lehetséges a kiválasztott személy halála, mint eredmény, azonban ez nem feltétlenül szükséges a megelőzni kívánt jogellenes cselekmény szempontjából. Végül, de nem utolsó sorban a megelőző nem halálos erőszak alkalmazása esetében arról van szó, hogy a célszemély halála sem nem elkerülhetetlen, sem nem

¹³⁸ GUNNEFLO: Targeted Killing... 163. o.

¹³⁹ Természetesen vitatható, hogy a halálbüntetés mint olyan a hatályos emberi jogi előírások mellett egyáltalán jogszerűen végrehajtható-e avagy sem. „These figures, together with consistent State practice in observing the moratorium on capital punishment, are strongly indicative that Article 2 has been amended so as to prohibit the death penalty in all circumstances.” Ld. Case of Al-Saadoon And Mufdhi v. The United Kingdom (Application no. 61498/08) Judgment, 2010. március 2. 120. bek. A halálbüntetés intézményéről részletesen ld. KIS KELEMEN Bence: A halálbüntetésről. *Diskurzus*, 5. (2015) 50-59. o.

¹⁴⁰ MELZER: Targeted killing... 4. o.

¹⁴¹ Az elkövetés akaratí háttérének megállapításához a büntetőjog eszközrendszerét használom. Ennek megfelelően egyenes szándékról akkor beszélünk, ha a cselekvő tisztában van saját cselekményével, annak következményeit előre látja, illetve ezeket kívánja is. Ld. BALOGH Ágnes – TÓTH Mihály: *Magyar Büntetőjog – Általános rész*. Osiris, 2015. 116. o.

¹⁴² Eshetőleges szándék esetében azonban arról van szó, hogy bár a cselekvő tisztában van azzal, hogy magatartásának következményei lesznek, azonban azt nem kívánja, ebbe sokkal inkább belenyugszik. Ld. BALOGH – TÓTH: *Magyar Büntetőjog*... 116. o.

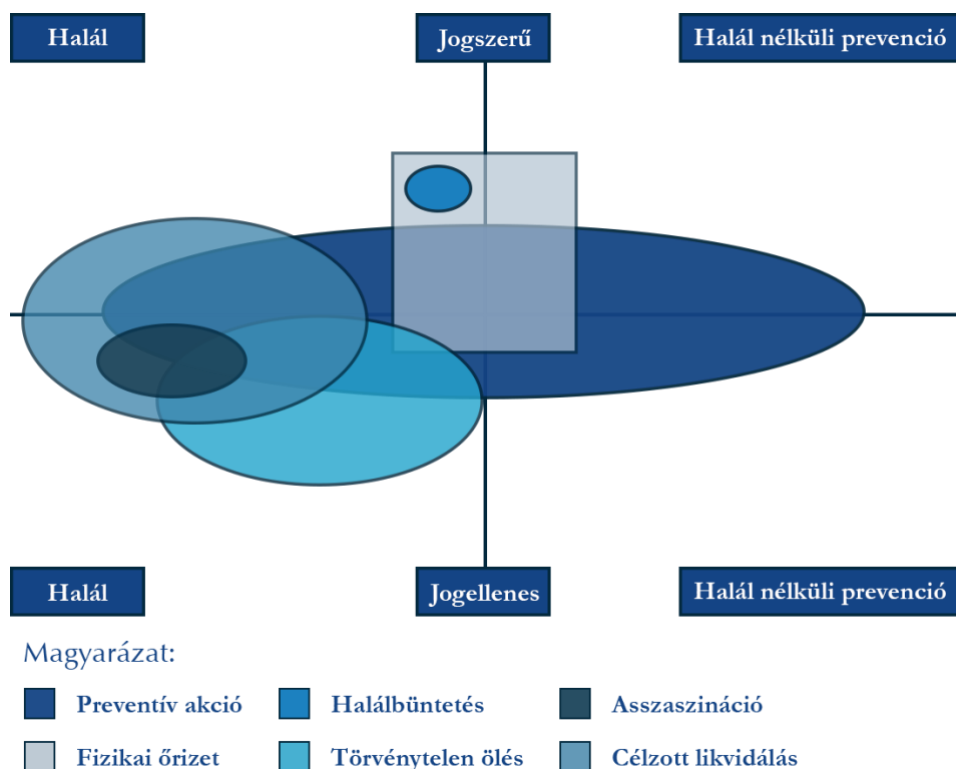
valószínű. Ha a halál ennek ellenére még is bekövetkezik, akkor annak alapja a gondatlanság¹⁴³ vagy hanyagság¹⁴⁴ lesz.¹⁴⁵

A magam részéről egy lényegesen egyszerűbb csoportosítást tartok szerencsésnek, amelyben az egyenes és eshetőleges szándékkal elkövetett emberölés voltaképpen azonos kategóriát képez megelőző halálos erőszak alkalmazás néven. Ezzel szemben a hanyag és gondatlan magatartásokból származó halálos eredményeket preventív nem halálos erőszak-alkalmazásként jellemezhetjük.

Ha tovább szeretnénk egyszerűsíteni a kialakult képet, akkor végső soron azt mondhatjuk, hogy beszélhetünk célzott likvidálásokról és preventív akciókról, ahol a preventív akció egy olyan nagy kategória, amibe az összes fent vázolt megelőző jellegű akció beleillik, továbbá minden olyan célzott likvidálás is, amelyek az ölés melletti másodlagos célként egyfajta speciális prevenciót is megvalósítanak. Ezzel voltaképpen minden olyan erőszakot alkalmazó állami aktus preventív akciónak minősül, amelynek elsődleges célja valamilyen káros eredmény megelőzése.

6. Következtetések

Az előzőekből világossá vált, hogy milyen sok és sokféle meghatározással találkozhatunk, amikor egy állam ügynöke által valamilyen módon kiválasztott személyek likvidálásáról beszélünk. Bár sok esetben a fogalmakat egymással felcserélhetőnek is tekintik és így használják, azok viszonyrendszere sokkalta bonyolultabb. E viszonyrendszer vizualizálását szolgálja az alábbi ábra.

*A célzott likvidálás helye az állami aktusok között
1. sz. ábra (saját szerkesztés)*

¹⁴³ Gondatlanság alatt azt értjük, amikor a cselekvő ugyan előre látja a magatartása lehetséges következményeit, azonban azokat sem nem kívánja, sem nem nyugszik bele, hanem alaptalanul bízik azok elmaradásában. Ld. BALOGH – TÓTH: *Magyar Büntetőjog...* 116-117. o.

¹⁴⁴ Hanyag magatartás során a cselekvő nem látja előre a tetteinek következményeit, ami amiatt következik be, mert a tőle elvárható figyelmet vagy körültekintést nem tette meg. Ld. BALOGH – TÓTH: *Magyar Büntetőjog...* 117. o. Otto a hanyagságot nem említi, de véleményem szerint semmi nem zárja ki azt, hogy a halál hanyagság miatt következzen be.

¹⁴⁵ OTTO: *Targeted killings...* 16-18. o.

Az ábráról világosan leolvasható, hogy a meghatározott személy elleni erőszakalkalmazásnak négy nagy főbb csoportja létezik: ezek a célszemély halálával járó jogszerű akciók (bal felső téglalap), a célszemély halálával nem járó jogszerű akciók (jobb felső téglalap), valamint a célszemély halálát okozó jogszerűtlen (bal alsó téglalap) és a halált nem okozó, de szintén jogszerűtlen állami akciók (jobb alsó téglalap).

E kategóriákba sorolhatók be a fent meghatározott fogalmak, ahol a legnagyobb kategóriát a preventív akciók adják. Ez részben magába foglalja az összes többi fogalmat a halálbüntetés kivételével, és a négy kategória valamennyi spektrumát felöleli. A célzott likvidálás az ábra szerint nem más, mint egy olyan halálos erőszak alkalmazása, amely jogszerűségét tekintve semleges fogalom, így lehet jogszerűtlen, illetve jogellenes is. Az *extrajudicial killing* mint törvénytelen ölés egy olyan kategóriát jelöl, amely minden esetben jogellenes és bizonyos helyzetekben a célszemély fizikai őrizetével járnak. Az asszaszináció pedig egy olyan viszonylag szűk kategória, amely rész-egész viszonyban áll a célzott likvidálással és a törvénytelen ölésekkel is.

Ennek indoka az, hogy fegyveres konfliktus és fizikai őrizet hiányában a kiválasztott személy ellen elkövetett, a valamely nemzetközi vagy belső jogi normába ütköző és politikai karakterű gyilkosságokat nevezhetjük asszaszinációnak. Releváns nemzetközi jogi norma lehet ebben az esetben különösen az ENSZ Alapokmánya, valamely nemzetközi szerződés, vagy éppen egy emberi jogi egyezmény is.¹⁴⁶ Ezzel szemben háború idején asszaszinációról csak akkor beszélhetünk, ha a szándékos, célzatos és előre megfontolt ölés nemzetközi fegyveres konfliktus idején történik és alattomban, hiteles módon kivitelezik azt.

Végül, de nem utolsó sorban a halálbüntetés egy olyan halált okozó jogszerű állami magatartást jelöl az ábrán, ahol a célszemély az erőszakot alkalmazó fizikai őrizetében van.

Az alábbi táblázat a kiválasztott személyekkel szembeni erőszak alkalmazások fogalmainak főbb elemeit és eltéréseit mutatja be.

Jellemzők	Célzott likvidálás	Asszaszináció	Törvénytelen ölés	Preventív akciók	Halálbüntetés
Halálos erőszak alkalmazása	Halálos erőszak alkalmazása	Halálos erőszak alkalmazása	Halálos erőszak alkalmazása	Halálos és nem halálos erőszak alkalmazása	Halálos erőszak alkalmazása
Az elkövetés gondolati háttere	Szándékos Célzat: halál Előre megfontolt	Szándékos Célzat: halál Előre megfontolt	Szándékos Célzat: halál Előre megfontolt	Szándékos, gondatlan, vagy hanyag Célzat: megelőzés Előre megfontolt	Szándékos Célzat: halál Előre megfontolt
Betudhatóság	Betudás az államnak	Betudás az államnak	Betudás az államnak	Betudás az államnak	Betudás az államnak
Fizikai őrizet	Fizikai őrizet hiánya	Fizikai őrizet hiánya	Fizikai őrizet és annak hiánya	Fizikai őrizet és annak hiánya	Fizikai őrizet
Bírói döntés	Bírói döntés nélkül	Bírói döntés nélkül	Bírói döntés nélkül	Bírói döntés nélkül	Bírói döntés
Jogi megítélés	Semleges	Nemzetközi vagy belső jogi normába való ütközés	Nemzetközi vagy belső jogi	Semleges	A belső jog szerint jogszerű

¹⁴⁶ Politikai karakter hiányában és a nemzetközi jog egy alanyának való betudás esetén, a béke idején kivitelezett ölésekre, a célzott likvidálás fogalma használható, akár jogszerű, akár jogszerűtlen a vonatkozó cselekmény. Jogellenesség esetén a törvénytelen ölés fogalma is használható.

		Fegyveres konfliktus esetén alattomban, hítségesséssel	Béke idején politikai karakter	normába való ütközés		
--	--	--	---	-------------------------	--	--

*Az állami erőszakalkalmazás jellemző formái
1. sz. táblázat (saját szerkesztés)*

Mindezek alapján elmondható, hogy rendszerben gondolkodva egyik fogalom sem elvethető *ab ovo* a szóban forgó esetek kategorizálása kapcsán, ugyanakkor az is fontos, hogy csak egy rendelkezik a megfelelő semlegességgel a téma tudományos igényességű vizsgálatához, ez pedig nem más, mint a célzott likvidálás *terminus technicus*.

Célzott likvidálás alatt a disszertáció keretei között olyan határon átnyúló halálos erőszak alkalmazást értek, amely szándékosan, célzatosan és előre megfontoltan történik, mégpedig olyan módon, hogy az akció célja egy egyénileg meghatározott célszemély halála. Az akció az államnak betudható, a célszemély nincs az erőszakot alkalmazó fizikai őrizetében és nincs jogerős bírói döntés, amely alapot adna az erőszakalkalmazásra.

A fentiekhez képest beiktatott határon átnyúló elem azért szükséges, mert az értekezés fókusz a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek alkalmazásán van, amelyeket eddig főként¹⁴⁷ határon átnyúló kontextusban vetettek be.

Az alkalmazott definícióból további egy következtetést szükséges levonni, mégpedig, hogy a különböző viselkedésminták vagy egyéb ismertetőjegyek alapján vagy meghatározó ismertetőjegyek alapján végrehajtott drón-támadások, azaz az ún. *signature strike*-ok nem esnek a célzott likvidálás fogalmába.¹⁴⁸

A következtetések között azonban nem lehet elmenni szó nélkül amellett sem, hogy e fogalmi fejtegetések leginkább tudományos szempontból jelentősek, ugyanis az államok jelentős része nem alkalmazza a fenti fogalmakat katonai kézkönyvekben, amelyet az alábbi ábra szemléltet.

¹⁴⁷ 2015 óta államon belüli célpontok ellen is alkalmazták ezeket az eszközöket, többek között Törökországban, Nigériában és Pakisztánban. Ld. A/HRC/44/38. 8. bek.

¹⁴⁸ HELLER, Kevin Jon: 'One Hell of a Killing Machine' Signature Strikes and International Law. *Journal of International Criminal Justice*, 11. (2013) 90. o. ALKATOUT: *The Legality...* 31. o. Ennek ellenére az V. fejezetben részletesen foglalkozom ezzel a katonaiakció-típussal is.

	Egyesült Államok	Egyesült Királyság	Németország	Ausztrália	Franciaország	Új- Zéland	Norvégia	Dánia
Célzott likvidálás	–	–	–	–	–	+ ¹⁴⁹	–	–
Asszaszináció	–	–	–	+ ¹⁵⁰	+ ¹⁵¹	–	+ ¹⁵²	–
Törvénytelen ölés	–	–	–	–	–	–	–	–

Fogalombaszórálat állami katonai kézikönyvekben¹⁵³

2. sz. táblázat (saját szerkesztés)

Ez viszont nem jelenti azt, hogy a család módon, alattomban való ölést ne tiltaná valamennyi elemzett katonai kézikönyv.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Targeted killing means the employment of weapons systems, such as remotely piloted aerial vehicles (RPV), to deliver guided missiles enabling attack on particular individuals who might otherwise be inaccessible as targets.” és „Targeted attacks on enemy combatants or persons taking a direct part in hostilities are subject to the same rules of the LOAC as any other method of attack and must, in particular, comply with the principles of distinction and proportionality.” Ld. New Zealand Defence Force. Manual of Armed Forces Law. Law of Armed Conflict. Vol. 4. Utolsó módosítás 2019. január 8. (a továbbiakban: Új-Zélandi Katonai Kézikönyv) 8.8-20-8.8.21. pontok

¹⁵⁰ „Assassination is the sudden or secret killing by treacherous means of an individual who is not a combatant, by premeditated assault, for political or religious reasons. Assassination is unlawful. In addition, it is prohibited to put a price on the head of an enemy individual. Any offer for an enemy ‘dead or alive’ is forbidden. If prior information of an intended assassination or other act of treachery should reach the party on whose behalf the act is to be committed, that party should endeavour to prevent its occurrence.” és „The prohibition against assassination is not to be confused with attacks on individual members of the enemy’s armed forces as those persons are combatants and are legitimate military targets. Ld. Executive Series ADDP 06.4 Law of Armed Conflict, 11 May 2006. (a továbbiakban: Ausztrál Katonai Kézikönyv) 7.25-26. pontok

¹⁵¹ Franciaország nem definiálja az asszaszinációt, hanem csak azt említi meg, hogy a Libanoni Különleges Törvényszéket voltaképpen egy asszaszináció miatt alapították. Ld. Manuel de Droit des Conflicts Armés. Ministère de la Défense, 2012. (a továbbiakban: Francia Katonai Kézikönyv) 58. o.

¹⁵² „Assassination is the killing, often secretly and through perfidious conduct, of persons who are not lawful targets, in many cases for political or religious reasons. Such killings are prohibited. Nor is it permitted to promise a reward for the killing of such persons. However, assassinations and attempted assassinations must not be confused with attacks directed at specific members of the enemy’s armed forces, such as military commanders. As long as such persons are attacked due to their military function and status as lawful targets, the attack will not be an unlawful assassination or attempted assassination, even if it is directed at a named person.” Ld. The Chief of Defence. Manual of Armed Conflict. 2013. (a továbbiakban: Norvég Katonai Kézikönyv) 9.44. pont

¹⁵³ A táblázat elkészítéséhez az alábbi állami katonai kézikönyveket használtam fel: Ausztrál Katonai Kézikönyv, Francia Katonai Kézikönyv, Új-Zélandi Katonai Kézikönyv, Norvég Katonai Kézikönyv, Bundesministerium der Verteidigung. Law of Armed Conflict Manual. Joint Service Regulation (ZDv) 15/2. May 2013. (a továbbiakban: Német Katonai Kézikönyv), Department of Defense Law of War Manual of the United States of America. Utolsó módosítás 2016 december. (a továbbiakban: Amerikai Katonai Kézikönyv), The Joint Service Manual of the Law of Armed Conflict JSP 383. 2004. (a továbbiakban: Brit Katonai Kézikönyv), Danish Ministry of Defence – Defence Command Denmark. Military Manual on International Law Relevant to the Danish Armed Forces in International Operations. 2016. (a továbbiakban: Dán Katonai Kézikönyv). A kiválasztott államok egyfelől az elmúlt időszak fegyveres konfliktusai szempontjából legaktívabb államokat igyekeznek megtestesíteni. A kiválasztás szempontjából jelentős volt a kézikönyv publikálásnak dátuma, valamint azok elérhetősége.

¹⁵⁴ Ausztrál Katonai Kézikönyv 7.3-7.4. pontok, Német Katonai Kézikönyv 481. bek. Amerikai Katonai Kézikönyv 5.21.-5.22. pontok, Francia Katonai Kézikönyv 71. o. Brit Katonai Kézikönyv 59-60. o. Norvég Katonai Kézikönyv 9.23.-9.25. bek. Dán Katonai Kézikönyv 395-398. o., Új-Zélandi Katonai Kézikönyv 8.9.5.-8.9.11. pontok.

III. A célzott likvidálás története és gyakorlata¹⁵⁵

1. Bevezető gondolatok

A modern célzott likvidálási programok kialakulása felfogható egyfajta történeti folyamatként is. E fejezet szerepe, hogy történelmi példákon keresztül mutassa be azt a folyamatot, amelyen keresztül eljutunk a 2000-es évek elejéig, amikortól is Izrael megkezdte az első modern célzott likvidálási programot, amit nemsokkal ez után a terrorizmus elleni küzdelem jegyében más államok is átvettek, napjainkban pedig már államok közötti konfliktusokban is használnak. Ezen felül egy kellően megalapozott nemzetközi jogi elemzés nem nélkülözheti a releváns állami gyakorlat – legalábbis sommás – felvázolását.

E célok elérése érdekében a fejezet elsőként áttekinti a célzott likvidálások történetét (2. rész), majd pedig rátér a modern célzott likvidálási programok bemutatására, így különös tekintettel Izraelre (3.1. rész), az Egyesült Államokra (3.2. rész), az Egyesült Királyságra (3.3. rész) és más államokra (3.4. rész). A fejezet tartalmaz továbbá egy rövid áttekintést arról, hogy miképpen vélekedik a nemzetközi közösség a célzott likvidálásokról, különös tekintettel a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépekkel végrehajtott katonai akciókra (4. rész). Végül levonom az ezekből eredő következtetéseket (5. rész).

2. A célzott likvidálás története

Nincs új a nap alatt, tartja a régi mondás. Ez voltaképpen a célzott likvidálásokra is igaz, ugyanis bár a célzott likvidálási programok leggyakrabban alkalmazott módszere a drón, vagyis a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek segítségével megvalósított precíziós támadások meghatározott személyekkel szemben. A célzott likvidálások története azonban nem itt kezdődött, azok több mint ezer évvel ezelőtt is jelen voltak az államközi viszonyokban. Ezt bizonyítja III. Pipin (714-768) frank király esete is, aki egy alkalommal átúszott a Rajnán, hogy álmában megöljön egy ellenséges parancsnokot.¹⁵⁶ Egy óriási ugrással előre, de még mindig a történelem mezején maradván megállapíthatjuk, hogy a célzott likvidálás gyakorlata egészen a II. világháborúig megmaradt. Ebből az időszakból említhetjük a már említett Isoroku Yamamoto japán tengernagy 1943-as célzott likvidálását,¹⁵⁷ vagy éppen az egy évvel korábbi sztálingrádi csata eseményeit, ahol mind a német, mind a szovjet csapatok mesterlövészeket alkalmaztak, akik rendszerszinten likvidálták az ellenséges erők középszintű vezetőit.¹⁵⁸

A II. világháborút követő hidegháború időszakában sokkal inkább a titkosszolgálati akcióké volt a főszerep, így a célzott likvidálás egyik szűkebb értelemben vett formája, a már említett asszaszináció került előtérbe.

Az Egyesült Államok ugyanis az 1960-as évek folyamán több esetben is asszaszinációs kísérleteket hajtott végre saját politikai-hatalmi törekvései elősegítése érdekében. Ilyen volt például a CIA által előkészített, de meg nem kísérelt célzott likvidálás Patrice Lumumba, a Kongói Demokratikus Köztársaság 1960-ban megválasztott miniszterelnöke ellen. Az akciót nem hajtották végre, mert még annak előtte egy rivális kongói frakció végzett a politikussal.¹⁵⁹ Az ebből az időből származó

¹⁵⁵ E fejezet részben egy átdolgozott és aktualizált változata egy korábban megjelent írásnak. Ld. KIS KELEMEN: Célzott likvidálás... 265-282. o.

¹⁵⁶ A szerzők ezt az asszaszináció korai példái között, mint a nemzetközi jog klasszikusai által jogszerűként jellemzett akciót említik. Ld. SCHMITT: State-Sponsored... 614. o. CANESTARO: American Law... 6. o.

¹⁵⁷ OTTO: *Targeted killings*... 8-9. o.

¹⁵⁸ BACHMANN, Sascha–Dominik: Targeted Killings: Contemporary Challenges, Risks and Opportunities. *Journal of Conflict & Security Law* 18. (2013) 264. o. Ezt dolgozza fel az „Ellenség a kapuknál” című film is. Ld. *Enemy at the Gates*. Jean-Jacques Annaud (rendezte). Paramount Pictures, 2001.

¹⁵⁹ SCHMITT: State-Sponsored... 654. o.

asszaszinációs kísérletek közül a legfigyelemreméltóbb Fidel Castro, Kuba egykori elnöke elleni merényletek voltak. Az ún. *Church Committee*¹⁶⁰ megállapította, hogy legalább nyolc alkalommal kísérleték meg megölni Castrot a legkülönbözőbb módszerekkel, amelyek között a „balesettől”, a hallucinogén droggal átítatott szivaron és mérgezett italon át, egészen a robbanó kagylóig minden szerepelt.¹⁶¹ A *Church Committee* vizsgálatára válaszul Gerald Ford, akkori amerikai elnök, kiadta az asszaszináció tilalmáról szóló 11905. sz. elnöki rendeletet, amely megváltozott formában, 12333. számon 1981 óta ma is hatályban van.¹⁶² 2001 és az AUMF¹⁶³ hatálybalépése óta, amely felhatalmazza az Egyesült Államok elnökét, hogy erőszakot alkalmazzon azokkal az államokkal, szervezetekkel, vagy személyekkel szemben, amelyekről úgy ítéli meg, hogy részt vettek a 2001. szeptember 11-ei támadásokban, vagy ilyeneknek menedéket nyújtanak, azzal a céllal, hogy a hasonló terrortámadás ne történhessen meg a jövőben,¹⁶⁴ gyakorlatilag pontot tett a belső jogi felhatalmazással kapcsolatos vitákra a célzott likvidálások tekintetében.

Az Egyesült Államok ezek után már főként a terrorizmus elleni küzdelemben alkalmazta a célzott likvidálás eszközét, ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy ez nem köthető olyan egyértelműen a 2001. szeptember 11-én történt eseményekhez, ugyanis az Egyesült Államok már jóval korábban megkezdte a terrorista vezetőkkel szembeni célzott likvidálások jogi és technikai feltételeinek kidolgozását, így például a drón-technológia – ahogy arra fentebb is utaltam – már 9/11 előtt is rendelkezésre állt Osama bin Laden semlegesítésére. Az első – egyébként sikertelen – célzott likvidálási akció azonban 2001. október 7-ig váratott magára az al-Kaida és a Talibán ellen.¹⁶⁵

A múlt század második felében az Egyesült Államok mellett Izrael is alkalmazott célzott likvidálásokat az állampolitika más eszközökkel való folytatására.¹⁶⁶ Izrael egy olyan állam, amely gyakorlatilag létezése óta a formálódás állapotában van, voltaképpen saját létezéséért küzd. Egy

¹⁶⁰ A Frank Church amerikai szenátor által vezetett bizottság a CIA asszaszinációs kísérleteit vizsgálta az 1970-es években az Egyesült Államokban. Ld. SCHMITT: *State-Sponsored...* 653. o.

¹⁶¹ SCHMITT: *State-Sponsored...* 654-655. o. A hallucinogén drog az LSD-hez hasonlított, ami konkrétan nem a kommunista vezető halálát célozta, hanem hatalmának és tekintélyének aláásását, aki hallucinált volna a nemzethez intézett beszédei közben. Ld. WIEBE: *Assassination...* 379. o. Az akciót célzott likvidálási kísérletként tartom számon, hiszen Schmitt botulinum toxinnal kezelt szivarról szól, amely pedig gyógyszerként való hasznosítása mellett rendkívül halálos méreganyag is. Ld. SCHMITT: *State-Sponsored...* 654. o. Az anyagról ld. Clostridium Botulinum. International Programme on Chemical Safety Poisons Information Monograph 858 Bacteria. WHO. <https://www.messenger.com/t/100000717308400> (2021. január 27.) Bár nem célzott likvidálási kísérletként tarthatjuk számon mégis a CIA elszántságát mutatja, hogy Castro hatalomból való elmozdítására, hiszen az ún. „Mongúz Akció” keretén belül olyan pletykák terjesztését is tervezték a kubai római katolikus vallású lakosság között, miszerint Jézus visszatérne Kubába, ha az elnököt megfosztanák hatalmától. Ld. WIEBE: *Assassination...* 379. o.

¹⁶² CRAWFORD: *Identifying...* 101. o. Vö. MELZER: *Targeted killing...* 37. o. Executive Order 12333—United States intelligence activities. Ld. még Intelligence Community Legal Reference Book. Office of the Director of National Intelligence Office of General Counsel. Winter 2020. <https://www.dni.gov/files/documents/OGC/IC%20Legal%20Reference%20Book%202020.pdf> (2021. január. 28.) 693-719. o.

¹⁶³ Authorization for Use of Military Force. 50 USC 1541. A határozat ma is hatályos, azonban visszavonásának lehetősége folyamatosan napirenden van. Ld. KOH, Harold Hongju: *The Trump Administration and International Law*. OUP, 2019. 117-126. o.

¹⁶⁴ Az Egyesült Államok a drón-programot nem tekinti a belső jog szerint asszaszinációnak, mivel jogos önvédelem alapján hatják végre őket Ld. PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate ...* 113-119. o. CRAWFORD: *Identifying...* 102. o.

¹⁶⁵ GUNNEFLO: *Targeted Killing...* 163-165. o. Illetve ld. I. fejezet 1.2. alpont. Az akció azért volt sikertelen, mert bár a célpont Mullah Omar talib vezető volt, a drón csak testőröket talált el. Ld. WOODS, Chris: *The Story of America's Cery First Drone Strike. The Atlantic.* 2015. május 30. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2015/05/america-first-drone-strike-afghanistan/394463/> (2021. 01. 27.) Alston az első célzott likvidálást 2002-re datálja. Ld. I. fejezet.

¹⁶⁶ Ugyan nem a célzott likvidálásokról, hanem generálisan a háború kapcsán mondta ki ezt a tételt Carl von Clausewitz. Ld. CLAUSEWITZ, Carl von: *A háborúról*. Zrínyi Kiadó, 2013. 31. o.

ilyen környezetben érthető, hogy már az állam kialakulása előtt találunk példákat nem állami szereplők által elkövetett célzott likvidálásokra, asszaszinációkra.¹⁶⁷

Az egyik leghíresebb izraeli célzott likvidálási akció a múlt századból Khalil al-Wazir, vagyis Abu Jihad a Palesztin Felszabadítási Szervezet egyik magasrangú tagjának asszaszinációja volt 1988-ból. A likvidálás Tuniszban történt, mégpedig oly módon, hogy egy izraeli kommandó tagjai behatoltak al-Wazir házába, ahol nem csak őt magát, hanem két őrét és kertészét is megölték.¹⁶⁸ Az eset komoly nemzetközi visszhangot váltott ki, az államok többsége agresszióként tekintett a cselekményre.¹⁶⁹

Az első elismert és modernnek tekinthető célzott likvidálásra Izrael által a második Intifada (2000-2005) során került sor, mégpedig Husayn 'Abyat – már említett – 2000-es kilövése formájában. Erre az akcióra még helikopterrel került sor, 2005-től azonban fegyveres, pilóta nélküli repülőgépeket is bevetnek a Gázai övezetben.¹⁷⁰

Markus Gunneflo kiváló monográfiájában foglalja össze azokat a jogi és politikai lépéseket, amelyek Izraelben és az Egyesült Államokban elvezettek a modern célzott likvidálási programok alkalmazásához. Gunneflo kiemeli, hogy ebben a két államban a célzott likvidálás nem a jog ellenében jött létre, hanem éppen a jog, különösen a nemzetközi jog a kezdetektől komoly hatással volt ezekre a *policy*-kre, amik ezek után tovább formálták a rájuk vonatkozó nemzetközi jogi normákat.¹⁷¹

A történeti áttekintés végére érve eljutottunk az ezredfordulóig, amely egy mérföldkövet jelentett a célzott likvidálások tekintetében, hiszen gyakorlatilag innen számíthatjuk a modern célzott likvidálási programok létrejöttét. Modern értelemben vett célzott likvidálás alatt az olyan katonai vagy titkosszolgálati akciókat értem, amelyek egy átfogó állami politika részeként valósulnak meg, így nem egyszeri, kivételes jelleget öltenek. A következő részben ezeket a programokat veszem górcső alá, röviden bemutatva az azokat alkalmazó államok jogi álláspontjának legfőbb elemeit és a programok számokban is mérhető hatásait.¹⁷²

3. A célzott likvidálás gyakorlata

Ebben a részben főként olyan államok célzott likvidálási programjaival foglalkozom, amelyek fegyveres, pilóta nélküli repülőgépeket is alkalmaztak, így különösen Izraellel, az Egyesült Államokkal, az Egyesült Királysággal, valamint más érintett államokkal. Ezt követően célszerű röviden áttekinteni a nemzetközi közösség álláspontját a célzott likvidálásokkal kapcsolatban.

¹⁶⁷ Ezek legnagyobb részben 1939 és 1947 között történtek, de 1903-ban is volt példa a jelenségre. Ld. GUNNEFLO: *Targeted Killing*... 45. o.

¹⁶⁸ GUNNEFLO: *Targeted Killing*... 48-49. o.

¹⁶⁹ POBIJIE, Erin – DECLERCQ, Fanny – STEENBERGHE, Raphaël van: The Killing of Khalil al-Wazi by Israeli Commandos in Tunis—1988. In RUYIS, Tom – CORTEN, Oliver: *The Use of Force in International Law. A Case-Based Approach*. OUP, 2018. 404. o. A BT egy határozatot is elfogadott az eset kapcsán elítélve a Tunézia elleni agressziót. Ld. Security Council Resolution 611 (1988) S/RES/611 (1988) 1988. április 25.

¹⁷⁰ GUNNEFLO: *Targeted Killing*... 71-73; 80-81. o.

¹⁷¹ Ehelyütt felesleges részletesen tárgyalni azt a kiterjedt jogi munkát, ami mind Izraelben, mind pedig az Egyesült Államokban megelőzte a modern célzott likvidálás kialakulását, a legfontosabb jogi álláspontokat ugyanis a 3. rész kellő részletességgel szemlélteti. Ld. még GUNNEFLO: *Targeted Killing*... 1. o.

¹⁷² Az államok jogi álláspontjának csak rövid összefoglalását az indokolja, hogy az értekezés további fejezetei részletesen foglalkoznak az államok álláspontjával a nemzetközi jog egyes területei, úgymint erőszak alkalmazás, humanitárius nemzetközi jog és emberi jogok vonatkozásában. A VII. fejezet pedig a nemzeti bíróságok álláspontjának bemutatása okán részletesen is foglalkozik ezekkel a kérdésekkel.

3.1. Izrael

Izrael volt az első olyan állam, amely 2000-ben elismerte, hogy modern értelemben vett célzott likvidálásokat hajtott végre,¹⁷³ természetesen azután, hogy ilyen és ehhez hasonló támadások a múltban is lezajlottak,¹⁷⁴ amit azonban hosszú évekig tagadott a nyilvánosság előtt.¹⁷⁵

A célzott likvidálásokkal kapcsolatos izraeli álláspontot talán legegyszerűbben a nemzeti bírói felülvizsgálat kapcsán lehet bemutatni.¹⁷⁶ Az *Israeli Supreme Court* (*High Court of Justice*-ként) 2002 januárjában még úgy határozott, hogy a célzott likvidálások megítélésére nincs joghatósága, hiszen egy még zajló konfliktust ítélne meg.¹⁷⁷ Ugyanezen év áprilisában a bíróság azonban úgy döntött, hogy mégis érdemben vizsgálja a kérdést, majd végül 2006 decemberében ítéletet is hozott.¹⁷⁸ A bíróság ekkor úgy határozott, hogy a célzott likvidálások nem *per se* illegálisak, de párhuzamosan kialakított számos olyan követelményt, amelyeknek esetről-esetre meg kell felelnie az Izraeli Védelmi Erők által végrehajtott célzott támadásoknak. A bíróság a célzott likvidálásokat nemzetközi fegyveres konfliktusi környezetbe helyezte,¹⁷⁹ de számos emberi jogi aspektussal gazdagította a humanitárius jogi koncepciót.¹⁸⁰ Izrael a bíróság előtti eljárásban önvédelmi jogára is hivatkozott, hogy megindokolja a programot.¹⁸¹ Sajnálatos módon azonban úgy tűnik, hogy az állam nem minden esetben tartja be a bíróság ítéletében foglaltakat.¹⁸²

Az izraeli célzott likvidálások a megszállt Palesztin területekre¹⁸³ koncentrálnak, nevezeten a Gázai övezetre és Ciszjordániára, amelyről a B'Tselem – az izraeli emberi jogi információs központ a megszállt területeken – kiterjedt statisztikákat vezet. Ahogy a fentiekben már arra utaltam az Izrael által végrehajtott első drón-támadásra 2005-ben került sor, amelyek főként a Gázai övezetben valósulnak meg.¹⁸⁴

¹⁷³ DAVID, R. Steven: Israel's Policy of Targeted Killing. *Ethics & International Affairs* 17. (2003) 111. o. Ld. még MELZER: *Targeted killing*... xi. o. és CRAWFORD: *Identifying*... 98. o. azzal, hogy a 16. lábjegyzetben közölt hivatkozás téves, abban nincs szó a célzott likvidálásokról. Az héber kifejezés a célzott likvidálásokra a „*sikul memukad*”, ami tükörfordításban „célzott prevenciót jelent. Ld. GUNNEFLO: *Targeted Killing*... 78. o.

¹⁷⁴ Ilyen volt az 1973 áprilisában meggyilkolt Jusuf Najjor, Jasszer Arafat helyettese, vagy Kamal Nasir, Fata szóvivő likvidálása Ld. OTTO: *Targeted killings*... 491. o. 2. lábjegyzet. A folyamatról részletesen ld. III. fejezet 2. pont.

¹⁷⁵ Az Izraeli védelmi erők szóvivője 1992-ben „tagadta a vádakot” arra a kérdésre, hogy célzott likvidálásokat hajtottak-e végre terrorista-gyanús személyekkel szemben. Ld. CRAWFORD: *Identifying*... 98. o.

¹⁷⁶ Ezzel a kérdéssel részletesen foglalkozik a VII. fejezet.

¹⁷⁷ „The choice of means of warfare, used by the Respondents to preempt murderous terrorist attacks, is not the kind of issue the Court would see fit to intervene in.” HCJ 5872/01. Barakeh v. Prime Minister. Héberrel fordította: BEN-NAFTALI, Orna – MICHAELI, Keren R.: Justice-Ability: A Critique of the Alleged Non-Justiciability of Israel's Policy of Targeted Killings. *Journal of International Criminal Justice* 1. (2003) 369. o. OTTO: *Targeted killings*... 492. o.

¹⁷⁸ HCJ 769/02. Történeti áttekintésként ld. GUNNEFLO: *Targeted Killing*... 15-24. o.

¹⁷⁹ Erről részletesen ld. RADIN, Sasha: Global Armed Conflict? The Threshold of Extraterritorial Non-International Armed Conflict. *International Law Studies*, 89. (2013) 703-704. o. Kiemelendőnek tartom, hogy Izrael az eljárás során az ENSZ Alapokmány 51. cikk szerinti önvédelem jogára is hivatkozott, ez azonban az ítéletben már csak elvétve köszön vissza. Ld. HCJ 769/02. 11. és 41. bek.

¹⁸⁰ OTTO: *Targeted killings*... 493. o. Terjedősebb, kritikai szemléletű elemzéshez ld. GUNNEFLO: *Targeted Killing*... 24-51. o.

¹⁸¹ HCJ 769/02. 10. bek.

¹⁸² RABI, Shahaf – PLAW, Avery E.: Israeli Compliance with Legal Guidelines for Targeted Killing. *Israel Law Review*. 53. (2020) 258. o. A szerzőpáros kiemeli, hogy bár úgy tűnik, hogy Izrael a támadások megtervezése és végrehajtása során teljesíti az őt terhelő kötelezettségeket, ugyanakkor azok későbbi felülvizsgálata szempontjából jelentős problémák vannak.

¹⁸³ A megszállás rövid historikus áttekintését ld. HOFFMANN Tamás: Is the Gaza Strip Still an Occupied Territory? – Divergent Approaches in International Humanitarian Law. In KAJTÁR Gábor – KARDOS Gábor (szerk.): *Nemzetközi jog és Európai jog: Új metszéspontok – Ünnepi tanulmányok Valki László 70. születésnapjára*. Saxum – ELTE ÁJK, 2011. 35-36. o. Részletesen ld. OTTO: *Targeted killings*... 496-499. o.

¹⁸⁴ GUNNEFLO: *Targeted Killing*... 80-81. o.

A célzott likvidálások áldozatainak összesített számát 2000. szeptember 29-től 2020. december 31-ig az alábbi táblázat tartalmazza:

Áldozatok	Gázai övezet	Ciszjordánia	Összesen
Palesztinok, akik a célzott likvidálás célpontjai voltak (Célszemély)	207	82	289
Palesztinok, akiket célzott likvidálás során öltek meg (Járulékos veszteség)	433	107	540

Az izraeli célzott likvidálások áldozatainak száma

2. táblázat (saját szerkesztés)¹⁸⁵

A statisztikai adatok jól mutatják, hogy az izraeli célzott likvidálások esetében egy olyan állami programról van szó, amely az elmúlt években több száz személy halálát okozta a Gázai övezetben és Ciszjordániában egyaránt. Bár a statisztikai adatokból nem derül ki, hogy a táblázat második sorában látható célzott likvidálás során megölt személyek közül kik vettek részt közvetlenül az ellenségeskedésben, a kétely okán ezeket járulékos veszteséggént jelöltem. Eképpen a valós számok a jelzettnél csak pozitívabb képet festhetnek.

3.2. Az Egyesült Államok

Az Egyesült Államok kezdetben két drónprogramot működtetett, amelyek közül az egyik a hadsereghez, a másik pedig a CIA-hez tartozott.¹⁸⁶ A hadsereg programja azokra a térségekre koncentrált, ahol jelenleg is aktív fegyveres konfliktus zajlik, ezek az ún. „hot battlefield”-ek, amelyek tipikus példája Afganisztán, Irak vagy Szíria, itt a drónok támogató szerepet töltenek be más katonai akciók mellett. A CIA vezette program viszont kifejezetten olyan államokban található terrorista célpontok megsemmisítésére szolgált, amelyekben nem állomásozik szövetséges haderő, ilyen példának okáért Pakisztán, Jemen vagy Szomália.¹⁸⁷ Barack Obama elnöksége alatt a drónprogramok irányítása egyre inkább a hadsereg felé tolódott el.¹⁸⁸

Obama volt az első amerikai elnök, aki 2013-ban nyíltan beszélt az Egyesült Államok célzott likvidálási programjáról, amelynek lényege dióhéjban annyit tesz, hogy az USA az önvédelem jogára alapozza határon átnyúló erőszakalkalmazását. A jogi álláspont szerint ezen felül fegyveres

¹⁸⁵ A táblázat elkészítéséhez az alábbi adatokat vettem figyelembe: 2000. szeptember 29. – 2008. december 26. (az Operation Cast Lead előtt) Ld. Fatalities before Operation „Cast Lead”. B’Tselem. <http://www.btselem.org/statistics/fatalities/before-cast-lead/by-date-of-event> (2021. 01. 28.) 2008. december 27. – 2009. január 18. (az Operation Cast Lead alatt) Ld. Fatalities during Operation Cast Lead. B’Tselem. <http://www.btselem.org/statistics/fatalities/during-cast-lead/by-date-of-event> (2021. 01. 28.) 2009. január 19. – 2020. december 31. (az Operation Cast Lead után) statisztika Ld. Fatalities since Operation Cast Lead. B’Tselem. <http://www.btselem.org/statistics/fatalities/after-cast-lead/by-date-of-event> (2021. 01. 28.) A használt statisztikák megbízhatóságát az szavatolja, hogy a táblázatokban megjelölt esetek önálló vizsgálat alapján kerülnek be az adatok közé, így a B’Tselem különös figyelmet szentel szemtanúk meghallgatásának, hivatalos dokumentumok, mint például személyazonosító okmányok beszerzésének, valamint fénykép és videófelvételek beszerzésének. Ezen felül a szervezet figyeli az érintett szereplőket, mint az IDF és a palesztin szervezetek megnyilvánulásait is. Ld. Explanation of statistics on fatalities. B’Tselem. https://www.btselem.org/statistics/casualties_clarifications (2021. 01. 28.) Shahaf Rabi és Avery Plaw ennek ellenére számos okból megbízhatatlannak tartja ezeket az adatokat, amelyek közül a szervezet politikai célkitűzései, a részletes metodológia és források ismeretének hiánya, valamint a hiányzó esetek emelhetők ki. Ld. RABI – PLAW: Israeli Compliance... 242-244. o.

¹⁸⁶ PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate* ... 28-34. o. Érdekességgé megjegyezhető, hogy a CIA drón-csapásait is a hadsereg pilótái és drónjai hajtják végre. Ld. WOODS, Chris: CIA's Pakistan drone strikes carried out by regular US air force personnel. *The Guardian*, 2014. április 14. <https://www.theguardian.com/world/2014/apr/14/cia-drones-pakistan-us-air-force-documentary> (2021. 01. 28.)

¹⁸⁷ STERIO, Milena: The United States’ Use of Drone in the War on Terror: The (Il)legality of the targeted killings under international law. *Case Western Reserve Journal of International Law*, 45. (2012) 198-199. o.

¹⁸⁸ ENTOUS, Adam – LUBOLD, Gordon: Obama’s Drone Revamp Gives Military Bigger Responsibility, Keeps CIA Role. *The Wall Street Journal*. 2016. június 16. <https://www.wsj.com/articles/barack-obamas-long-awaited-drone-program-revamp-preserves-a-cia-role-1466088122> (2021. 01. 28.)

konfliktusban is állnak az al-Kaidával, illetve az azzal együttműködő szervezetekkel.¹⁸⁹ Obama alatt tisztán *policy* alapon szűkült az Egyesült Államok által alkalmazott célzott likvidálások köre, a „*hot battlefield*”-eken kívül ugyanis csak akkor került sor az akcióra, ha majdnem teljesen bizonyos (*near certainty*), hogy az illető jogszerű célpont volt és a támadás nem járt polgári áldozatokkal.¹⁹⁰ Donald Trump alatt a CIA drónprogramja ismét „újjaéledt”,¹⁹¹ sőt mi több a támadások célpontjait meghatározó szigorú szabályok is lazulhattak.¹⁹² Az USA a nemzetközi jog szempontjából az egyéni és kollektív önvédelem jogára alapozta és alapozza¹⁹³ ma is az erőszak alkalmazását, amiből több fegyveres konfliktus is született az al-Kaida, a Talibán az ISIS, valamint az ezekkel együttműködő csoportokkal szemben.¹⁹⁴

Nagy nehézséget jelent a dróncsapások számszerű mérése, tekintettel arra, hogy nem rendelkezünk megerősített hivatalos forrásokkal a támadásokról, illetve azok áldozatairól. A statisztikai adatképzést így négy nyílt forrású rendszer¹⁹⁵ teszi lehetővé. Az értekezés elkészítéséhez a *The Bureau of Investigative Journalism* adatbázisát használtam fel. Az Egyesült Államok drónprogramjának hatását az alábbi ábra szemlélteti:

	Pakisztán	Jemen	Szomália	Afganisztán
Csapások száma (db)	430	336	202	13.072
Összes halott (fő)	2.515-4.026	1.020-1.3869	1.197-1.410	4.126-10.076
Ebből Civil halott (fő)	424-969	174-225	12-97	300-909
Ebből Gyermekek halott (fő)	172-207	44-50	1-13	66-184

*Az Egyesült Államok által végrehajtott dróntámadások áldozatainak száma
3. sz. táblázat (saját szerkesztés)¹⁹⁶*

¹⁸⁹ Remarks by the President at the National Defense University. White House. 2013. május 23. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/05/23/remarks-president-national-defense-university> (2021. 01. 22.)

¹⁹⁰ Procedures for approving direct action against terrorist targets located outside the united states and areas of active hostilities. 2013. május 22. (a továbbiakban: PPG) https://www.aclu.org/sites/default/files/field_document/presidential_policy_guidance.pdf (2021. 01. 28.)

¹⁹¹ Vitatható, hogy a változás valójában jelentős volt. Ld. CHESNEY, Robert: A Revived CIA Drone Strike Program? Comments on the New Policy. *Lawfare*. 2017. március 14. <https://www.lawfareblog.com/revived-cia-drone-strike-program-comments-new-policy> (2021. 01. 28.)

¹⁹² KOH: *The Trump*... 100-101. o.

¹⁹³ PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate* ... 119-140. o. Letter to Bob Corker, Chairman of the Committee on Foreign Relations, US Senate, from United States of America Department of State, 2017. augusztus 2. <http://www.documentcloud.org/documents/3911844-8-2-17-Corker-Response.html> (2021. 01. 28.)

¹⁹⁴ RADIN: Global... 717. o. Az állítás itt az al-Kaida tekintetében olvasható, ez azonban ez minden kétséget kizáróan a többi szervezet tekintetében is megállapítható. Az ISIS esetében ld. KOH: *The Trump*... 100. o. A konfliktus minősítését ld. V. fejezet.

¹⁹⁵ New America Foundation, <https://www.newamerica.org/international-security/data-projects/> (2021. 01. 28.) The Long War Journal, <http://www.longwarjournal.org/> (2021. 01. 28.) The Bureau of Investigative Journalism, <https://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war> (2021. 01. 28.) Center for the Study of Targeted Killing, <https://targetedkillingproject.com/> (2017. 08. 30.) Az egyes adatbázisok által alkalmazott statisztikai módszerekről ld. PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate* ... 28-41. o. – Az utolsó adatbázis az értekezés benyújtásának időpontjában nem elérhető.

¹⁹⁶ A táblázat elkészítéséhez az alábbi adatokat vettem figyelembe: Pakisztán esetében az adatok 2004 júniusától 2021 januárjáig terjednek. Az utolsó célzott likvidálásra 2018 januárjában került sor. Ld. Strikes in Pakistan. *The Bureau of Investigative Journalism*. https://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war/charts?show_casualties=1&show_injuries=1&show_strikes=1&location=pakistan&from=2004-1-1&to=now (2021. 01. 28.) Jemen esetében az adatok 2002 novemberétől szintén 2021 januárjáig terjednek. Az utolsó célzott likvidálásra 2019. júniusában került sor. Ld. Strikes in Yemen. *The Bureau of Investigative Journalism*.

A fent bemutatott adatokból jól látható, hogy – bár az elmúlt évben és években jelentősen csökkentek a célzott likvidálások –, mégis egy olyan jelenségről, állami politikáról beszélünk, amely több ezer ember halálát okozta az elmúlt két évtized során. A statisztikai adatok szempontjából kiemelendőnek tartom, hogy azok nem kizárólag a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépekkel végrehajtott akciókat foglalják magukba, hanem esetenként légicsapásokat, rakéta-támadásokat és szárazföldi akciókat is.¹⁹⁷ Ettől függetlenül természetesen elképzelhető, hogy a más módszerrel végrehajtott célzott likvidálások száma az itt bemutatottnál magasabb. Tekintve azonban, hogy a célzott likvidálás legfőbb eszköze a drón, így az eltérést nem tekintem számottevőnek.

3.3. Az Egyesült Királyság

Egészen 2014-ig az Egyesült Királyság drónjait kizárólag Afganisztánban, az ott állomásozó csapatok támogatása céljából vetették be, ez azonban folyó év októberében megváltozott, amikor az akciók súlypontja áthelyeződött a Közel-Keletre, nevezetesen Irakra és Szíriára.¹⁹⁸ 2015 augusztusában a RAF egy drónja első ízben végzett két brit állampolgárral olyan országban (nevezetesen Szíriában), amelyre vonatkozóan nem állt fenn parlamenti felhatalmazás.¹⁹⁹

A támadás jogalapjának kommunikációjában lenyűgöző „biztosíték keresés” található.²⁰⁰ David Cameron, akkori brit miniszterelnök az országgyűlés alsóházában elmondta, hogy Reyaad Khan brit állampolgárt az önvédelem jogára hivatkozva ölték meg, azzal a céllal, hogy megvédjék az Egyesült Királyság lakosságát egy terrortámadás közvetlen fenyegetésével szemben, amit Khan tervezett és irányított. Cameron arra is utalt, hogy egyfajta *ultima ratio* jelleget öltött az akció, tekintettel arra, hogy Szíriában nincs se olyan kormány, se olyan szárazföldi csapatok, amelyek képesek lettek volna más módon megakadályozni a szigetország elleni támadást. A volt miniszterelnök elmagyarázta, hogy e légicsapás a kormány terrorizmus elleni stratégiájának részeként egy célzott támadás volt, tiszta és megbízható információk alapján meghatározott terrorista fenyegetéssel szemben, azonban ez nem tekinthető koalíciós hadműveletnek az ISIS ellen. Ez jelentette az első esetet a modern időkben, amikor a brit haderőt olyan államban vetették be,

https://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war/charts?show_casualties=1&show_injuries=1&show_strikes=1&location=yemen&from=2002-1-1&to=now (2021. 01. 28.) Szomália esetében az adatok 2007 januárjától szintén 2021 januárjáig terjednek. Az utolsó célzott likvidálásra 2020 februárjában került sor. Ld. Strikes in Somalia. *The Bureau of Investigative Journalism*. https://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war/charts?show_casualties=1&show_injuries=1&show_strikes=1&location=somalia&from=2007-1-1&to=now (2021. 01. 28.) Afganisztán esetében az adatok sajnos csak 2015 januárjától állnak rendelkezésre szintén 2021 januárjáig. Az utolsó célzott likvidálásra 2020 márciusában került sor. Ld. Strikes in Afghanistan. *The Bureau of Investigative Journalism*. https://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war/charts?show_casualties=1&show_injuries=1&show_strikes=1&location=afghanistan&from=2015-1-1&to=now (2021. 01. 28.) A szervezet által alkalmazott metodológia tekintetében kiemelendő, hogy az adatok forrása főként a média, valamint állami nyilatkozatok, csekély számban pedig ehhez helyszíni vizsgálatok is társultak. A módszerről részletesen ld. Our methodology. *The Bureau of Investigative Journalism*. <https://www.thebureauinvestigates.com/explainers/our-methodology> (2021. 01. 28.)

¹⁹⁷ Our methodology. *The Bureau of Investigative Journalism*. <https://www.thebureauinvestigates.com/explainers/our-methodology> (2021. 01. 28.)

¹⁹⁸ Irak esetében a parlamenti felhatalmazás 2014-ben, Szíria vonatkozásában pedig 2015-ben történt meg. Ld. MILLS, Claire: *ISIS/Daesh: the military response in Iraq and Syria. Briefing Paper, No. 06995*. House of Commons Library, 2017. október 8. <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/sn06995/> (2021. 01. 28.) 45-46. o.

¹⁹⁹ BROOK-HOLLAND, Louisa: *Overview of military drones used by the UK armed forces. Briefing Paper, No. 06493*, House of Commons Library, 2015. október 8. <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/sn06493/> (2021. 01. 28.) 23-24. o. A parlamenti felhatalmazás ma már adott. Ld. MILLS: *ISIS/Daesh...* 46. o.

²⁰⁰ A helyzet abszurditása röviden abban ragadható meg, hogy alkotmányjogi aggályok miatt politikailag szükséges volt a szíriai támadás másként való kategorizálására, mint kollektív önvédelmi csapás, tekintettel arra, hogy az időben nem volt parlamenti felhatalmazás a szíriai akciókra. Ennek ellenére nemzetközi jogi vonatkozásban ettől még változatlanul erőltetett lesz egy ilyen és ehhez hasonló egyéni önvédelemre épített jogalap. Ld. MILLS: *ISIS/Daesh...* 46. o.

amellyel szemben az Egyesült Királyság nem viselt háborút.²⁰¹ Ezzel szemben az állam által a Biztonsági Tanácshoz benyújtott levél tanúsága szerint a britek az USA-hoz hasonlóan az egyéni és kollektív önvédelem jogára hivatkoztak a Szíriai támadások legalitása mellett érvelve, figyelemmel az Irakkal szembeni folyamatos fegyveres támadásra. Bár e levélben is megjelenik a 2015 augusztusi támadás egyéni önvédelmi jog alapján történő igazolása, azonban ezt rögtön megtoldják a kollektív önvédelem lehetőségével, egyfajta biztosítékként.²⁰² Ezt követően 2017-ben Jeremy Wright, az Egyesült Királyság legfőbb ügyésze egy beszédében elmagyarázta, hogy állama miként értelmezi az önvédelemhez való jogot a nemzetközi jogban.²⁰³ Azonos évben a brit Védelmi Minisztérium kiadott egy drónokkal foglalkozó kiadványt is, amelyben pedig alkalmazásuk humanitárius nemzetközi jogi kérdéseire fókuszáltak.²⁰⁴

A statisztikai adatképzést ebben az esetben is egy nyílt hozzáférésű adatbázis, nevezetesen a *Drone Wars UK* segíti, amely az információhiány²⁰⁵ ellenére is igyekszik megbízható képet nyújtani a brit dróntámadásokról és így közvetetten a célzott likvidálásokról. Az Egyesült Királyság drónprogramjának kiterjedtségét az alábbi ábra szemlélteti:

	Irak	Szíria	Afganisztán	Összesen
Misszió (db)	2.000	2.030	4.728	8.758
Fegyveresülés (alkalom)	677	307	457	1.441

*Az Egyesült Királyság által végrehajtott dróntámadások száma
4. sz. táblázat (saját szerkesztés)²⁰⁶*

A korábbiaktól eltérően az Egyesült Királyság esetében csak töredékes adatokról számolhatunk be, amely így nem tartalmazza az egyes akciókhoz köthető halálozási adatokat. A korábbi statisztikai adatok pontossági számait figyelembe véve azonban azt mondhatjuk, hogy az Egyesült Királyság drónprogramja is legalább annyira jelentős volt az elmúlt években, mint az Egyesült Államok vagy Izrael hasonló tevékenysége. A rendelkezésre álló adatok alapján a program jelenleg nem aktív.

²⁰¹ House of Lords – House of Commons, Joint Committee on Human Rights: The Government's policy on the use of drones for targeted killing, Second Report of Session 2015-16, <https://publications.parliament.uk/pa/jt201516/jtselect/jtrights/574/574.pdf> (2021. 01. 28.) (a továbbiakban: UK Jelentés) 13-14. o. és House of Commons, Oral answers to Questions. 2015. szeptember 7. <https://publications.parliament.uk/pa/cm201516/cmhansrd/cm150907/debtext/150907-0001.htm> (2021. 01. 28.) 23-27. bek.

²⁰² Letter dated 7 September 2015 from the Permanent Representative of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the United Nations addressed to the President of the Security Council S/2015/688. 2015. szeptember 8.

²⁰³ Attorney General's Speech at International Institute for Strategic Studies. The modern law of self-defence. 2017. január 11. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/583171/170111_Imminence_Speech.pdf (2021. 01. 29.) 5-21. o.

²⁰⁴ Ministry of Defence: Joint Doctrine Publication 0-30.2, Unmanned Aircraft Systems, Development, Concepts and Doctrine Centre, 2017. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/673940/doctrine_uk_uas_jdp_0_30_2.pdf (2021. 01. 28.) 39-45. o.

²⁰⁵ COLE, CHRIS: Information tribunal dismisses Drone Wars appeal over British drone secrecy. *Drone Wars UK*. 2017. augusztus 17. <https://dronewars.net/2017/08/17/information-tribunal-dismisses-drone-wars-appeal-over-british-drone-secrecy/> (2021. 01. 28.)

²⁰⁶ A táblázat elkészítéséhez az alábbi adatokat vettem figyelembe: Az adatok Szíria és Irak esetében 2014 augusztusától 2020. szeptember 31-ig terjednek. Ez a táblázat nem tartalmazza az említett Reyaad Khan célzott likvidálását. Afganisztán esetében az adatok 2008 májusától 2008 novemberéig terjednek. Az utolsó akcióra 2014. november 15-én került sor. A statisztikai adatképzés szempontjából kiemelő, hogy RAF pilóták amerikai drónokat is irányították Afganisztánban, ezeket azonban nem helyeztem el a bemutatott adatokban. 2010 és 2012 között korlátozott adatok állnak rendelkezésre az Egyesült Királyság afgán drón-támadásairól. Ld. UK Drone Strike Stats, *Drone Wars UK*. <https://dronewars.net/uk-drone-strike-list-2/> (2021. 01. 28.)

3.4. Célzott likvidálás más államokban

Célzott likvidálásra azonban nem csak és kizárólag a fentiekben bemutatott három állam által került sor, sőt, még nemzetközi szervezethez is köthető ilyen katonai akció végrehajtása. Már Philip Alston 2010-es jelentésében is megjelenik Oroszország, mint amely szintén célzott likvidálásokat hajtott végre. A jelentés szerint az 1999-ben indított csecsenföldi orosz terrorelhárítási akció keretében került sor célzott likvidálásokra.²⁰⁷ Az egyik legnevezetesebb orosz célzott likvidálás 2002-ben történt, amelyben a Omar Ibn al Khattab csecsen lázadó vezér vesztette életét.²⁰⁸ Oroszország azonban Csecsenföldön kívül is aktív, ugyanis 2004-ben Katarban egy autóba rejtett bombával végeztek a szintén csecsen Selimchan Jandarbijew-vel, akinek kapcsolatai lehetettek az al-Kaidával is.²⁰⁹ Oroszország jogi álláspontját tekintve azt vallja, hogy az állam felléphet az olyan határon átnyúló terrorista fenyegetésekkel szemben, amelyek vonatkozásában az az ország, amelyből e fenyegetés „területileg” származik, nem kooperál a fenyegetés elhárítása érdekében.²¹⁰ Oroszország még törvényt²¹¹ is alkotott annak érdekében, hogy az elnök felhatalmazására az orosz biztonsági szolgálatok célzottan likvidálhassanak terrorista-gyanús személyeket az állam területén kívül is.²¹²

Oroszország mellett 2005 és 2008 között Sri Lankán is alkalmazták a célzott likvidálás módszerét az állam területén belül a Tamil Ílam Felszabadító Tigrisei (*Liberation Tigers of Tamil Eelam*) ellen.²¹³ Ezen felül említhető még Kolumbia egy célzott likvidálási akciója Raúl Eyes a Kolumbia Forradalmi Fegyveres Erői (*Fuerzas armadas revolucionarias de Colombia*) szóvivőjével szemben 2008. március 1-jén Ecuador területén belül.²¹⁴ További célzott likvidálási példákat szolgáltathat a Fülöp-szigetek is, ahol 2001 óta figyeltek meg ilyen állami akciókat az államon belül.²¹⁵ 2015 óta pedig számos állam, köztük Egyiptom, Irak, Irán, Nigéria, Szaúd-Arábia, Törökország és Pakisztán is hajtott végre hasonló akciókat, mégpedig fegyveres, pilóta nélkül repülőgépek segítségével.²¹⁶

Államokon felül nemzetközi szervezet, nevezetesen a NATO is hajtott végre célzott likvidálást Afganisztánban.²¹⁷

4. A nemzetközi közösség és a célzott likvidálás

A nemzetközi közösség és a célzott likvidálás kapcsolatának bemutatását célszerű a nemzetközi szervezetek szintjén kezdeni és onnan eljutni az egyes államok sajátos álláspontjáiig, egyfajta általánostól a különös logikát követve.

Az ENSZ szintjén nem találkozunk olyan általános érvényű, például közgyűlési határozattal, amely elítélné a célzott likvidálásokat. Legalább egy célzott likvidálási akció esetében azonban a Biztonsági Tanács fogadott el olyan határozatot, amelyben közvetetten ugyan, de nyilatkoztak az ilyen akciók legalitását illetően. Ilyen volt a már idézett 611 (1988) sz. BT határozat, amely elítélte a Tunézia

²⁰⁷ A/HRC/14/24/Add. 6. 23. bek.

²⁰⁸ HÖFER, Martin Felix: *Gezielte Tötungen*. Mohr Siebeck, 2013. 100. o.

²⁰⁹ KAPAUN, Nina: *Völkerrechtliche Bewertung gezielter Tötungen nicht-staatlicher Akteure*. Institute for International Peace and Security Law, 2014. 43. o.

²¹⁰ KAPAUN: *Völkerrechtliche...* 43. o.

²¹¹ Federal Law No. 35-FZ on Counteracting Terrorism (2006)

²¹² A jogszabály tartalmáról részletesen ld. A/HRC/14/24/Add. 6. 24-25. bek. KAPAUN: *Völkerrechtliche...* 43-44. o.

²¹³ KAPAUN: *Völkerrechtliche...* 45. o.

²¹⁴ KAPAUN: *Völkerrechtliche...* 45. o. Az eset komoly nemzetközi visszhangot váltott ki, erről részletesen ld. III. fejezet 4. pont.

²¹⁵ ARNESTO, Cyril: *Extrajudicial Killings and Enforced Disappearances in the Philippines as Crimes Against Humanity under the Rome Statute*. *Asia Pacific Yearbook of International Humanitarian Law*. 4. (2008-2011) 305-306. o.

²¹⁶ Törökország, Nigéria és Pakisztán saját területükön belül is. Ld. A/HRC/44/38. 7-8. bek.

²¹⁷ BACHMANN: *Targeted Killings...* 265. o.

elleni agressziót egy izraeli célzott likvidálás kapcsán.²¹⁸ Az ENSZ különböző különmegbízottjai pedig már szintén többször felhívták a figyelmet a célzott likvidálások problémájára.²¹⁹

Az ENSZ mellett azonban más nemzetközi szervezetek, úgymint az Európai Unió, az Európa Tanács és az Amerikai Államok Szervezete is állást foglalt a célzott likvidálások kapcsán.

Az Európai Unióban a célzott likvidálásokról szóló vita 2012-ben kezdődött, amikor az Európai Parlament képviselői el kívánták érni, hogy az Unió tiltsa be ezeket az akciókat.²²⁰ 2013-ban Nils Melzer az Európai Unió Külpolitikai Főigazgatóságának megbízásából elkészített egy tanulmányt a fegyveres drónok alkalmazásának az emberi jogok védelmével való kölcsönhatásáról, amelyben felhívta a figyelmet az ilyen állami akciók lehetséges jogellenességére.²²¹ Egy évvel később a tanulmány alapján az Európai Parlament elfogadott egy állásfoglalást,²²² amelyben „súlyos aggodalmának ad hangot a katonai robotrepülőgépek nemzetközi jog keretein kívüli használata kapcsán; szorgalmazza, hogy az EU olyan arányos európai és globális szintű politikai válaszlépéseket dolgozzon ki, amely tiszteletben tartja az emberi jogokat és a nemzetközi humanitárius jogot”²²³ és felhívta az EU külügyi és biztonságpolitikai főképviselőjét, a tagállamokat és a Tanácsot, hogy tegyenek lépéseket a helyzet rendezése érdekében.²²⁴ Kiemelendő, hogy az állásfoglalás itt nem jogalkotási aktust, hanem politikai jelentőségű dokumentumot jelöl. Ezt követően bár napirenden maradt a kérdés, érdemi előrelépés az Európai Unió részéről nem történt.²²⁵ 2017-ben a Külpolitikai Főigazgatóság megbízásából készült egy újabb tanulmány, amely egy közös uniós drónpolitika képét villantotta fel, egy modell tanácsi határozatot hozva nyilvánosságra,²²⁶ aminek elfogadása azonban azóta is várat magára.

Még mindig az európai szinten maradva meg kell említeni az Európa Tanácsot is, amelynek Parlamenti Közgyűlése 2015-ben fogadott el egy határozatot,²²⁷ illetve egy ajánlást²²⁸ a drónok és a célzott likvidálás témakörében felhívva a figyelmet az azokkal járó emberi jogi jogsértésekre és kérve az emberi jogok tiszteletben tartását.²²⁹ Az ajánlás egyebek mellett felszólította a Miniszteri Bizottságot, hogy vizsgálják meg a célzott likvidálások jogszerűségét és készítsenek iránymutatást a tagállamoknak a célzott likvidálások lebonyolítására.²³⁰ Az iránymutatások a mai napig nem készültek el.

Az Amerikai Államok Szervezetének álláspontja a célzott likvidálások kapcsán egy incidens során vált ismertté. A – már említett – 2004-es kolumbiai célzott likvidálást Ecuador területén Kolumbia az önvédelem jogára alapította, azonban az Amerikai Államok Szervezetének Állandó Tanácsa az

²¹⁸ Security Council Resolution 611 (1988) S/RES/611 (1988) 1988. április 25.

²¹⁹ Id. pl. A/HRC/14/24/Add. 6. A/68/382. A/HRC/26/36. A/HRC/44/38. vagy Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism, Ben Emmerson. A/HRC/25/59. 2014. március 10.

²²⁰ POSTMA, Foeke: *Military Drones and the EU*. The role of unmanned systems in the European Union's defence developments. PAX, 2019. <https://www.paxforpeace.nl/media/files/pax-report-military-drones-and-the-eu.pdf> (2021. 01. 29.) 28. o.

²²¹ MELZER: Human rights... 1-53. o.

²²² Az Európai Parlament 2014. február 27-i állásfoglalása a katonai robotrepülőgépek használatáról 2014/2567(RSP)

²²³ 2014/2567(RSP) 1. pont

²²⁴ 2014/2567(RSP) 2. pont

²²⁵ POSTMA: *Military Drones*... 29. o.

²²⁶ DORSEY, Jessica – BONACQUISTI, Giulia: *Towards an EU common position on the use of armed drones*. Directorate-General for External Policies. European Union. 2017. 20-33. o.

²²⁷ Resolution 2051 (2015) Drones and targeted killings: the need to uphold human rights and international law. 2015. április 23.

²²⁸ Recommendation 2069 (2015) Drones and targeted killings: the need to uphold human rights and international law. 2015. április 23.

²²⁹ Resolution 2051 (2015) 6-8. pontok.

²³⁰ Recommendation 2069 (2015) 1. pont

eset kapcsán hozott határozatában kimondta, hogy egy állam sem jogosult a másik állam területén erőszakos cselekmények megvalósítására, függetlenül attól, hogy az milyen okból történt.²³¹ Kolumbia elnöke később bocsánatot kért a támadás miatt és ígéretet tett arra, hogy hasonló akció nem történik majd a jövőben.²³²

A célzott likvidálásokat végrehajtó államokon túl más államok álláspontját e tekintetben nehéz megismerni, hiszen nem gyakran történik meg, hogy egy-egy állam egyértelmű véleményt nyilvánítana ebben a kérdésben. A célzott likvidálásokat végrehajtó államok véleményét ismerjük – ha az állam területén kívül hajtják végre akciójukat, akkor azt valamilyen önvédelmi helyzetre alapozzák, amellyel voltaképpen az ellenük intézett fegyveres támadásra válaszul fegyveres konfliktusba bonyolódnak. Ez természetesen a humanitárius nemzetközi jog alkalmazási kötelezettségével is együtt jár.

Az Európai Unió tagállamai között 2015-ben Jessica Dorsey és Christophe Paulussen egy tanulmány elkészítése céljából felmérést végeztek arról, hogy előbbieik milyen jogi álláspontot képviselnek a célzott likvidálások kapcsán. Talán nem meglepő, de az EU akkori 28 tagállamából mindösszesen öt állam küldte vissza a számukra eljuttatott kérdőívet, közülük Hollandia és Csehország nevét ismerjük.²³³ A felméréssel foglalkozó tanulmány megállapítja, hogy az EU tagállamai általánosságban nem tartják illegálisnak például a fegyveres pilóta nélkül repülőgépeket, de azok alkalmazása megvalósíthat nemzetközi jogi jogsértést. Nincs azonban konszenzus a tekintetben, hogy milyen szabályok alkalmazandók a célzott likvidálásokra, bár az államok inkább úgy foglalkoznak állást, hogy a hatályos nemzetközi jogi normák képesek kezelni ezeket a katonai akciókat.²³⁴

A célzott likvidálásokkal kapcsolatos valódi jogi álláspontok kiderítése azért is nehézségbe ütközik, mert olyan célpontok (terrorszervezetek) ellen hajtják őket végre, amelyek alapvetően egyik állam érdekkörébe sem tartoznak. Rögtön más képet kapunk akkor, ha egy olyan célzott likvidálást vizsgálunk meg, amely nem egy nem állami szereplő, hanem egy másik állam ellen irányult. Ilyen volt az Egyesült Államok 2020-as célzott likvidálása, amelyben Quassem Soleimani tábornok életét vesztette.

E csapás után több állam is ellenérzését fejezte ki az akcióval szemben. Az orosz külügyminiszter Szergej Lavrov elítélte a támadást azt állítva, hogy az ilyen célzott akciók egy másik állam területén annak tudta nélkül egy harmadik állam tisztviselőjével szemben súlyosan megsértik a nemzetközi jogot.²³⁵ Kína a célzott likvidálás kapcsán szintén hitet tett az erőszak tilalma mellett.²³⁶ Franciaország, Németország, az Egyesült Királyság és India az ENSZ és az Európai Unió mellett pedig csak a további eskaláció veszélyére hívták fel a figyelmet, konkrétan nem ítélték el a támadást.²³⁷ Brazília ezzel szemben például támogatta az Egyesült Államokat.²³⁸

²³¹ CP/RES. 930 (1632/08) 2008. március 5. 1. pont

²³² KAPAUN: Völkerrechtliche... 46. o.

²³³ DORSEY, Jessica – PAULUSSEN, *Christophe*: A common European position on armed drones? Charting EU member states' views on questions of counterterrorism uses of force. *Global Affairs*, 1. (2015). 278. o.

²³⁴ DORSEY – PAULUSSEN: A common... 279-280. o.

²³⁵ Press release on Foreign Minister Sergey Lavrov's telephone conversation with US Secretary of State Mike Pompeo. 2020. január 3. https://www.mid.ru/en/telefonnye-razgovory-ministra/-/asset_publisher/KLX3tiYzsCLY/content/id/3989636?fbclid=IwAR1MIayIU5RBCzlfD5opHmRvEPtSrLtQ_56d1bJ-Y1BvB6lb4aav4P3yBXg (2021. 01. 29).

²³⁶ Foreign Ministry Spokesperson Geng Shuang's Regular Press Conference on January 3, 2020. 2020. január 3. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/2511_665403/t1729508.shtml (2021. 01. 29).

²³⁷ KISS Máttyás: Az Egyesült Államok és Irán 2020-as katonai akcióinak nemzetközi jogi megítélése az erőszak alkalmazását lehetővé tevő jogalapok szempontjából. OTDK dolgozat, 2021. 26-27. o.

²³⁸ Érdekességként megemlítendő, hogy bár korábban a Brazil Külügyminisztérium honlapján elérhető volt a kérdéses közlemény, azt ma már nem lehet elérni. Ebből az okból szekunder forrás áll csak rendelkezésre a nyilatkozatról. Ld.

5. Következtetések

A célzott likvidálások történetének áttekintését követően világosan látszik, hogy a meghatározott személlyel szemben végrehajtott katonai akciók egyáltalán nem tekinthetők újkeletűnek, azokat a történelem során az államok mindig is alkalmazták. Ami a modern célzott likvidálásokat különlegessé teszi az nem más, mint, hogy ezekre egy átfogó állami politika keretében kerül sor, azaz nem elszigetelt, egyszeri esetekben valósulnak meg.

A célzott likvidálások állami gyakorlatának vizsgálatából azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az államok – és bizonyos esetben nemzetközi szervezet is – kiterjedt célzott likvidálási gyakorlattal rendelkeznek. Ezek az államok kiemelten fontosnak tartják, hogy igazolják magatartásukat mind a nemzetközi, mind pedig a nemzeti jog szempontjából. A határon átnyúló célzott likvidálások esetében a tipikus narratíva az önvédelemé, amely kiegészül egy „háborús” szituációval, azaz államok legtöbb esetben a humanitárius nemzetközi jogot alkalmazzák műveleteikre.

A célzott likvidálások megítélése a nemzetközi közösségben a rendelkezésre álló adatok alapján változó. Az államok hallgatása, vagy néhol támogató nyilatkozatok megtétele nem minden esetben jelent valós támogatást a célzott likvidálások legalitása tekintetben, ugyanis azokat a legutóbbi időkhöz főként a terrorizmus elleni küzdelemben alkalmazták. Ez természetesen azt is jelenti, hogy – szinte – valamennyi állam érdekelt volt az ilyen és ehhez hasonló nem állami szereplők meggyengítésében. Ha az államok közötti célzott likvidálás eddig egyetlen modernkori példáját vesszük alapul, akkor találkozunk a jogellenességet nyíltan hirdető álláspontokkal, a nagy többség azonban ebben az esetben is csak a további konfliktustól intette óva a feleket. Ebből következően nem tehetünk általános megállapítást a célzott likvidálások nemzetközi támogatottságával kapcsolatban, az ugyanis esetről-esetre változó. Ahogy a soron következő fejezetben látni fogjuk, az államok a határon átnyúló erőszakalkalmazás során általában nem fejezik ki egyértelműen véleményüket, ezzel is nagyobb mozgásteret hagyva saját jövőbeni magatartásaiknak. Mindazonáltal a releváns állami gyakorlat vizsgálata a továbbiakban is az értekezés fontos célkitűzése marad.

Iran summons Brazil's charge d'affaires in Tehran after Soleimani comments. *Reuters*. 2020. január 7. <https://www.reuters.com/article/us-iraq-security-iran-brazil/iran-summons-brazils-charge-daffaires-in-tehran-after-soleimani-comments-idUSKBN1Z61IF?feedType=RSS&> (2021. 01. 29.)

IV. A célzott likvidálás és a *jus ad bellum*²³⁹

1. Bevezető gondolatok

A célzott likvidálások monografikus igényű vizsgálatainak egyik legnagyobb hiányossága – véleményem szerint – az, hogy kevésbé foglalkoznak a *jus ad bellum*, azaz az államközi erőszakalkalmazást kivétlesen lehetővé tevő helyzetek elemzésével. Nils Melzer már többször idézett meghatározó monográfiája példának okáért nem egész két oldalt szentel a kérdéskörnek,²⁴⁰ Roland Otto és Josef Alkatout munkáiból pedig teljes mértékben hiányzik a *jus contra bellum* vizsgálata.²⁴¹ Ezzel szemben a német szakirodalom úttörő volt e kérdések tanulmányozásában, így Martin Felix Höfer és Nina Kapaun is kiemelt figyelmet szentel a témának.²⁴² Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a tágabb értelemben vett nemzetközi jogtudomány egyáltalán ne foglalkozott volna a célzott likvidálások *jus ad bellum* vizsgálatával, hiszen születtek részletes tanulmányok ezzel kapcsolatban is.²⁴³ Ebből a kiindulási pontból e fejezet funkciója, hogy bemutassa, hogy mely jogi normák alkalmazandók a célzott likvidálásokra mint a határon átnyúló erőszakalkalmazás egy eszközére mind állami, mind pedig nem állami szereplőkkel szemben, valamint, hogy megállapításokat tegyen egyes ténylegesen zajló célzott likvidálási programok *jus ad bellum* legalitását illetően.

A fejezetben különös figyelmet szentelek a *jus contra bellum* rendszerét átható, rendszerszintű kihívásoknak, így különösen a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem lehetőségeinek, azon belül is az ún. „vonakodik vagy képtelen” mércének, illetve a megelőző önvédelem problémájának. Marko Milanovic szerint a nem állami szereplők elleni közvetlen önvédelem megítélésében fellelhető polémiák formálisan feloldhatatlanok,²⁴⁴ amit véleményem szerint ki lehet terjeszteni voltaképpen a *jus ad bellum* területét érintő viták teljes egészére is, hiszen az egyes államok, valamint nemzetközi jogászok álláspontja gyökeresen eltér egymástól, és ami még szembeötlőbb, az az, hogy gyakran azonos állami gyakorlat, valamint *opinio juris* és bírósági ítéletek elemzésével jutnak jelentősen eltérő következtetésekre a szerzők. Ebből fakadóan az értekezésnek nem lehet célja, hogy érdemben hozzájáruljon az egyes vitás pontok feloldásához, így az arra korlátozódik, hogy bemutassa az ütköző álláspontokat és abból a nemzetközi jogról alkotott saját képem alapján a megfelelő alkalmazzza a célzott likvidálásokra.

Ennek jegyében a fejezet elsőként bemutatja az erőszak tilalmát, mint a modern nemzetközi jog egyik alapvető normáját (2. rész), majd kitér e norma kivételeire, így különösen az erőszakkal érintett állam (a továbbiakban: területi állam) hozzájárulására (3.1. rész), a Biztonsági Tanács

²³⁹ E fejezet részben épít az alábbi már megjelent írásokra: KIS KELEMEN Bence: Gondolatok a *jus ad bellum* köréből a célzott likvidálás tükrében. *Közjogi Szemle*, 2017/3. sz. 76-83. o. KIS KELEMEN Bence: Drónok háborúja (1.) A dróntámadások *jus ad bellum* jogszerűségi vizsgálata. *Honvédségi Szemle*, 2018/1. sz. 70-82. o. KIS KELEMEN Bence: Humanitárius intervenció? Az Egyesült Államok 2017-2018-as szíriai légitámadásainak *jus ad bellum* elemzése. In KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – PÁNOVICS Attila (szerk.): *Ünnepi tanulmánykötet Brubács János 80. születésnapja tiszteletére*. PTE ÁJK, 2019. 135-155. o. KIS KELEMEN Bence: Targeted killing, armed drones and the international law of use of force. *Scientific Proceedings of Guram Tavartkiladze Tbilisi Teaching University* 8. (2018) 15-26. o.

²⁴⁰ MELZER: *Targeted killing*... 74-76. o.

²⁴¹ OTTO: *Targeted killings*... és ALKATOUT: *The Legality*...

²⁴² HÖFER: *Gezielte*... 8-134. o. és KAPAUN: *Völkerrechtliche*... 55-142. o.

²⁴³ Ld. pl. HEYNS, Christof – AKANDE, Dapo – HILL-CAWTHORNE, Lawrence – CHENGETA, Thompson: The International Law Framework Regulating The use of Armed Drones. *International and Comparative Law Quarterly*, 65. (2016) 796-805. o. vagy MARTIN, Craig: Going Medieval: Targeted Killing, Self-Defense and the *Jus ad Bellum* Regime. In FINKELSTEIN, Claire – OHLIN, Jens David – ALTMAN, Andrew (szerk.): *Targeted Killings – Law and Morality in an Asymmetrical World*. OUP, 2012. 223-252. o.

²⁴⁴ MILANOVIC, Marko: Self-Defense and Non-State Actors: Indeterminacy and the *Jus ad Bellum*. *EJIL:Talk!* 2010. február 21. <https://www.ejiltalk.org/self-defense-and-non-state-actors-indeterminacy-and-the-jus-ad-bellum/> (2021. 02. 22.)

erőszak alkalmazását lehetővé tevő határozataira (3.2. rész), továbbá az önvédelem természetes jogára (3.3. rész). A fejezet zárásaként pedig levonom a szükséges következtetéseket (4. rész).

2. Az erőszak tilalma

Az erőszak tilalmát a modern nemzetközi jogban az ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bekezdése határozza meg, amely szerint: „[a] Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más Állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniuk kell.”²⁴⁵ E jogi norma a nemzetközi szokásjog státuszát is elérte, amelyet a Nemzetközi Bíróság a Nicaragua ügyben erősített meg.²⁴⁶ Az erőszak tilalma emellett a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályává, azaz *jus cogens*-é is vált, amely tételt a nemzetközi közösség és a szakma nagy többsége elfogad.²⁴⁷ Természetesen léteznek az erőszak tilalma *jus cogens* státuszát megkérdőjelező álláspontok is,²⁴⁸ ezek azonban kisebbségi felfogást képviselnek. Mindezek alapján mondja Bruhács János az erőszak tilalmáról, hogy az a mai nemzetközi jog „kvintessenciája”.²⁴⁹

Az erőszak tilalmával kapcsolatban számos értelmezési kérdés merül fel, példának okáért, hogy az erőszakkal való fenyegetés része-e a már említett feltétlen alkalmazást igénylő normának, vagy sem. Ezzel kapcsolatban ellentétes nézetek találhatók a szakirodalomban.²⁵⁰ Bárhogyan is, az bizonyosnak látszik, hogy az erőszakkal való fenyegetés szokásjogi úton mindenképpen tilalmazott, még akkor is, ha az elmúlt években az ilyen jellegű cselekmények mindenféle jogi és politikai következmények nélkül maradtak.²⁵¹

Hasonló értelmezést igénylő pont az erőszak tilalma mint jogi norma tárgyi hatálya is, azaz, hogy mely cselekményeket tilalmaz e szabály. Első ránézésre az ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bekezdésében található más állam területi épsége, politikai függetlensége vagy az ENSZ céljaival össze nem férő módozat egyfajta kvalifikációként is értelmezhető, azaz úgy, mint ami szűkíti a tilalmat, azaz az e feltételeknek meg nem felelő erőszakalkalmazás akár jogszerű is lehetne. Ez a nézet azonban egyértelműen téves, ugyanis ezeket az érveket a Nemzetközi Bíróság már 1949-ben

²⁴⁵ ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bek.

²⁴⁶ Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1986, p. 14. (a továbbiakban: Nicaragua ügy) 188. bek.

²⁴⁷ BRUHÁCS: *Nemzetközi jog I...* 242. o. A tételt megerősítette a Nemzetközi Bíróság is ld. Nicaragua ügy 190. bek. és a Nemzetközi Jogi Bizottság is. Ld. Fourth report on peremptory norms of general international law (*jus cogens*) by Dire Tladi, Special Rapporteur, A/CN.4/727. 2019. január 31. 68. bek. A Nemzetközi Jogi Bizottság az agresszió tilalmát jelölte meg feltétlen alkalmazást igénylő normaként, de a szöveg rávilágít arra, hogy ezalatt az erőszak tilalmát érti. Ld. Uo. 62. bek.

²⁴⁸ Ld. pl. PADDEU, Federica I.: Military assistance on request and general reasons against force: consent as a defence to the prohibition of force. *Journal on the Use of Force in International Law* 7. (2020) 249. és 266. o. A szerző szerint csak az agresszió tilalma a *jus cogens* norma, amely így szűkebb, mint az erőszak tilalma. Ld. még GREEN, James, A.: Questioning the Peremptory Status of the Prohibition of the Use of Force. *Michigan Journal of International Law* 32. (2011) 215-257. o.

²⁴⁹ BRUHÁCS János: Jus Contra Bellum – Glosszák az erőszak nemzetközi jogi tilalmához. In BLUTMAN László (szerk.): *Önnapi kötet dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. SZTE ÁJK, 2014. 73. o.

²⁵⁰ Ld. pl. CASEY-MASLEN, Stuart: *Jus ad Bellum – The Law on Inter-State Use of Force*. Hart, 2020. 18, 20-21. A szerző szerint az erőszakkal való fenyegetés nem *jus cogens* norma. Az erőszakkal való fenyegetés pedig csak akkor jogszerű, ha az erőszak alkalmazása maga is az lenne. Uo. 36. o. Hasonló véleményen van Yoram Dinstein is. Ld. DINSTEIN, Yoram: *War, Aggression and Self-Defence, 6th edition*. CUP, 2017. 111. o. Ld. még KAJTÁR Gábor: Az önvédelem jogának *jus cogens* természete. In BÉLI Gábor – KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Hercegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Publikon Kiadó, 2018. 125. o. A szerző szerint az erőszakkal való fenyegetés szintén a *jus cogens* norma része.

²⁵¹ CASEY-MASLEN: *Jus ad bellum...* 20-21. o. A szerző az Egyesült Államok és Észak Korea közötti 2016-2017-es szópárbajra utal.

a Korfu-szoros ügyben sem fogadta el.²⁵² A fenti kitételek – kisebb államok javaslatára – éppen azért kerültek bele a szövegbe, hogy erősítsék a tilalmat, amelyet az Egyesült Államok delegáltja is olyanként aposztrofált, mint amely „abszolút és mindenre kiterjedő”, továbbá „kiskapuk nélküli”.²⁵³ Ehhez a kérdéskörhöz tartozik az erőszak megítélése is, ugyanis kérdéses volt az is, hogy milyen fajtájú erőszakra vonatkozik a tilalom: vajon kizárólag a fegyveres erőszakra, vagy pedig a politikai, gazdasági erőszak is a szabály hatálya alá esik?²⁵⁴ A szakirodalomban azonban e kérdés rendezett, mégpedig olyan tekintetben, hogy az erőszak tilalmába csak a fegyveres erőszak tartozik bele, ámbar az egyéb beavatkozások az intervenció tilalmába ütközhetnek.²⁵⁵ A fegyveres erőszak tilalma azonban egy nagyon alacsony küszöbszabállyal rendelkezik, így gyakorlatilag minden határon átnyúló fizikai erőszakra kiterjed, amely alól csak nagyon szűk körben beszélhetünk kivételekről, ilyen például egy határon átnyúló rendőri akció, vagy egy hajó ellenintézkedésből való lefoglalása. Fontos azonban, hogy előbbi esetben nem célzott likvidálásról, csupán egy letartóztatásról beszélünk.²⁵⁶ Ugyanakkor álláspontom szerint az ilyen akciók továbbra is sértik a területi állam szuverenitását, feltéve, hogy a műveletet lebonyolító állam nem szerzi be a területi állam előzetes hozzájárulását.

Végül, de nem utolsó sorban meg kell említeni az erőszak tilalmának normativitását is. Sokan és sokszor megjövendölték már e norma halálát. Thomas M. Franck példának okáért már 1970-ben feltette a kérdést: ki ölte meg a 2. cikk (4) bekezdését?²⁵⁷ Az azóta a hidegháborút követő időszakban „csodálatos módon újjászületett”²⁵⁸ norma azonban Franck szerint ismét életét veszítette Irak 2003-as megszállását követően.²⁵⁹ Bár ezt a nézetet azóta többen visszhangozták, Kajtár Gábor már 2011-ben arra figyelmeztetett, hogy elhamarkodott a 2. cikk (4) bekezdésének haláláról beszélni, hiszen a szerző szerint a *jus ad bellum* rendszere sikerrel vette az akadályokat és folyamatosan képes volt a megújulásra és jelenleg is az.²⁶⁰ Mindezek ellenére 2020-ban Monica Hakimi ismét felteszi a kérdést: „Mi ölheti meg (végre) a *jus ad bellumot*?”²⁶¹ A szerző szerint bár a korábbi jövendölések tévesek, mégis olyan problémák mutatkoznak a *jus contra bellum* rendszerében, amelyek az erőszak tilalmának halálához vezethetnek.²⁶² Hakimi úgy véli, hogy lényeges különbség van aközött, amit az államok a gyakorlatban megtesznek és amit a nemzetközi jog előírna számukra annak intézményrendszerén keresztül.²⁶³ Ez pedig több problémás területen is előkerül, ilyen a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem, valamint a megelőző önvédelem kérdése, ahol a katonailag erős államok egyoldalúan kívánják meghatározni, hogy mi is a követendő jog.²⁶⁴ A szerző számos más problémát és konkrét helyzetet is megjelöl, amelyek – főként az Egyesült Államok oldaláról – a nemzetközi

²⁵² MOIR, Lindsay: Reappraising the Resort to Force – International law, Jus ad Bellum and the War on Terror. Hart, 2010. 7-8. o. Ld. még Corfu Channel case, Judgment of April 9th 1949: I.C.J. Reports, 1949, p. 4. 33-35. o.

²⁵³ MOIR: *Reappraising...* 8-9. o. A szerző szerint az ENSZ céljaira való utalás egyfajta „mindenre kiterjedő” („catch-all provision”) jelleget kölcsönöz a rendelkezésnek.

²⁵⁴ BRUHÁCS: *Nemzetközi jog I...* 241-242. o.

²⁵⁵ CASEY-MASLEN: *Jus ad bellum...* 22. o.

²⁵⁶ Fontos azonban, hogy előbbi esetben nem célzott likvidálásról, csupán egy letartóztatásról beszélünk. Ld. CASEY-MASLEN: *Jus ad bellum...* 23-25.

²⁵⁷ FRANCK, Thomas M.: Who Killed Article 2(4)? or: Changing Norms Governing the Use of Force by States. *The American Journal of International Law* 64. (1970) 809-837. o.

²⁵⁸ FRANCK, Thomas M.: What Happens Now? The United Nations after Iraq. *The American Journal of International Law* 97. (2003) 609. o.

²⁵⁹ Uo. 610. o.

²⁶⁰ KAJTÁR Gábor: Az általános erőszaktilalom rendszerének értéktartalma és hatékonysága a posztbipoláris rendszerben. In KAJTÁR Gábor – KARDOS Gábor (szerk.): *Nemzetközi jog és Európai jog: Új metszéspontok – Ünnepi tanulmányok Valki László 70. születésnapjára*. Saxum – ELTE ÁJK, 2011. 77. o.

²⁶¹ HAKIMI, Monica: What Might (Finally) Kill the *Jus ad Bellum*? *Public Law and Legal Theory Research Paper Series*. 688. (2020). 1-20. o. Az idézet a címből származik.

²⁶² Uo. 2. o.

²⁶³ Uo. 7-9. o.

²⁶⁴ Uo. 11-13. o.

jog teljes figyelmen kívül hagyását jelentik, ez pedig végső soron képes erodálni az erőszak tilalmát, valamint az abba vetett hitet.²⁶⁵

Az erőszak tilalma tehát gátat állít a célzott likvidálások elé, hiszen ha egy állam nem rendelkezik valamilyen igazolással műveletének alátámasztására, akkor megsérti ezt a feltétlen alkalmazást igénylő normát, amely nem csak az állam felelősségét vetheti fel, de esetleg aktiválhatja a területi állam önvédelemhez való jogát is. A következőkben azokat a körülményeket elemzem, amelyek kizárják az erőszak tilalmának megsértését.

3. Az erőszak tilalma alóli kivételek

Az erőszak tilalma alól a nemzetközi jog ismer bizonyos kivételeket. A szakirodalom általában két kivételt sorol fel az erőszak tilalma alól, az önvédelem természetes jogát, valamint a Biztonsági Tanács erőszak alkalmazására feljogosító határozatát.²⁶⁶ Bruhács János szerint egy további „kivétel” is benne rejlik a ENSZ Alapokmány felállította rendszerben, ez pedig az államon belüli erőszak.²⁶⁷ Bár kétség kívül igaz, hogy a erőszak tilalma az államok nemzetközi érintkezései szempontjából közelíti meg a kérdést, de ebből inkább az a következtetés vonható le, hogy az erőszak tilalma egészen egyszerűen nem terjed ki az államon belüli erőszakalkalmazásokra, így az állam szabadon alkalmazhat erőszakot, akár a nem nemzetközi fegyveres konfliktusok szintjét²⁶⁸ elérően is. Egyes államok, valamint nemzetközi jogászok szerint a humanitárius intervenció is önálló kivételt képez az erőszak tilalma alól, amely azonban nem vezethető le a hatályos nemzetközi jogból.²⁶⁹ Ezen felül általánosan elfogadott az is, hogy a területi állam hozzájárulása esetén nem sérül az erőszak tilalma.²⁷⁰

Az erőszak tilalma a nemzetközi *jus cogens* része, azaz olyan feltétlen alkalmazást igénylő norma, amelytől eltérni nem lehet. Hogyan lehet ezt mégis összeegyeztetni a fentiekben írtakkal, miszerint e norma alól is léteznek kivételek? Mindebből az következik, hogy az erőszak tilalma a kivételekkel egységes normát kell, hogy képezzen, másképpen az erőszak tilalmának feltétlen alkalmazást igénylő jellege megkérdőjelezhető lenne.²⁷¹ Kajtár Gábor szerint a kivételek közül az önvédelem jogának mindenképpen *jus cogens* minőségűnek kell lennie és ezt az egységes normát úgy fogalmazza meg, hogy „[a] szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során tartózkodniuk kell a más

²⁶⁵ Uo. 13-19. o. Ez a jelenség alapvetően nem kötődik Donald Trumphoz, mint az Egyesült Államok 45. elnökéhez, hiszen utódja Joe Biden sem látszik túlzottan *jus ad bellum* kompatibilisnek. Ld. COOPER, Helen – SCHMITT, Eric: U.S. Airstrikes in Syria Target Iran-Backed Militias That Rocketed American Troops in Iraq. *The New York Times*. 2021. február 25. <https://www.nytimes.com/2021/02/25/us/politics/biden-syria-airstrike-iran.html?smid=tw-share> (2021. 03. 05.)

²⁶⁶ Ld. pl. LUBELL, Noam: *Extraterritorial Use of Force Against Non-State Acotrs*. OUP, 2011. 26. o.

²⁶⁷ BRUHÁCS: *Nemzetközi jog I...* 241. o.

²⁶⁸ Ld. V. fejezet

²⁶⁹ Sulyok Gábor szerint a humanitárius intervenció átfogó fogalma nem határozható meg, léteznek azonban bizonyos fogalmi elemek, amelyek együttes fennállása esetén humanitárius intervencióról, amely inkább minőségként fogható fel, mintsem jogcímként. A humanitárius intervenció alanya állam, vagy nemzetközi szervezet lehet, amely(ek) nem saját érdekükben és visszaélésektől mentesen jár(nak) el. A humanitárius intervenció tárgya egy állam, amely ellen, annak hozzájárulása nélkül, az emberi jogok súlyos, tömeges és szándékos megsértése okán, ezek megállítása vagy megelőzése céljából a beavatkozó(k) fegyveres erőszakot alkalmaz(nak). Ld. SULYOK GÁBOR: *A humanitárius intervenció elmélete és gyakorlata*. Gondolat, 2004. 64-68. o. Álláspontom szerint célszerű különbséget tenni egyoldalú és kollektív humanitárius intervenció között, ilyen módon potenciális legalitás alapján képezhetünk csoportosításokat. A kollektív fogalom magába foglalná az ENSZ Biztonsági Tanácsa által elrendelt fegyveres beavatkozásokat. Az egyoldalú definíció ezzel szemben kizárólag a Biztonsági Tanács előzetes jóváhagyása nélkül indított fegyveres erőszakot fedné le. Míg az egyoldalú humanitárius intervenció *per definitionem* illegális, addig kollektív értelemben a kollektív biztonság rendszerének keretei között a *jus ad bellum* oldaláról nézve *prima facie* jogszerű. Ld. KIS KELEMEN: *Humanitárius...* 137-138. o. Ezen a tényen nem változtattak az Egyesült Államok 2017-es és 2018-as szíriai „humanitárius intervencióként” is jellemezhető erőszakalkalmazásai. Ld. Uo. 150-153. o.

²⁷⁰ CASEY-MASLEN: *Jus ad bellum...* 39. o.

²⁷¹ GREEN: *Questioning...* 229-230. o.

állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától, kivéve az Egyesült Nemzetek valamelyik tagja ellen irányuló fegyveres támadás esetén az egyéni vagy kollektív önvédelem gyakorlásának természetes jogát.”²⁷² Herczegh Géza ezzel szemben egy jóval kiterjedtebb kógens normával számol, szerinte ugyanis a nemzetközi béke és biztonság fenntartása – mint elv – feltétlen alkalmazást igénylő norma.²⁷³ Hasonló véleményen van Alexander Orakhelashvili, aki úgy véli, hogy a *jus ad bellum* egésze eltérést nem engedő jellegű.²⁷⁴ Ide tartozik az is, hogy általánosan elfogadott nézet, hogy a hozzájárulással végrehajtott erőszak alkalmazások nem sértik az erőszak tilalmát.²⁷⁵ Ebből az következik, hogy a hozzájárulásra vagy védekezésként tekintünk, amely így kétségbe vonja az erőszak tilalmának kógens természetét, vagy pedig ebben az esetben is a „tilalom elnyeli a kivételt” szabályt alkalmazzuk, azaz feltétlen alkalmazást igénylő norma részét fogja képezni a hozzájárulás is.²⁷⁶

Sajnos azonban a fentiek közül egyik álláspont sem tűnik teljes mértékben támogathatónak. Az egyik problémát az ENSZ Biztonsági Tanácsának hatásköre jelenti, amely jogosult fegyveres rendszabályokat hozni, ezáltal felhatalmazva az államokat erőszak alkalmazására.²⁷⁷ Egyfelől az államok szokásjogi úton – legalábbis hagyományosan – nem rendelkeznek azzal a jogosultsággal, hogy a BT felhatalmazása alapján erőszakot alkalmazzanak egymással szemben.²⁷⁸ Szokásjogi státusz híján pedig alapvetően nem beszélhetünk *jus cogens* státuszról sem.²⁷⁹ Természetesen felfoghatjuk az ENSZ Alapokmányt egyfajta „világalkotmánynak”, amelyben a BT szupranacionális szervezatként valamennyi államra nézve hozhat kötelező erejű döntéseket.²⁸⁰ Ez azonban továbbra sem oldja meg az olyan jellegű problémákat, miszerint az önvédelmi jog gyakorlásának korlátját a Biztonsági Tanács hatáskörgyakorlása képezi,²⁸¹ amely így az önvédelmi jog kógens státuszát is kérdésessé teheti.²⁸² Továbbá nem mehetünk el szó nélkül az ENSZ Alapokmány 51. cikkéből eredő jelentéstételi kötelezettség mellett sem,²⁸³ amelyről viszont tudjuk, hogy megsértése nincs hatással az önvédelem jogszerű alkalmazására.²⁸⁴

Álláspontom szerint a *jus contra bellum* rendszerében a legegyszerűsebb az lenne, ha egy szűkebb feltétlen alkalmazást igénylő normát fogalmaznánk meg, amely így kizárólag a nem konszenzuális, univerzális nemzetközi szervezeten kívüli és nem önvédelemből végrehajtott határon átnyúló erőszakalkalmazásokra vonatkozik. Ebből az is következik, hogy a hozzájárulással, az ENSZ BT

²⁷² KAJTÁR: Az önvédelem... 125. o.

²⁷³ HERCZEGH Géza: A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981. 106. o.

²⁷⁴ ORAKHELASHVILI, Alexander: *Peremptory Norms in International Law*. OUP, 2006. 51. o.

²⁷⁵ Ld. 3.1. rész

²⁷⁶ PADDEU: Military... 18-22. o. A szerző azt a jogos kritikát fogalmazta meg, hogy nem csak a nem konszenzuális, hanem voltaképpen minden erőszak káros. Uo. 25. o. A szerző később azt is levezeti, hogy szerinte csak az agresszió tilalma a jogellenes, és így a hozzájárulás felfogható védekezésként az erőszak tilalma, mint egyszerű szerződéses és szokásjogi normával szemben. Uo. 39. o.

²⁷⁷ ENSZ Alapokmány 39. és 42. cikkek

²⁷⁸ LINDERFALK, ULF: The Effect of Jus Cogens Norms: Whoever Opened Pandora's Box, Did You Ever Think About the Consequences? *The European Journal of International Law* 18. (2008) 863. o.

²⁷⁹ BUTCHARD, Patrick M.: Back to San Francisco: Explaining the Inherent Contradictions of Article 2(4) of the UN Charter. *Journal of Conflict & Security Law* 23. (2018) 241-243. o.

²⁸⁰ LINDERFALK: The Effect... 864. o.

²⁸¹ ENSZ Alapokmány 51. cikk

²⁸² BUTCHARD: Back... 244. o. A szerző szerint az önvédelem nem az erőszak tilalma, hanem a Biztonsági Tanács erőszakalkalmazási monopóliuma alól jelent kivételt. Uo. 250-251. Ebből fakadóan az erőszak tilalma egészen egyszerűen nem terjed ki a Biztonsági Tanács hatáskörére, valamint az önvédelemre. Uo. 262-264. o.

²⁸³ ENSZ Alapokmány 51. cikk

²⁸⁴ GREEN: Questioning... 231-232. o. A Nemzetközi Bíróság pedig megállapította, hogy e jelentéstételi kötelezettség nem része az önvédelemre vonatkozó szokásjogi normának és megsértése nem jelenti az önvédelem jogának megsértését is egyben. Ld. Nicaragua ügy 235. bek.

felhatalmazása alapján és önvédelemből végrehajtott erőszakalkalmazásokat a nemzetközi jog lehetővé teszi. De azt sem zárja ki semmi, hogy az önvédelem joga és a hozzájárulás normaanyaga egyedi vizsgálat alapján szintén elérje *jus cogens* normák szintjét, ezzel egyfajta *cogens* normák rendszerét vagy hálózatát hozva létre a *jus ad bellum* rezsimjében.²⁸⁵ Osztom Kajtár Gábor aggodalmát, amely szerint „[a]z önvédelmi jog minden egyes tágítása az általános erőszaktilalom fokozatos szűkítését is jelenti.”²⁸⁶ Ez azonban nem csak az önvédelem, hanem a hozzájárulás kérdésköre kapcsán is veszélyeket hordoz magában, a Biztonsági Tanács hatásköréről nem is beszélve, e szerv ugyanis alapvetően politikai döntéseket hoz,²⁸⁷ amely nem minden esetben egyeztethető össze a nemzetközi közösség értékeivel és érdekeivel. Az önvédelmi jog és a hozzájárulás túlzott tágítása ellen tehát e szabályok eltérést nem engedő jellege megfelelő védelmet nyújthat, azonban ez a Biztonsági Tanács hatásköre kapcsán már a jelenlegi rendszer keretei között sem mondható el.

Bárhogyan is, a későbbiekben az erőszak tilalmára egy olyan normaként tekintek, amely a nemzetközi *jus cogens* része, a kivételeket pedig – ahol szükséges – egyedi mérlegelés alapján emelem a feltétlen alkalmazást igénylő normák szintjére vagy tartom meg őket a szokásjogi normák, hierarchiában alacsonyabb szintjén, ez utóbbit külön le nem vezetve.

A fentieket a célzott likvidálásokra alkalmazva tehát elmondható, hogy hacsak a műveletet végrehajtó állam bizonyítani nem tudja, hogy a területi állam hozzájárulása, önvédelmi helyzet vagy pedig a Biztonsági Tanács felhatalmazására cselekedett, az akció jogellenes lesz és az előző pont végén tárgyalt jogkövetkezmények alkalmazhatóak a helyzetre.

3.1. Hozzájárulás

3.1.1. A hozzájárulás szabályai a nemzetközi jogban

Általánosan elfogadott nézet, hogy ha a területi állam hozzájárul ahhoz, hogy egy másik állam katonai vagy bármely más akciót hajtson végre előbbi területén belül, akkor az ilyen művelet nem sérti a területi állam szuverenitását és az erőszak tilalmát sem.²⁸⁸ Ezt a tételt erősíti a 2001. évi felelősségi tervezet 20. cikke is, amely szerint az érvényes hozzájárulás jogellenességet kizáró körülmény, feltéve, hogy a magatartás a hozzájárulás keretein belül marad.²⁸⁹

A hozzájárulás kapcsán azonban számos kérdésre kell tudni választ adni, ahhoz, hogy az megfelelő módon alkalmazható legyen gyakorlati helyzetekben. Ilyen kérdések például, hogy mikor és ki által adható hozzájárulás? Egyáltalán milyen magatartásokhoz lehetséges a hozzájárulás, illetve vannak-e olyan szituációk, amikor a hozzájárulás megadására nincs is mód?

A DARSIWA kommentárja foglalkozik a hozzájárulás megadásának körülményeivel, így kitér arra, hogy a hozzájárulást előzetesen, vagy a hozzájárulással érintett művelet közben kell megadni.²⁹⁰

A hozzájárulást adó személyének megítélése azonban ennél kevésbé egyértelmű, ugyanis az függ a helyzetre alkalmazandó nemzeti jog, valamint az államok akaratkifejezésére vonatkozó nemzetközi jogi szabályoktól is.²⁹¹ A helyzet viszonylag egyszerűen rendezhető akkor, ha a hozzájárulást egyfajta nemzetközi szerződésnek tekintjük, ekkor ugyanis alkalmazhatjuk rá a VCLT 7. cikkének

²⁸⁵ GREEN: Questioning... 231. o.

²⁸⁶ KAJTÁR: Az önvédelem... 125. o.

²⁸⁷ Ez abból következik, hogy a BT politikai testületként funkcionál. Ld. VALKI: A koszovói válság és a humanitárius intervenció. *Acta humana: emberi jogi közlemények* 13. 2002. 136-151. o.

²⁸⁸ A/HRC/14/24/Add. 6. 37. bek. CASEY-MASLEN: *Jus ad bellum*... 39. o.

²⁸⁹ DARSIWA kommentár 72. o.

²⁹⁰ Uo. 73. o.

²⁹¹ Uo.

rendelkezéseit és azt mondhatjuk, hogy az államfő, a kormányfő valamint a külügyminiszter,²⁹² illetve az illetékes diplomáciai képviselő vezetője funkciójánál fogva megadhatja a hozzájárulást. Ez kiegészül azokkal a személyekkel, akik meghatalmazással rendelkeznek ennek megtételére.²⁹³ Ez az analógia hasznos, hiszen a hozzájárulás a dolog természetéből adódóan nem lehet ellentétes a nemzetközi jog felettlentlen alkalmazást igénylő normáival.²⁹⁴ Azonban ha tovább megyünk, akkor a szerződések beiktatási kötelezettsége²⁹⁵ már egyértelműen nem alkalmazandó a hozzájárulások esetében, hiszen nem követeli meg semmi, hogy a hozzájárulást nyilvánosságra hozzák.²⁹⁶ Bárhogyan is értelmezzük ezt a kérdést, annyi bizonyosnak látszik, hogy a hozzájárulásnak a központi kormányzatból kell érkeznie, mégpedig annak legfelsőbb szintjéről.²⁹⁷ A hozzájárulást megadó kormányzat részéről rendkívül fontos, hogy az effektíve irányítsa is az államot, tehát például egy pusztán protokolláris funkcióval rendelkező államfő nem adhat érvényes hozzájárulást,²⁹⁸ továbbá a kormányzatnak hatékony ellenőrzést kell gyakorolnia területe felett, vagy legalább egy minimális hatékonyságot kell tudnia felmutatnia, kiegészülve a nemzetközi közösség elismerésével.²⁹⁹ Ez utóbbi kérdés azonban vitatott a szakirodalomban. Felmerül ugyanis a kérdés, hogy tekinthető-e jogszerűnek az a hozzájárulás, amelyet egy olyan területi állam adott, amely nem rendelkezik hatékony ellenőrzéssel területe teljes egésze felett. Az állami gyakorlat azonban ebben a kérdésben úgy tűnik, hogy nem követel meg túl sokat, hiszen Franciaország 2013-as Maliban történt intervenciója esetén a területi állam saját területének több, mint fele felett nem gyakorolt ellenőrzést, ennek ellenére a nemzetközi közösség egyöntetűen jogszerűnek fogadta el a beavatkozást.³⁰⁰

További kérdésként merül fel, hogy szükséges-e valóban kifejezni a hozzájárulást, vagy pedig egy helyzet tűrése is minősülhet a hozzájárulás megadásának. A DARSIWA kommentárja egyértelműen azt mondja ki, hogy az érvényes hozzájárulásnak – amellet, hogy önkéntes – világosnak is kell lennie, nem elég vélelmezni azt, hogy ha a területi államot megkérdezték volna, akkor az bizonyára megadta volna a hozzájárulást.³⁰¹ Prominens nemzetközi jogászok szintén támogatják ezt a nézetet,³⁰² a Nemzetközi Bíróság azonban látszólag ettől eltérő álláspontra helyezkedett a Kongó kontra Uganda ügyben, amikor is kimondta, hogy „[a] Bíróság úgy véli, hogy az ugandai csapatok a Kongói Demokratikus Köztársaság területén a megelőző hónapokban való jelenléte elleni tiltakozás hiánya és a Jegyzőkönyv aláírását követő gyakorlat azt az álláspontot támasztja alá, hogy az ugandai csapatok a korábbiakhoz hasonló folyamatos jelenlétét a Kongói Demokratikus Köztársaság a Jegyzőkönyvvel engedélyezte.”³⁰³ A NB ezt követően azt is kimondta, hogy a hozzájárulás vagy felhatalmazás, amellyel az ugandai csapatok jelen voltak a kérdéses területen,

²⁹² HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: The International Law... 798-799. o.

²⁹³ VCLT 7. cikk és NGUYEN, Quoc Tan Trung: Rethinking the Legality of Intervention by Invitation: Toward Neutrality. *Journal of Conflict & Security Law* 24. (2019) 205. o.

²⁹⁴ Uo.

²⁹⁵ VCLT 80. cikk

²⁹⁶ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: The International Law... 799. o.

²⁹⁷ CASEY-MASLEN: *Jus ad bellum*... 41. o. és KAJTÁR Gábor: The Use of Force Against ISIL in Iraq and Syria—A Legal Battlefield. *Wisconsin International Law Journal* 34. (2017) 558. o.

²⁹⁸ CASEY-MASLEN: *Jus ad bellum*... 41. o.

²⁹⁹ KAJTÁR: The Use of... 558-559. o.

³⁰⁰ BANNELIER – CHRISTAKIS, Karine: Military Interventions against ISIL in Iraq, Syria and Lybia, and the Legal Vasis of Consent. *Leiden Journal of International law* 29. (2016) 762. o.

³⁰¹ DARSIWA kommentár 73. o.

³⁰² HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: The International Law... 799. o.

³⁰³ „The Court believes that both the absence of any objection to the presence of Ugandan troops in the DRC in the preceding months, and the practice subsequent to the signing of the Protocol, support the view that the continued presence as before of Ugandan troops would be permitted by the DRC by virtue of the Protocol.” *Ld. Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), Judgment, I.C.J. Reports 2005*, p. 168. (a továbbiakban: Kongó kontra Uganda-ügy) 46. bek. A kérdéses Jegyzőkönyvet 1998. április 27-én írták alá, abból a célból, hogy megerősítse, hogy a Kongói Demokratikus Köztársaság felkérte Ugandát arra, hogy csapatokat küldjön Kongó keleti részébe, vagy fel a harcot az Uganda-ellenes fegyveresekkel és biztosítsa a határ régió biztonságát. Uo. 36. bek.

megelőzte a Jegyzőkönyvet.³⁰⁴ Ebből az a következtetés vonható le, hogy a műveletek elleni tiltakozás hiánya értelmezhető a területi állam egyfajta passzív hozzájárulásaként is.

Választ kell tudni adni arra is, hogy milyen helyzetekben, illetve mihez lehet hozzájárulást adni. Az első kérdés esetében említést kell tenni arról, hogy a szakirodalomban jelenleg vitatott, hogy van-e olyan helyzet, amelyben egy legitim kormány, azaz egy olyan kormány, amely a fentiekben meghatározott minősítő jegyekkel rendelkezik, mihez járulhat hozzá. Az egyik és támogatottabb nézet szerint csak olyan beavatkozáshoz lehet hozzájárulni, amely nem érinti az adott állam népességének önrendelkezéshez való jogát.³⁰⁵ Így tehát a polgárháborúba, valamint a határon átnyúló konfliktusokba nem lehet beavatkozni,³⁰⁶ amely végül is kiterjeszthető valamennyi tisztán belső politikai vitára is.³⁰⁷ A másik nézet ezzel szemben azt mondja, hogy egy legitim kormány hozzájárulása esetén nem kell vizsgálni az önrendelkezési jog sérelmét, ez utóbbi nézet azonban ellentétesnek látszik nem csak az állami gyakorlattal, de a Nemzetközi Bíróság gyakorlatával is.³⁰⁸ Kajtár Gábor szerint a meghívásra (hozzájárulásra) történő beavatkozás az önrendelkezési jog sérelme esetén is jogszerű lehet, mégpedig az ellenintervenció (*counter-intervention*) és a terrorizmus elleni küzdelem eseteiben. Ellenintervencióról akkor beszélünk, ha egy polgárháborús helyzetbe egy másik állam már beavatkozott, ilyenkor egy harmadik államnak lehetősége van az egyensúlyi helyzet elérése érdekében beavatkozni a beavatkozással nem érintett fél oldalán. Ebben az esetben az ellenintervenciónak arányosnak kell lennie az eredeti beavatkozással.³⁰⁹ A terrorizmus elleni küzdelem szintén kivételt képez a hozzájárulás jogellenessége alól.³¹⁰ Ebben az esetben azonban jogosan merül fel az a probléma, hogy aki valakinek terrorista, az másnak már szabadságharcos.³¹¹ Honnan lehet tehát eldönteni, hogy mely csoportok tekinthetők tehát valóban terroristának és melyek azok, akik valóban az önrendelkezési joguk érvényesítésért küzdenek? Kajtár Gábor erre azt a választ adja, hogy csak a nemzetközileg elismert, helyesebben itt elítélt terrorszervezetek tekinthetők ilyennek, példának okáért az olyanok, amelyekkel szemben az ENSZ BT kötelező erejű határozatokat fogadott el.³¹²

Ehhez a kérdéskörhöz tartozik az is, hogy milyen jellegű műveletekhez lehet hozzájárulást adni. Philip Alston például úgy érvel, hogy a hozzájárulás ugyan jogszerűvé teheti az erőszak alkalmazását, de az ilyen műveleteknek mindig és mindenkor meg kell felelniük egyéb normáknak, nevezetesen a humanitárius nemzetközi jog és/vagy az emberi jogok előírásainak.³¹³ Ez voltaképpen azt jelenti, hogy a beavatkozó állam nem tehet meg mást, mint amit a területi állam tehetne egy adott szituációban, így példának okáért utóbbi területén folyó fegyveres konfliktus hiánya esetén csak olyan műveletekhez járulhatna hozzá, amelyek megfelelnek az emberi jogok nemzetközi rendszeréből fakadó szigorú előírásoknak.³¹⁴

³⁰⁴ Uo. 47. bek.

³⁰⁵ BANNELIER-CHRISTAKIS: Interventions... 747. o.

³⁰⁶ KAJTÁR: The Use of... 562. o.

³⁰⁷ BANNELIER-CHRISTAKIS: Interventions... 745. o.

³⁰⁸ BANNELIER-CHRISTAKIS: Interventions... 744. o. KAJTÁR: The Use of... 560-561. o.

³⁰⁹ KAJTÁR: The Use of... 562-563. o.

³¹⁰ KAJTÁR: The Use of... 563. o. BANNELIER-CHRISTAKIS: Interventions... 747. o.

³¹¹ MOLNÁR Kata: A gerilla-harcmodor nemzetközi jogi megítélése. In BÉLI Gábor – KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Hercegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Publikon Kiadó, 2018. 274. o.

³¹² KAJTÁR: The Use of... 563. és 567. o.

³¹³ A/HRC/14/24/Add. 6. 37. bek.

³¹⁴ O'CONNELL, Mary Ellen: Unlawful Killing with Combat Drones – A Case Study of Pakistan, 2004-2009. *Notre Dame Law School Legal Studies Research Paper No.* 09-43. (2010) 16. o. HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 796. o.

3.1.2. Hozzájárulás a célzott likvidálásokhoz

A célzott likvidálási programok számos, a hozzájárulás megadásával kapcsolatos kérdést felvetnek, amelyek keretében a gyakorlatban is alkalmazandóvá válnak a fenti megfontolások. Az Egyesült Államok számos államban vet be fegyveres, pilóta nélküli repülőgépeket célzott likvidálási programja keretében, ilyen például Afganisztán, Irak, Pakisztán, Jemen, Szomália, Szudán, Szíria, Líbia és Mali is, hogy csak a legismertebbeket említsem.³¹⁵ A nevezett államok egy része viszont hozzájárulását adta az Egyesült Államok műveleteihez. Afganisztán példának okáért 2016-ban járult hozzá több ilyen akcióhoz,³¹⁶ ezen felül Jemen, Szomália és Pakisztán – utóbbi nem publikusan – egy ponton hozzájárultak a célzott likvidálásokhoz.³¹⁷ 2014 után pedig Irak kért segítséget az Iszlám Állam nevű terrorszervezet elleni küzdelemhez.³¹⁸

Felmerül a kérdés, hogy mennyiben tekinthetők érvényesnek az itt adott hozzájárulások. A szakirodalom szerint legalább Pakisztánban, Szomáliában és Jemenben megkérdőjelezhető a meghívások jogszerűsége.³¹⁹

Pakisztánban például kérdéses, hogy a törzsi irányítás alatt álló területek (ún. FATA területek) esetében adható-e hozzájárulás, hiszen Pakisztán nem ellenőrzi ezeket a területeket, a célzott likvidálási akciókra viszont ott kerül sor.³²⁰ A fentiek alapján azonban az effektív ellenőrzés elvesztése egy terület felett nem befolyásolja érdemben az érvényes hozzájárulás megadásának képességét, ahogy Franciaország mali intervenciójának jogszerűségére sem volt hatással utóbbi teljes területére kiterjedő ellenőrzésének hiánya. Pakisztán esetében egy másik problémát jelent a hozzájárulás visszavonása³²¹ is, ugyanis az 2013-tól tiltakozott az Egyesült Államok drón-támadásai miatt, addig azonban támogatta azokat.³²² Bár kétségtelen, hogy az egyik leghíresebb célzott likvidálási akció, nevezetesen Osama bin Laden 2011-es kiiktatása után is tiltakozott a területi állam.³²³ Karine Bannelier-Christakis példának okáért úgy érvel, hogy Pakisztán tiltakozásának hiányát egyfajta passzív hozzájárulásnak kell értelmezni, amely lehetővé tette az Egyesült Államok célzott likvidálási programjának folytatását közel tíz éven keresztül, 2004 és 2013 között.³²⁴

Jemen és Szomália esetében komplikáltabb helyzettel állunk szemben, ugyanis előbbi esetében valójában 2011 óta nem egyértelmű, hogy ki tekinthető az állam valódi vezetőjének, akitől a hozzájárulás származhat,³²⁵ Szomália pedig effektíve az 1990-es évektől bukott államnak

³¹⁵ MARTIN, Craig: Challenging and Refining the „Unwilling or Unable” Doctrine. *Vanderbilt Journal of Transnational Law* 52. (2019) 391. o. A III. fejezet ezek négyre háromra vonatkozóan statisztikai adatokat is tartalmaz. Afganisztán, illetve Irak nem szerepel a hivatkozott forrás példái között, azonban ezekben az államokban is működik vagy működött célzott likvidálási program ld. a III. fejezetet.

³¹⁶ BANNELIER-CHRISTAKIS: Interventions... 744. o. 3. jegyzet

³¹⁷ ORR, Andrew C.: Unmanned, Unprecedented, and Unresolved: The Status of American Drone Strikes in Pakistan Under International Law. *Cornell International Law Journal* 44. (2011) 736. o. PLAW, Avery – REIS, João Franco: The Contemporary Practice of Self-Defense – Evolving Toward the Use of Preemptive or Preventive Force? In FISK, Kerstin – RAMOS, Jennifer M. (szerk.): Preventive Force – Drones, Targeted Killing, and The Transformation of Contemporary Warfare. New York University Press, 2016. 245. o.

³¹⁸ PADDEU: Military... 34. o. A szerző rámutat arra is, hogy azonos terrorszervezettel szemben Szíria csak az Oroszországnak, valamint Iránnak adott felhatalmazást. Ld. Uo. 34-35. o. Azonos szervezettel szemben 2015-ben Egyiptom Líbia hozzájárulásával hajtott végre légitámadásokat. Ld. BANNELIER-CHRISTAKIS: Interventions... 756. o. Az Egyesült Államok szintén 2015-ben hajtott végre hasonló akciót Líbiában, azonban itt nem vált ismertté a művelet jogalapja. Uo.

³¹⁹ MARTIN: Going... 234-235. o. HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: The International Law... 797. o.

³²⁰ STERIO: The United... 202-203. o.

³²¹ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: The International Law... 797. o.

³²² BANNELIER-CHRISTAKIS: Interventions... 769. o.

³²³ MARTIN: Going... 234-235. o.

³²⁴ BANNELIER-CHRISTAKIS: Interventions... 769. o.

³²⁵ CASEY-MASLEN: *Jus ad bellum*... 48-50. o.

tekinthető.³²⁶ Álláspontom szerint azonban a hozzájárulás érvényessége szempontjából ezek az esetek sem tekinthetőek jogellenesnek, ugyanis itt nem arról van szó, hogy a területen élő népesség önrendelkezési jogának csorbitása okán van szükség a beavatkozásra, még csak nem is egy politikai erő egy másikkal szembeni támogatása ihleti a műveleteket, hanem a terrorizmus elleni küzdelem, ez pedig a fentiek szerint nem sérti sem az erőszak tilalmát, sem pedig a területi állam szuverenitását.

Irak esetében az Iszlám Állam elleni műveletekhez történő hozzájárulás érvényességét voltaképpen senki nem vonja kétségbe, még akkor sem, ha Irak egy ponton területének jelentős része felett elvesztette az ellenőrzést, de a terrorizmus elleni küzdelemben adott hozzájárulás ilyenkor is továbbra is érvényes maradt.³²⁷ Ezzel szemben Szíria nem adott hozzájárulást az Egyesült Államoknak, – bár 2015-ig nem tiltakozott a műveletek ellen, eddig tehát a már említett passzív hozzájárulás elvét alkalmazni lehetne³²⁸ –, két másik államnak, Oroszországnak és Iránnak viszont igen, akik szintén a terrorizmus elleni küzdelemre kaptak felhatalmazást.³²⁹

3.1.3. Részkövetkeztetések

A fentiek alapján megállapítható, hogy a hozzájárulás igen jelentős szerepet tölt be a célzott likvidálási akciók *jus ad bellum* jogalapjai vonatkozásában, ugyanis azt gyakorta alkalmazzák a műveletek alátámasztására. Bár kétségtelen, hogy a hozzájárulás számos esetben nehézségbe ütközhet olyan államokban, amelyekben a központi kormányzat nem a legstabilabb, a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelemben még ezek a kormányzatok is képesek lehetnek érvényes hozzájárulást adni célzott likvidálási akciókhoz. Az ilyen műveletek túrését pedig értelmezhetjük egyfajta passzív hozzájárulásnak is, amely végső soron a területi állam érdekeit szolgálja.

3.2. A Biztonsági Tanács határozata

3.2.1. A Biztonsági Tanács eljárási szabályai a nemzetközi béke és biztonság fenntartása érdekében

A ENSZ BT a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának elsőszámú letéteményese.³³⁰ Ebből eredeztethető a Biztonsági Tanács hatásköre arra, hogy felhatalmazást nyújthasson államközi erőszakalkalmazásra. E felhatalmazás eljárásrendjét az ENSZ Alapokmány rögzíti. Az Alapokmány 39. cikke kimondja, hogy

„A Biztonsági Tanács megállapítja a béke bárminő veszélyeztetésének vagy megszegésének, vagy bárminő támadó cselekménynek fennforgását és vagy megfelelő ajánlásokat tesz, vagy határoz afelett, hogy milyen rendszabályokat kell a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása érdekében a 41. és 42. Cikk alapján fogatosítani.”³³¹

Ennek alapján tehát a Biztonsági Tanács három esetben élhet további határozat meghozatalának lehetőségével, ezek a béke veszélyeztetése, a béke megszegése, illetve bárminemű támadó cselekmény, azaz agresszió. Az agresszió fogalmát az ENSZ Alapokmánya nem határozza meg, azonban az ENSZ Közgyűlése 1974-ben elfogadta az agresszióról szóló 3314. sz. (XXIX) határozatát, amelyben nem csak definiálta a fogalmat, hanem példákat is hozott annak gyakorlati megjelenési formáira. A határozatot az Alapokmány kvázi-autentikus értelmezésének foghatjuk

³²⁶ PONGRÁCZ Alex: A bukott államok problémájának aktuális kérdései. *Jog, állam, politika* 2015/4. sz. 30. o.

³²⁷ KAJTÁR: The Use of... 559. o. Ebbe azonban minden kétséget kizáróan nem tartozik bele a 2020-as iráni Soleimani tábor célzott likvidálása Irak területén belül, amely miatt Irak hevesen tiltakozott is. Ld. KISS Máttyás: Az Egyesült Államok és Irán kapcsolata: történeti áttekintés és napjaink kihívásai. *Scriptura* 2020/2. sz. 42-43. o.

³²⁸ BANNELIER-CHRISTAKIS: Interventions... 770-771. o.

³²⁹ Uo. 760-761. o. PADDEU: Military... 34-35. o. KAJTÁR: The Use of... 566-567. o. A szerző rámutat arra, hogy az olyan orosz akciók, amelyek nem az ISIS, hanem a szíriai ellenzék ellen irányulnak már jogszerűtlenek.

³³⁰ ENSZ Alapokmány 24-25. cikke és BLAHÓ András – PRANDLER Árpád: *Nemzetközi szervezetek és intézmények*. Akadémiai Kiadó, 2014. 182-183. o.

³³¹ ENSZ Alapokmány 39. cikk

fel.³³² A határozat alapján agresszióknak tekinthetjük egy vagy több állam fegyveres erejének súlyos következményekkel járó, elsőként való alkalmazását, mégpedig oly módon, hogy az más állam vagy államok szuverenitása, területi épsége vagy politikai függetlensége ellen irányult vagy az Alapokmánnal össze nem férő bármely más módon történt.³³³ Agressziós cselekménynek minősül többek között egy másik állam területének megtámadása vagy megszállása,³³⁴ egy másik állam területének bombázása,³³⁵ vagy az állam területének átengedése egy másik állam számára, hogy onnan agressziós cselekményt hajtson végre,³³⁶ de szintén ilyennek minősül fegyveres bandák, csoportok, irreguláris haderők vagy zsoldosok küldése egy másik államba, hogy ott fegyveres erőszakot alkalmazzanak, amely eléri a határozatban említett többi cselekmény intenzitását, emellett pedig az ilyen cselekményekben való komoly részvétel is agressziós cselekménynek minősül.³³⁷ Általánosan elfogadott az a nézet, hogy ezek az agressziós cselekmények az erőszak alkalmazásánál súlyosabbnak minősülnek.³³⁸

Visszatérve tehát a Biztonsági Tanács hatáskörére és eljárásrendjére, a fentiekben meghatározott három esetben a testület szintén négyféleképpen dönthet: ideiglenes intézkedést hozhat (40. cikk), ajánlást tehet, kötelező erejű határozatot fogadhat el (41. cikk) vagy pedig felhatalmazhat erőszak alkalmazására (42. cikk). A célzott likvidálások szempontjából kizárólag az utóbbival szükséges részletesen foglalkozni, hiszen e határozat képes arra, hogy engedélyezze erőszak alkalmazását a nemzetközi kapcsolatokban.

Az ENSZ Alapokmány 42. cikke értelmében

„Ha a Biztonsági Tanács úgy találja, hogy a 41. Cikkben említett rendszabályok elégtelenek, vagy elégteleneknek bizonyulnak, úgy légi, tengeri és szárazföldi fegyveres erők felhasználásával olyan műveleteket fogantatosíthat, amelyeket a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához, vagy helyreállításához szükségeseknek ítél. Ezek a műveletek az Egyesült Nemzetek tagjainak légi, tengeri és szárazföldi hadereje által fogantatosított tüntető felvonulásból, zárlatból (blokád) vagy egyéb műveletekből is állhatnak.”³³⁹

Kajtár Gábor az ENSZ BT ilyen jellegű határozatai kapcsán kiemeli, hogy nem tulajdoníthatunk jelentőséget a BT határozatok hallgatóságos, implicit tartalmának, továbbá együttesen sem értelmezhetünk több határozatot úgy, hogy az legitimáljon egy fegyveres támadást, valamint a felhatalmazásnak előzetesnek kell lennie, utólag tehát nem tesz jogszerűvé egy műveletet a BT „jóváhagyása”.³⁴⁰ Ennek értelmében tehát csak az olyan határozatokat tekinthetjük, az erőszak alkalmazására felhatalmazást adónak, amelyek világosan és egyértelműen engedélyezik az államközi erőszakalkalmazást. A BT határozatok értelmezése nem egyszerű feladat, éppen ezért a Nemzetközi Bíróság a Namíbia tanácsadó véleményében támpontokat adott ehhez a munkához. Ennek értelmében alaposan elemezni kell a döntések nyelvezetét, mielőtt bármilyen következtetést vonunk le a határozat kötelező erejét illetően, amelyhez a használt kifejezések, a döntés meghozatalához vezető egyeztetések, valamint a felhívott alapokmányi rendelkezések és minden egyéb körülmény vizsgálata szükséges, amely segíthet a határozat jogkövetkezményeinek meghatározásában.³⁴¹ Nagyon fontos az is, hogy ezek a határozatok nem tekinthetőek kötelező erejűnek, szemben a 41.

³³² KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*. Osiris Kiadó, 2016. 635. o.

³³³ KENDE Tamás – NAGY Boldizsár – SONNEVEND Pál – VALKI László (szerk.): *Nemzetközi jog*. Wolters Kluwer, 2014. 727-728. o.

³³⁴ 3314 (XXIX). Definition of Aggression. Adopted on 14 December 1974. A/RES/3314. 3. cikk (a) pont

³³⁵ A/RES/3314. 3. cikk (b) pont

³³⁶ A/RES/3314. 3. cikk (f) pont

³³⁷ Az agresszióról szóló 3314. sz. (XXIX) határozat 3. cikk (g) pont

³³⁸ KENDE – NAGY – SONNEVEND – VALKI: *Nemzetközi...* 728. o.

³³⁹ ENSZ Alapokmány 42. cikk

³⁴⁰ KAJTÁR: Az általános... 65-66. o.

³⁴¹ Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970), Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1971, p. 16. 114. bek.

cikk alapján elfogadott döntésekkel.³⁴² A Biztonsági Tanács ilyen jellegű döntéseinek meghozatalakor általában utal arra, hogy az Alapokmány VII. fejezete szerint jár el,³⁴³ és a „minden lehetséges eszköz” vagy „minden szükséges eszköz” fordulatokkal hatalmaz fel erőszak alkalmazására.³⁴⁴ Ilyenre volt példa 1950-ben a koreai háború idején,³⁴⁵ 1991-ben Kuvait iraki megszállása esetében³⁴⁶ és 2011-ben az emberi jogok súlyos és szisztematikus megsértése miatt Líbiában.³⁴⁷

Mindebből következően tehát abban az esetben, ha a Biztonsági Tanács felhatalmazást ad egy vagy több államnak arra, hogy erőszakot alkalmazzon egy másik állam területén, akkor ennek keretében akár célzott likvidálási akciókat is végrehajthatnak.

3.2.2. Az ENSZ BT határozata és a célzott likvidálás

Tudomásom szerint az ENSZ BT az értékezés megírásáig egyetlen esetben sem hatalmazott fel egyetlen államot sem *expressis verbis* arra, hogy célzott likvidálásokat hajtson végre egy másik állam területén. Természetesen erre nem is lenne szükség, hiszen a műveleteket bármely erőszak alkalmazását lehetővé tevő határozat keretein belül meg lehetne tenni, amely nem zárja ki kifejezetten az ilyen jellegű akciókat.³⁴⁸

A nemzetközi terrorizmus elleni küzdelemben – amely a célzott likvidálási programok elsődleges pillére – mindezt három olyan BT határozatot fogadtak el, amely kapcsolódhat az erőszak alkalmazására való felhatalmazáshoz. Mindegyik határozatra egy-egy nagyobb jelentőségű terrorcselekmény elfogadása után került sor. Az első két határozatot a 2001. szeptember 11-én az Egyesült Államokat ért terrortámadásokat követően fogadták el a testület, ezek voltak az 1368. (2001) sz. és az 1373. (2001) sz. döntések. A harmadikat pedig a 2015 novemberében Párizst ért terrorcselekmények után hozták meg, amely a 2249. (2015) sorszámot kapta.

Az 1368. (2001) sz. határozat nem csak elítélte a szeptember 11-én New Yorkot, Washington D. C.-t és Pennsylvaniát ért támadásokat, hanem az ilyen és ehhez hasonló cselekményeket a nemzetközi békét és biztonságot fenyegető eseményként értékelte, ezzel párhuzamosan pedig elismerte az egyéni vagy kollektív önvédelem jogát.³⁴⁹ A 9/11-es események alapjaiban rázták meg a teljes nemzetközi közösséget, így nem csoda, hogy a BT egyhangú szavazás mellett, ellenvélemény és vita nélkül fogadta el a határozatot.³⁵⁰ Hasonlóan járt a BT az 1373. (2001) sz. határozat esetében, amely megismételte a korábbi határozat az önvédelemi jogra való utalását.³⁵¹

Bár adja magát a következtetés, hogy ezt a határozatot voltaképpen az erőszak alkalmazására szóló felhatalmazásként értelmezzük, ahogy példának okáért Bruhács János is teszi,³⁵² abból hiányzik a

³⁴² BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog II. – Különös rész*, Dialóg Campus Kiadó, 2011. 285. o.

³⁴³ JOHANSSON, Patrik: *Equivocal Resolve? Toward a Definition of Chapter VII Resolutions*. *Umeå Working Papers in Peace and Conflict Studies* 7. (2008) 1-2. o.

³⁴⁴ KAJTÁR: Az általános... 65. o.

³⁴⁵ Security Council Resolution 84 (1950) S/1588 1950. július 7.

³⁴⁶ Security Council Resolution 687 (1991) S/RES/687 (1991) 1991. április 8.

³⁴⁷ Security Council Resolution 1973 (2011) S/RES/1973 (2011) 2011. március 17. A határozat meghozatalának körülményeiről, annak tartalmáról és jogi elemzéséről ld. SULYOK Gábor: *Humanitárius intervenció az ezredforduló után*. BÉLI Gábor – KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Herzegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Publikon Kiadó, 2018. 110-113. és 116-117.

³⁴⁸ Az 1973. (2011) sz. BT határozat példának okáért kifejezetten kizárta azt, hogy külföldi megszálló csapatokat küldjenek az állam területére. Ld. SULYOK: *Humanitárius...* 111. o.

³⁴⁹ Security Council Resolution 1368 (2001) S/RES/1368 (2001) 2001. szeptember 12.

³⁵⁰ ENSZ BT 4370. ülésről készült jegyzőkönyv, S/PV.4370, New York. 2001. szeptember 12.

³⁵¹ Security Council Resolution 1373 (2001) S/RES/1373 (2001) 2001. szeptember 28.

³⁵² BRUHÁCS: *Nemzetközi jog II...* 285-286 o. A szerző álláspontja nem teljes mértékben egyértelmű, ugyanis a főszövegben egyértelműen fegyveres rendszabályként hivatkozik a határozatokra, apróbetűben azonban kiemeli, hogy

Biztonsági Tanács szükséges szóhasználata, amiben eldönt (*decide*) valamit, vagy pedig felhatalmaz (*authorize*) valamire. Annak ellenére, hogy a „minden szükséges lépés” (*all necessary steps*) szerepel a határozat szövegében, azt a BT a tekintetben emeli ki, hogy kész megtenni az említett lépéseket válaszul a terrortámadásokra.³⁵³ A határozat kapcsán a szakirodalomban sokszor olvasható, hogy az voltaképpen legitimálta a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem lehetőségét, hiszen a kérdéses terrorcselekményeket az al-Kaida, egy terrorszervezet követte el.³⁵⁴ Kajtár Gábor elemzéséből azonban világossá válik, hogy ez az értelmezés túlzó, ugyanis egyfelől a BT-nek nincs is hatásköre arra, hogy konstitutív jelleggel megállapítson egy fegyveres támadást és egyben engedélyezze is az önvédelem gyakorlását, az ugyanis a megtámadott állam hatáskörébe esik.³⁵⁵ A Biztonsági Tanács azt sem mondta ki, hogy a kérdéses esetben fegyveres támadás történt volna, csak azt, hogy a terrortámadások hatása olyan volt, amely nem zárja ki a fegyveres támadás tényét.³⁵⁶ További problémát jelent az a tény is, hogy a határozat meghozatalának időpontjában a támadó személye nem volt ismert, és így a BT-nek lehetősége sem volt egy meghatározott állammal szembeni fegyveres rendszabályokról dönteni, vagy pontosítani az önvédelemre való utalást, – utóbbi vélhetően nem is állt volna az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság érdekében – így a határozatra inkább úgy tekinthetünk, mint amely egy érzelmileg túlfűtött helyzetben a nemzetközi közösség együttérzéséről tanúskodik, mintsem erőszak alkalmazására felhatalmaz, vagy pedig radikálisan tágítja az önvédelemhez való természetes jogot.³⁵⁷ Ugyan egyetértek Kajtár Gábor meglátásával, miszerint sajnálatos, hogy az Afganisztán elleni fellépésre nem a kollektív biztonság rendszerén belül került sor, hiszen a Biztonsági Tanács kifejezte, hogy akár felhatalmazást is adna az erőszak alkalmazására,³⁵⁸ ugyanakkor ez a jelenség rendkívül jól illeszkedik a Dapo Akande és Marko Milanovic nevével fémjelzett, ún. konstruktív kétértelműség (*constructive ambiguity*) doktrínájába is,³⁵⁹ amely dióhéjban annyit tesz, hogy az államok törekednek saját maguk számára minél nagyobb mozgásteret hagyni jogi meggyőződésük kinyilvánításakor, amely sokszor kétértelmű nyilatkozatokhoz, illetve határozatokhoz vezet, amelyben mindenki megkapja amit az adott határozattól várt, de valójában egyértelmű állásfoglalásról nem beszélhetünk.

Ennek a jelenségnek az egyik legékezebb példája, amelyben a konstruktív kétértelműség már „művészi formát” öltött,³⁶⁰ a soron következő 2249. (2015) sz. határozat, amelyben BT francia kezdeményezésre katonai erő alkalmazására hívta fel az ENSZ tagállamait az Iszlám Állam, a Nuszra Front, valamint az al-Kaida és az azzal együttműködő szervezetek vagy csoportok ellen.³⁶¹ A határozat elfogadását követő ülészakban Franciaország részéről olyan felszólalások hangoztak el, amelyek egyértelművé tették: az államot 2015. november 13-án ért terrortámadásokat fegyveres támadásnak tekintik és az eddig és az ezután indítandó válaszcsepásokat az egyéni és kollektív önvédelem jogára alapozzák.³⁶² Kiemelkedő jelentősége van a határozatnak abból az okból

ebben az esetben a BT nem a 42. cikk szerint járt el, hanem az 51. cikk szerinti hatásköre értelmében cselekedett. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a BT hatásköre az 51. cikk tekintetében a nemzetközi béke és biztonság fenntartása érdekében szükséges rendszabályok meghozatalára terjed ki, amely így visszautal a már említett 39-42. cikkek közötti hatáskörökre, ezt azonban a Biztonsági Tanács ilyesformán nem gyakorolta.

³⁵³ S/RES/1368 (2001) 5. pont

³⁵⁴ KAJTÁR Gábor: A nem állami szereplők elleni önvédelem a nemzetközi jogban. Eötvös Kiadó, 2015. 398-405. o.

³⁵⁵ Uo. 423-424. o.

³⁵⁶ Uo. 422. o.

³⁵⁷ Uo. 425-432. o.

³⁵⁸ Uo. 431. o.

³⁵⁹ AKANDE, Dapo – MILANOVIC, Marko: The Constructive Ambiguity of the Security Council's ISIS Resolution, *EJIL:Talk!* 2015. november 21. <https://www.ejiltalk.org/the-constructive-ambiguity-of-the-security-councils-isis-resolution/> (2021. 02. 27.)

³⁶⁰ MILANOVIC, Marko: Accounting for the Complexity of the Law Applicable to Modern Armed Conflicts. In FORD, Christopher M. – WILLIAMS, Winston S. (szerk.): *Complex Battlespaces – The Law of Armed Conflict and the Dynamics of Modern Warfare*. OUP, 2019. 45. o.

³⁶¹ Security Council Resolution 2249 (2015) S/RES/2249 (2015) 2015. november 20. 5. pont

³⁶² ENSZ BT 7565. üléséről készült jegyzőkönyv, S/PV.7565, New York. 2015. november 20. Mr. Delattre felszólalása a szavazás után.

kifolyólag is, hogy felszólította a nemzetközi közösséget, hogy hangolja össze erőfeszítéseit a terrorizmus jelentette globális fenyegetés ellen.³⁶³

A határozatot értelmezve Dapo Akande és Marko Milanovic kiemelik, hogy egy határozatnak nem kötelező ugyan az Alapokmány VII. fejezetére hivatkoznia ahhoz, hogy jogilag kötelező erejűvé váljék, azonban mindenképpen felhatalmazást kell, hogy adjon valamire, vagy el kell döntsön valamit.³⁶⁴ Itt azonban mindenképpen fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az erőszak alkalmazására való felhatalmazó határozatok nem kötelező erejűek az ENSZ tagállamai számára, azok csupán egy lehetőséget adnak számukra, hogy ilyen formában lépjenek fel a nemzetközi béke és biztonság helyreállítása érdekében. Másképpen: amikor a Biztonsági Tanács felhatalmazást adott példának okáért 2011-ben a líbiai intervencióra, senki sem kötelezte arra a NATO tagállamokat, hogy részt is vegyenek a műveletekben, az, hogy ezt megtették, saját szuverén döntésük volt.³⁶⁵ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ezeknek a határozatoknak ne lenne semmiféle joghatása – ti. az erőszak tilalmának megsértése nélkül lehetővé teszik az államközi erőszakalkalmazást – de ez nem keverendő össze a határozat kötelező jellegével.

A 2249. (2015) sz. határozat e tekintetben azonban nem egyértelmű, hiszen csak cselekvésre hívja fel (*calls upon*) az államokat, azzal, hogy a nemzetközi jogban meglévő felhatalmazás(ok) alapján alkalmazzanak fegyveres erőszakot, tehát a BT nem felhatalmazást ad, csak buzdítja, bátorítja a tagállamokat.³⁶⁶ Itt jön be a képbe ismételten a már említett konstruktív kétértelműség. Az államok egy jelentős csoportja ugyanis úgy fogta fel ezt a határozatot, mint ami kvázi lehetővé teszi az erőszak alkalmazását az ISIS ellen Szíriában, így a Biztonsági Tanácsnak az ENSZ Alapokmány 51. cikke értelmében a katonai műveletek megkezdését követően írott levelekben több állam is utalt erre a határozatra.³⁶⁷ Ezzel szemben Oroszország, Szíria és Irán viszont értelmezheti úgy a határozatot, hogy az ISIS elleni fellépésre Szíria területén belül csak szír hozzájárulással van lehetőség.³⁶⁸ Ezzel tehát voltaképpen a szíriai konfliktus mind a két spektrumán elhelyezkedő nagyhatalom – ti. az Egyesült Államok és Oroszország – megkapta amit akart, egy politikailag kétértelmű dokumentumot, jogi kötőerő nélkül, amelyet úgy értelmeznek, ahogyan csak akarnak.

3.2.3. Részkövetkeztetések

Célzott likvidálásra sor kerülhet a Biztonsági Tanács erőszak alkalmazását lehetővé tevő határozatával is, kimondottan ilyen határozatot a testület azonban eddig még nem fogadott el és a legismertebb, nem állami szereplőkkel szembeni célzott likvidálási programok nem is támaszthatóak alá egyetlen eddig elfogadott BT döntéssel sem. A testület határozataiban mindenesetre – politikai jellegéhez híven – mesterien egyensúlyozik az állandó tagok politika érdekei között, amely gyakran kétértelmű határozatokhoz vezet, amelyeknek legékesebb példája az elemzett 2249. (2015) sz. határozat. E kétértelműség, mint trend³⁶⁹ pedig még erősebben jelen van az önvédelem jogával kapcsolatos állami gyakorlatban és jogi meggyőződésben.

³⁶³ S/RES/2249 (2015) 5. pont

³⁶⁴ AKANDE – MILANOVIC: The Constructive...

³⁶⁵ SÜLYÖK: Humanitárius... 111-112. o.

³⁶⁶ S/RES/2249 (2015) 5. pont

³⁶⁷ Például Belgium (ld. Letter dated 7 June 2016 from the Permanent Representative of Belgium to the United Nations addressed to the President of the Security Council. S/2015/688. 2016. június 9.) és Németország (ld. Letter dated 10 December 2015 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of Germany to the United Nations addressed to the President of the Security Council. S/2015/946. 2015. december 10.) Ezt a kérdést ld. részletesen 3.3. rész.

³⁶⁸ AKANDE – MILANOVIC: The Constructive... MILANOVIC: Accounting for... 46. o.

³⁶⁹ MILANOVIC: Accounting for... 46-47. o.

3.3. Az önvédelem természetes joga

3.3.1. Az önvédelemi norma jellege

Az ENSZ Alapokmány 51. cikke deklarálja az államok önvédelmi jogosultságát, mégpedig a következőképpen

„A jelen Alapokmány egyetlen rendelkezése sem érinti az Egyesült Nemzetek valamelyik tagja ellen irányuló fegyveres támadás esetében az egyéni vagy kollektív önvédelem természetes jogát mindaddig, amíg a Biztonsági Tanács a nemzetközi béke és biztonság fenntartására szükséges rendszabályokat meg nem tette. A tagok az önvédelem e jogának gyakorlása során foganatosított rendszabályait azonnal a Biztonsági Tanács tudomására tartoznak hozni és ezek a rendszabályok semmiképpen sem érintik a Biztonsági Tanácsnak a jelen Alapokmány értelmében fennálló hatáskörét és kötelességét abban a tekintetben, hogy a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása végett az általa szükségesnek tartott intézkedéseket bármikor megtegye.”³⁷⁰

Az önvédelmi jog azonban nem csak nemzetközi szerződéses normaként, hanem szokásjogi szabályként is létezik, némiképp eltérő tartalommal.³⁷¹ Ezen felül gyakorta kérdésként merül fel, hogy az önvédelem joga elérte-e a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő normájának szintjét. Ennek abból a szempontból van kiemelkedő jelentősége, hogy *jus cogens* minőség hiányában e normák megváltoztatása lényegesen egyszerűbb folyamat, szemben a kógens előírásokkal, ezeket ugyanis csak olyan módon lehet megváltoztatni, ahogy az eredeti norma létrejött, azaz a nemzetközi közösségnek mint egésznek az egyetértése szükséges abban, hogy a szabály feltétlen alkalmazást igényel és azt megváltoztatni csak ugyanilyen jellegű más előírással lehetséges.³⁷² A *jus contra bellum* joganyagában az önvédelem joga az egyik, ha nem a legvitatottabb terület, ennek megfelelően pedig abban sem mutatkozik egyetértés, hogy az eléri-e a *jus cogens* által megkívánt szintet. Kajtár Gábor az önvédelmet és az erőszak tilalmát egy kógens normaként fogja fel, lévén, hogy utóbbi előbbi kivételét jelenti, következésképpen pedig az egyik feltétlen alkalmazást igénylő minősége magával hozza a másik ilyen jellegét is.³⁷³ Hasonló álláspontot foglal el egyebek mellett Tom Ruys,³⁷⁴ és Alexander Orakhelashvili is.³⁷⁵ Ezzen szemben Yoram Dinstein viszont arra figyelmeztet, hogy korántsem biztos, hogy az önvédelmi jog *jus cogens* minőségű.³⁷⁶ James A. Green pedig egyenesen odáig megy, hogy az erőszak tilalmának feltétlen alkalmazást igénylő minőségét is tagadja.³⁷⁷

Ahogy azt fentebb kifejtettem, a magam részéről az erőszak tilalmának normáját egyértelműen *jus cogens* minőségűnek fogom fel, amelyből azonban nem következik, hogy a tilalommal nem érintett „kivételek” is – ti. hozzájárulás, BT határozat és önvédelem – ebből következően feltétlen alkalmazást igényelnének. Ettől természetesen még nem kizárt, hogy a hozzájárulás és az önvédelem joganyaga – a Biztonsági Tanács döntései szokásjogi megalapozás hiányában nem esnek ebbe a körbe – szintén kógens minőségűvé váljon. Egyetértve Kajtár Gábor levezetésével³⁷⁸ a normatani érveket leszámítva – ti. az önvédelem joga az erőszak tilalmának kivétele, így mindkét norma *jus cogens* – az önvédelem természetes jogának szabályait a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályként fogadom el.

³⁷⁰ ENSZ Alapokmány 51. cikk

³⁷¹ Nicaragua ügy 176. bek.

³⁷² VCLT 53. cikk

³⁷³ KAJTÁR: Önvédelem... 125. o. A szerző ezek mellett számos más, történeti, módszertani, normatechnikai, kontextuális és teleologikus, valamint rendszertani érvet felhoz az önvédelem jogának *jus cogens* minősége mellett. Uo. 124-127. o.

³⁷⁴ RUYS, Tom: 'Armed Attack' and Article 51 of the UN Charter – Evolutions in Customary Law and Practice. CUP, 2010. 28. o.

³⁷⁵ ORAKHELASHVILI: *Peremptory*... 51. o.

³⁷⁶ DINSTEIN: *War*... 199. o. A szerző mindenestre elfogadja az erőszak tilalmának *jus cogens* jellegét. Uo. 316. o.

³⁷⁷ GREEN: *Questioning*... 215-257. o.

³⁷⁸ KAJTÁR: *A nem állami*... 166-169. o. KAJTÁR: Önvédelem... 124-127. o.

3.3.2. Az önvédelmi norma tartalma

Az önvédelem jogának számos neuralgikus pontja van, amelyek értelmezést és elemzést kívánnak. Így különösen választ kell tudni arra a kérdésre, hogy milyen feltételek fennállása esetén ki és ki ellen folyamatot önvédelemhez, továbbá a védekezésnek milyen követelményeknek kell megfelelnie. Ezek köré épülnek fel az önvédelem jogának legvitatottabb kérdései: a megelőző önvédelem problematikája, valamint a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem.

Az ENSZ Alapokmány 51. cikke alapján az önvédelmi jog aktiválódásának feltétele a fegyveres támadás.³⁷⁹ Hagyományosan a fegyveres támadás értelmezéséhez egy mennyiségi és minőségi tényezőt használhatunk.³⁸⁰

A mennyiségi tényező vizsgálatához először is utalni kell három egymáshoz kapcsolódó fogalom kapcsolatára, ezek pedig az erőszak alkalmazása, az agresszió és a fegyveres támadás. Ahogy azt az erőszak tilalmának vizsgálatakor már bemutattam, az erőszak alkalmazásának rendkívül alacsony intenzitási küszöbe van, az alól csak nagyon szűk körben létezhetnek kivételek.³⁸¹ Az agresszió meghatározásakor az ENSZ Közgyűlése a fogalmat az erőszak alkalmazáson belül helyezte el, annak is – egyebek mellett – a „legkomolyabb és legveszélyesebb” (*most serious and dangerous*) változataként nevéstíve azt.³⁸² A fegyveres támadást pedig a Nemzetközi Bíróság a Nicaragua ügyben az erőszakalkalmazás legsúlyosabb (*most grave*) formájának nevezte.³⁸³ Ebben a döntésben azonban a NB gyakorlatilag összemosta az agresszió és a fegyveres támadást fogalmát, mintegy szinonimaként tekintve a kettőre.³⁸⁴ Kajtár Gábor szerint ugyanakkor az agresszió és a fegyveres támadás rész-egész viszonyt feltételez, mégpedig úgy, hogy minden fegyveres támadás agresszió, de nem minden agressziós cselekmény lesz önmagában fegyveres támadás.³⁸⁵ Bárhogyan is, a következőekben az agressziós határozat tényállásainak segítségül hívásával értelmezem a *jus ad bellum* területéhez tartozó betudási szabályokat az önvédelem alkalmazhatóságának szempontjából.

Ehhez a problémakörhöz tartozik az ún. összeadódási elmélet is, amelynek alapján ha egy meghatározott incidens nem is éri el a fegyveres támadás szintjét, de egy eseménysorozat részeként fogható fel, akkor az ebbe a láncolatba tartozó események „összeadódhatnak”, amely így lehetőséget biztosíthat önvédelem alkalmazására.³⁸⁶ A Nemzetközi Bíróság úgy tűnik, hogy elfogadja az összeadódási elmélet létezését, ugyanis az Olajfúrótornyok ügyben kimondta, hogy „[m]ég összeadódva figyelembe véve is, és fenntartva, ahogyan már megjegyeztük, az iráni felelősség kérdését, ezek az incidensek nem tűnnek a Bíróság számára olyanoknak, mint amelyek az Egyesült Államok elleni fegyveres támadásként lennének értékelhetők [...]”³⁸⁷ Nagyon hasonló megfogalmazást alkalmazott a NB a Kongó kontra Uganda ügyben, ahol szintén azt állította, hogy „[a] Bíróság úgy véli, hogy az előtte fekvő bizonyítékok alapján, még ha ezeknek a sajnálatos támadásoknak a sorozatát összeadódva vennénk is figyelembe, akkor sem lennének betudhatóak a

³⁷⁹ ENSZ Alapokmány 51. cikk

³⁸⁰ KENDE – NAGY – SONNEVEND – VALKI: *Nemzetközi...* 740-741. o.

³⁸¹ CASEY-MASLEN: *Jus ad bellum...* 23-25. o.

³⁸² Az agresszióról szóló 3314. sz. (XXIX) határozat. Preambulum. KAJTÁR: *A nem állami...* 59. o.

³⁸³ Nicaragua ügy 191. bek.

³⁸⁴ MILANOVIC, Marko: Special Rules of Attribution of Conduct in International Law. *International Law Studies*. 96. (2020) 332. o. Nicaragua ügy 193. bek.

³⁸⁵ KAJTÁR: *A nem állami...* 75. o. A szerző az Alapokmány nyelvtani rendszertani és teleologikus értelmezéséből, vezeti le az állítást, amelyet gyakorlati megfontolásokkal is alátámaszt. Eszerint bizonyos agressziós tényállásokhoz többletelemelemeknek kell teljesülnie ahhoz, hogy fegyveres támadásról beszélhessünk. Uo. 75-81. o.

³⁸⁶ LUBELL: *Extraterritorial...* 54. o.

³⁸⁷ *Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America)*, Judgment, I.C.J. Reports 2003, p. 161. (a továbbiakban: Olajfúrótornyok-ügy) 64. bek. „Even taken cumulatively, and reserving, as already noted, the question of Iranian responsibility, these incidents do not seem to the Court to constitute an armed attack on the United States, of the kind that the Court, [...]”

Kongói Demokratikus Köztársaságnak”³⁸⁸ E tekintetben azonban sokkal inkább osztom Noam Lubell álláspontját, aki szerint az összeadódási elmélet két jelentős problémába is ütközik. Egyfelől az önvédelem joga arra épül, hogy az államot fegyveres támadás érte, amelynek visszaverésére erőszakkal szükséges reagálni, máskülönben nem szüntethető meg az államot fenyegető veszély. Az olyan támadások esetében azonban, amelyek egyenként nem érik el a fegyveres támadások szintjét, nem biztos, hogy azok akár „összeadódva” olyan fenyegetést jelentenek, amelyre önvédelemmel szükséges reagálni, hiszen ezek a támadások már *per definitionem* véget értek. Másfelől pedig, ha úgy tekintünk az összeadódási elméletre, mint amely egy jövőbeli támadás elhárítása szükségességének bizonyítását teszi lehetővé, már a megelőző önvédelem eléggé vitatott vízeire evezünk.³⁸⁹ Erre a kérdésre lentebb részletesen kitérek.³⁹⁰

A mennyiségi tényező mellett a fegyveres támadás minőségi tényezőjének vizsgálata is szükséges. Ez dióhéjban arra a kérdésre válaszol, hogy kitől származó fegyveres támadás esetén beszélhetünk az önvédelem jogának aktiválásáról. Elsőként célszerű utalni arra, hogy a *jus ad bellum* rendszere az államközi erőszak visszaszorítására jött létre, így tehát amennyiben a fegyveres támadás egy államtól származik, a megtámadott államnak minden további nélkül lehetősége van arra, hogy éljen önvédelmi jogával. Ugyanez már nem mondható el a nem állami szereplőktől származó támadások esetében, hiszen egyfelől a nem állami szereplők önmagukban nem is sérthetik meg az erőszak tilalmát, hiszen az ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bekezdése nem kötelezi ezeket az aktorokat, következésképpen pedig fegyveres támadást – ti. a fegyveres támadás az erőszak alkalmazásának leg súlyosabb formája, azaz a lesete – sem követhetnek el, kivéve ha azok betudhatóak legalább egy államnak.³⁹¹ Másfelől a *jus contra bellum* rendszere alapvetően nem tiltja az ilyen szereplőkkel szembeni erőszakalkalmazást akkor, ha azok a megtámadott állam területén belül működnek.³⁹² Mi történik azonban olyankor, amikor a nem állami szereplő egy másik állam területéről fejt ki tevékenységét? A *jus ad bellum* hagyományos – 2001. szeptember 11. előtti – értelmezésében ilyen helyzetben csak akkor lehetett önvédelmi cselekményt foganatosítani, ha a nem állami szereplő fegyveres támadás szintjét elérő akciója betudható volt egy államnak.³⁹³ Ennek a kérdésnek a megítélése a 2000-es évek elejétől drámain megváltozott, ugyanis az államok gyakorlatában egyre erőteljesebben jelent meg a nem állami szereplőkkel szembeni közvetlen önvédelem gondolata, amelyet számos szerző már az erre irányuló jogi normák megváltozásaként fog fel.³⁹⁴ Lentebb erre kérdésre is részletesen kitérek.³⁹⁵

Az önvédelmi norma tartalmának vizsgálatakor arra is figyelemmel kell lenni, hogy milyen feltételek teljesülése mellett lehet gyakorolni ezt az állami jogosítványt. Ezek a feltételek nem mások, mint a

³⁸⁸ Kongó kontra Uganda-ügy 146. bek. „The Court is of the view that, on the evidence before it, even if this series of deplorable attacks could be regarded as cumulative in character, they still remained non-attributable to the DRC.”

³⁸⁹ LUBELL: *Extraterritorial...* 53-54. o.

³⁹⁰ Ld. IV. fejezet 3.3.2.1. rész

³⁹¹ KAJTÁR Gábor: A nem állami szereplők elleni fegyveres fellépés lehetőségei és problémái. In FARKAS Ádám – VÉGH Károly (szerk.): *Új típusú hadviselés a 21. század második évtizedében és azon túl. Intézmények és jogi kihívások.* Zrínyi Kiadó, 2020. 94-95. o.

³⁹² MARTIN: *Going...* 236. o. SPITZER Jenő: Önvédelem versus terrorizmus – Az erőszak tilalma és az önvédelem joga a nemzetközi jogban, különös tekintettel az Iszlám Állam elleni nemzetközi fellépés lehetőségeire. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2019. 32. o.

³⁹³ MOIR: *Reappraising...* 26-28. o. CASEY-MASLEN: *Jus ad bellum...* 61. o. Nicaragua ügy 195. bek.

³⁹⁴ LUBELL, Noam: Fragmented Wars – Multi-Territorial Military Operations against Armed Groups. In FORD, Christopher M. – WILLIAMS, Winston S. (szerk.): *Complex Battlespaces – The Law of Armed Conflict and the Dynamics of Modern Warfare.* OUP, 2019. 5. o. HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 803. o.

³⁹⁵ Ld. IV. fejezet 3.3.2.2. rész

szükségesség és arányosság követelményei, amelyeket Nemzetközi Bíróság a Nicaragua ügyben szentesített,³⁹⁶ továbbá későbbi gyakorlatában következetesen fenn is tartott.³⁹⁷

A szükségesség és arányosság követelménye az 1837-es Caroline-ügy kapcsán az ún. Webster-formulán³⁹⁸ keresztül szivárgott át a mai nemzetközi jogba.³⁹⁹ A Caroline-ügy röviden az Egyesült Királyság erőszakalkalmazásáról szólt kanadai lázadók, illetve amerikai támogatóik ellen az Egyesült Államok területén belül. A lázadók elfoglaltak egy szigetet brit-kanadai területen, amelyről ágyúzták Kanada területét és egy invázió veszélyével is fenyegettek. A brit erők válaszul megtámadták, majd pedig felgyújtották a Caroline nevű gőzhajót, amelyet a lázadók személyek és fegyverek szállítására használtak az Egyesült Államokból az általuk elfoglalt szigetre.⁴⁰⁰ Az ügy pikantériája, hogy az elmúlt immár lassan kétszáz év alatt fokozatosan veszett el az ügy valódi tényállása, ameddig egy olyan kitalált ügyet nem kaptunk, amely végül már csak nevében emlékeztetett az eredeti eseményekre.⁴⁰¹ Kajtár Gábor találóan meg is jegyzi, hogy „a *Caroline nem süllyedt el 1837-ben*, hanem a mai napig meghatározó szerepet játszik a *jus contra bellum* vizein.”⁴⁰² Ugyanakkor „[a] szakirodalom gyakorlatilag összes módszertani és dogmatikai tévedése és ideológiai elkötelezettsége tetten érhető a Caroline elpusztításának átértékelésében, ismételt elsüllyesztésében újra kiemelésében és dokkolásában.”⁴⁰³ A Caroline-ügyre való hivatkozás ma már téves, az pusztán természetjogi alapú lehet, hiszen 1837-ben nem beszélhettünk önvédelemi jogról, mivel akkor még nem is létezett az ENSZ Alapokmány, és annak 2. cikk (4) bekezdése vagy azzal egyenértékű szokásjogi szabály, amely meghatározta volna az erőszak tilalmát, és semmi sem korlátozta az államok háborúindítási jogát. Az önvédelem/önfenntartás csupán egy metajogi formula volt, amely politikai igazolása lehetett az agressciónak. Az ügy helyes értelmezése, hogy az inkább a szükséghelyzetre alapozta a beavatkozást.⁴⁰⁴ Ezen felül azt is rögzíteni szükséges, hogy még a XIX. században sem volt teljes mértékben egyértelmű a Webster-formulára való hivatkozás, ugyanis konkrétan egy évvel korábban maga az Egyesült Államok is ennek éppen az ellenkezőjét állította egy Mexikóval szemben fennálló vitájában.⁴⁰⁵ Bárhogyan is, a Caroline-ügy minden problémája ellenére strukturálta azt ahogy az önvédelemről gondolkozunk a nemzetközi jogban. Craig Forcese ezért egyfajta „közös nyelvtanként” (*shared grammar*) hivatkozik rá.⁴⁰⁶

Ezt követően meg kell határozni a szükségesség és arányosság tartalmát. A szükségesség esetében egy viszonylag egyértelmű követelménnyel találkozunk: az önvédelem addig jogszerű, ameddig az a támadás elhárítása vagy visszaverése érdekében szükséges, így az nem ölthet megtorló, büntető vagy megelőző jelleget.⁴⁰⁷ A szükségesség tesztjéhez kapcsolódik még alapvetően két problémakör, egyfelől az ún. „vonakodik vagy képtelen” elmélet, amelyről a későbbiekben részletesen is lesz

³⁹⁶ Nicaragua ügy 194. bek. KAJTÁR: *A nem állami...* 96-97. o.

³⁹⁷ Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1996, p. 226. (a továbbiakban: Nukleáris fegyverek legalitása ügy) 41. bek. Olajfúrótornyok-ügy 43. bek. Kongó kontra Uganda ügy 147. bek.

³⁹⁸ A Webster-formula szerint „az önvédelem olyan azonnali, mindent elsöprő szükségszerűség, amely nem hagy lehetőséget más eszközök igénybevételére és nem hagy időt a megfontolásra.” Ld. KENDE – NAGY – SONNEVEND – VALKI: *Nemzetközi...* 742. o.

³⁹⁹ KAJTÁR: *A nem állami...* 95. o.

⁴⁰⁰ Az események rendkívül részletes és történelmileg hű leírását ld. FORCESE, Craig: *Destroying the Caroline – The Frontier Raid that Reshaped the Right to War*. Irwin Law, 2018. 9-55. o. Rövid összefoglalását ld. MARTIN: Challenging 403. o.

⁴⁰¹ A történelmi tények torzulását ld. FORCESE: *Destroying...* 263. o.

⁴⁰² KAJTÁR: *A nem állami...* 312. o.

⁴⁰³ Uo. 312-313. o.

⁴⁰⁴ Uo. 96-97. és 316-320. o.

⁴⁰⁵ GURMENDI, Alonso: The Other Carolines. *Opinio Juris*. 2020. február 17. <http://opiniojuris.org/2020/02/17/the-other-carolines/> (2021. 03. 01.)

⁴⁰⁶ FORCESE: *Destroying...* 246. o.

⁴⁰⁷ GRAY, Christine: *International Law and the Use of Force*. 3rd Edition. OUP, 2008. 150. o. KAJTÁR Gábor: Az erőszak tilalma. In JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. 2018. március 16. <https://ijoten.hu/szocikk/az-eroszak-tilalma> (2021. 03. 01.) 49. bek.

szó,⁴⁰⁸ másfelől pedig az ún. „azonnaliség” követelménye. Kajtár Gábor szerint az azonnaliság követelményét a nemzetközi szokásjog nem támasztja alá, állításának igazolására pedig a Falkland-szigeteki konfliktust emelte ki, ahol az Egyesült Királyság annak ellenére élt jogszerűen – a nemzetközi közösség szerint –, hogy csak hetekkel később kezdett a védekező műveltekbe.⁴⁰⁹ A szakirodalomban azonban vannak ettől eltérő álláspontok is, Tibori-Szabó Kinga például fenntartja az azonnaliság követelményét, ugyanakkor ő is figyelmeztet arra, hogy nem határozható meg konkrétan, hogy milyen időintervallumon belül engedhető meg a támadás, azt sokkal inkább minőségi attribútumok alapján szükséges megállapítani.⁴¹⁰ A szerző szerint a Falkland-szigetek megszállása azért sem támasztja alá az azonnaliság követelmények hiányát, mert az Egyesült Királyság már a megszállás előtt intézkedett több hadihajó a térségbe irányításáról, valamint a támadás napján már a brit kabinet döntést is hozott a szigetek felszabadításáról, a földrajzi távolság miatt azonban négy hétbe telt, mire az ellenségeskedés valóban megkezdődött.⁴¹¹ Az azonnaliság követelményét a szükségességen belül a Nemzetközi Bíróság is alátámasztotta a Nicaragua ügyben.⁴¹²

Az arányosság követelmények meghatározása már korántsem ilyen egyszerű feladat, ugyanis az alapvetően három különálló dolgot is jelenthet: egyfelől érthetjük alatta azt, hogy az állam önvédelem gyakorlása során nem használhat több erőszakot, mint amennyi szükséges, másfelől jelentheti azt, hogy a védekezésnek mennyiségileg összemérhetőnek kell lennie a támadással, végül megkövetelheti azt is, hogy az önvédelemmel okozott kár ne legyen aránytalan az elérendő céllal.⁴¹³ A Nemzetközi Bíróság a Nicaragua ügyben a fegyveres támadás mértékével arányos önvédelem mellett tette le a voksát.⁴¹⁴

Végül, de nem utolsó sorban arra a kérdésre is választ kell tudni adni, hogy az önvédelem jogszerűségét mikor kell vizsgálni? Egy elhúzódó önvédelemi helyzetben például minden egyes támadás esetében szükséges lefolytatni az önvédelem megengedhetőségének vizsgálatát? Craig Martin a célzott likvidálási programok kapcsán úgy érvel, hogy az egyéni mérlegelés követelménye tarthatatlan, azt sokkal inkább a teljes programra vetítve kell elvégezni, amely így végső soron egy folyamatos fegyveres támadásra adott válaszként értelmezendő.⁴¹⁵ Egy ilyen értelmezés bár kecsegtető, de mégis nagyon közel áll ahhoz, hogy az önvédelmet voltaképpen nem a konkrét támadás visszaverésére használjuk, hanem a teljes győzelemig a támadó felett,⁴¹⁶ ez azonban kiüresíti a szükségesség és arányosság tesztjeit.⁴¹⁷

A következőkben az önvédelem jogának két talán legvitatottabb területét tekintem át röviden, ezek ugyanis szükségesek a célzott likvidálási programok *jus ad bellum* jogszerűségének megítéléséhez.

3.3.2.1. A még be nem következett támadással szembeni önvédelem problémája

Elsőként feltétlenül szükséges rögzíteni azt a tényt, hogy az ENSZ Alapokmány az önvédelem jogának meghatározásakor alapvetően kizárta a még be nem következett támadással szembeni

⁴⁰⁸ Ld. IV. fejezet 3.3.2.2. rész

⁴⁰⁹ KAJTÁR: Az erőszak... 50. bek. Az esetről részletesen ld. HENRY, Etienne: The Falklands/Malvinas War—1982. In RUYS, Tom – CORTEN, Oliver: The Use of Force in International Law. A Case-Based Approach. OUP, 2018. 361-378. o.

⁴¹⁰ TIBORI-SZABÓ Kinga: Anticipatory Action in Self-Defence – Essence and Limits under International Law. Springer, 2011. 300-301. o.

⁴¹¹ Uo. 299-300. o.

⁴¹² Nicaragua ügy 237. bek.

⁴¹³ AKANDE, Dapo – LIEFLÄNDER, Thomas: Clarifying Necessity, Imminence, and Proportionality in the Law of Self-Defence. *The American Journal of International Law* 107. (2013) 566. o.

⁴¹⁴ Nicaragua ügy 176. és 237. bek. KAJTÁR: Az erőszak... 51. bek. AKANDE – LIEFLÄNDER: Clarifying... 567. o.

⁴¹⁵ MARTIN: Going... 243-244. o.

⁴¹⁶ DINSTEIN: *War*... 286-287. o.

⁴¹⁷ KAJTÁR: *A nem állami*... 367. o.

önvédelemre való hivatkozás lehetőségét. Az Alapokmány szövege ugyanis egy már bekövetkezett fegyveres támadásról beszél, amely még ha a magyar nyelvű változat e tekintetben nem is világos („fegyveres támadás esetében”), addig az angol („*if an armed attack occurs*”) valamint a francia („*l’objet d’une agression armée*”) nyelvtani értelmezése ezt mindenképpen alátámasztja.⁴¹⁸ A *travaux préparatoires* pedig egyértelműen azt mutatja, hogy az alapító atyák szándékosan alkalmazták a már bekövetkezett támadás formulát, mégpedig azért, hogy kizárják a támadást megelőző önvédelem lehetőségét.⁴¹⁹

A még be nem következett támadással szembeni önvédelem problémájának megoldását tovább nehezíti az a fogalmi zavar, amivel e tekintetben találkozunk. Craig Martin felhívja a figyelmet arra, hogy egyes szerzők szinonimaként tekintenek a preemptív és a preventív önvédelemre, míg mások szerint a preemptív önvédelem megegyezik a megelőző önvédelem (*anticipatory self-defense*) fogalmával,⁴²⁰ másképpen nincsen a szakirodalomban egységesen használt elnevezése ezeknek a jelenségeknek.⁴²¹

Noam Lubell példának okáért különbséget tesz a megelőző önvédelem és a preemptív önvédelem között. Míg az első esetben egy meghatározott esemény megelőzéséről van szó, addig utóbbinál viszont nincs biztos információ egy meghatározott fenyegetésről, az sokkal inkább potenciálisan következik be, valamikor a kérdéses jövőben.⁴²² Ez látszólag szembe megy azokkal a nézetekkel amelyek a küszöbön nem álló fenyegettetésekkel szembeni önvédelemre a preventív jelzőt használják.⁴²³ Tibori-Szabó Kinga ezzel szemben szinonimaként tekint a megelőző önvédelemre és a preemptív önvédelemre, amelyet el kell különíteni a preventív önvédelemtől, amelyet a potenciális fenyegetésekre tart fenn. A szerző szerint ezektől eltérő a kiigazító önvédelem (*remedial self-defense*), amelynek két kategóriája van: a már bekövetkezett támadással szembeni önvédelem, illetve a feltartóztató önvédelem (*interceptive self-defense*).⁴²⁴ Kajtár Gábor más megközelítést alkalmaz és a megelőző önvédelemmel állítja szembe a feltartóztató önvédelmet. Előbbi azokat az önvédelmi cselekményeket jelöli, amelyek egy már megindult fegyveres támadás ellen irányulnak, utóbbi pedig a még be nem következett támadásokra kíván reagálni.⁴²⁵ A megelőző önvédelmen belül pedig két további kategóriát különböztet meg, a preemptív, illetve preventív önvédelmet, ahol az előbbi a küszöbön álló fenyegetettségekkel szembeni önvédelmet, míg utóbbi a nem közvetlen fenyegetéseket jelöli.⁴²⁶

E disszertáció keretei között a preemptív és a megelőző önvédelemre szinonimaként tekintek, amely a küszöbön álló támadásokkal szembeni fellépést jelöli, ezen belül egyfajta alkategóriaként tekintek a feltartóztató önvédelemre, hiszen itt a fegyveres támadás voltaképpen még nem következett be és mivel nem egyértelmű, hogy honnan indul a feltartóztatandó támadás⁴²⁷ ezért célszerűbb azt a megelőző önvédelem egy kategóriájaként felfogni. Ezekről elkülönülten kezelem a preventív önvédelmet, amely a potenciális, látens fenyegetésekkel szembeni fellépés lehetőségét kívánja megadni.

⁴¹⁸ ENSZ Alapokmány 51. cikk

⁴¹⁹ KAJTÁR: *A nem állami...* 98. o.

⁴²⁰ MARTIN: *Challenging...* 415-416. o.

⁴²¹ Christine Gray például úgy tűnik szinonimaként tekint mindhárom említett fogalomra. Ld. GRAY: *International...* 161. és 208. o.

⁴²² LUBELL: *Extraterritorial...* 55. o.

⁴²³ RUYS: *'Armed Attack'...* 320. o. KAJTÁR: *Az erőszak...* 53. bek.

⁴²⁴ TIBORI-SZABÓ: *Anticipatory...* 10-11. A feltartóztató önvédelem legnagyobb támogatója Yoram Dinstein, aki szembeállítja azt a preemptív, preventív és megelőző önvédelem kategóriájával is. Ld. DINSTEIN: *War...* 231. o.

⁴²⁵ KAJTÁR: *Az erőszak...* 53. bek.

⁴²⁶ Uo. 53-54. bek.

⁴²⁷ TIBORI-SZABÓ: *Anticipatory...* 297-298. o.

Ami a még be nem következett támadással szembeni önvédelem jogszerűségének vizsgálatát illeti, célszerű azzal az állítással kezdeni, hogy a nemzetközi jog egyértelműen elítéli a preventív, tehát a potenciális fenyegetésekkel szembeni önvédelmet, ez tehát tilos a hatályos nemzetközi jogban.⁴²⁸ Az államok gyakorlata is alátámasztja ezt a vitán felül álló tételt. Elég csak utalni az 1981-ben bekövetkezett Osirak erőmű izraeli lebombázására, amelyet a nemzetközi közösség egyöntetűen elítélt.⁴²⁹

A megelőző vagy preemptív önvédelem megítélése ennél már lényegesen több problémába ütközik. Érdekes, hogy a szakirodalomban látható jelentős eltérések a megelőző önvédelem megengedhetősége kapcsán nem abból erednek, hogy tévesen értelmeznék a nemzetközi jog elmúlt néhány évtizedben végbement változásait, éppen ellenkezőleg a kiindulási pont más és ez vezet teljesen eltérő eredményekre.

Tibori-Szabó Kinga azon az állásponton van, hogy mivel az ENSZ Alapokmányát megelőzően lehetőség volt preemptív önvédelmet alkalmazni és az ENSZ Alapokmány elfogadása nem változtatta meg egyben az erre vonatkozó nemzetközi szokásjogot, ezért 1945 után is lehetőség van hivatkozni megelőző önvédelemre.⁴³⁰ Ezzel szemben Tom Ruys szerint a szokásjog és az Alapokmány konvergáltak egymáshoz, tehát nem tartható, hogy annak elfogadása után két lényegében eltérő rendszer párhuzamosan lett volna jelen a nemzetközi jogban.⁴³¹ Yoram Dinstein szintén azon az állásponton van, hogy a megelőző önvédelem történelmi példái nem használhatóak 1945 után, hiszen az nem lenne összeegyeztethető az Alapokmány szövegével.⁴³² A magam részéről e tekintetben úgy vélem, hogy elképzelhetetlen, hogy az 1945 előtti szokásjog változatlan formában fennmaradt volna egy olyan jelentőségű nemzetközi szerződés elfogadását követően, mint az ENSZ Alapokmánya, amelynek szabályai a *jus contra bellum* rendszerén belül részben legalábbis maguk is szokásjogi normákká váltak, lerontva a korábbi ilyen normák hatályát, sőt egyes előírások még a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő normáinak szintjére is emelkedetek, amelyek természetesen szintén nem lehetnek ellentétesek az azonos tárgykörre vonatkozó szokásjogi normákkal. Az Alapokmány egyes szabályainak *jus cogens* minősége tehát önmagában zárja ki egy az Alapokmánytól lényegesen eltérő szokásjogi normarendszer létezését. Mivel az ENSZ Alapokmány 1945-ben a fegyveres támadás bekövetkeztéhez kötötte az önvédelmi jog gyakorlását, ezért nincs más lehetőség mint azt a következtetést levonni, hogy ekkor a nemzetközi jog tiltotta a megelőző önvédelmi akciókat.

De mi a helyzet az 1945 és az értekezés megírása között eltelt közel 80 évvel? Változtatott ez az időszak az önvédelem jogának *jus cogens* jellegű szabályain, vagy másképpen létrejött egy olyan norma amely lehetővé tette a megelőző önvédelmet a nemzetközi jogban? Ezzel ellentétes kérdésre – ti. létrejött-e olyan norma, amely megtiltotta ezidő alatt a megelőző önvédelmet – még Tibori-Szabó Kinga, aki támogatja a megelőző önvédelmet is nemlegesen felel,⁴³³ ebből tehát az a következtetés vonható le, hogy a nemzetközi jog nem változott ebben az időszakban. Az állami gyakorlatot szemlélve még az 1967-es, ún. hatnapos háború jogi megítélésében – amely sokak szerint a megelőző önvédelem elfogadásának iskolapéldája –⁴³⁴ sem találunk hivatkozást egy még

⁴²⁸ KAJTÁR: Az erőszak... 54. bek.

⁴²⁹ RUYS, Tom: Israel's Airstrike Against Iraq's Osirac Nuclear Reactor—1981. In RUYS, Tom – CORTEN, Oliver: *The Use of Force in International Law. A Case-Based Approach*. OUP, 2018. 329. és 332. o.

⁴³⁰ TIBORI-SZABÓ: *Anticipatory*... 283-286. o.

⁴³¹ RUYS: 'Armed Attack'... 19. o.

⁴³² DINSTEIN: *War*... 223. o. A híres és fent említett Caroline ügyre való hivatkozás pedig még a történeti tényekkel is ellentétes lenne, ugyanis nem ott szó sem volt semmilyen megelőző önvédelemről, a támadás már hosszú ideje folyamatban volt. Ld. FORCESE: *Destroying*... 215. o.

⁴³³ TIBORI-SZABÓ: *Anticipatory*... 283-284. o.

⁴³⁴ Ezekről a nézőpontokról ld. QUIGLEY, John: The Six Day War—1967. In RUYS, Tom – CORTEN, Oliver: *The Use of Force in International Law. A Case-Based Approach*. OUP, 2018. 138-140. o.

be nem következett fegyveres támadás elleni önvédelemre, Izrael ugyanis – legalábbis kezdetben – nem hivatkozott erre magatartásának alátámasztásaként, hanem egy már bekövetkezett támadást említett, amely a környező arab államoktól származott.⁴³⁵ Mindebből tehát azt a következtetést lehet levonni, hogy a hatályos nemzetközi jog nem engedi meg a megelőző csapásokkal szembeni önvédelmet, annak ellenére, hogy a küszöbön álló támadásokkal szembeni válaszcsepás lehetőségét a nemzetközi jogászok jelentős többsége elfogadja.⁴³⁶ A már megindult támadások esetében viszont azokban az esetekben, amikor valóban visszafordíthatatlan a támadás és már érezhetőek annak hatásai, az önvédelem megengedhető lehet.⁴³⁷ Azonban itt is kifejezetten hangsúlyos a megszorító értelmezés.

3.3.2.2. A nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem problémája

A nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem problémájának rendkívül gazdag irodalma van a nemzetközi jogban, ehelyütt csak az állami gyakorlat és a szakma által levonható legfontosabb következtetésekre fókuszálok. Elősként arra a kérdésre szükséges választ adni, hogy miként rendelkezett a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelemről a nemzetközi szokásjog 1945, azaz az ENSZ Alapokmány elfogadása előtt.

Terry D. Gill és Tibori-Szabó Kinga azon az állásponton vannak, hogy 1945 előtt lehetett önvédelmet gyakorolni nem állami szereplőkkel szemben is, mégpedig közvetlen módon.⁴³⁸ E következtetést a magam részéről is osztom, azzal kiegészítve az állítást, hogy természetesen az erőszak tilalmának hiányában⁴³⁹ értelemszerűen önvédelemről sem beszélhetünk, így az ilyen aktorok elleni cselekmények nem önvédelemnek, hanem helyesebben önszegélynek voltak felfoghatók.⁴⁴⁰ Az ENSZ Alapokmányának elfogadása azonban képes lehetett-e változtatni ezen helyzeten? Terry D. Gill és Tibori-Szabó Kinga szerint nem, ugyanis az Alapokmány nem tiltotta meg a nem állami szereplőkkel szembeni közvetlen önvédelmet, vagy pedig egyszerűen nem rendezte ezt a kérdést.⁴⁴¹ Ez a nézőpont azonban jelentősen szembehelyezkedik a szakma többi részének álláspontjával, akik egyöntetűen rögzítik azt, hogy 1945 és 2001 között nem volt kérdés: önvédelmet alkalmazni csak államközi fegyveres támadás bekövetkezése esetén lehetett.⁴⁴² Ahogyan arra a megelőző önvédelem esetében is rávilágítottam, az nem lehetséges, hogy az Alapokmány elfogadása után a korábbi szokásjog változatlan formában fennmaradt volna és ez a mai napig alkalmazandó lenne.⁴⁴³

Ebből következően ahhoz, hogy egy nem állami szereplő magatartása folytán önvédelmi helyzetre kerülhessen sor, alapvetően két feltétel együttes fennállásának kell teljesülnie. Egyfelől a magatartásnak kellően súlyosnak kell lennie ahhoz, hogy az elérhesse a fegyveres támadás szintjét, másfelől pedig a nem állami szereplő fegyveres támadásának betudhatóan kell lennie egy államnak.⁴⁴⁴

⁴³⁵ GRAY: *International...* 161. o. 131-132. o. Már már Izrael a megelőző önvédelem esetként fogja fel az eseményeket, ami már 1967-ben megjelent, miszerint Izrael kezdte az ellenségeskedést. 134-135. o.

⁴³⁶ KAJTÁR: Az erőszak... 55. bek. Sőt 2005-ben az akkor ENSZ főtitkár Kofi Annan szintén úgy nyilatkozott, hogy a küszöbön álló fenyegetések elleni fellépés lehetősége adott az államok számára. Ld. In larger freedom: towards development, security and human rights for all. Report of the Secretary-General. A/59/2005. 2005. március 21. 122. bek.

⁴³⁷ CASEY-MASLEN: *Jus ad bellum...* 67. o.

⁴³⁸ GILL, Terry D. – TIBORI-SZABÓ, Kinga: Twelve Key Questions on Self-Defense against Non-State Actors. *International Law Studies* 95. (2019) 473. o.

⁴³⁹ KAJTÁR: *A nem állami...* 37. o.

⁴⁴⁰ Uo. 316. o. A szerző a Caroline incidens kritikájaként mutat rá erre a tényre.

⁴⁴¹ Gill – Tibori-Szabó: Twelve... 474. o.

⁴⁴² KAJTÁR: Az erőszak... 42. o. 92-95. o. KAJTÁR: A nem állami szereplők elleni fegyveres... 92-95. o.

⁴⁴³ GILL – TIBORI-SZABÓ: Twelve... 470. o. A szerzőpáros pontosan ezzel érvel, miszerint a korábbi szokásjog bizonyos részben továbbra is alkalmazandó. Ezzel szemben ld. RUYS: 'Armed Attack'... 19. o.

⁴⁴⁴ KAJTÁR: A nem állami szereplők elleni fegyveres... 93-94. o. KAJTÁR: *A nem állami...* 440-452. o.

A nem állami szereplők, mint például a terrorista csoportok is képesek olyan súlyosságú cselekményeket végrehajtani, amelyek elérhetik a fegyveres támadás szintjét. Mi sem bizonyítja ezt jobban, hogy a Biztonsági Tanács 2001-ben az Egyesült Államokat ért 9/11-es terrortámadások esetén kifejezetten elismerte az önvédelemhez való jogot, mint amely válaszként gyakorolható a támadásokra.⁴⁴⁵

A betudás kérdésköre már lényegesen nehezebb dió. A szakirodalomban gyakran találkozunk a betudás kérdéskörét teljes mértékben félreértelmező álláspontokkal, de ezek részletes bemutatása túlmutatna ennek az értekezésnek a keretein,⁴⁴⁶ így csak a legfontosabb helyes következtetéseket vonom le.

Elsőként érdemes foglalkozni a betudás fogalmával. Különbséget kell tudni tenni először is magatartások betudhatósága (*attribution of conduct*) és felelősség betudhatósága között (*attribution of responsibility*), ahol előbbi voltaképpen arra utal, hogy az államok önmagukban nem képesek magatartás kifejtésére, mindig valakin keresztül cselekednek vagy mulasztanak, így ezeknek a személyeknek a magatartását óhatatlanul be kell tudnunk az államnak. Utóbbi esetében pedig kollektív jogsérelem okozásáról van szó, mint amilyen a segítségnyújtás vagy támogatás (*aid or assistance*), az irányítás és ellenőrzés (*direction and control*), a kényszerítés (*coercion*) és a nemzetközi kötelezettségek kijátszása (*circumvention*).⁴⁴⁷ A betudhatóságnak Kajtár Gábor szerint van egy további csoportosítási lehetősége is. A szerző szerint a betudhatóság szűk értelemben az állam felelősségének megállapítására szolgáló szabályokat jelöli, míg tág értelemben minden más „betudás” ebbe a körbe tartozhat.⁴⁴⁸ Ez utóbbi kategória lesz számunkra fontos, ugyanis ebbe a kategóriába tartoznak majd a *jus contra bellum* jobb híján⁴⁴⁹ betudhatóságnak nevezett, primer jogba tartozó jelenségei, amelyek arra szolgálnak, hogy egy fegyveres támadás elkövetését egy államhoz kapcsoljuk, amely ilyen formában nem csak államfelelősséget keletkeztet, hanem aktiválja a megtámadott állam önvédelemhez való jogát is.

A következőekben célszerű röviden összefoglalni a *jus ad bellum* körében alkalmazandó, primer jogi rendelkezéseket, amelyek így a betudást eredményeznek a szó fent jelzett tág értelmében. A Nemzetközi Bíróság a Nicaragua ügyben megállapította azt a betudási mércét, amelyet nem állami szereplők tevékenysége esetén alkalmazni kell, ez pedig lényegét tekintve megegyezett a ENSZ Közgyűlése által elfogadott agressziós határozat küldés, illetve abban való komoly részvétel esetével.⁴⁵⁰ Számos szerző azonban a mai napig tévesen a szintén a Nicaragua ügyben, de más

⁴⁴⁵ Security Council Resolution 1368 (2001) S/RES/1368 (2001) 2001. szeptember 12. és Security Council Resolution 1373 (2001) S/RES/1373 (2001) 2001. szeptember 28.

⁴⁴⁶ Erről részletesen ld. KAJTÁR: *A nem állami...* 173-257. o.

⁴⁴⁷ Ezekről a kérdésekről részletesen ld. MESSINEO, Francesco: Attribution of Conduct. In NOLLKAEMPER, André – PLAKOKEFALOS, Ilias (szerk.): *Principles of Shared Responsibility in International Law – An Appraisal of the State of the Art*. Cambridge, 2014. 60-97. o. FRY, James D.: Attribution of Responsibility. In NOLLKAEMPER, André – PLAKOKEFALOS, Ilias (szerk.): *Principles of Shared Responsibility in International Law – An Appraisal of the State of the Art*. Cambridge, 2014. 98-133. o.

⁴⁴⁸ KAJTÁR Gábor: Fragmentation of Attribution in International Law. In KAJTÁR Gábor – ÇALI, Başak – MILANOVIC, Marco (szerk.): *Secondary Rules of Primary Importance*. (Megjelenés alatt) Idézi: MILANOVIC: Special... 302. o.

⁴⁴⁹ MILANOVIC: Special... 303. o. A szerző kritizálja Kajtár Gábor csoportosítását azon az alapon, hogy az kissé unortodox, ebből adódóan pedig tévedésekre adhat alapot. A szerző a Kajtár Gábor által tág értelemben vett leíró szabályokat askriptív szabályoknak nevezi, amelyek nem a felelősség, hanem valamely más jogkövetkezménye megállapításához szükségesek. A magam részéről ezt a megoldást azért nem tartom helyesnek, mert ez a jelző gyakorlatilag teljesen kiveszi a jelenséget a betudás köréből, ami viszont helytelen, ugyanis a *jus contra bellum* körében alkalmazott „askriptív” szabályok nem kizárólag a fegyveres támadás megállapításához, hanem állam felelősséghez is vezetnek. Ezt maga a szerző is elismeri. Uo. 331. o. e

⁴⁵⁰ Nicaragua ügy 195. bek. A/RES/3314. (g)

kontextusban a Nemzetközi Bíróság által alkalmazott effektív ellenőrzés tesztjét használja a fegyveres támadás betudhatóságának megállapítására.⁴⁵¹

Felmerül a kérdés, hogy 2001 után változhatott-e az alkalmazandó nemzetközi jog, esetlegesen engedélyezve a nem állami szereplőkkel szembeni közvetlen önvédelem lehetőségét. Kajtár Gábor monográfiájában részletesen tárgyalja ezt a kérdést és arra a következtetésre jut, hogy az önvédelem jogának egyébként feltétlen alkalmazást igénylő normája ebben az időszakban sem változott, a hatályos nemzetközi jog pedig a küldésen, illetve a komoly részvétel alkalmazásával képes kezelni a nemzetközi terrorizmus jelentette fenyegetést.⁴⁵² Valki László a 9/11-es terrortámadásokat elkövető al-Kaida terrorszervezet tevékenységét példának okáért a támadásokban való komoly részvétele alapján tudja be Afganisztánnak.⁴⁵³

Az Iszlám Állam nevű terrorszervezet felemelkedésével azonban újból előtérbe került a nem állami szereplőkkel szembeni közvetlen önvédelem lehetősége, amelyet számos szerző immár viszonylag kiterjedt állami gyakorlattal is képes alátámasztani,⁴⁵⁴ ugyanis államok jelentős csoportja hajtott végre az ISIS ellen egyéni vagy kollektív önvédelmi akciókat anélkül, hogy azok a hagyományos keretek között betudhatóak lettek volna bármely államnak. E tekintetben szükséges említést tenni az ún. „vonakodik vagy képtelen” (*unwilling or unable doctrine*) elméletéről, amelyet a modern nemzetközi jogi diskurzusba alapvetően Ashley Deeks 2012-es tanulmánya emelt be.⁴⁵⁵ Az elmélet dióhéjban annyit tesz, hogy ha egy állam vonakodik, tehát nem hajlandó, vagy pedig képtelen, tehát nincs lehetősége arra, hogy a területén működő fegyveres csoportok cselekményét megakadályozza, vagy beszüntesse és ilyen körülmények között a nem állami szereplő(k) fegyveres támadást hajt(anak) végre egy harmadik állammal szemben, akkor ez utóbbi az önvédelem jogára hivatkozva fegyveres erőszakot alkalmazhat közvetetten, vagy közvetlenül e csoporttal szemben azon az államon belül ahonnan a támadás származik, az állam hozzájárulása nélkül.⁴⁵⁶ Az elméletet megjelenése óta számtalan szerzőtől érte kritika.⁴⁵⁷

Az elmélet esetében voltaképpen az a legnagyobb kérdés, hogy az ISIS elleni állami gyakorlat volt-e olyan meggyőző erejű és egyöntetű, hogy azt állíthassuk, hogy egy új szokásjogi norma, sőt mi több egy, a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabálya jött létre. Kajtár Gábor részletes

⁴⁵¹ Az eredeti kontextust ld. 115. o. Az effektív ellenőrzés tesztjének használatát a szakirodalomban a fegyveres támadás betudására ld. pl. PLAW – REIS: *The Contemporary...* 231. o. MOIR: *Reappraising...* 61-63. o. Megint mások még tovább csavarják az alkalmazandó mércéket és a Tadić ügyben is helytelenül alkalmazott átfogó (*overall*) ellenőrzés mércéjét is alkalmazni vélik. GILL – TIBORI-SZABÓ: *Twelve...* 481. o. Az átfogó ellenőrzés mércének kritikáját ld. pl. MILANOVIC, Marko: *State Responsibility for Acts of Non-state Actors: A Comment on Griebel and Plücker*. *Leiden Journal of International Law* 22. (2009) 318-319. és 321-322. o.

⁴⁵² KAJTÁR: *A nem állami...* 375-484. o.

⁴⁵³ VALKI László: A szeptember 11-i terrortámadások és a nemzetközi jog. In TÁLAS Péter (szerk.): *Válaszok a terrorizmusra. Avagy van-e út az afganisztáni „vadászattól” a fenntartható globalizációig*. SVKH–Chartapress, 2002. 108. o.

⁴⁵⁴ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 803. o. LUBELL: *Fragmented...* 5. o.

⁴⁵⁵ DEEKS, Ashley S.: „Unwilling or Unable”: Toward a Normative Framework for Extraterritorial Self-Defense. *Virginia Journal of International Law* 52. (2012) 483-550. o. Ennek ellenére a jelenség nem újkeletű. Az Egyesült Államok retorikájában példának okáért már az 1970-es évek óta jelen van a doktrína, ugyan nem teljesen azonos szóhasználattal és nem feltétlenül azonos körülmények között. Ld. CHACKO, Elena – DEEKS, Ashley: *Who is on Board with „Unwilling or Unable”*, *Lawfare*. 2016. október 10. <https://www.lawfareblog.com/who-board-unwilling-or-unable> (2021. 03. 03.) a Kambodzsára vonatkozó rész.

⁴⁵⁶ BETHLEHEM, Daniel: *Self-Defense Against An Imminent or Actual Armed Attack by Nonstate Actors*. *The American Journal of International Law* 106. (2012) 776. o.

⁴⁵⁷ Ld. pl. AKANDE – LIEFLÄNDER: *Clarifying...* 563-570. o. MARTIN: *Challenging...* 412-441. o. CORTEN, Oliver: *The „Unwilling or Unable” Test: Has it Been, adn Could it be, Accepted?* *Leiden Journal of International Law* 29. (2016) 777-799. o. KAJTÁR Gábor: *Vonakodik vagy nem képes? Az önvédelem jogának újabb paradigmaváltó kísérlete*. *Közjogi Szemle* 2018/1. sz. 1-10. o.

elemzésében arra mutat rá, hogy az ISIS elleni akciókban a Biztonsági Tanács számára az ENSZ Alapokmány 51. cikkéből fakadó kötelezettségként küldött levelek koránt sem mutatnak egyező gyakorlatot, ugyanis a terrrorszervezet ellen erőszakot alkalmazó 12 államból csupán 5 hivatkozik *expressis verbis* az önvédelem jogára,⁴⁵⁸ a többi állam bár az önvédelem keretrendszerén belül marad azonban nem egyértelmű álláspontot fejez ki, ezzel is erősítve a konstruktív kétértelműség doktrínáját.⁴⁵⁹ Marko Milanovic ezek közül – egyebek mellett – Norvégia levelét emeli ki, miszerint az „csodálatosan semmitmondó”.⁴⁶⁰

Álláspontom szerint azonban a fenti elemzések felületesen kezelik a „vonakodik vagy képtelen” elmélet támogatottságának kérdését. Egy nemrégiben megjelent tanulmány ugyanis rámutatott arra, hogy Norvégiát és Dániát két olyan államként emeli ki a szakirodalom, amely ugyan az önvédelem jogára hivatkozott az ISIS ellen, azonban egyik sem támogatta a doktrínát. A szerző azonban a dán, illetve norvég államon belüli nyilatkozatokat is megvizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy mindkét állam támogatta a „vonakodik vagy képtelen” elméletet.⁴⁶¹ Hasonló következtetésre juthatunk akkor is, ha megvizsgáljuk a német gyakorlatot. Németország belső kommunikációjának ugyanis szinte kezdetektől része volt a „vonakodik vagy képtelen” elmélet, amely 2019-re „képtelenségre” szelődött.⁴⁶² A *Bundesverfassungsgericht* egy nemrégiben hozott döntésében pedig úgy nyilatkozott, hogy a német álláspont az ISIS elleni erőszakalkalmazás kapcsán nem tűnik tarthatatlannak.⁴⁶³ Az elmélet ennél egyértelműbb támogatottságát találjuk az *Oberverwaltungsgericht für das Land Nordrhein-Westfalen* egy 2019-es ítéletében egy amerikai drón-támadással kapcsolatban,⁴⁶⁴ amelyben a német bíróság egyértelműen letette a voksát a „vonakodik vagy képtelen” doktrína mellett.⁴⁶⁵ Látható tehát, hogy nem célszerű pusztán a Biztonsági Tanácsnak küldött levelekre támaszkodni az állami gyakorlat és *opinio juris* vizsgálata során, ugyanis azok gyakran vezethetnek ellentétes eredményre. Mindenképpen szükséges tehát az államok jogi meggyőződésének mélyrehatóbb vizsgálata. Ettől függetlenül osztom Kajtár Gábor következtetését, hogy a jelenlegi támogatás nem elégedő egy *jus cogens* norma módosításához.⁴⁶⁶

⁴⁵⁸ KAJTÁR: Vonakodik... 4. o.

⁴⁵⁹ MILANOVIC: Accounting for... 41-43.

⁴⁶⁰ MILANOVIC, Marko: Belgium's Article 51 Letter to the Security Council [UPDATED]. *EJIL:Talk!* 2016. június 17. <https://www.ejiltalk.org/belgiums-article-51-letter-to-the-security-council/> (2021. 03. 03.)

⁴⁶¹ SCHACK, Mark: Resisting Clarity: Scandinavian Ambiguity in the 'Unable or Unwilling'-Debate. *Nordic Journal of International Law* 90. (2020) 31-59. o.

⁴⁶² NUBBERGER, Benjamin: The Federal Government continues to justify the fight against ISIL in Syria on grounds of collective self-defence. *German Practice in International Law*. 2019. október 21. <https://gpil.jura.uni-bonn.de/2019/10/the-federal-government-continues-to-justify-the-fight-against-isil-in-syria-on-grounds-of-collective-self-defence/> (2021. 03. 03.)

⁴⁶³ BVerfG, Beschluss des Zweiten Senats vom 17. September 2019 - 2 BvE 2/16 -, Rn. 1-55. 46. bek. Fontos megjegyezni, hogy ezt az álláspontot az 51. cikk szerinti levél alapján mondta ki a német alkotmánybíróság. Ld. TALMON, Stefan: German Constitutional Court considers self-defence against non-State actors a tenable interpretation of Article 51 of the UN Charter. *German Practice in International Law*. 2019. október 10. <https://gpil.jura.uni-bonn.de/2019/10/german-constitutional-court-considers-self-defence-against-non-state-actors-a-tenable-interpretation-of-article-51-of-the-un-charter/> (2021. 03. 03.) KRESS, Claus – NUBBERGER, Benjamin: The German Constitutional Court on the Right of Self-Defense Against ISIS in Syria. *Just Security*. 2019. október 16. <https://www.justsecurity.org/66600/the-german-constitutional-court-on-the-right-of-self-defense-against-isis-in-syria/> (2021. 03. 03.)

⁴⁶⁴ Az ügyről részletesen a VII. fejezetet.

⁴⁶⁵ OVG 4 A 1361/15. Unterbindung der Nutzung der Air Base Ramstein für bewaffnete US-Drohneinsätze im Jemen. 76. o.

⁴⁶⁶ Bár a fentiek alapján több állam is csatlakozott a „támogatók” köréhez, ez azonban még mindig nem elégséges. Egy 10 államból álló explicit támogatást nyújtó állami listát ld. CHACKO – DEEKS: Who is... Ezzel szemben Oroszország, aki saját retorikájában 2002-ben több ízben is hivatkozott a „vonakodik vagy képtelen” elméletére a Grúzia területéről érkező terrortámadásokra kilátásba helyezett fegyveres csapások magyarázata képpen az Iszlám Állam elleni küzdelem során viszont teljes mértékben elutasította a doktrínát és Szíria hozzájárulása nélkül nem tartotta jogszerűen az utóbbi államon belüli fellépést. Ld. Letter dated 31 July 2002 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of The Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary General, A/57/269-S/2002/854. 2002. július

A szakirodalom ennek ellenére is megpróbálta elhelyezni a „vonakodik vagy képtelen” elméletet a *jus contra bellum* rendszerében. Craig Martin példának okáért a már említett „komoly része van” fordulattal tartja kezelhetően a területi államból érkező fenyegetéseket,⁴⁶⁷ Kajtár Gábor pedig osztja ezt a nézetet, azzal, hogy a terület agresszió elkövetésére való átengedésének analógiája is használható ilyen helyzetekben.⁴⁶⁸

Összefoglalóan tehát a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelemre a hatályos nemzetközi jogban is csak olyan módon van lehetőség, ha a nem állami szereplő tevékenysége valamilyen módon betudható egy államnak, beszéljünk akár arról, hogy az állam „küldi” ezeket a fegyveres csoportokat, vagy pedig arról, hogy ebben „komoly része van”. A „vonakodik vagy képtelen” elmélet pedig bár egyre inkább támogatottságot nyer, még nem érte a nemzetközi szokásjog és ebből fakadóan a nemzetközi *jus cogens* szintjét sem, ugyanakkor az elmélet tényállása beleilleszthető és kezelhető a *jus ad bellum* jelenlegi rendszerén belül is a „komoly részvétel” vagy a terület átengedése analógiájának alkalmazásával. Megjegyzendő azonban, hogy egyértelmű, erre irányuló állami gyakorlatra lenne szükség, hogy ezek közül bármelyik alkalmazható legyen. A jelenlegi állami gyakorlat viszont következetesen és konzekvensen a nem állami szereplőkkel szembeni közvetlen önvédelem – azaz csak a nem állami szereplővel szembeni erőszakalkalmazás – irányába mozdul el, így bár kétségkívül vonzó lehet a doktrína a hagyományos keretek közötti alkalmazása, az az állami gyakorlattal nem egyeztethető össze.

3.3.3. Célzott likvidálás és az önvédelmi jog

A célzott likvidálási programokat alkalmazó államok előszeretettel hivatkoznak az önvédelem jogára akkor, amikor igazolni kívánják műveleteiket a nemzetközi jog alapján.

Izrael példának okáért az önvédelem jogára hivatkozott az *Israeli Supreme Court* előtt a célzott likvidálási programja megalapozásának keretében.⁴⁶⁹ Ez az álláspont azonban nem tartható, amit a Nemzetközi Bíróság a Fal ügyben is megerősített.⁴⁷⁰ A NB ugyanis rámutatott, hogy Izrael ellenőrzést gyakorol a megszállt palesztin területek felett – és amint Izrael ezt maga is elismerte – az államot érintő fenyegetések ezekről a területekről származnak, így Izrael ezekkel szemben nem hivatkozhatott önvédelmi jogára.⁴⁷¹ A hivatkozhatóság hiánya abból fakad, hogy – amint azt fentebb részletesebben is tárgyaltam – az erőszak tilalma államközi kapcsolatokban érvényesül, az állam tehát saját területén belül a *jus contra bellum* normái által nem korlátozott, e saját terület pedig Izrael esetében kiterjed azokra a területekre is, amelyek felett effektív ellenőrzést gyakorol. Jóllehet Izrael 2005-ben kivonult a Gázai övezetből továbbra is fenntartotta a légtér feletti kizárólagos ellenőrzés jogát,⁴⁷² sőt mindezek ellenére Izrael képes és bizonyos esetekben gyakorol is effektív

31. vagy Letter dated 11 September 2002 from the Permanent Representative of the Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary-General S/2002/1012. 2002. szeptember 11. Ezzel szemben: „An international anti-terrorist operation should be conducted either with the consent of the sovereign Governments or sanctioned by the Security Council. We consider other options to be unlawful and detrimental to international and regional stability.” Churkin úr hozzászólása, ENSZ BT 7271. üléséről készült jegyzőkönyv, S/PV.7271. New York. 2014. szeptember 19. 19. o. Az Egyesült Államok 9/11 óta voltaképpen támogatta a „vonakodik vagy képtelen” doktrínát, azonban Oroszországgal szemben pontosan ennek ellenkezőjére hivatkozott. Ebből adódóan véleményem szerint ezek az egymásnak ellentmondó nyilatkozatok kioltják egymást az *opinio juris* tekintetében. Ld. KAJTÁR: Vonakodik... 5. és 7-8. o.

⁴⁶⁷ MARTIN: Challenging... 450. o.

⁴⁶⁸ KAJTÁR: Vonakodik... 7-8. o.

⁴⁶⁹ HCJ 769/02. 10. bek.

⁴⁷⁰ Izrael a kérdéses ügyben nem hivatkozott az önvédelem jogára. Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, I. C.J. Reports 2004, p. 136. (a továbbiakban: A Fal ügy) 139. bek.

⁴⁷¹ Uo.

⁴⁷² GUNNEFLO: Targeted Killing... 79-80.

ellenőrzést ezeken a területeken.⁴⁷³ Ezt a nézetet maga Izrael is megerősítette a Nemzetközi Büntetőbíróság előtt 2021-ben.⁴⁷⁴ Következésképpen Izrael jogszerűen alkalmazhat célzott likvidálási programokat ezeken a területen a *jus ad bellum* keretei között.

Az Egyesült Államok célzott likvidálási programjának – a már említett hozzájárulás mellett – az önvédelem jogára való hivatkozás képezi a másik lábát. A *Department of Justice* Anwar Al-Awlaki⁴⁷⁵ célzott likvidálása kapcsán 2011-ben készített egy *White Paper*-t, amelyben a célzott likvidálást egyértelműen az önvédelem jogának alapjaira helyezte, mégpedig minden olyan esetben, amikor az al-Kaida vagy azzal együttműködő más csoport egy magas rangú műveleti vezetője küszöbön álló „erőszakos” támadással fenyegeti az Egyesült Államokat.⁴⁷⁶ Az Egyesült Államok e dokumentumban a preventív önvédelem mellett kardoskodik, mégpedig olyan módon, hogy a „küszöbön álló” fenyegetést kitágítja úgy, hogy „az Egyesült Államok számára nem kötelező, hogy világos bizonyítékkal rendelkezzen egy meghatározott támadásról egy amerikai személy vagy érdekeltség ellen, amely a közeljövőben következik be.”⁴⁷⁷ A terrorizmus jelentette fenyegetés ugyanis más megközelítést kíván: a terroristák folyamatosan támadásokat terveznek az Egyesült Államok ellen, így csak egy viszonylag rövid időtartam (*limited window of opportunity*) áll az állam rendelkezésére, hogy megvédje önmagát.⁴⁷⁸ Ezen felül a *White Paper* azt is kiemeli, hogy csak akkor kerülhet sor ilyen akcióra, ha a célszemély elfogására nincs lehetőség.⁴⁷⁹ Barack Obama az Egyesült Államok 2009 és 2017 között regnáló elnöke a *National Defense University*-n tartott 2013-as beszédében a terrorizmus elleni küzdelmet és így az azon belül elhelyezkedő célzott likvidálási programot egyaránt az önvédelem paradigmáján belül helyezte el.⁴⁸⁰ Az Egyesült Államok az ISIS elleni küzdelemben pedig már a „vonakodik vagy képtelen” elméletre is hivatkozott katonai akcióinak alátámasztása végett.⁴⁸¹

Látható tehát, hogy az Egyesült Államok egyfelől elfogadja a nem állami szereplőkkel szembeni közvetlen önvédelem lehetőségét, hiszen a *White Paper* egyáltalán nem említi a betudás szükségességét, illetve a preventív önvédelem doktrínáját követi. Ezzel az Egyesült Államok teljes mértékben szembehelyezkedik a *jus contra bellum* hatályos rendszerével, amely szerint nem állami szereplővel szemben csak betudás alapján lehet önvédelmet alkalmazni és preventív csapásokra sincs lehetőség. Az egyetlen támogatható momentuma az állam *opinio juris*-ának az önvédelmi cselekmény szükségességi oldalának megerősítése azzal, hogy kizárólag olyankor alkalmazható célzott likvidálás, ha a célszemély elfogására nincs lehetőség. Fontos leszögezni, hogy ezáltal nem válik *ipso facto* minden az Egyesült Államok által végrehajtott célzott likvidálás jogellenessé, de a *policy* túl tág keretei miatt valószínűsíthető, hogy az akciók jelentős része nem állná ki a *jus ad bellum* próbáját.

⁴⁷³ OTTO: *Targeted killings...* 507-509. o.

⁴⁷⁴ „Israel also takes the view that » [t]he Palestinian entity [...] has never possessed – and does not now possess, either in law or in fact – key elements of [...] effective territorial control» Ld. Pre-trial Chamber I. Situation in the State of Palestine. ICC-01/18. 2021. február 5. (a továbbiakban: Palesztina ügy) 28. bek.

⁴⁷⁵ Részletesen ld. a VII. fejezetet.

⁴⁷⁶ Department of Justice White Paper. Lawfulness of a Lethal Operation Directed Against a U.S. Citizen Who Is a Senior Operational Leader of Al-Qa’ida or An Associated Force. 2011. november 8. (a továbbiakban: White Paper) <https://www.justice.gov/sites/default/files/oip/legacy/2014/07/23/dept-white-paper.pdf> 3. o.

⁴⁷⁷ „[T]he condition that an operational leader present an „imminent” threat of violent attack against the United States does not require the United States to have clear evidence that a specific attack on U.S. persons and interests will take place in the immediate future.” Ld. White Paper 7. o.

⁴⁷⁸ Uo.

⁴⁷⁹ White Paper 8. o.

⁴⁸⁰ Remarks by the President at the National Defense University. White House. 2013. május 23. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/05/23/remarks-president-national-defense-university> (2021. 01. 22.)

⁴⁸¹ Letter dated 23 September 2014 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations addressed to the Secretary-General. S/2014/695. 2014. szeptember 23.

Mindezek mellett nem lehet elmenne szó nélkül az iráni Soleimani tábor már több ízben említett 2020-as célzott likvidálása mellett sem. Ebben az esetben az Egyesült Államok a támadás után szintén levelet küldött az ENSZ Biztonsági Tanácsának az Alapokmányból fakadó kötelezettségével összhangban, amelyben kifejezte azokat az indokokat, amelyek alapján a támadás mellett döntött. A levél szerint az Egyesült Államok a megelőző hónapok során eszkalálódó fenyegetések, valamint fegyveres támadások áldozata volt Irán részéről, amelyek közül kiemeli a USS Boxer „fenyegetését” egy pilóta nélküli repülőgép által, egy amerikai megfigyelő drón lelövését, kereskedelmi hajók megtámadását, valamint Szaúd-Arábia megtámadását rakétákkal és drónokkal, illetve Irán által támogatott fegyveres csoportok az Egyesült Államok Irak területén állomásozó katonáinak megtámadását, valamint a bagdadi amerikai nagykövetség elleni 2019-es támadást is.⁴⁸² A *Department of Defense* pár nappal korábbi közleménye ettől eltérően azt emelte ki, hogy Soleimani aktívan tervezett támadásokat az Egyesült Államokkal szemben és több száz amerikai valamint koalíciós katona haláláért is felelős.⁴⁸³

Agnès Callamard az ENSZ törvénytelen, gyorsított vagy önkényes kivégzések vizsgálatáért felelős különmegbízottja 2020-as jelentésében részletesen is elemezte ezt a célzott likvidálási akciót, amelyben rámutatott, hogy az Egyesült Államok olyan múltbéli támadásokra hivatkozik, amelyek nem is biztos, hogy eléri a fegyveres támadás szintjét (a USS Boxer „fenyegetése”), illetve amelyek több hónappal megelőzték a támadást (az amerikai drón lelövése), illetve olyan támadásokat is felhoz, amelyek nem is az Egyesült Államokat érintették (a kereskedelmi hajók és Szaúd-Arábia megtámadása).⁴⁸⁴ Az Irán által támogatott fegyveres csoportok támadásai akár még el is érhetik a fegyveres támadás szintjét,⁴⁸⁵ azonban itt kérdéses, hogy Irán valóban küldte-e ezeket a csoportokat vagy komoly része volt azok magatartásában, ennek hiányában ugyanis önvédelemre hivatkozni ezekkel szemben nem lehet.⁴⁸⁶ Az is említést érdemel, hogy az Egyesült Államok a bagdadi amerikai nagykövetség elleni támadás miatt nem gyakorolhatja önvédelmet, azt ugyanis a hatályos nemzetközi jog egyértelműen kizárja.⁴⁸⁷

Az Egyesült Királyság az Egyesült Államokhoz hasonló módon támasztja alá célzott likvidálásait a *jus ad bellum* rendszerén belül. Ez természetesen azt jelenti, hogy az Egyesült Királyság elfogadja a nem állami szereplőkkel szembeni követlen önvédelem lehetőségét olyan esetekben, amikor a területi állam vonakodik vagy képtelen elhárítani egy, a területéről érkező támadást, illetve amikor ez a támadás már bekövetkezett vagy pedig küszöbön áll.⁴⁸⁸ A *House of Lords* által elfogadott 2015-ös jelentés tanúsága szerint az Egyesült Királyság az egyéni önvédelem jogára is hivatkozhat az őt ért terrortámadások okán,⁴⁸⁹ a küszöbön álló jelleget pedig az állam bár megszorítóbban értelmezi mint az Egyesült Államok és figyelemmel van a fenyegetés természetére, a támadás bekövetkezésének valószínűségére, mértékére és hatásaira, valamint arra, hogy az erőszak

⁴⁸² Az Egyesült Államok 51. cikke szerinti levele az ENSZ számára. 2020. január 8. <https://www.justsecurity.org/wp-content/uploads/2020/01/united-states-article-51-letter-soleimani.pdf> (2021. 03. 03.)

⁴⁸³ Statement by the Department of Defense. 2020. január 2. <https://www.defense.gov/Newsroom/Releases/Release/Article/2049534/statement-by-the-department-of-defense/> (2021. 03. 03.)

⁴⁸⁴ A/HRC/44/38. 57-59. bek.

⁴⁸⁵ Álláspontom szerint a levélben említett 2019. december 27-ei támadás, amely egy személy halálát, valamint négy sérülését okozta nem éri el a fegyveres támadás szintjét, a fentiekben pedig utaltam rá, hogy bár a Nemzetközi Bíróság támogatja az események összeadódásával megvalósított fegyveres támadás koncepcióját, a magam részéről azt nem tartom összeegyeztethetőnek a hatályos nemzetközi joggal.

⁴⁸⁶ A/HRC/44/38. 60. bek. A szerző helytelenül az „átfogó ellenőrzés” mércéjét alkalmazza a küldés vagy komoly részvétel helyett.

⁴⁸⁷ BALÁZS Gergő – KAJTÁR Gábor: Negyven évvel a teheráni túszerzés után – az önvédelem joga az állami képviseltek elleni támadások esetén. *Állam- és Jogtudomány* 61. (2020) 3-24. o.

⁴⁸⁸ UK jelentés 43-44. o. S/2015/688. A levél nem tartalmaz utalást a „vonakodik vagy képtelen” elméletre.

⁴⁸⁹ UK jelentés 44. o.

alkalmazása nélkül elhárítható-e, de mégsem teljesen egyértelmű, hogy mennyire tágították ki az önvédelem időbeli dimenzióját.⁴⁹⁰

Az Egyesült Királyság célzott likvidálási programja így rendkívül hasonló megítélésben részesül, mint az Egyesült Államoké, miszerint az túlzottan tágan értelmezi a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem lehetőségét a „vonakodik vagy képtelen” elmélettel és a küszöbön álló fenyegetésekkel szembeni önvédelem elfogadásával és kiterjesztésével.

3.3.4. Részkövetkeztetések

Az államok célzott likvidálási programjaik *jus contra bellum* megalapozásakor hivatkoznak az egyéni vagy kollektív önvédelem jogára is. A vizsgált célzott likvidálási programok közül egyedül Izrael műveletei tekinthetők *ab ovo* jogszerűnek a *jus ad bellum* lencséjén keresztül, tekintve, az által végrehajtott ilyen akciókra – a megszállt területeken mint például a Gázai övezetben – nem vonatkozik az erőszak tilalma, amennyiben azonban ezen kívül is célzott likvidálásokhoz folyamodik, megfelelő jogalapot kell találnia azok alátámasztására. Az Egyesült Államok, valamint az Egyesült Királyság bár némiképpen eltérő módon, de számottevően kiterjesztik az önvédelem jogának a hatályos nemzetközi jogban elfogadott szabályait, így a „vonakodik vagy képtelen” elmélet használatával elfogadják a nem állami szereplőkkel szembeni betudás nélküli, közvetlen önvédelem lehetőségét és a küszöbön álló fenyegetések tágított értelmezésével a hatályos nemzetközi joggal össze nem egyeztethető módon járnak el. Ez természetesen *policy* alapon értelmezhető, így nem lesz minden az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság által végrehajtott célzott likvidálás *jus ad bellum* jogellenes, azok továbbra is egyéni mérlegelést igényelnek.

4. Következtetések

A célzott likvidálási programok *jus ad bellum* megítélése bár Kajtár Gábor szerint relatíve egyszerű,⁴⁹¹ e fejezet rámutatott, hogy a határon átnyúló elemmel rendelkező célzott likvidálásoknak mégis meg kell felelniük a *jus contra bellum* rendszere által támasztott követelményeknek, amelyek gyakran vitatottak nem csak a szakirodalomban, de az állami gyakorlatban is. A fentiek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a célzott likvidálások *jus ad bellum* akkor lehetnek jogszerűek, ha adott területi állam hozzájárulását adta ilyen akció lebonyolításához és az rendelkezik a hozzájárulás megadásának szigorú követelményeivel – azzal, hogy a terrorizmus elleni küzdelemben ezek a szigorú szabályok enyhülni látszanak. A területi állam hozzájárulása mellett a Biztonsági Tanács fegyveres rendszabálya, azaz erőszakalkalmazásra felhatalmazó határozata is jogalapul szolgálhat célzott likvidálásra, ezzel az eszközzel az ENSZ BT azonban az értekezés megírásáig tudomásommal nem élt. Az eddig elfogadott döntések inkább tekinthetők a konstruktív kétértelműség iskolapéldáinak, mintsem az erőszakalkalmazásra való felhatalmazásnak. Végül de nem utolsósorban az államok fegyveres támadás esetén hivatkozhatnak az egyéni vagy kollektív önvédelem jogára is, amely alapján jogszerűen kivitelezhetőek célzott likvidálások. Fontos, hogy nem állami szereplővel szemben kizárólag akkor gyakorolható önvédelem, ha annak magatartása betudható egy államnak, a betudásra pedig a hatályos nemzetközi jog alapján a küldés, illetve abban való komoly részvétel bizonyításával lehetséges.⁴⁹² Álláspontom szerint az önvédelem alkalmazásához be kell következni egy fegyveres támadásnak, nem elég annak a távoli jövőbeni esetleges bekövetkezésének az esélye, sem pedig a küszöbön állósága, vagy éppen már „megindult” jellege sem. Ettől függetlenül akkor amikor bizonyos, és visszafordíthatatlan a megindult támadás, mint amilyen egy kilőtt rakéta, vagy elhelyezett és beélesített bomba, egyfajta feltartóztató önvédelem mégis gyakorolható. Végül, de nem utolsósorban az önvédelem alkalmazásakor figyelemmel kell lenni arra, hogy az erőszak alkalmazása szükséges legyen a védekezés érdekében,

⁴⁹⁰ UK jelentés 45-48. o.

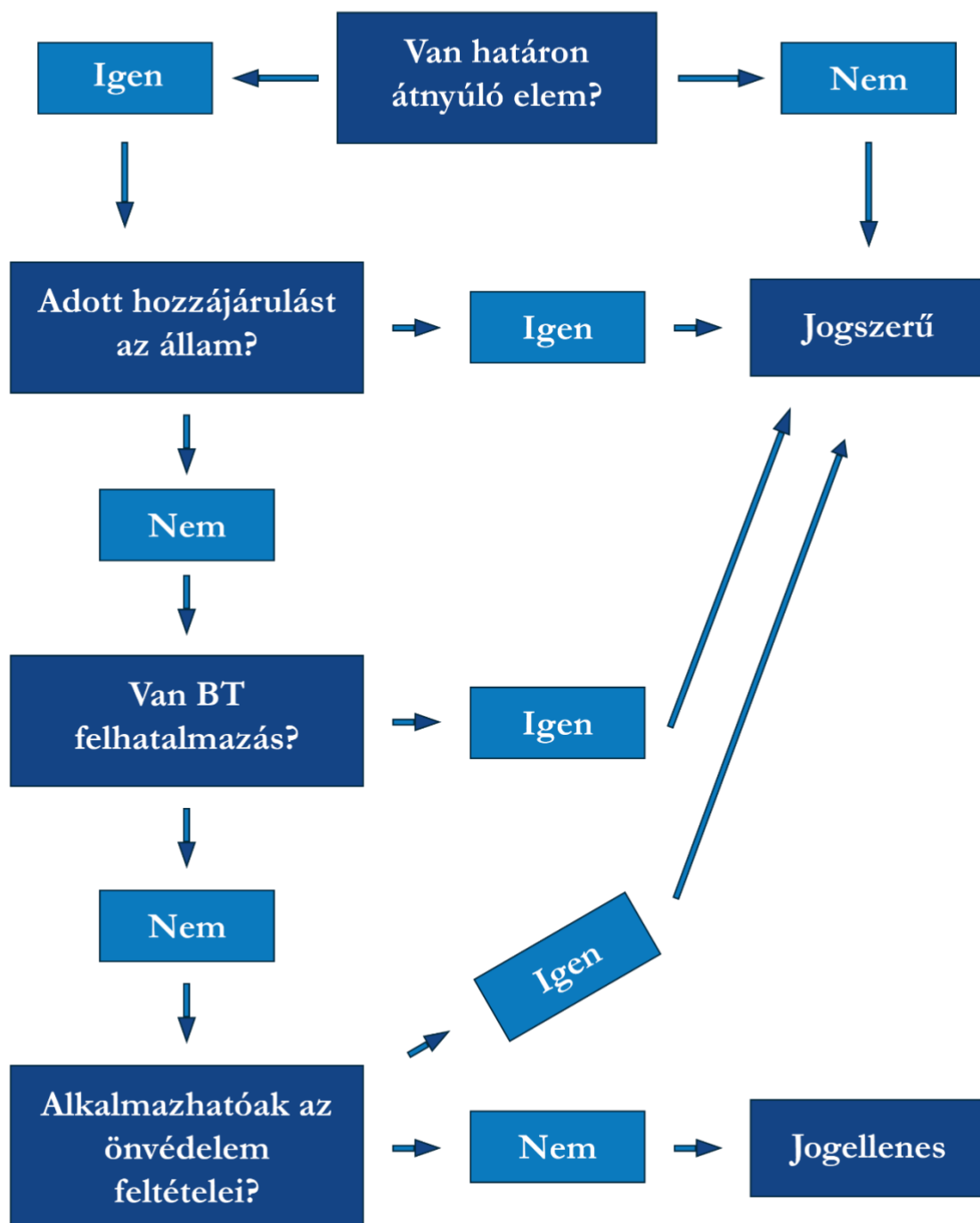
⁴⁹¹ KAJTÁR: *A nem állami...* 453. o.

⁴⁹² A bizonyítási teher itt természetesen az erőszakot alkalmazó államon van. Ld. Olajfúrótorony-ügy 61. bek.

valamint, hogy az alkalmazott erőszak arányban álljon a fegyveres támadásból elszenvedett hátránnyal.

A célzott likvidálások *jus ad bellum* legalitásának vizsgálatát az alábbi ábra szemlélteti:

Jus ad bellum Teszt

*A célzott likvidálás jus ad bellum legalitási tesztje
2. sz. ábra (saját szerkesztés)*

V. A célzott likvidálás és az emberi jogok nemzetközi rendszere⁴⁹³

1. Bevezető gondolatok

A IV. fejezetben tárgyalt *jus ad bellum* szerinti vizsgálódás nem elegendő egy célzott likvidálási akció jogszerűségének megítéléséhez, hiszen egy ilyen állami policy nem csak és kizárólag az erőszak tilalmának *jus cogens* normáját sérti, hanem ezzel párhuzamosan a célszemély élethez való jogát is.⁴⁹⁴ Bár kétséget kizáróan az önvédelemre való hivatkozással az állam mentesül az erőszaktilalmi kötelezettség megszegéséből fakadó nemzetközi kötelezettsége alól,⁴⁹⁵ ez azonban nem igaz minden állami kötelezettségre igaz, így példának okáért a fegyveres konfliktusok esetében alkalmazandó humanitárius nemzetközi jogi⁴⁹⁶ rendelkezések valamint az emberi jogi kötelezettségek továbbra is alkalmazandóak lesznek az államra nézve.⁴⁹⁷ Ugyanez áll példának okáért a hozzájárulás, valamint az ENSZ Biztonsági Tanácsának fegyveres erőszak alkalmazását lehetővé tevő határozatára is, amelyek nem jogosítanak fel egyben más nemzetközi jogi kötelezettségek, úgymint a hadviselés jogából valamint az emberi jogok nemzetközi rendszeréből fakadó előírások felelősség nélküli áthágására, tekintve, hogy erre magának a hozzájárulást adó államnak, valamint a Biztonsági Tanácsnak sincs hatásköre, az számukra is jogellenes magatartás lenne.⁴⁹⁸

Elsőként célszerű néhány gondolatban megemlékezni a humanitárius nemzetközi jog és az emberi jogok nemzetközi rendszerének kapcsolatáról. A Nemzetközi Bíróság a nukleáris fegyverekkel való fenyegetéssel és azok alkalmazásával kapcsolatos tanácsadó véleményében kimondta, hogy az emberi jogi kötelezettségek fegyveres konfliktusokban is fennmaradnak, azzal, hogy bizonyos szituációkban lehetőség van a derogációra meghatározott emberi jogok tekintetében. A célzott likvidálások legalitása kapcsán kiemelkedő élethez való jog viszont egy olyan emberi jog, amellyel szemben nincs helye derogációnak, azonban az élet önkényes elvételére vonatkozó legalitási tesztet fegyveres összeütközések keretében speciális szabályok alapján kell megítélni, ezek pedig a humanitárius nemzetközi jog normái lesznek.⁴⁹⁹ Az értekezés keretei között bár nem használt distinkció, mégis kiemelést érdemel, hogy Nils Melzer különbséget tesz az ún. bűnüldözési paradigma (*law enforcement*) és az ellenségeskedésben való részvétel paradigmája (*conduct of hostilities*) között. Ezek szerint az emberi jogi előírásokat fegyveres konfliktusok idején is alkalmazni kell,

⁴⁹³ E fejezet részben egy átdolgozott és aktualizált változata több korábban megjelent írásnak. Ld. KIS KELEMEN Bence: A célzott likvidálás az emberi jogok nemzetközi rendszerének tükrében. *Fundamentum* 2018/1. sz. 30-40. o. KIS KELEMEN Bence: Targeted Killings and Human Rights Law. *Hungarian Yearbook of International Law and European Law* 6. (2018) 245-259. o.

⁴⁹⁴ MILANOVIC, Marko: Drones and Targeted Killings: Can Self-Defense Preclude Their Wrongfulness? *EJIL:Talk!* 2010. január 10. <https://www.ejiltalk.org/drones-and-targeted-killings-can-self-defense-preclude-their-wrongfulness/> (2021. 03. 25.)

⁴⁹⁵ DARSIWAW kommentár 74. o. (1) bek.

⁴⁹⁶ Az értekezésben konzekvensen a humanitárius nemzetközi jog kifejezést alkalmazom a nemzetközi humanitárius joggal szemben. Ennek oka, hogy míg előbbi a nemzetközi jogrendszer humanitárius indítatásból elfogadott jogi normáira utal, addig utóbbi humanitárius jogrendszert feltételez. A disszertációban a humanitárius nemzetközi jog kifejezés mellett a hadviselés joga, valamint a háború joga kifejezéseket szinonimaként alkalmazom, függetlenül attól, hogy léteznek ettől eltérő és pontosabb meghatározások. Ld. pl. Ld. HERCZEGH: *A humanitárius...* 80-81. o.

⁴⁹⁷ DARSIWAW kommentár 74. o. (3) bek.

⁴⁹⁸ IV. fejezet 3.1.1. pont. Az idézett szakasz csak a hozzájárulásról szól, de az *mutatis mutandis* alkalmazandó a Biztonsági Tanácsra is, hiszen az, mint az ENSZ főszerve szintén nem áll a nemzetközi jog felett, azt is kötik a nemzetközi jog előírásai, legalábbis az ENSZ Alapokmány és a *jus cogens* normák tekintetében. Mivel az alapvető humanitárius nemzetközi jogi és emberi jogi előírásokat ilyennek tekinthetjük, ezért ezeket még a Biztonsági Tanács sem hághatja át. Ld. GOWILLAND-DEBBAS, Vera: Is the UN Security Council Bound by Human Rights Law? *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)* 103. (2009) 201. o. WHITTLE, Devon: The Limits of Legality and the United Nations Security Council: Applying the Extra-Legal Measures Model to Chapter VII Action. *The European Journal of International Law*. 26. (2015) 675-676. o. ENSZ Alapokmány 24. cikk. A/CN.4/727. 60. bek. 129. bek.

⁴⁹⁹ Nukleáris fegyverek legalitása ügy 25. bek. Ez természetesen azt jelenti, hogy fegyveres konfliktusokban bizonyos helyzeteket csak a humanitárius nemzetközi jog, másokat csak az emberi jogok, megint másokat pedig közösen szabályoznak.

mégpedig akkor, ha azok nem kapcsolódnak az ellenségeskedésben való részvételhez.⁵⁰⁰ E nézetet Hoffmann Tamás azzal a kritikával illeti, hogy különösen nem nemzetközi fegyveres összeütközések esetén nem minden esetben lehetséges az éles különbségtétel a bűnüldözési jellegű akciók és a katonai műveletek között, ezért azt javasolja, hogy az emberi jogi szabályokat csak azokra a helyzetekre alkalmazzuk, amelyek nem kapcsolódnak fegyveres csoportok harci tevékenységéhez.⁵⁰¹ Ennek megfelelően a magam részéről azokra a szituációkra tekintem alkalmazhatónak az emberi jogok nemzetközi rendszerét, amelyek nem kapcsolódnak a fegyveres konfliktushoz.

Jogosan merül fel ezen felül is a kérdés, hogy hatással van-e az élethez való jog megsértésére a *jus ad bellum* szerint jogellenes erőszakalkalmazás egy másik állam ellen. Ez a kérdés az Emberi Jogi Bizottság 36. sz. Általános Iránymutatásával (*General Comment*) került előtérbe. Az EJB az Iránymutatás végén röviden leszögezte, hogy amennyiben az állam agressziós cselekménye élet elvételével jár, az *ipso facto* megsérti a PPJNE 6. cikkében meghatározott élethez való jogot. Emellett pedig a Bizottság emlékeztette az államokat arra, hogy pozitív kötelezettségük van az élet megvédésére olyan jelenségekkel szemben mint például az agresszió vagy a nemzetközi terrorizmus, továbbá amennyiben az államok nem tesznek meg minden észszerű intézkedést annak érdekében, hogy esetleges vitáikat békés úton rendezzék, szintén megsértik az élethez való jogból fakadó pozitív kötelezettségeiket.⁵⁰² Eliav Lieblisch az Iránymutatást elemezve bár elfogadja annak létjogosultságát, mégis rámutat számos problémára annak következményeivel kapcsolatban, példának okáért arra, hogy e szerint az önvédelem kötelező válaszlépés lehet az államok részéről egy őket ért agressziós cselekmény esetén, amely azonban egyáltalán nem felel meg az állami gyakorlatnak.⁵⁰³ Arról nem is beszélve, hogy a IV. fejezetben kimunkált szabályok alapján az államoknak kizárólag fegyveres támadás, nem pedig agresszió esetén van lehetőségük a jogszerű önvédelemre.

Álláspontom szerint ezzel a nézettel további problémák is vannak, nevezetesen például, ha egy fegyveres konfliktus esetében a humanitárius nemzetközi jog szabályait szükséges alkalmazni, akkor ez, mint *lex specialis* szabályozza az ellenségeskedésben való részvételt. Abban az esetben, ha egy katonai akció a humanitárius nemzetközi jog, mint speciális szabály alapján jogszerű, akkor az egy generális szabály sérelme – úgymint agresszió elkövetése az emberi jogok rendszere tekintetében – nem lesz hatással a művelet jogszerűségére. Nem is lehetne, hiszen ezzel teljes mértékben kiüresítenénk a *lex specialis* doktrína lényegét fegyveres konfliktusok esetében.⁵⁰⁴

A fentiekből világosan látszik, hogy az élethez való jog megsértésének vizsgálata megkerülhetetlen a célzott likvidálások nemzetközi jogi elemzése vonatkozásában. Ennek megfelelően e fejezet célja és rendeltetése, hogy az emberi jogok nemzetközi rendszerének lencséjén keresztül tanulmányozza az államok célzott likvidálási gyakorlatát.

Így a fejezet elsőként az élethez való jog tartalmi oldalának a célzott likvidálással kapcsolatos viszonyát vizsgálja (2. rész), majd áttér az emberi jogok az állam területén kívüli, azaz extraterritoriális alkalmazásnak kérdéskörére, amely a célzott likvidálások az értekezés keretében használt fogalma szempontjából megkerülhetetlen (3. rész).

⁵⁰⁰ MELZER: *Targeted killing*... 78-79. és 140. o.

⁵⁰¹ HOFFMANN Tamás: Book Review. *Leiden Journal of International Law* 22. (2009) 868. o.

⁵⁰² Human Rights Committee, General Comment No. 36. 2019. szeptember 3. CCPR/C/GC/36. 70. bek.

⁵⁰³ LIEBLICH, Eliav: The Humanization of Jus ad Bellum: Prospects and Perils. SSRN, 2021. január 26. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3512378 (2021. 04. 16.)

⁵⁰⁴ Mindebből az a következtetés is levonható, hogy ha egy katonai művelet a humanitárius nemzetközi jog szabályai szerint jogellenes, például polgári személy ellen irányul, akkor az akció nem lesz attól *ipso facto* jogszerű, hogy az állam betartja az általános szabályoknak számító emberi jogok előírásait. Fal ügy 106. bek. Kongó kontra Uganda-ügy 216. bek.

2. Az élethez való jog

2.1. Az élethez való jog tartalmi oldala

Az élethez való jog az ember természetes és elidegeníthetetlen joga,⁵⁰⁵ amelyet valamennyi általános emberi jogi tárgyú univerzális vagy regionális nemzetközi szerződés védelemben részesít.⁵⁰⁶ Az államok emberi jogi kötelezettségei tekintetében alapvetően két fajta kötelezettség között kell különbséget tennünk. Egyfelől az államnak tiszteletben kell tartania (*respect*) az emberi jogokat, azaz tartózkodni kell attól, hogy megfelelő jogi felhatalmazás nélkül megsértse azokat. Másfelől viszont biztosítaniuk (*secure* vagy *ensure*) is kell azokat a területükön lévő személyek számára, ami kiterjedhet akár arra is, hogy megvédje ezeket az emberi jogokat akár magánszemélyek jogsértő behatásától is. Ezeket sorrendben negatív és pozitív kötelezettségekként értékelhetjük.⁵⁰⁷ Nincs ez másként az élethez való jog esetében sem. Az EJB Iránymutatásában például kimondja, hogy az államoknak tiszteletben kell tartaniuk az élethez való jogot, amely abban ölt testet, hogy tartózkodniuk kell az élet önkényes elvételétől, valamint biztosítaniuk kell az élethez való jogot és megfelelő gondosságot kell tanúsítaniuk az élet védelme érdekében.⁵⁰⁸ Az egyes emberi jogi tárgyú nemzetközi szerződések tekintetében nincs nagy különbség az élethez való jog értelmezése vonatkozásában, a szerződésekhez tartozó bírói- vagy kvázi bírói fórumok még hivatkoznak is egymásra e tekintetben,⁵⁰⁹ így az értekezés keretei között ezeket egységesen kezelem.

Az élethez való jog tiszteletben tartásának kötelezettsége mindemellett szokásjogi alapon *jus cogens*⁵¹⁰ rangra is emelkedett, így alkalmazható olyan államokkal szemben is, amelyek nem részesei egyetlen emberi jogi tárgyú nemzetközi szerződésnek sem.⁵¹¹

A fentiekből nem következik az, hogy az ember semmilyen körülmények között ne lenne megfosztható életétől, az ölés azonban semmi esetre sem lehet önkényes.⁵¹² A nem önkényes jelleg meghatározása nem egyszerű feladat, amelyet részben az emberi jogokkal foglalkozó bírói- vagy kvázi bírói fórumok munkáltak ki részletesen,⁵¹³ mégpedig alapvetően úgy, hogy az csak *ultima ratio* jelleget ölthet az élet védelme érdekében.⁵¹⁴ Az ENSZ bűnüldözési szervek által alkalmazható fegyverhasználatról szóló alapelvei példának okáért megnevezik azokat a helyzeteket, amikor jogszerűen lehet fegyvert használni, a szándékos halálos erőszak alkalmazását pedig szintén az élet védelme érdekében feltétlenül szükséges esetekhez köti.⁵¹⁵

⁵⁰⁵ HALMAI Gábor – TÓTH Gábor (szerk.): *Emberi jogok*. Osiris, 2008. 285-286. o.

⁵⁰⁶ Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülésszakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (a továbbiakban: PPJNE) 6. cikk. Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény (a továbbiakban: EJEE) 2. cikk. Az emberi jogokról szóló, 1969. november 22-én San Josében kelt Amerikai Egyezmény (a továbbiakban: EJAE) 4. cikk. Az Ember és Népek Jogairól szóló, 1981. június 1-jén Kenyában kelt Afrikai Karta 4. cikk.

⁵⁰⁷ MILANOVIC, Marko: *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties – Law, Principles and Policy*. OUP, 2011. 18. o.

⁵⁰⁸ CCPR/C/GC/36. 7. bek.

⁵⁰⁹ MELZER: *Targeted killing*... 118-119. o.

⁵¹⁰ A/CN.4/727. 123. bek.

⁵¹¹ OTTO: *Targeted killings*... 398. o. A szokásjogi minőséget ld. LUBELL: *Extraterritorial*... 170. o. CASEY-MASLEN, Stuart: *Unmanned Weapons Systems and the Right to Life*. In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. 166. o.

⁵¹² HALMAI – TÓTH: *Emberi jogok*... 288-289. o.

⁵¹³ Az EJEE taxatív listát tartalmaz arra nézve, hogy mikor lehet valakit megfosztani életétől. Ld. EJEE 2. cikk (2) bek. Ezek értelmezése azonban szintén EJEB-re maradt, ld. részletesen lentebb.

⁵¹⁴ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law*... 819. o.

⁵¹⁵ *Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials*, Adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba, 27 August to 7 September 1990. 9. elv

Minden olyan műveletnek, amely az élethez való jog sérelmével járhat, egyidejűleg három alapelvnek kell megfelelnie: szükségesség, arányosság és elővigyázatosság,⁵¹⁶ továbbá megfelelő jogalappal kell rendelkeznie.⁵¹⁷ Az elvek értelmezésére változatos megfogalmazásokat találunk a szakirodalomban. Az EJB Iránymutatásában például csak a szükségesség és arányosság elveit elemzi, amelyeket nem választ el élesen egymástól.⁵¹⁸

Nils Melzer szerint a szükségességnek három dimenzióját különböztethetjük meg, így beszélhetünk egy minőségi szükségességről, amely szerint a potenciálisan halálos erőszak alkalmazása nem feltétlenül szükséges egy legitim cél elérése érdekében. Emellett létezik mennyiségi szükségesség is, amely alapján csak a minimális mennyiségű erőszak alkalmazható az elérendő legitim célhoz képest, végül, de nem utolsó sorban pedig a szükségességnek van egy időbeli dimenziója is, amelynek alapján az adott időpillanatban kell szükségesnek lennie az alkalmazott erőszaknak.⁵¹⁹ Legitim cél egyébként többféle lehet, ilyennek tekinthetjük saját vagy mások életének megmentését, törvényes letartóztatás foganatosítását illetve zavargás vagy felkelés elfolytását is,⁵²⁰ azzal, hogy szándékosan kizárólag akkor lehet halálos erőszakot alkalmazni, ha az feltétlenül szükséges az élet megóvása érdekében egy küszöbön álló fenyegetéssel szemben.⁵²¹ Mások lényegesen egyszerűbben közelítik meg a szükségesség kérdését és a legkevésbé káros eredményre⁵²² vagy az *ultima ratio* jellegre fókuszálnak.⁵²³ Az időbeli dimenzióhoz adalék, hogy az élet elvétele csak akkor szükséges, ha a fenyegetés küszöbön álló, ami ebben az esetben inkább másodperceket, mintsem órákat jelent.⁵²⁴ Az arányosság esetében a hangsúly pedig azon van, hogy az okozott hátrány, alkalmazott erőszak ne legyen aránytalan a legitim céllal szemben.⁵²⁵ Végso soron ez az elv teszi lehetővé a pozitív jog mechanikus értelmezéséből eredő hibák kiküszöbölését.⁵²⁶ A magam részéről nem tartom feltétlenül észszerűnek az ilyen és ehhez hasonló mesterségesen elválasztott teszteket, főként azért mert az arányosság és a mennyiségi szükségesség elhatárolása véleményem szerint voltaképpen lehetetlen. Ennek ellenére a teszt alkalmazására – tartalmi szempontból – továbbra is szükség van. A szükségesség és arányosság mellett, az elővigyázatosság elve alapján minden akciót megfelelően meg kell tervezni, oly módon, hogy minden észszerű intézkedést meg kell tenni, hogy lehetőleg minimalizáljuk a halálos erőszak alkalmazását, amely nem csak a célszemélyre, de az esetleges „járulékos veszteségre”, azaz más közelben lévő személyekre is vonatkozik.⁵²⁷

A fenti állítások illusztrálására példaként hozható a McCann ügy. Brit és spanyol hatóságok tudomást szereztek arról, hogy az IRA meghatározott tagjai robbantásos merényletet terveznek végrehajtani Gibraltáron. Nem sokkal a gyanúsítottak a szigetre érkezését követően, a brit hadsereg különleges alakulatának tagjai felszólították őket a megadásra, akik azonban hirtelen mozdulatot tettek. A katonák vélelmezve, hogy a terroristák bombát kívánnak élesíteni, azonnal lelőtték őket.

⁵¹⁶ CASEY-MASLEN, Stuart: Legality of Use of Armed Unmanned Systems in Law Enforcement. In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. 47. o. MELZER: Human Rights... 30. o.

⁵¹⁷ MELZER: *Targeted killing*... 100. o.

⁵¹⁸ CCPR/C/GC/36. 12. bek.

⁵¹⁹ MELZER: *Targeted killing*... 101. o.

⁵²⁰ Ld. pl. EJEE 2. cikk (2) bek.

⁵²¹ CCPR/C/GC/36. 12. bek.

⁵²² HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law*... 819. o.

⁵²³ LUBELL: *Extraterritorial*... 173. o.

⁵²⁴ CASEY-MASLEN: *Legality of Use*... 51. o.

⁵²⁵ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law*... 819. o. LUBELL: *Extraterritorial*... 173. o. MELZER: *Targeted killing*... 101. o.

⁵²⁶ MELZER: *Targeted killing*... 115. o. 141. jegyzet Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Melzer a néhány oldallal korábbi arányosság helyett egy teljesen más arányossági tesztet is leír, nevezetesen egy olyat, amely az valószínűleg okozott hátrány és a valószínűleg megelőzött kár között áll fenn, amelyet csak akkor el elvégezni, ha az akció már szükségesnek bizonyult. Uo. 139. o.

⁵²⁷ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law*... 820. o. MELZER: *Human Rights*... 33-34. o. MELZER: *Targeted killing*... 101-102. o.

Utóbb kiderült, hogy se fegyver, se bomba nem volt az IRA-tagoknál.⁵²⁸ Az Emberi Jogok Európai Bírósága az ügygel kapcsolatos ítéletében kimondta, hogy a terroristák szándékos lelövése jogszerű volt abból a szempontból, hogy a műveletet végrehajtó katonák jóhiszeműen azt feltételezték, hogy a célszemélyek bármikor bombát hozhatnak működésbe, amely számos személy életét veszélyeztette.⁵²⁹ Ugyanakkor a teljes akció mégis sértette az IRA-tagok élethez való jogát, mert az állam nem tanúsított kellő gondosságot az akció megtervezése során, például megakadályozhatták volna a gyanúsítottak Gibraltárra utazását, vagy éppenséggel letartóztathatták volna őket a határon is.⁵³⁰

Egy másik kérdés, amelyet szintén az élethez való jog tartalmi oldala mentén kell vizsgálni, az az ún. „járulékos veszteség” kérdése. Fegyveres összeütközések esetén, mint arra a VI. fejezetben részletesen is kitérek, bizonyos szűk keretek között megengedett, hogy egy katonai akcióban nem célszemélyek is sérüljenek, akik akár életüket is veszíthetik, egészen addig, ameddig a művelettel járó várható katonai előny meghaladja a járulékos veszteség mértékét.⁵³¹

Fegyveres összeütközések hiányában, egy olyan helyzetben, amelyet kizárólag az emberi jogi rezsím szabályoz, a járulékos veszteség megítélése eltérő. Roland Otto ezzel kapcsolatban teljes mértékben elfogadhatatlannak tartja, hogy egy ilyen művelet során harmadik személyek, pusztán szemlélődők áldozatul essenek a támadásnak.⁵³² Ezzel ellentétes álláspontot képvisel Nils Melzer, aki azt mondja, hogy ugyan a jog kevésbé tolerálja az ártatlanoknak okozott esetleges sérelmeket, azonban mindez nem jelenti azt, hogy fegyveres konfliktusokon kívül soha semmilyen körülmények között nem lehet jogszerű a „járulékos veszteség.”⁵³³

Az Emberi Jogok Európai Bírósága 2011 végén a Finogenov ügyben hozott ítéletében kimondta, hogy mérgező gáz alkalmazása egy moszkvai színházban, amely 125 túszt életét követelte, az adott helyzetben nem volt aránytalan eszköz, így nem sértette az élethez való jogot.⁵³⁴ Az ügy tényállása szerint 2002 októberében 40 felfegyverzett és robbanóanyaggal rendelkező csecsen szeparatista elfoglalta a moszkvai Dubrovka színházat, akik közel ezer túszt ejtettek az akció közben. Az „ostrom” végül az orosz hatóságok beavatkozásával ért véget, akik kábító hatású, ópiát fentanill alapú gázt használva tették ártalmatlanná a terroristákat, mielőtt betörték volna az épületbe.⁵³⁵

Az EJEB ítéletében kiemelte, hogy a gáz bár az emberi életre veszélyes volt, nem kellett volna, hogy halálos legyen, ellentétben például bombákkal, vagy föld-levegő rakétákkal. Ebből következően tehát azokban az esetekben, ahol a célszemélyek melletti békés szemlélődőknek nagy esélyük van arra, hogy életben maradnak, a terrorrelhárító akciók még másoknak esetlegesen halált okozó fegyverek bevetésével is jogszerűek lehetnek.⁵³⁶ A strasbourgi testület döntésében utalt az Isayeva ügyre is, amelyben az orosz hatóságok lebombáztak egy csecsen falut – amelyben egy lázadó

⁵²⁸ Case of McCann and Others v. United Kingdom (Application no. 18984/91) Judgment, 1995. szeptember 27. 195-198. bek.

⁵²⁹ Uo. 200. bek.

⁵³⁰ Uo. 203-214. bek.

⁵³¹ VI. fejezet 3.1. pont

⁵³² OTTO: *Targeted killings...* 200. o.

⁵³³ MELZER: *Human Rights...* 32. o.

⁵³⁴ Case of Finogenov and Others v. Russia (Application no. 18299/03 27311/03) Judgment, 2011. december 20. (A továbbiakban: Finogenov ügy) 125. és 227-236. bek.

⁵³⁵ Bár az EJEB az élethez való jog megsértését a gáz használatával kapcsolatban nem állapította meg az ópiát gáz felhasználás terén, magas összegű kártérítést ítélt meg a kérelmezőknek abból az okból, hogy az akciót követő orvosi segítségnyújtás nem megfelelő módon került kivitelezésre. Az ügy összefoglalát ld.: MILANOVIC, Marko: Important Cases Against Russia before the European Court. *EJIL:Talk!* 2012. január 4. <https://www.ejiltalk.org/important-cases-against-russia-before-the-european-court/> (2021. 04. 18.)

⁵³⁶ Finogenov ügy 232. bek. Az EJEB szerint az ügyben a túsztok nem voltak egy olyan helyzetben, mint egy eltérített gép utasai.

csoport bujkált – hatalmas „járulékos veszteség” mellett.⁵³⁷ A Bíróság a Finogenov ügyben hozott ítéletében rendkívül érdekes formulát használt, amikor azt mondta, hogy a potenciálisan halált okozó fegyvert az orosz hatóságok nem „válogatás nélkül” (*indiscriminately*) alkalmazták, ez adta a túlélési esély magas fokát, és végső soron az élethez való jog megsértésének hiányát is.⁵³⁸

Végül, de nem utolsó sorban arról is meg kell emlékezni, hogy az élethez való jogból az államoknak egy további kötelezettsége is fakad, nevezetesen az, hogy vizsgálatot kell lefolytatniuk minden halálos vagy azzal fenyegető erőszak alkalmazását követően.⁵³⁹ A vizsgálatokat függetlenül, pártatlanul, alaposan, hatékonyan, gyorsan és átlátható módon kell elvégezni.⁵⁴⁰ Az EJEB példának okáért az Ergi ügyben megállapította, hogy az ölés *ipso facto* létrehozza a hatékony vizsgálati kötelezettséget, ahhoz nem szükséges sem az, hogy a halált egyértelműen egy állam ügynöke okozza és az sem, hogy az elhunyt családtagjai formálisan panasszal éljenek a vizsgálatért felelős hatóságnál.⁵⁴¹

2.2. Az élethez való jog és a célzott likvidálás

A fenti általános megfontolásokat alkalmazhatjuk az állam által végrehajtott célzott likvidálási akciókra is. Elsőként itt is le kell szögezni azt, hogy az egyes támadások legalitását esetről-esetre kell vizsgálni.

Ahhoz, hogy megállapíthassuk, hogy egy művelet jogszerű volt, szigorú feltételrendszert kell bizonyítanunk: a halálos erőszak alkalmazásától eltérő alternatív megoldásokat is számba kell venni, illetve bizonyítani szükséges, hogy e módszerek inadekvátak lennének a helyzet azonnali kezelésére, egy küszöbön álló fenyegetés okán. Ezen felül be kell mutatni azt is, hogy a célpont közvetlenül fenyegeti mások életét, illetve, hogy az okozott hátrány ennek megfelelően arányban áll a legitím céllal.⁵⁴² Emellett azt is rögzíteni szükséges, hogy azok a célzott likvidálási programok, amelyek a fenti mérlegelést figyelmen kívül hagyva, egy előzetes lista alapján (*kill list*) működnek, minden esetben jogellenesek az emberi jogok nemzetközi rendszere oldaláról,⁵⁴³ hiszen a múltbéli magatartások nem szolgálhatnak az ölés indokálul.⁵⁴⁴

Ami a „járulékos veszteség” kérdését illeti, véleményem szerint a fentiek alapján logikusan következtethetünk arra, hogy milyen álláspontot fogadna el egy emberi jogi bírói fórum egy ilyen helyzetben. Tekintve, hogy a modern célzott likvidálások jelentős részét fegyveres, pilóta nélküli repülőgépekkel hajták végre, amelyek sajátossága, hogy gyakran mozgó járművet⁵⁴⁵ – amelyben

⁵³⁷ Case of Isayeva v. Russia (Application No. 57950/00) Judgment, 2005. február 24. (a továbbiakban: Isayeva ügy) 12-19. bek. Az EJEB ebben az ügyben kimondta, hogy az ilyen jellegű fegyverek használata fegyveres konfliktuson kívül egy sűrűn lakott területen a polgári személyek megelőző evakuálásának hiányában nem összeegyeztethető az állam elővigyázatossági kötelezettségével. Uo. 191. bek.

⁵³⁸ Finogenov ügy 231-232. bek. A megkülönböztetés nélküli alkalmazásra ld. Isayeva ügy 191. bek. Nils Melzer szerint például egy extrém szituációban az sem elképzelhetetlen, hogy az emberi jogi rezsim megengedje egy eltérített repülőgép lelövését ha az emberi élet védelme ezt megkívánja. Ld. MELZER: Human Rights... 32-33. Ezzel ellentétes álláspontot foglalt el a német alkotmánybíróság. A karlsruhei bírák az ún. *Lufssicherheitsgesetz* és a német *Grundgesetz* összhangját vizsgálták. Ld. BVerfG, Urteil des Ersten Senats vom 15. Februar 2006 - 1 BvR 357/05 - Rn. (1-156)

⁵³⁹ CCPR/C/GC/36. 13. bek. LESH, Michelle: Accountability for targeted killing operations. International humanitarian law, international human rights law and the relevance of the principle of proportionality. In Jadranka Petrovic (szerk.): *Accountability for Violations of International Humanitarian Law*. Routledge, 2016. 99. o. A szerző szerint ezt a kötelezettséget számos emberi jogi bírói- illetve kvázi bírói fórum is megerősítette. Uo. 99. 18. jegyzet

⁵⁴⁰ Uo. 100. o.

⁵⁴¹ Case of Ergi v. Turkey (Application no. 66/1997/850/1050) Judgment, 1998. július 28. 82. bek.

⁵⁴² HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: The International Law... 820. o.

⁵⁴³ BODNAR, Adam – PACHO, Irmina: Targeted Killings (Drone Strikes) and the European Convention on Human Rights. *Polish Yearbook of International Law* 32. (2012) 201. o.

⁵⁴⁴ LUBELL: *Extraterritorial*... 177. o.

⁵⁴⁵ Ld. II. fejezet 1. pont

többen is utaznak – vagy nyílt színi gyülekezést érintenek,⁵⁴⁶ szinte bizonyos, hogy a támadások „békés szemlélődőket” is érinteni fognak, a kérdés azonban az, hogy egy precíziós rakétatámadást e személyek – mint nem célpontok – esetében a potenciális vagy biztos halál esélyével jellemzünk. Véleményem szerint a támadások pontos és precíz kivitelezhetősége okán előbbi mellett éppúgy szólhatnak érvek, mint az utóbbi mellett, bár kétséget kizáróan a bizonyítási teher ilyen esetben a műveletet kivitelező államon van. Biztos halál esetén az EJEB álláspontja szerint megállapítható a jogsértés, azonban amennyiben a halál csak bekövetkezhet, ez a megállapítás már kérdéses lehet. Ha úgy tekintjük, hogy a precíziós rakétatámadás csak potenciálisan okozza „békés szemlélődők” halálát, akkor figyelembe véve, hogy a célzott likvidálás a dolog természetéből adódóan nem alkalmazható megkülönböztetés nélkül, a támadás akár jogszerű is lehet.

Az Emberi Jogok Európai Bíróságával szemben az Emberi Jogok Amerikaközi Bizottsága foglalkozott a célzott likvidálásokhoz hasonló tényállású ügyekkel, amelyeket törvénytelen kivégzéseknek (*illegal or extra judicial executions*) nevezett. Ilyen volt Orlando Letelier del Solar, Chile egykori külügyminiszterének, valamint Carlos Prats Gonzáleznek, a chilei hadsereg főparancsnokának két külön autóba rejtett bombával való megölése, amely mögött vélhetően a Chilei *Dirección de Inteligencia Nacional* egy ügynöke állt.⁵⁴⁷ Megjegyzendő, hogy itt a Bizottság kizárólag egy országjelentés keretében vizsgálta az eseteket, tehát konkrétan nem végezte el a fentiekben bemutatott tesztek és a tényállást is másodlagos forrásokból állapította meg.

Összegezve a fentiket elképzelhető olyan helyzet, amikor egy küszöbön álló fenyegetés elhárítására az egyetlen reális opció a fenyegetést jelentő személy célzott likvidálása.⁵⁴⁸ Ugyanakkor valamennyi feltétel bizonyítása rendkívül nehéz feladatot jelent az állam számára. Ennek tipikus példája az lehet, amikor öngyilkos merénylők a célzott likvidálás célpontjai.⁵⁴⁹

2.3. Részkövetkeztetések

A célzott likvidálásokat az élethez való jog tartalmi oldaláról vizsgálva megállapítható, hogy azok csupán módfelett szűk körben megengedhetők. Az államok tehát ilyen műveletekre csak akkor szánhatják el magukat, amennyiben mások életének védelme érdekében az akció feltétlenül szükséges és egyben arányos is, valamint a megfelelő elővigyázatossági intézkedéseket is megtették. A művelet után pedig célzott likvidálások esetében is hatékony vizsgálatot kell folytatni az ügy körülményeit illetően.

Rendkívül nehéz azonban hitelt érdemlő módon bizonyítani, hogy egy személy oly mértékű fenyegetést jelent, amely azonnali akciót követelne meg mások életének védelme érdekében és egyben igazolja a célszemély megölését és ártatlan szemlélődők közel biztos, de mégis esetleges halálát, vagy súlyos sérülését.⁵⁵⁰ A járulékos veszteségek megítélése pedig még ilyenkor is gátat szabhat egy-egy művelet megindításának.

Képzeljünk el egy olyan hipotetikus esetet, amelyben egy drón általi rakétatámadással kívánnak megelőzni egy küszöbön álló öngyilkos merényletet, ahol a célszemély éppen bombákat erősít a mellényére, viszont a támadásban egy kislány is nagy valószínűséggel életét vesztené.⁵⁵¹

⁵⁴⁶ MASOOD, Salman – SHAH, Pir Zubair: C.I.A. Drones Kill Civilians in Pakistan. *The New York Times* 2011. március 17. <https://www.nytimes.com/2011/03/18/world/asia/18pakistan.html> (2021. 04. 18.)

⁵⁴⁷ Report on the Situation of Human Rights in Chile. OEA/Ser.L/V/II.66. Doc.17. 1985. szeptember 9. 29. és 80-91. bek.

⁵⁴⁸ LUBELL: *Extraterritorial*... 176. o.

⁵⁴⁹ CASEY-MASLEN: *Legality of Use*... 50. o.

⁵⁵⁰ MELZER: *Human Rights*... 33. o.

⁵⁵¹ A hipotetikus szituáció alapját „[a]z élet ára” című film ihlette ld. *Eye in the Sky*. Gevin Hood (rendezte). Entertainment One, 2015. A film több szempontból is megtevesztő, valamint jogilag pontatlan, a probléma illusztrálása azonban kétségtelenül alkalmas.

3. Az emberi jogok extraterritoriális védelme

3.1. Az emberi jogi egyezmények extraterritoriális alkalmazhatósága

Általánosan elfogadott tétel, hogy az államok kötelesek tiszteletben tartani és biztosítani mindazok emberi jogait, akik területükön tartózkodnak és joghatóságuk alá esnek.⁵⁵² Kérdésként merül fel azonban, hogy kötik-e az államokat emberi jogi kötelezettségeik, amikor saját területükön kívül hajtanak végre katonai, vagy más akciókat.⁵⁵³ Az extraterritorialitásnak napjainkra alapvetően három modellje alakult ki: a területi modell, a perszonalizált modell és a kauzális vagy funkcionális modell. A területi modell akkor alkalmazható, ha az állam egy saját területétől eltérő terület felett hatékony ellenőrzést (*effective control*) gyakorol, ilyen lehet példáulnak okáért egy megszállás.⁵⁵⁴ A perszonalizált modell értelmében ezzel szemben arról beszélünk, hogy az állam rendelkezik és ellenőrzést gyakorol (*authority and control*) egy adott személy felett, amelynek több formája is kialakult, mint például az állam ügynökei által fizikai őrizetbe vétel.⁵⁵⁵ A harmadik modell egy ok-okozati összefüggésre épít, amely az állam cselekménye, valamint egy bekövetkezett emberi jogi jogsértés között⁵⁵⁶ – mint például egy élet elvétele – áll fenn. Ezen felül beszélhetünk egy lényegesen egyszerűbb koncepcióról is, amely egészen egyszerűen azt mondja, hogy az állam negatív kötelezettségei minden esetben joghatóságot teremtenek az állam oldaláról, a fenti elméleteket ennek megfelelően pedig csak a pozitív kötelezettségek tekintetében kellene alkalmazni.⁵⁵⁷ A magam részéről ez utóbbi koncepció alkalmazását tartanám kívánatosnak, annak ellenére, hogy a lentebb bemutatott esetjog rávilágít arra, hogy az emberi jogokkal foglalkozó bírói- vagy kvázi bírói fórumok inkább a fenti három modell közül választanak amikor az emberi jogok extraterritoriális alkalmazásáról döntenek. Ezzel kapcsolatban az a legfőbb probléma, hogy ez némely esetben túlzottan korlátozó, némely esetben pedig túlságosan tág joghatósági koncepciót eredményez.

A legtöbb emberi joggal foglalkozó egyezmény hasonló terminusokat használ akkor, amikor saját joghatóságáról rendelkezik, sőt az egyezmény végrehajtását felügyelő bírói- vagy kvázi bírói fórumok is hasonló módon vélekednek egyezményük extraterritoriális alkalmazhatóságát illetően.⁵⁵⁸

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya az alábbiak szerint rendelkezik a joghatóságról:

„Az Egyezségokmányban részes, valamennyi állam kötelezi magát, hogy tiszteletben tartja és biztosítja a területén tartózkodó és joghatósága alá tartozó minden személy számára az Egyezségokmányban elismert jogokat, minden megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül.”⁵⁵⁹

⁵⁵² Ld. például MILANOVIC, Marko: From Compromise to Principle: Clarifying the Concept of State Jurisdiction in Human Rights Treaties. *Human Rights Law Review* 8. (2008) 415-416. o.

⁵⁵³ Az emberi jogi egyezmények joghatósági kérdései nem abból az okból fontosak, hogy az államoknak tiszteletben kell-e tartaniuk mások élethez való jogát – hiszen erre szokásjogi alapon, mi több egy *jus cogens* norma útján kötelezettek. A kérdés sokkal inkább az, hogy a sérelmet szenvedett személyek, vagy azok hozzátartozói mely emberi jogi egyezmény alapján és melyik bírói, vagy kvázi bírói fórumhoz fordulhatnak reparációs igényeikkel.

⁵⁵⁴ LUBELL: *Extraterritorial...* 211. o.

⁵⁵⁵ Uo. 212-216. o.

⁵⁵⁶ KONCSIK Marcell: Extraterritorial application of human rights conventions: is a cause-effect notion of jurisdiction finally recognized? *Arsboni* 8. (2020) 29. o.

⁵⁵⁷ MILANOVIC: *Extraterritorial Application...* 209-210. o.

⁵⁵⁸ HATHAWAY, Oona – NIELSEN, Elizabeth – NOWLAN, Aileen – PERDUE, William – PURVIS, Chelsea – SOLOW, Sara – SPIEGEL, Julia: Human Rights abroad: When do Human Rights Treaty Obligations Apply Extraterritorially? *Arizona State Law Journal* 43. (2011) 389-390. o.

⁵⁵⁹ PPJNE 2. cikk (1) bek.

A téma meglehetősen vaskos szakirodalmát⁵⁶⁰ áttekintve néhány megállapítást szükséges tenni. Egyfelől a *travaux préparatoires*⁵⁶¹ és a joghatósági klauzula megszövegezése alapján egyértelműnek tűnik, hogy itt egy konjunktív szabályról van szó, tehát az egyezmény azokra vonatkozik, akik bármely részes állam területén tartózkodnak és egyidejűleg joghatósága alatt is állnak.⁵⁶² Ezt az álláspontot képviseli az Egyesült Államok és Izrael is.⁵⁶³ Noam Lubell ezzel szemben megjegyzi, hogy a *travaux* helyesebb értelmezése az, hogy a részes államok csak azt akarták megakadályozni, hogy pozitív emberi jogi kötelezettségeik legyenek területükön kívül.⁵⁶⁴

Az extraterritorialitás kizárása ellen szól, hogy maga a PPJNE is tartalmaz olyan jogokat, amelyeknél fogalmilag kizárt a konjunktív értelmezés,⁵⁶⁵ sőt az Emberi Jogi Bizottság 31. sz. Értelmező Iránymutatásában a kérdéses „és” kötés „vagy”-ként való értelmezését fogadta el.⁵⁶⁶ Mindezt pedig tovább erősítette a 36. sz. Értelmező Iránymutatásában.⁵⁶⁷

Az EJB egyedi ügyben is kimondta ezt a tételt, példának okáért az 1981-es *Burgos* ügyben, miszerint a joghatóság nem arra a területre vonatkozik, ahol a vélelmezett jogsértés történt, hanem sokkal inkább azt a kapcsolatot hivatott kifejezni, amely az egyén és az állam között alakul ki az egyezménybe foglalt valamely jog megsértése esetén, függetlenül attól, hogy az hol történt.⁵⁶⁸ Ezzel a Bizottság felállította az extraterritoriális joghatóság perszonalizált modelljét.⁵⁶⁹

Napjainkban az EJB a perszonalizált modellnél lényegesen tovább ment, ugyanis a 36. sz. Értelmező Iránymutatásában kimondta, hogy abban az esetben is teljesítenie kell az élethez való jogból fakadó kötelezettségeit, ha valamilyen tevékenység teljesen vagy részben az állam területén vagy joghatósága alatt zajlik, valamint ez közvetlenül és előreláthatóan hatással van egy személy élethez való jogára.⁵⁷⁰ Ezzel a Bizottság voltaképpen egy funkcionális⁵⁷¹ vagy kauzális joghatósági

⁵⁶⁰ Ld. például: FRAU, Robert: Unmanned Military Systems and Extraterritorial Application of Human Rights Law. *Gorringe Journal of International Law* 1. (2013) 1-18. o. vagy VAN SCHAACK, Beth: The United States' Position on the Extraterritorial Application of Human Rights Obligations: Now is the Time for Change. *International Law Studies* 90. (2014) 20-65. o. vagy DA COSTA, Karen: *The Extraterritorial Application of Selected Human Rights Treaties*. Martinus Nijhoff Publishers, 2012. 15-92. o. vagy MCGOLDRICK, Dominic: Extraterritorial Application of the International Covenant on Civil and Political Rights. In COOMANS, Fons – KAMMINGA, Menno T. (szerk.): *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties*. Intersentia, 2004. 41-72. o. és MERON, Theodor: Extraterritoriality of Human Rights Treaties. *American Journal of International Law* 89. (1995) 78-82. o.

⁵⁶¹ VAN SCHAACK: The United States'... 25-31. o. Ld. még példának okáért DENNIS, Michael J.: Application of Human Rights Treaties Extraterritorially in Times of Armed Conflict and Military Occupation. *American Journal of International Law* 99. (2005) 123-124. o.

⁵⁶² OTTO: *Targeted killings*... 371. o. és VAN SCHAACK: The United States'... 25-28. o.

⁵⁶³ VAN SCHAACK: The United States'... 24-25. o. EVIATAR: Drones... 182-183. o. CASEY-MASLEN: Unmanned Weapons... 159. o. Ennek ellenére a szokásjogi alapú élethez való jog exterritoriálisan is köti az Egyesült Államokat, amelyet maga is elfogad. Ld. Uo. 166. o.

⁵⁶⁴ LUBELL: *Extraterritorial*... 201. o.

⁵⁶⁵ Ld. például PPJNE 12. cikk (4) bek. pont „Senkit nem lehet önkényesen megfosztani attól a jogától, hogy saját országába beléphessen.”

⁵⁶⁶ Human Rights Committee, General Comment No. 31. 2004. március 29. CCPR/C/21/Rev.1/Add.13. 10. bek.

⁵⁶⁷ CCPR/C/GC/36. 22. bek.

⁵⁶⁸ Sergio Euben Lopez Burgos v. Uruguay (Communication No. R.12/52, UN Doc. Supp. No. 40 (A/36/40)) 1981. július 29. 176. bek. MELZER: *Targeted killing*... 124. o.

⁵⁶⁹ MILANOVIC: Extraterritorial Application... 173-209. o.

⁵⁷⁰ CCPR/C/GC/36. 22. és 63. bek.

⁵⁷¹ MILANOVIC, Marko: Drowning Migrants, the Human Rights Committee, and Extraterritorial Human Rights Obligations. *EJIL:Talk!* 2021. március 16. <https://www.ejiltalk.org/drowning-migrants-the-human-rights-committee-and-extraterritorial-human-rights-obligations/> (2021. 04. 18.)

modellt alkalmazott.⁵⁷² Az EJB ezt a modellt alkalmazta a közelmúltban közzétett A.S. és mások kontra Málta és A.S. és mások kontra Olaszország ügyekben.⁵⁷³

Ennek fényében talán nem meglepő, hogy a Nemzetközi Bíróság is elfogadja a PPJNE extraterritoriális alkalmazási kötelezettségét abban az esetben, ha az állam joghatóságot gyakorol saját területén kívül.⁵⁷⁴

A joghatóság kérdését hasonló formában rendezti a két nagy regionális emberi jogi rendszer,⁵⁷⁵ így mind az Emberi Jogok Amerikai-, mind az Emberi Jogok Európai Egyezménye is. Előbbi a következőképpen rendelkezik:

„A jelen Egyezmény részes államai vállalják, hogy az Egyezményben elismert jogokat és szabadságokat tiszteletben tartják, és hogy a joghatóságuk alá tartozó minden személy számára biztosítják e jogok és szabadságok szabad és teljes gyakorlását fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy egyéb véleményre, nemzeti vagy társadalmi származásra, gazdasági helyzetre, születésre vagy egyéb társadalmi feltételre tekintet nélkül.”⁵⁷⁶

Láthatjuk, hogy a területre történő utalás ezúttal kimarad a joghatóság meghatározásából, továbbá az is kiemelendő, hogy a szöveg külön kezeli a jogok tiszteletben tartásának és biztosításának kérdését.

Sokáig az Emberi Jogok Amerikaközi Bíróságának gyakorlatában nem volt olyan ügy, amelyben a Bíróság érintette volna a területen kívüli joghatóság kérdését⁵⁷⁷ – leszámítva a Fairén-Garbi ügyet,⁵⁷⁸ amelyben az EJB nyitva hagyta a kérdést.⁵⁷⁹ A helyzet azonban 2018. február 7-én megváltozott, amikor a bíróság közzétett egy környezetvédelmi tárgyú tanácsadó véleményt, amely érintette a szélesen értelmezett teljes karibi térséget.⁵⁸⁰ Az EJB az extraterritoriális állami aktusok mellett azokat is az állam joghatósága alá vonta, amely annak területén kívül okoz hatásokat, amennyiben persze az állam hatalmat vagy hatékony ellenőrzést gyakorol az érintett személy felett.⁵⁸¹ Az EJB ezzel végső soron létrehozott egy új extraterritoriális joghatósági alapot, amely önmagában is megállja a helyét, illetve ok-okozati összefüggésre épül,⁵⁸² amelyet a strasbourgi testvér-testület több

⁵⁷² KONCSIK Extraterritorial... 29-30. o.

⁵⁷³ A.S. and Others v. Malta (Communication No. 3043/2017) CCPR/C/128/3043/2017. 2021. január 27. 6.7. bek. A.S. and Others v. Italy (Communication No. 3042/2017) CCPR/C/130/3042/2017. 2021. január 27. 7.8. bek.

⁵⁷⁴ Fal ügy 108-111. bek. Kongó kontra Uganda ügy 219-220. bek.

⁵⁷⁵ Az értekezés szempontjából elsősorban azokkal a regionális fórumokkal foglalkozom, amelyeknek lehet relevanciája célzott likvidálással kapcsolatos ügyek elbírálására, így a további regionális fórumok kívül esnek az értekezés tartalmi keretein.

⁵⁷⁶ EJA 1. cikk (1) bek.

⁵⁷⁷ Tekintettel arra, hogy a Bírósághoz az Emberi Jogok Amerikaközi Bizottságának „szűrőjén” keresztül kerülnek az ügyek. Ld. RAISZ Anikó: *Az Emberi Jogok Európai és Amerikaközi Bíróságának Egymásra Hatása*. Doktori értekezés. Miskolci Egyetem, 2009. 20. o.

⁵⁷⁸ Case of Fairén Garbi and Solís Corrales v Honduras (Series C No 6.) Judgment, 1989. március 15.

⁵⁷⁹ OTTO: *Targeted killings*... 378. o.

⁵⁸⁰ Opinión Consultiva Solicitada por la República de Colombia, Medio Ambiente y Derechos Humanos (Obligaciones estatales en relación con el medio ambiente en el marco de la protección y garantía de los derechos a la vida y a la integridad personal – interpretación y alcance de los artículos 4.1 y 5.1. en relación con los artículos 1.1 y 2 de la Convención Americana Sobre Derechos Humanos) OC-23/17 de 2017. november 15. (a továbbiakban: EJB Tanácsadó vélemény) Ld. még VEGA-BARBOSA, Giovanni – ABOAGYE, Lorraine: Human Rights and the Protection of the Environment: The Advisory Opinion of the Inter-American Court of Human Rights. *EJIL:Talk!* 2018. február 26. <https://www.ejiltalk.org/human-rights-and-the-protection-of-the-environment-the-advisory-opinion-of-the-inter-american-court-of-human-rights/> (2021. 04. 19.)

⁵⁸¹ EJB Tanácsadó vélemény 81. bek.

⁵⁸² BERKES Antal: A New Extraterritorial Jurisdictional Link Recognised by the IACtHR, *EJIL:Talk!* 2018. március 28. <https://www.ejiltalk.org/a-new-extraterritorial-jurisdictional-link-recognised-by-the-iacthr> (2021. 04. 19.)

ízben is elutasított.⁵⁸³ Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy ez a döntés megelőzte az EJB 36. sz. Értelmező Iránymutatását, még annak előzetes változatát tekintve is.

Az amerikai közti emberi jogi rendszerben az EJB mellett működik még az Emberi Jogok Amerikai Bizottsága is, így célszerű megvizsgálni e testület gyakorlatát is.⁵⁸⁴ A washingtoni kvázi bírói testület ítélkezési gyakorlata során már számos esetben találkozott az extraterritorialitás kérdésével. Itt elegendő csak az Egyesült Államokhoz köthető Coard⁵⁸⁵ vagy Salas ügyeket említeni.⁵⁸⁶ Ezeket összefoglalva elmondható, hogy a EJB a perszonalizált modellt alkalmazta vagy az Emberi Jogok Amerikai Egyezménye, vagy az USA esetében az Ember Jogainak és Kötelességeinek Amerikai Nyilatkozata⁵⁸⁷ az Amerikai Államok Szervezetének Chartája kapcsán.⁵⁸⁸

Az európai modell hasonló, ámbar eltérő szövegezésű megoldást alkalmaz, mint amerikai közti testvérpárja. Ennek megfelelően az Emberi Jogok Európai Egyezménye az alábbiak szerint rendelkezik:

„A Magas Szerződő Felek biztosítják a joghatóságuk alatt álló minden személy számára a jelen Egyezmény I. fejezetében meghatározott jogokat és szabadságokat.”⁵⁸⁹

Látható, hogy a joghatóságuk alatt álló személyek fordulat ugyan azonos, az európai rendszer azonban nem kezeli elkülönülten a tiszteletben tartja és a biztosítja kötelezettségeket, hiszen csak utóbbiról rendelkezik.

Az esetjogból egyértelműen kirajzolódik, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága egy alapvetően területi alapú megközelítést alkalmaz az extraterritorialitás joghatóság megállapítására, amelyet csak extrém esetekben tör meg a perszonalizált modell, de akkor is általában valamilyen fokú fizikai ellenőrzést kell gyakorolnia az államnak a jogsérelmet szenvedett fél fölött. A EJB-bel ellentétben az egykori Emberi Jogok Európai Bizottsága már 1985-ben a személyi alapú megközelítést alkalmazta a G kontra Egyesült Királyság és Írország ügyben,⁵⁹⁰ azonban az EJB a tíz évvel későbbi Loizidou ügyben⁵⁹¹ már alapvetően területi alapon közelített a joghatóság kérdésköréhez, amelyet a 2001-es Bankovic ügyben is tovább vitt.⁵⁹² Az egykori Jugoszláviát súlytó NATO bombatámadások kapcsán a strasbourgi testület elutasította az ok-okozati összefüggésen alapuló joghatóság megállapítását, és az egyezményben meghatározott jogok „testre-szabását”, ami a pozitív és negatív kötelezettségek közötti különbségtételt érintette, tekintettel arra, hogy a bombázás nem hozott létre effektív ellenőrzést a terület felett.⁵⁹³

⁵⁸³ Ld. pl. Case of Bankovic and Others v. Belgium and 16 other Contracting States (Application no. 52207/99) Admissibility Decision, 2001. december 12. (a továbbiakban: Bankovic ügy) 75. bek.

⁵⁸⁴ DAKA Marija – KIS KELEMEN Bence: Extraterritorialitás az emberi jogi bíróságok gyakorlatában. *Jura*, 2017/1. sz. 214-215. o. A tanulmányban hibás fordítás szerepel, az Emberi Jogok Amerikai Bizottsága alatt az Emberi Jogok Amerikai Bizottsága értendő.

⁵⁸⁵ Coard and Others v. United States (Case no. 10.951 Report No. 109/99) 1999. szeptember 29.

⁵⁸⁶ Salas and Others v. United States (Case no. 10.573 Report No. 31/93) 1993. október 14.

⁵⁸⁷ Az Ember Jogainak és Kötelességeinek az Amerikai Államok Bogotában tartott 1948. május 2. napján tartott 9. konferencián elfogadott Amerikai Nyilatkozata

⁵⁸⁸ Az Amerikai Államok Szervezetének az Amerika Államok Bogotában tartott 1948. április 30. napján tartott 9. konferencián elfogadott Chartája. OTTO: *Targeted killings...* 379-380. o.

⁵⁸⁹ EJE 1. cikk

⁵⁹⁰ Case of G v. the United Kingdom and Ireland (Application no. 9837/8), Decision, 1985. március 7.

⁵⁹¹ Case of Loizidou v. Turkey (Application no. 15318/89) Judgment on Preliminary Objections, 1995. március 23. 62-63. bek.

⁵⁹² Bankovic ügy 70-71. bek.

⁵⁹³ MELZER: *Targeted killing...* 130. o. OTTO: *Targeted killings...* 385-389. o.

Bár az EJEB az ezt követő években az Issa⁵⁹⁴, Öcalan⁵⁹⁵, Pad,⁵⁹⁶ Al-Skeini⁵⁹⁷ és Jaloud⁵⁹⁸ ügyekben e területi szigort lényegesen enyhítette, azonban a strasbourgi bírák nem kívánták felülírni a Bankovic ítélet alapvető megállapításait. A személyi alapú joghatóságot kizárólag másodlagosan, valamilyen más – főként területi alapú – megközelítést pótolva alkalmaztak, fizikai őrizet esetén.⁵⁹⁹ A Bankovic ügy hatása a mai napig érződik, ugyanis az EJEB a Grúzia kontra Oroszország (II) ügyben mondhatni visszalépett az Al-Skeini ítélettől, a Bankovic ügy irányába.⁶⁰⁰ Az EJEB az ügyben különbséget tett az aktív ellenségeskedés és az azt követő megszállás alatt lezajlott események között,⁶⁰¹ előbbi esetében pedig nem állapította meg Oroszország joghatóságát dél Oszétiában és a nem vitatott grúz területeken, csak és kizárólag a fizikai őrizetben lévő személyek tekintetében.⁶⁰² Ezen felül pedig megállapította a hatékony vizsgálatok lefolytatásának kötelezettségét minden körülmények között.⁶⁰³

3.2. Extraterritorialitás és célzott likvidálás

Az értekezés keretében használt célzott likvidálás fogalomnak, mint állami *policy*-nak fogalmi eleme a határon átnyúló elem, így megkerülhetetlen, hogy az emberi jogok extraterritoriális alkalmazási kötelezettségét ilyen kontextusban is elemezzem.

Mivel valamennyi a III. fejezetben bemutatott célzott likvidálási politikát folytató állam részese a PPJNE-nek,⁶⁰⁴ ezért először azt kell megvizsgálni, hogy az EJB által kimunkált ok-okozati összefüggés alkalmazásával egy célzott likvidálás keletkeztet-e joghatóságot az állam oldaláról.

Álláspontom szerint egyetlen egy állam sem érvelhet úgy, hogy amikor egy célzott likvidálás során elveszi egy kiválasztott személy életét, hogy azzal nem gyakorol közvetlen és előrelátható hatást a célszemély életére. Így tehát az EJB előtt valamennyi célzott likvidálást végrehajtó államot úgy tekinthetnénk, mint amely extraterritoriális joghatóságot gyakorol a kérdéses művelet során. Sajnálatos módon azonban az EJB eljárása előtt eljárási akadályok állnak.⁶⁰⁵

Az Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága hasonlóan alkalmazta már az ok-okozati összefüggés modelljét, így amennyiben ezt használná egy célzott likvidálás esetén, akkor minden kétséget kizáróan az EJB-hez hasonlóan megállapíthatná a műveletet végrehajtó állam joghatóságát.

⁵⁹⁴ Case of Issa and Others v. Turkey (Application no. 31821/96) Judgment, 2004. november 16. 68-82. bek.

⁵⁹⁵ Case of Öcalan v. Turkey (Application no. 46221/99) (Chamber) Judgment, of 2003. március 12. 93. bek. és Case of Öcalan v. Turkey Application No. 46221/99, (Grand Chamber) Judgment, 2005. május 12. 91. bek.

⁵⁹⁶ Case of Pad and Others v Turkey (Application no. 60167/00) Admissibility Decision, 2007. június 28. 52-55. bek.

⁵⁹⁷ Case of Al-Skeini and Others. v. United Kingdom (Application no. 55721/07) Judgment, 2011. július 7. 130-150. bek.

⁵⁹⁸ Case of Jaloud v. The Netherlands (Application no. 47708/08) Judgment, 2014. november 20. 139-155. bek.

⁵⁹⁹ MILANOVIC, Marko: Al-Skeini and Al-Jedda in Strasbourg. *European Journal of International Law* 23. (2012) 139. o. SARI Aurel: Jaloud v Netherlands: New Directions in Extra-Territorial Military Operations. *EJIL:Talk!* 2014. november 24. <https://www.ejiltalk.org/jaloud-v-netherlands-new-directions-in-extra-territorial-military-operations/> (2021. 04. 19.) és MILANOVIC, Marko: The Bottom Line of Jaloud, *EJIL:Talk!* 2014. november 26. <https://www.ejiltalk.org/the-bottom-line-of-jaloud/> (2021. 04. 19.)

⁶⁰⁰ MILANOVIC, Marko: Georgia v. Russia No. 2: The European Court's Resurrection of Bankovic in the Contexts of Chaos. *EJIL:Talk!* 2021. január 25. <https://www.ejiltalk.org/georgia-v-russia-no-2-the-european-courts-resurrection-of-bankovic-in-the-contexts-of-chaos/> (2021. 04. 19.)

⁶⁰¹ Case of Georgia v. Russia (II) (Application no. 38263/08) Judgment, 2021. január 21. (a továbbiakban: Grúzia kontra Oroszország (II)) 83. bek.

⁶⁰² Grúzia kontra Oroszország (II) 113-144. bek. A fizikai őrizet tekintetében ld. Uo. 239. és 269. bek.

⁶⁰³ Uo. 331-332. bek. A vizsgálat lefolytatási kötelezettség itt legalább részben a humanitárius nemzetközi jogból fakadhat, hiszen az EJEB azt vélelmezett háborús bűncselekmények elkövetéséhez kötötte.

⁶⁰⁴ International Covenant on Civil and Political Rights. UN Treaty Collection. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsq_no=IV-4&chapter=4&clang=en (2021. 04. 19.)

⁶⁰⁵ Ld. VII. fejezet 2.3. pont

Emellett, ha valamilyen oknál fogva a testület visszatérne a perszonalizált modellhez, véleményem szerint az sem változtatna érdemben a döntés kimenetelén. Az EJABi ugyanis a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek által végrehajtott célzott likvidálásokhoz rendkívül hasonló tényállásban már állást foglalt. Az 1999-es *Alejandre* és mások kontra Kuba ügyben egy kubai katonai MIG-29-es két kisebb polgári repülőgép nemzetközi légtérben való lelövéséről szólt, amely kapcsán az EJABi megállapította Kuba joghatóságát, tekintettel arra, hogy az állam rendelkezett, illetve ellenőrzést gyakorolt az incidens négy áldozata fölött, és haláluk a kubai hatóságok aktusa folytán következett be.⁶⁰⁶ Mindez tehát azt jelenti, hogy az amerikai közti rendszerben egyértelműen megállapítható a célzott likvidálást foganatosító állam joghatósága egy-egy akció esetében, és így potenciálisan az államok felelőssége is. Az Egyesült Államokkal – mint az amerikai közti rendszerben érintette egyetlen állam – szembeni igény érvényesítésnek sajnos azonban részben eljárásjogi akadályai vannak.⁶⁰⁷

Ami az Emberi Jogok Európai Bíróságát illeti, tekintettel arra, hogy az eddig az extraterritorialitás területi modelljéből indult ki, amelyet a perszonalizált modell minden esetben valamilyen fajta fizikai őrizettel kapcsolt össze, amelyek „elszigetelt cselekmények voltak amelyek egy közelségi elemet is magukban hordoztak”,⁶⁰⁸ ennek megfelelően nem értek egyet Marko Milanovic-csal, aki szerint a Grúzia kontra Oroszország döntés akár úgy is értelmezhető, hogy egy drón-támadás joghatóságot teremt a célszemély tekintetében.⁶⁰⁹ Bár a célzott likvidálások valóban lehetnek elszigetelt események, azonban ez alapvetően ellentétben áll az értekezés elején tett megállapításokkal, miszerint azokra általában egy szervezett állami politikai keretében kerül sor. Ezen felül egy alapvetően megszorító értelmezéseiről nevezetes testület, mint az EJEB, amely bevallotta valamilyen letartóztatás vagy őrizet során gyakorolt fizikai erő vagy ellenőrzés során alapított meg eddig joghatóságot⁶¹⁰ egy távolról, adott esetben egy felfegyverzett drónról végrehajtott támadást minden bizonnyal másképp ítélné meg.

Ennek ellenére – legalábbis fegyveres konfliktus során – az élethez való jog potenciális megsértéséből fakadó vizsgálati kötelezettség tekintetében akár ilyen esetben is megállapítható lehet a joghatóság.⁶¹¹ Az EJEB ezt a megállapítást a Hanan ügyben tovább erősítette.⁶¹² A bíróságnak azonban a következő években lehetősége lesz konkrét célzott likvidálások kapcsán is véleményt nyilvánítani, amely lehetőséget adhat a fenti megfontolások radikális átalakítására is.⁶¹³

3.3. Részkövetkeztetések

A célzott likvidálások gyakorlatát vizsgálva alapvetően arra a következtetésre juthatunk, hogy a legtöbb emberi joggal foglalkozó bírói- vagy kvázi bírói fórumhoz sikerrel lehetne fordulni, esetleg

⁶⁰⁶ *Alejandre and Others v. Cuba* (Case No. 11.589 Report No. 86/99) 1999. szeptember 29. (a továbbiakban: *Alejandre* ügy) 23. bek. MELZER: *Targeted killing...* 127-128. o.

⁶⁰⁷ Ld. VII. fejezet 2.3. pont

⁶⁰⁸ Grúzia kontra Oroszország (II) 131-132. bek.

⁶⁰⁹ MILANOVIC: Georgia...

⁶¹⁰ Grúzia kontra Oroszország (II) 131. bek.

⁶¹¹ Grúzia kontra Oroszország (II) 331-332. bek.

⁶¹² *Case of Hanan v. Germany* (Application no. 4871/16) Judgment, 2021. február 16. 137-145. o. Ebben az ügyben az EJEB szintén legalábbis részben a humanitárius nemzetközi jogból vezette le a joghatóságot.

⁶¹³ Ukrajna nyújtott be egy államközi keresetet Oroszországgal szemben egy állítólagos orosz állami gyakorlattal kapcsolatban, amely fegyveres konfliktuson kívül Oroszország ellenfelei ellen alkalmazott célzott „asszaszinációkra” vonatkozik. Ld. New inter-State application brought by Ukraine against Russia. ECHR 069 (2021) 2021. február 23. <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22itemid%22:%5B%22003-6946898-9342602%22%7D> (2021. 04. 19.) MILANOVIC, Marko: Extraterritorial Investigations in Hanan v. Germany; Extraterritorial Assassinations in New Interstate Claim Filed by Ukraine against Russia. *EJIL:Talk!* 2021. február 26. <https://www.ejiltalk.org/extraterritorial-investigations-in-hanan-v-germany-extraterritorial-assassinations-in-new-interstate-claim-filed-by-ukraine-against-russia/> (2021. 04. 19.) Ezen felül az Egyesült Államok jemeni célzott likvidálási programjának ügy is az EJEB elé kerülhet Németországból. Ld. VII. fejezet 3.2.2.1. pont

reparációs igénnyel élni – az eljárásjogi aggályokat leszámítva⁶¹⁴ – azok ugyanis akár az ok-okozati összefüggés, akár a célszemély feletti rendelkezés vagy ellenőrzés alapján képesek lennének megállapítani joghatóságukat. Az EJEB tűnik az egyetlen kivételnek ez alól, amely esetében úgy tűnik, hogy ameddig a bíróság nem változtat jelenlegi alapvetően területi vagy fizikai őrizethez kötött személyi alapú joghatóság felfogásán, addig valamilyen fokú területi kontroll hiányában nem valószínű, hogy a terület megállapítaná a célzott likvidálást kivitelező állam joghatóságát legalábbis ami az élethez való jogból fakadó lényeges kötelezettségeket illeti.⁶¹⁵ A joghatóság megállapítására ebben az esetben kizárólag a vizsgálati kötelezettség tekintetében lenne lehetőség, azonban egyelőre ez is egy fegyveres konfliktus létezéséhez kötötnék tűnik.

4. Következtetések

Egyfelől leszögezendő, hogy fegyveres összeütközések hiányában az emberi jogok nemzetközi rendszerének szabályai alapján, esetről esetre ítélandók meg az államok célzott likvidálási akciói. Álláspontom szerint az emberi jogi legalitás azonban logikusan nem kötődhet az erőszak *jus ad bellum* keretrendszerben történő jogszerű alkalmazásához, ez ugyanis a fentiekben jelzett alapvető problémákat okozna a humanitárius nemzetközi jog és az emberi jogok egymáshoz viszonyított alkalmazhatósága szempontjából, illetve a koncepció számos egyéb anomáliát keletkeztet.

A célzott likvidálások vizsgálata szempontjából a legjelentősebb jog az élethez való jog. E jog annak tartalmi oldaláról vizsgálva megállapítható, hogy az alapvetően az emberek életének önkényes megfosztásától véd, amely egyben azt is jelenti, hogy a nem önkényes ölések nem lesznek jogellenesek az emberi jogok nemzetközi rendszere vonatkozásában. A célzott likvidálásoknak tehát egy olyan legitim célból kell történnie, amely alapot adhat az élet nem önkényes elvételére. A legitim okok közül a mások életének védelme emelendő ki.

A szándékos halálos erőszak alkalmazásnak számos feltételnek kell megfelelnie, így különösen *ultima ratio* jelleget kell öltönnie, feltétlenül szükségesnek kell lenniük egy az élet ellen irányuló küszöbön álló fenyegetéssel szemben, másfelől az okozott hátránynak arányban kell állnia az életre irányuló fenyegetéssel. Az államokat ezen felül egyfajta elővigyázatossági kötelezettség is terheli az akciók megtervezése kapcsán, amely kiegészül a műveletet követő hatékony vizsgálat lefolytatásának kötelezettségével.

Mindebből az a következtetés vonható le, hogy az emberi jogok nemzetközi rendszere vonatkozásában az állami programként, előre meghatározott személyek egyedi vizsgálatot nélkülöző célzott likvidálása minden esetben jogellenes lesz, ellenben egy konkrét fenyegetésre adott válaszként e műveletek továbbra is alkalmazhatóak. Ami a járulékos veszteség kérdését illeti, álláspontom szerint az államot terhelő bizonyítási kötelezettség – miszerint a járulékos veszteségként elhunyt békés szemlélődőnek nagy esélye volt a túlélésre – a gyakorlatban nagyon nehezen teljesíthető.

A célzott likvidálások az értekezés keretei közötti *per definitionem* extraterritoriális természetéből következően azt is meg szükséges állapítani, hogy milyen esetben terhelik saját területén kívül az államot emberi jogi kötelezettségei. Álláspontom szerint az államokat a nemzetközi szokásjogból és az emberi jogi szerződésekből egyaránt következő negatív jellegű, tehát tartózkodást előíró kötelezettségei minden esetben kötik, így a joghatóság megállapításának csak az emberi jogi bírói- vagy kvázi bírói fórumok előtti reparációs igények szempontjából van lehetősége.

⁶¹⁴ Ld. VII. fejezet 2.3. pont

⁶¹⁵ A fizikai őrizet kategóriának e körben azért nincs jelentősége, mert a célzott likvidálás *per definitionem* kizárja ezt az esetet. Ld. II. rész.

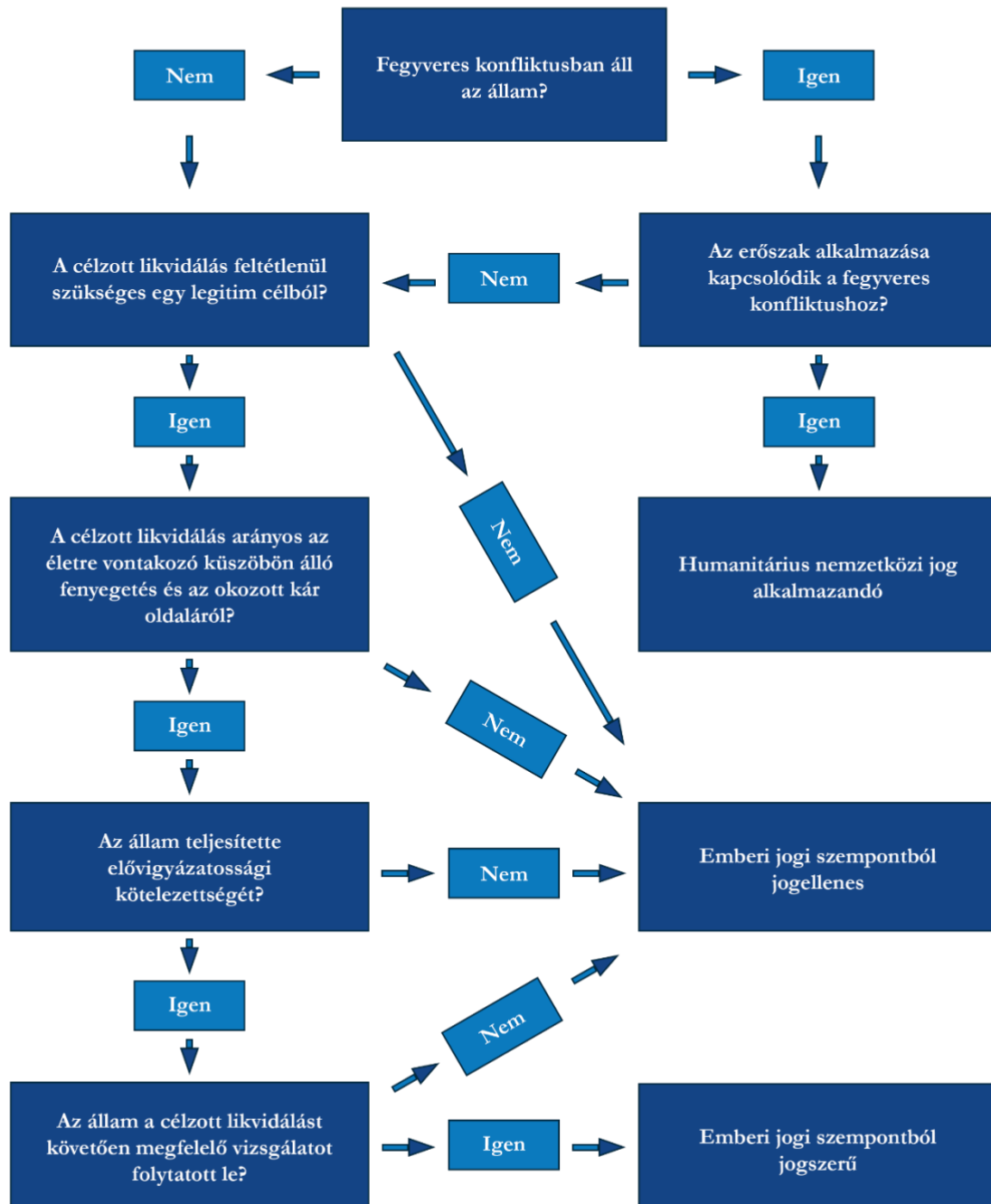
E tekintetben az Emberi Jogi Bizottság, az Emberi Jogok Amerikaközi Bizottsága és Bírósága olyan fórumok, amelyek előtt kétségtelenül minden további nélkül megállapítható a célzott likvidálást végrehajtó állam joghatósága, míg az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt akkor, ha az fegyveres konfliktus keretében történik – az élethez való jog eljárási oldala, a hatékony vizsgálati kötelezettség tekintetében – vagy ha az EJEB változtat a jelenlegi szigorúan értelmezett joghatósági felfogásán.

Az EJEB álláspontjának módosítására minden oka megvan, hiszen a célzott likvidálások leggyakrabban alkalmazott változata, a felfegyverzett pilóta nélkül repülőgépek alkalmazásának sajátosságai is ezt sugallják. Példának okáért egy Reaper esetében nehezen lehet érvelni amellett, hogy az állam nem gyakorol valamilyen fokú ellenőrzést a célszemély felett, hiszen e szerkezetek akár egy napon keresztül is követhetik „áldozatukat”, akinek kvázi fizikailag sincs lehetősége elrejtőzni vagy elmenekülni a semmiből érkező támadás elől. Amikor a gépet irányító pilóta bármikor elveheti a célszemély életét, logikusan nem érvelhetünk a joghatóság hiányával,⁶¹⁶ függetlenül attól, hogy az adott területen hatékony ellenőrzést gyakorolt-e a vonatkozó állam, fegyveres konfliktus volt-e folyamatban, vagy bármilyen fizikai ellenőrzést valósított-e meg az állam. Bár álláspontom szerint az ölési képesség minden esetben joghatóságot teremt, különbséget kell és lehet tenni az individuálisan kivitelezett akciók, és egy hagyományos keretek között végrehajtott bombázás között, utóbbi esetében ugyanis a kontroll nyilvánvalóan alacsonyabb fokú lesz, mint egy drón-támadás során.

Ennek alapján a célzott likvidálások emberi jogi legalitásának tesztjét az alábbi ábra szemlélteti:

⁶¹⁶ Ezt az álláspontot képviselte az Al-Saadoon ügyben Leggett bírói is Anglia és Wales *High Court*-jának bírja. „[...] I find it impossible to say that shooting someone dead does not involve the exercise of physical power and control over that person. Using force to kill is indeed the ultimate exercise of physical control over another human being. Nor as it seems to me can a principled system of human rights law draw a distinction between killing an individual after arresting him and simply shooting him without arresting him first, such that in the first case there is an obligation to respect the person's right to life yet in the second case there is not.” *Al-Saadoon and Others v. Secretary of State for Defence* [2015] EWHC 715 (Admin) 2015. március 17. 95. bek.

Emberi jogi Teszt

*A célzott likvidálás emberi jogi legalitási tesztje
3. sz. ábra (saját szerkesztés)*

VI. A célzott likvidálás és a *jus in bello*⁶¹⁷

1. Bevezető gondolatok

Az V. fejezet bemutatta, hogy normál körülmények között a *jus ad bellum* rezsimje mellett milyen jogi normák határozzák meg egy célzott likvidálás legalitását, ezáltal már nem az államközi erőszaktilalom, hanem az élet önkényes elvétele szempontjából. Vannak azonban olyan különleges helyzetek, amikor az emberi jogok nemzetközi rendszerét más, speciális normák váltják fel, illetve egészítik ki, ezek a különleges helyzetek pedig a fegyveres összeütközések, amelynek során a humanitárius nemzetközi jog alkalmazandó, legalábbis akkor, amikor egy művelet kapcsolódik egy fegyveres konfliktushoz.⁶¹⁸

Néhány egyértelműsítő megállapítás azonban továbbra is szükséges a hadviselés joga, valamint az erőszak alkalmazását kivételesen lehetővé tevő jogalapok szempontjából is. A *jus in bello* és a *jus ad bellum* rendszere egymástól alapvetően függetlenek.⁶¹⁹ A *jus ad bellum* normák folyamatosan, a fegyveres konfliktusok alatt is érvényesülnek, így azok megsértése akár az összeütközések során is nemzetközi jogsértéshez vezethet, ezeket viszont nem értékelhetjük egyben a hadviselés jogának megsértéseként is.⁶²⁰ Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy mindkét normarendszer önálló vizsgálata szükséges, hogy egy célzott likvidálási akció legalitásáról teljes képet kapjunk,⁶²¹ így tehát elképzelhető egy olyan akció, amely ugyan a *jus ad bellum* szempontjából például az önvédelem természetes joga vagy éppen a területi állam hozzájárulása okán jogszerűnek tekinthető, azonban a humanitárius nemzetközi jog megsértése miatt az végső soron mégis jogellenes lesz. Természetesen ennek a fordítottja is elképzelhető, azaz, hogy egy, a *jus in bello* szabályainak mindenben megfelelő célzott likvidálás *jus ad bellum* jogalap hiányában jogszerűtlenné teszi a teljes akciót. Mindkét terület szabályainak egyidejű tiszteletben tartása szükséges tehát ahhoz, hogy egy célzott likvidálási műveletet teljes mértékben jogszerűnek ítélhessünk.

Ennek fényében e fejezet szerepe, hogy a téma monografikus igényű feldolgoásaival összhangban⁶²² a humanitárius nemzetközi jog lencsén keresztül elemezze a célzott likvidálásokat.

A fejezet először bemutatja, hogy mikor és milyen körülmények között alkalmazható a humanitárius nemzetközi jog, valamint, hogy a célzott likvidálási akciók általában milyen jellegű fegyveres összeütközések keretében zajlanak (2. rész). Ezt követően a fejezet bemutatja a humanitárius nemzetközi jog alapvető elveit és szabályait, amelyeknek jelentősége van egy célzott likvidálási akció jogszerű lebonyolítása során (3. rész). Végül, de nem utolsó sorban a fejezet megvizsgálja, hogy mely személyi körök válhatnak célzott likvidálsok célpontjává, illetve, hogy milyen feltételekkel lehetnek jogszerűek a *signature strike*-ok (4. rész).

⁶¹⁷ E fejezet részben épít az alábbi már megjelent írásokra: KIS KELEMEN Bence: Drónok háborúja (2.) A dróntámadások jogszerűségének vizsgálata a humanitárius nemzetközi jog és az emberi jogok tükrében. *Honvédségi Szemle*, 2018/2. sz. 16-29. o. KIS KELEMEN Bence: Az élő pajzs és a humanitárius nemzetközi jog, avagy átütheti-e a katonai szükségesség a humanitás elvének pajzsát? In BÉLI Gábor – KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Herceghez Géza szülőletésének 90. évfordulója alkalmából*. Publikon Kiadó, 2018. 147-164. o. KIS KELEMEN Bence: Human Shielding, Subjective Intent and Harm to the Enemy. *Conflict & Security Law*. 25. (2020) 537-564. o.

⁶¹⁸ Ld. V. fejezet 1. pont

⁶¹⁹ SATHN, Carsten: 'Jus ad bellum', 'jus in bello' ... 'jus post bellum'? – Rethinking the Conception of the Law of Armed Force. *The European Journal of International Law*. 17. (2006) 924-925. o.

⁶²⁰ GREENWOOD, Christopher: The relationship between ius ad bellum and ius in bello. *Review of International Studies*, 9. (1983) 223. o.

⁶²¹ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: The International Law... 809. o.

⁶²² MELZER: *Targeted killing*... 241-419. o. ALKATOUT: *The Legality*... OTTO: *Targeted killings*... 203-349. o. HÖFER: *Gezielte*... 135-259. KAPAUN: *Völkerrechtliche*... 143-266. o.

2. A fegyveres konfliktusok minősítése

2.1. A fegyveres konfliktusok minősítésére alkalmazandó szabályok

Ahhoz, hogy megállapítsuk, hogy mely jogi normák és hogyan alkalmazandók fegyveres konfliktusok idején, elengedhetetlen, hogy képet alkossunk a fegyveres összeütközések fogalmáról. A fegyveres konfliktusok legáltalánosabb fogalmát az ICTY esetjogából szűrhetjük le. A Tadić ügyben a törvényszék ugyanis kimondta, hogy

„fegyveres konfliktus áll fenn bármikor, amikor államok közötti fegyveres erőszakalkalmazásra, vagy olyan elhúzódo fegyveres erőszakra kerül sor, amely kormányzati hatóságok és szervezett fegyveres csoportok vagy pedig ez utóbbi csoportok között zajlik.”⁶²³

Ebből a meghatározásból alapvetően következik a fegyveres konfliktusok két nagy csoportja közötti különbségtétel, mégpedig a nemzetközi és a nem nemzetközi fegyveres összeütközések elhatárolása.

A nemzetközi fegyveres összeütközéseket az 1949-es genfi egyezmények közös második cikke határozza meg, mégpedig úgy, hogy azok államok közötti fegyveres konfliktusok, függetlenül attól, hogy a hadiállapot fennállását elismerik-e a hadviselő államok. A nemzetközi fegyveres összeütközések joganyaga a megszállt területekre is alkalmazandó.⁶²⁴ Ezt a genfi egyezményeket kiegészítő 1977-es első jegyzőkönyv kiegészíti a népek önrendelkezési jogának keretében a gyarmati uralom, az idegen megszállás és a fajüldöző rezsimek elleni harcra is.⁶²⁵

A nem nemzetközi fegyveres konfliktusok meghatározása azonban nem mutatkozik ennyire egyértelmű feladatnak, ugyanis kezdetben az államok nem kívánták korlátok közé szorítani mozgásterüket alapvetően belső fegyveres összeütközések során. Ahogy arra a IV. fejezetben is utaltam, az ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bekezdésében rögzített erőszak tilalma sem vonatkozik a határt át nem lépő erőszakalkalmazásokra, valamint az azt megelőző humanitárius nemzetközi jogi tárgyú nemzetközi szerződések sem tartalmaztak rendelkezéseket az ilyen konfliktusokra. Mindez az 1949-es genfi egyezmények közös harmadik cikkének elfogadásával megváltozott, amely gyakorlatilag egy emberi jogi minikonvenció elfogadását jelentette a nem nemzetközi fegyveres összeütközések tekintetében.⁶²⁶ E definíció nélküli állapoton igyekezett változtatni a genfi egyezményeket kiegészítő 1977-es második jegyzőkönyv, ami pedig az eredeti egyezmények közös 3. cikke szerinti szabályokat érintetlenül hagyva azokra az összeütközésekre vonatkozik, amelyekre egyfelől az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv nem alkalmazandó, és amelyek

„az egyik Magas Szerződő Fél területén annak fegyveres erői és olyan kormányellenes fegyveres erők, illetve más szervezett fegyveres csoportok között tör ki, amelyek felelős parancsnokság alatt állnak és ellenőrzést gyakorolnak az ország területének egy része felett, ami lehetővé teszi számukra, hogy folyamatos és összehangolt harci tevékenységet hajthassanak végre, és jelen Jegyzőkönyvet alkalmazzassák.”⁶²⁷

⁶²³ „On the basis of the foregoing, we find that an armed conflict exists whenever there is a resort to armed force between States or protracted armed violence between governmental authorities and organized armed groups or between such groups within a State.” Tadić ügy 70. bek.

⁶²⁴ Az 1949. augusztus 12-én Genfben kötött Egyezmények közös 2. cikke

⁶²⁵ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk (4) bek.

⁶²⁶ Az 1949. augusztus 12-én Genfben kötött Egyezmények közös 3. cikke. BRUHÁCS: *Nemzetközi jog II...* 197. o. A szerző „minimális humanitárius követelmények”-ként aposztrofálja a cikket.

⁶²⁷ Az 1949. augusztus 12-én Genfben kötött Egyezményeket kiegészítő és a nem nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló, Genfben 1977. június 8-án kelt Jegyzőkönyv (a továbbiakban: II. Kiegészítő Jegyzőkönyv) 1. cikk (1) bek.

A II. Kiegészítő Jegyzőkönyv azt is rögzítette, hogy ezekbe a nem nemzetközi jellegű konfliktusokba nem tartoznak bele a belső zavargások, zendülések, illetve a szórványos vagy bármilyen hasonló természetű erőszakos cselekmények.⁶²⁸

Elsőként arra a kérdésre kell választ találni, hogy van-e különbség az 1949-es genfi egyezmények, valamint a II. Kiegészítő Jegyzőkönyv nem nemzetközi fegyveres konfliktus felfogásában. A tengeri haderők sebesültjei, betegei és hajótöröttei helyzetének javításáról szóló második genfi egyezmény⁶²⁹ 2017-ben készült kommentárja példának okáért rögzíti, hogy a II. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk (2) bekezdése szerinti korlátozások a belső zavargások tekintetében a közös harmadik cikk szerinti konfliktusban is irányadóak.⁶³⁰ A kommentár a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokra irányadó szabályokat akkor rendeli alkalmazni, amikor szervezett felek állnak szemben egymással és az ellenségeskedés elér egy meghatározott intenzitási küszöböt.⁶³¹ Ez rímel a Tadić ügy fent idézett meghatározására, amely elhúzódó fegyveres erőszakról beszél kormányzati hatóságok és szervezett fegyveres csoportok vagy csak ilyenek között.⁶³² Ebből adódik a következtetés, hogy a közös harmadik cikk szerinti nem nemzetközi fegyveres konfliktus lényegesen tágabb a II. Kiegészítő Jegyzőkönyv tárgyi hatályánál, az ugyanis nem követeli meg egyfelől a kormányzati erők jelenlétét a konfliktusban, illetve a terület feletti ellenőrzés sem szükséges a nem állami szervezett fegyveres csoportok oldaláról.⁶³³

A nem nemzetközi fegyveres összeütközések létrejöttéhez tehát két feltételnek kell fennállnia: a nem állami szereplő oldaláról szervezett csoportról kell beszélnünk, illetve az erőszaknak meghatározott intenzitással kell zajlania. A szervezettségi kritérium pontos tartalmát az ICTY esetjogából ismerhetjük meg, amely voltaképpen öt jellemzőre bontotta le ezt a feltételt. Elsőként szükséges, hogy fennálljon egy utasítási rend (*chain of command*), másodikként a csoportnak képesnek kell lennie stratégiát alkotni vagy nagyobb jellegű katonai akciókat végrehajtani, harmadikként logisztikai képességekkel kell rendelkeznie, amely pl. az új tagok felvételében és kiképzésében is megnyilvánulhat. Negyedikként szükséges, hogy legyen egy bizonyos fokú fegyelem a szervezetben, amely a nem nemzetközi fegyveres összeütközések szabályainak betartását és betartatását teszi lehetővé, végül, de nem utolsónak a csoportnak összehangoltan kell kommunikálnia (*speak with one voice*).⁶³⁴ Ezeknek a megállapításában segíthet, ha a fegyveres csoport rendelkezik egy utasítási struktúrával, egy főhadiszállással és képes katonai akciókat végrehajtani.⁶³⁵

Az intenzitási küszöb megítélése ezzel szemben jóval egyszerűbb, itt az az általánosan elfogadott álláspont, hogy akkor beszélhetünk kellő intenzitásról, amikor fegyveres, katonai fellépés szükséges a szervezett csoporttal szemben,⁶³⁶ nem elegendő tehát a rendfenntartó erők igénybevétele. Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik az elhúzódó (*protracted*) fegyveres erőszak megítélése. Bár a szakirodalom jelentős része szerint a fegyveres erőszak elhúzódó jellege nem önálló követelmény,

⁶²⁸ II. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk (2) bek.

⁶²⁹ A tengeri haderők sebesültjei, betegei és hajótöröttei helyzetének javítására vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény

⁶³⁰ Commentary on the Second Geneva Convention: Convention (II) for the Amelioration of the Condition of the Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea, 2nd edition. ICRC, 2017. 408. bek.

⁶³¹ Uo. 409. bek.

⁶³² Tadić ügy 70. bek.

⁶³³ BRUHÁCS: *Nemzetközi jog II...* 197. o. WEIZMANN, Natalie: Armed Drones and the Law of Armed Conflict. In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. 95. o.

⁶³⁴ DINSTEIN, Yoram: *Non-International Armed Conflicts in International Law*. CUP, 2014. 43-44. o. Prosecutor v. Ljube Bošković & Johan Tarčulovski, Trial Chamber, Judgment 10 July 2008. (a továbbiakban: Bošković ügy) 199-203. bek.

⁶³⁵ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 806. o.

⁶³⁶ WEIZMANN: *Armed Drones...* 94. o.

hanem az intenzitási küszöb részeként értelmezhető,⁶³⁷ Yoram Dinstein amellel érvel, hogy egy nem nemzetközi fegyveres összeütközés nem tarthat csak néhány óráig vagy napig, az összeütközés elhúzódó jellegét külön kell értékelni.⁶³⁸ Miloš Hrnjaz és Janja Simentić Popović azonban egy nemrégiben megjelent elemzésben a nemzetközi büntetőtörvényszékek gyakorlata alapján arra a következtetésre jutnak, hogy az elhúzódó jelleg az intenzitás küszöb részét kell, hogy képezze.⁶³⁹

A nem nemzetközi fegyveres összeütközésekkel kapcsolatban további problémát jelent azok földrajzi kiterjedésének kérdésköre. Ez a probléma főként George W. Bush, egykori amerikai elnök a terrorizmus elleni globális háború (*global war on terror*) koncepciójának fényében érdemel kiemelés.⁶⁴⁰ A szakirodalomban gyakorlatilag univerzálisan elfogadott az az álláspont, hogy a terrorizmus elleni globális háborúhoz hasonló, az egész világra kiterjedő nem nemzetközi fegyveres összeütközésről nem beszélhetünk.⁶⁴¹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nem nemzetközi jellegű konfliktusok kizárólag egy állam területéhez kötődhetnek.⁶⁴² Bár kétségtelen, hogy tradicionálisan a belső konfliktusokra vonatkozott a nem nemzetközi fegyveres összeütközések joga,⁶⁴³ ez azonban nem zárja ki, hogy más konstrukciók is létezzenek. Kialakulhat példának okáért egy több állam területére kiterjedő fegyveres konfliktus egy nemzetközi jelleggel működő nem állami szereplő és egy állam között, ehhez azonban az szükséges, hogy teljesen azonos szervezet működjön több állam területén és a szervezetségi követelményeknek egységesen feleljen meg.⁶⁴⁴ Ennek hiányában minden államban, minden szervezettel szemben, külön-külön szükséges megállapítani a nem nemzetközi fegyveres konfliktusok fennállását.⁶⁴⁵ Egyebek mellett az sem kizárt, hogy egy konfliktus áterjedjen (*spill over*) egy másik állam területére.⁶⁴⁶ Ezen a ponton azonban alapvetően eltávolodnak egymástól a különböző álláspontok, ugyanis egyesek szerint az áterjedés nincs semmilyen hatással a konfliktus minősítésére így az ebben az esetben is marad „egyszerű” nem nemzetközi fegyveres összeütközés,⁶⁴⁷ mások viszont ezt csak akkor tartják megállapíthatónak, ha a konfliktus meghatározó része még az eredeti államon belül marad,⁶⁴⁸ megint mások pedig úgy érvelnek, hogy ahhoz, hogy a nem nemzetközi fegyveres összeütközés megőrizze sajátos jellegét az szükséges, hogy az állam, amelynek területén harcok dúlnak hozzájárulását adja a katonai

⁶³⁷ MELZER: *Targeted killing*... 257. o. HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law*... 806. o.

⁶³⁸ DINSTEIN: *Non-International*... 32-35. o.

⁶³⁹ HRNJAZ, Miloš – POPOVIĆ, Janja Simentić: Protracted Armed Violence as a Criterion for the Existence of Non-international Armed Conflict: International Humanitarian Law, International Criminal Law and Beyond. *Journal of Conflict & Security Law* 25. (2020) 473-500. o. A szerzőpáros kimutatja, hogy bár az ICTY maga ültette el az elhúzódó fegyveres összeütközés ötletét, de későbbi gyakorlatában ezt egyértelműen az intenzitási küszöb részeként értékelte. Uo. 480. o. Sajnálatos módon azonban a Nemzetközi Büntetőbíróság és későbbi az Európai Unió Bírósága is tévesen alkalmazza önállóan ezt a tesztet, előbbi a Római Statútum szövegezése okán is különösen kitett ennek a problémának. Utóbbi pedig a téma tekintetében pedig különösebb jártassággal nem rendelkező bírói fórumként érthető módon jutott téves konklúzióra. Uo. 482-500. o. Ezt támasztja alá véleményem szerint az is, hogy az EJABi egy 30 órás ellenségeskedést argentin fegyveres erők és más fegyveres csoportok között nem nemzetközi fegyveres összeütközésnek minősített. *Abella v. Argentina (La Tablada)* (Case No. 11.137 Report No. 55/97.) 1997. november 18. 1. bek és 156. bek.

⁶⁴⁰ George W. Bush: War on Terror Address to Military Officers Association of America delivered 5 September 2006, Capital Hilton Hotel, Washington, D.C. <https://www.americanrhetoric.com/speeches/gwbushmilitaryofficersassociation.htm> (2021. 03. 27.)

⁶⁴¹ LUBELL: *Extraterritorial*... 120-121. o. DINSTEIN: *Non-International*... 27. o. HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law*... 806-807. o.

⁶⁴² MELZER: *Targeted killing*... 258-259. o. WEIZMANN: *Armed Drones*... 93. o.

⁶⁴³ LUBELL: *Extraterritorial*... 100. o.

⁶⁴⁴ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law*... 807. o.

⁶⁴⁵ Uo. 809. o. A szerzők az a hivatkozott oldalon csak a minden szervezettel szemben külön-külön fennálló elemzés szükségességére hívják fel a figyelmet, ez azonban értelemszerűen azonos csoport híján több állam tekintetében is azonosan fennáll.

⁶⁴⁶ DINSTEIN: *Non-International*... 26. o.

⁶⁴⁷ LUBELL: *Fragmented*... 14-15. o.

⁶⁴⁸ DINSTEIN: *Non-International*... 52-53. o.

akciókhoz. Hozzájárulás hiányában ugyanis óhatatlanul létrejönne egy nemzetközi fegyveres konfliktus az erőszakot alkalmazó és a területileg érintett állam között, amely természetesen párhuzamosan kiegészülhet egy nem nemzetközi fegyveres konfliktussal is, ha annak feltételei fennállnak.⁶⁴⁹ Noam Lubell ez utóbbi állásponttal szemben elutasítja az automatikusan létrejövő nemzetközi fegyveres konfliktus koncepcióját, tekintettel arra, hogy véleménye szerint itt az államok erre irányuló szándékát is vizsgálni kell, sőt párhuzamos nem nemzetközi fegyveres konfliktus hiányában kifejezetten káros is lehet a nemzetközi fegyveres összeütközések szabályainak mérlegelés nélküli alkalmazása.⁶⁵⁰ A magam részéről ez utóbbi álláspontot tartom a helyesnek, a humanitárius nemzetközi jog alapvetően védelmi funkciójának figyelembevételével. Ennek hiányában ugyanis egy, a nem nemzetközi fegyveres összeütközések szintjén el nem érő konfliktusban is elképzelhető lenne az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel,⁶⁵¹ amely erre az időre könnyebb támadhatóságot biztosítana az emberi jogok nemzetközi rendszere szerinti, az V. fejezetben bemutatott szabályoknál. Mindez azonban természetesen nem zárja ki a párhuzamos konfliktusok létezésének lehetőségét, amelyre az elmúlt időszakban több példát is láthattunk (Afganisztán és Líbia),⁶⁵² illetve ezt az álláspontot a Nemzetközi Bíróság is megerősítette a Nicaragua ügyben.⁶⁵³

Utalni kell mindezekon felül a szövetséges haderők (*co-belligerents*) problémájára is. Ennek lényege abban áll, hogy nemzetközi fegyveres összeütközések esetében egy állam egy formális (pl. szövetségi szerződés), vagy informális (pl. segítségnyújtás) folyamat során az egyik hadviselő fél oldalán belép a konfliktusba. Ez a koncepció azonban a nem nemzetközi fegyveres összeütközések esetében nem alkalmazható, tekintve, hogy sem a formális megállapodások, sem pedig az informális segítségnyújtás fegyveres csoportok között önmagában nem fogja elérni egy fegyveres konfliktus intenzitási küszöbét, azokat önállóan, minden csoportra külön-külön kell elvégezni.⁶⁵⁴ Noam Lubell a probléma feloldására egy alacsonyabb intenzitási küszöböt javasol, amely így képes lenne kezelni az egymást támogató csoportok problémáját önálló fegyveres összeütközés hiányában,⁶⁵⁵ ez azonban álláspontom szerint ezidáig legalábbis nem nyert kifejezett támogatást az állami gyakorlatban,⁶⁵⁶ sőt ez nem is szükséges is, hiszen maga a szerző is elismeri, hogy az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel koncepciójával kezelhetőek egy már meglévő nem nemzetközi fegyveres összeütközésben azok a személyek, amelyek ugyan másik csoporthoz tartoznak, de képesek kárt okozni az államnak a fegyveres konfliktus kereti között.⁶⁵⁷

Végül, de nem utolsó sorban szót kell ejteni a fegyveres konfliktus lezárásáról is, ez lesz ugyanis az a pont, ahonnan számítva a humanitárius nemzetközi jog többé nem alkalmazható. A Tadić ügyben az ICTY ezt a problémát úgy rendezte, hogy a humanitárius nemzetközi jogot alkalmazni rendelte az ellenségeskedés kezdetétől addig a pontig, ameddig a felek formális békével le nem zárják az összeütközést, vagy belső konfliktusok esetében, ameddig el nem érnek egy békés megállapodást.⁶⁵⁸

⁶⁴⁹ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: The International Law... 815. o. HOFFMANN Tamás: A fegyveres konfliktus minősítései problémái a polgárháborúba történő külföldi katonai beavatkozás esetén. In KIRS Eszter (szerk.): *Egységesedés és széttagolódás a nemzetközi büntetőjogban. Studia Iuris Gentium Mikolciensis – Tomus IV.* Bíbor Kiadó, 2009. 32. o.

⁶⁵⁰ LUBELL: Fragmented... 19-23. o.

⁶⁵¹ Ld. VI. fejezet 4.2.2. pont

⁶⁵² DINSTEIN: *Non-International*... 54-55. o. HOFFMANN: A fegyveres konfliktus... 33-34. o.

⁶⁵³ Nicaragua ügy 219. bek.

⁶⁵⁴ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: The International Law... 808-809.

⁶⁵⁵ LUBELL: Fragmented... 26. o.

⁶⁵⁶ A kutatás során erre utaló állami magatartással vagy nyilatkozattal nem találkoztam, ez természetesen nem zárja ki ilyen gyakorlat létezését.

⁶⁵⁷ Uo.

⁶⁵⁸ Tadić ügy 70. bek.

2.2. A fegyveres konfliktusok osztályozása és a célzott likvidálás

A következőekben a nemzetközi/nem nemzetközi fegyveres összeütközések dichotómia mentén mutatom be, hogy a modern állami gyakorlatban előforduló célzott likvidálások milyen fegyveres konfliktus típusba tartoznak.

Amennyiben egy határon átnyúló célzott likvidálásra állam, helyesebben állam fegyveres erejéhez tartozó személy ellen kerül sor, akkor arra minden kétséget kizáróan a hadviselés jogának szabályai lesznek irányadóak, amely intenzitási küszöb hiányában⁶⁵⁹ akár már az első rakéta kilövésétől alkalmazandó lehet. Így a már többször említett 2020-as Soleimani iráni tábornok elleni célzott likvidálásra a nemzetközi fegyveres összeütközések szabályai vonatkoztak,⁶⁶⁰ arra ugyanis az Egyesült Államok és Irán között fennálló fegyveres összeütközés keretében került sor.

Szintén ilyen következtetésre lehet jutni abban az esetben is, ha az állam egy nem állami szereplővel szemben küzd, ez az aktor azonban egy másik állam nevében tevékenykedik, azaz tevékenysége betudható lesz egy államnak.⁶⁶¹ Elsőként fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a humanitárius nemzetközi jog esetében alkalmazandó betudási szabályok közel sem feltétlenül azonosak a DARSIVA államfelelősségi szabályaival, sőt a IV. fejezetben a *jus ad bellum* rezsim keretében alkalmazott betudási szabályokkal sem, ugyanis – ahogy Kajtár Gábor rámutat, – a konfliktusminősítés szempontjából az ICTY által kialakított átfogó ellenőrzés tesztje⁶⁶² az alkalmazandó betudási mérce, amely a lehető leglazább a fentiek közül.⁶⁶³ Ennek alapján példának okáért az Egyesült Államok és a Talibán közötti fegyveres összeütközés Afganisztánon keresztül nemzetközi fegyveres konfliktusnak volt tekinthető – legalábbis a konfliktus kezdetén.⁶⁶⁴

Elméletben azonos eredményt lehetne elérni a hadviselő félként való elismerés intézményével, azaz akkor, ha egy állam hadviselő félként fogadna el egy nem állami szereplőt,⁶⁶⁵ ez azonban Hoffmann Tamás szerint mára *desuetudo*-ba süllyedt,⁶⁶⁶ így már nem alkalmazható.

Első ránézésre hasonló következtetést lehet levonni a megszállt területeken elkövetett célzott likvidálások tekintetében is, azonban közelebbről megvizsgálva az állami gyakorlatot, ezt a képet árnyalni szükséges. Az izraeli célzott likvidálások esetében például, – tekintve, hogy azok nem egy másik állam területén történnek – elkerülhetetlen, hogy a területek státuszával kapcsolatban néhány megjegyzést tegyek. A Nemzetközi Bíróság a Fal ügyben kimondta, hogy 1967-től kezdődően Izrael megszálló erőként volt jelent a Brit Mandátum palesztinai területein, így tehát a Gázai övezetben és Ciszjordániában egyaránt.⁶⁶⁷ Ez a státusz a NB szerint a 2000-es évek elejéig egyáltalán nem változott meg.⁶⁶⁸ Az *Israeli Supreme Court* Antonio Cassese nyomán pedig az olyan konfliktusokat, amelyek egy megszálló erő, valamint egy lázadó vagy fegyveres csoport között állnak fenn, nemzetközi fegyveres összeütközésnek minősíti.⁶⁶⁹ Ugyan Izrael 2005-ben kivonult a Gázai

⁶⁵⁹ WEIZMANN: *Armed Drones...* 91. o. MELZER: *Targeted killing...* 256. o.

⁶⁶⁰ Ezzel ellentétes álláspontot foglal el Agnès Callamard, aki szerint sokkal logikusabb és racionálisabb lenne az akcióra az emberi jogok nemzetközi rendszerét alkalmazni, de mindezt jogi érvekkel nem sikerül alátámasztania. Ld. A/HRC/44/38. 12-39. bek.

⁶⁶¹ LUBELL: *Extraterritorial...* 98-99. o.

⁶⁶² Prosecutor v. Dusko Tadić, Appeals Chamber, Judgment 15 July 1999. 120. bek. 131. bek és 137. bek.

⁶⁶³ KAJTÁR Gábor: Betudás a nemzetközi humanitárius jogban. *Közjogi Szemle* 2020/3. sz. 35. o.

⁶⁶⁴ LUBELL: *Extraterritorial...* 98. o.

⁶⁶⁵ MELZER: *Targeted killing...* 264. o. DINSTEIN: *Non-International...* 39. o.

⁶⁶⁶ HOFFMANN: A fegyveres konfliktus... 29. o.

⁶⁶⁷ A Fal ügy 73. bek.

⁶⁶⁸ Uo. 78. bek.

⁶⁶⁹ HCJ 769/02. 18. bek. A bíróság itt túl liberálisan úgy fogalmaz, hogy voltaképpen minden fegyveres konfliktus, amely határon átnyúló jelleggel rendelkezik, nemzetközi fegyveres konfliktusnak tekinthető, ez azonban nem tartható álláspont. Ezt a nézőpontot a bíróság napjainkban is fenntartja. Ld. HCJ 3003/18. Yesh Din – Volunteers for Human Rights v. Chief of General Staff, Israel Defense Forces (I.D.F.) President Hayut Concurring Opinion 1-2. pont

övezetből, ezzel voltaképpen megszüntetve a terület megszállt státuszát, de ettől függetlenül Izraelnek továbbra is vannak a korábbi megszállásból eredő kötelezettségei.⁶⁷⁰ Roland Otto szerint ha létezne – szerinte ez a helyzet nem áll fenn – fegyveres konfliktus a megszállt területeken, akkor az kizárólag nemzetközi fegyveres konfliktus lehetne, amelyhez viszont egy intenzitási küszöböt kapcsol.⁶⁷¹ Álláspontom szerint ez az elképzelés nem tartható, hiszen ez a nemzetközi fegyveres összeütközés egyfajta újjáélesztése lenne az 1967-es ún. hatnapos háborúnak, az eredeti hadviselő felek tekintetében, ez pedig egyáltalán nem feleltethető meg a jelenleg fennálló helyzetnek. Az izraeli célzott likvidálások ugyanis elsősorban a Hamashoz, mint nem állami szereplőhöz kapcsolódó személyeket érintik.⁶⁷² Egy állam és egy nem állami szereplő közötti fegyveres összeütközésre pedig – betudás hiányában – nem nemzetközi fegyveres konfliktus keretében kerülhet sor, függetlenül attól, hogy az mely állam területén zajlik, amely ebben az esetben palesztin állam hiányában – véleményem szerint – nem állhat fenn.⁶⁷³ A fegyveres konfliktushoz szükséges intenzitási küszöb bár időszakos hullámzást mutat, de folyamatosan fennáll az elmúlt legalább 16 évben.⁶⁷⁴ A Hamas szervezettsége pedig nem lehet kérdéses, hiszen az bizonyos fokú ellenőrzést gyakorol a Gázai övezet felett.⁶⁷⁵

Ezzel a gondolattal voltaképpen áttérve a nem nemzetközi fegyveres összeütközések területére, elsőként az Egyesült Államok célzott likvidálási gyakorlatát tekintem át. George W. Bush a 9/11-es támadások után a terrorizmus ellen vívott globális háborút hirdetett, amelyre álláspontja szerint sem a nemzetközi, sem pedig a nem nemzetközi fegyveres összeütközések szabályai nem voltak alkalmazandók.⁶⁷⁶ Ilyen esetben azonban egyáltalán nem világos, hogy mely szabályok vonatkoznak az összeütközésre, amely így egy szabályozási hézagot hozna létre. Nem is csoda ennek megfelelően, hogy a szakma kritikusan fogadta ezeket a megállapításokat⁶⁷⁷ sőt, az Egyesült Államok is kénytelen volt változtatni eredeti álláspontján, miután a *Supreme Court* a Hamdan ügyben az al-Kaida és az USA közötti konfliktust nem nemzetközinek minősítette.⁶⁷⁸ Ennek alapján a

⁶⁷⁰ HOFFMANN: Is the... 39-40. o.

⁶⁷¹ OTTO: *Targeted killings*... 518. o. Lars Schmidt szintén nemzetközi fegyveres összeütközésként fogadja el a konfliktust, ahol voltaképpen a palesztin fél az önrendelkezési jogáért küzd. Ld. SCHMIDT, Lars: *Das humanitäre Völkerrecht in modernen asymmetrischen Konflikten. Eine Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung des Israel-Palästina-Konflikts*. Duncker & Humblot, 2012. 112-114. o. A Geneva Academy egyszerűen megszállásról beszél, amelynek keretében a palesztin állam területét Izrael megszállás alatt tartja. Ld. Military occupation of Palestine by Israel. RULAC. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/military-occupation-of-palestine-by-israel#collapse3accord> (2021. 03. 28.) Bár az ENSZ Közgyűlése 2012-ben nem tag megfigyelői státuszba helyezte Palesztinát, a terület államisága továbbra is kérdéses marad. 67/19. Status of Palestine in the United Nations. Adopted on 29 November 2012. A/RES/67/19. KAY, Steven – KERN, Joshua: The Statehood of Palestine and Its Effect on the Exercise of ICC Jurisdiction. *Opinio Juris*. 2019. július 5. <http://opiniojuris.org/2019/07/05/the-statehood-of-palestine-and-its-effect-on-the-exercise-of-icc-jurisdiction%E2%BB%BF/> (2021. 03. 28.) 2021-ben a Nemzetközi Büntetőbíróság a Római Statútum vonatkozásában „államnak” ismerte el Palesztinát, azzal, hogy a döntés nincs kihatással a terület nemzetközi jogi sorsára. Ld. Palesztina ügy 112-113. bek.

⁶⁷² NIEBERG, Patty – AKRAM, Fares: A look at Israel's targeted killing of militant leaders. *AP News*. 2019. november 12. <https://apnews.com/article/40995aaf33404879bf39db678d4b9532> (2021. 03. 28.)

⁶⁷³ A Palesztina ügy kapcsán a Főügyészség indítványában maga sem egyértelműsít, hogy milyen fegyveres konfliktus kapcsán emel vádat, ugyanis véleménye szerint 2014-ben akár nemzetközi, akár nem nemzetközi fegyveres összeütközésre is sor kerülhetett a Gázai övezetben. Ld. Pre-Trial Chamber I., Situation in the State of Palestine. ICC-01/18. 2020. január 22. 341. jegyzet.

⁶⁷⁴ Victims of Palestinian Violence and Terrorism since September 2000. *Israel Ministry of Foreign Affairs*. <https://mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/Terrorism/Palestinian/Pages/Victims%20of%20Palestinian%20Violence%20and%20Terrorism%20since.aspx> (2021. 03. 28.) Utolsó frissítés: 2020. december 20.

⁶⁷⁵ Hamas. *Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Hamas> (2021. 03. 28.)

⁶⁷⁶ MELZER: *Targeted killing*... 262-266.

⁶⁷⁷ RADIN, Sasha: Global Armed Conflict? The Threshold of Extraterritorial Non-International Armed Conflicts, *International Law Studies* 89. (2013) 704. o. MELZER: *Targeted killing*... 265. o.

⁶⁷⁸ Hamdan v. Rumsfeld, 548 U.S. 557 (2006) (a továbbiakban: Hamdan ügy) 67-69. o. „Hamdan Oszama Bin Laden sofőre volt, akit az Egyesült Államok Hadserege 2001-ben fogott el Afganisztánban, majd egy évvel később Guantanamo Baybe szállították át. Hamdan-t elnöki utasításra az abban az időben felállított különleges katonai bíróság (*United States Military Commission*) előtt kívánták felelősségre vonni, különböző háborús bűncselekmények elkövetése

jelenlegi amerikai álláspont szerint az Egyesült Államok az al-Kaida, a Talibán valamint az azzal együttműködő csoportokkal szemben fegyveres konfliktusban áll, amely nem nemzetközi fegyveres összeütközésnek minősül.⁶⁷⁹

A fentiekkel összhangban célszerű megvizsgálni ennek az állításnak mind a három tartalmi elemét. Az Egyesült Államok és az al-Kaida között fennálló fegyveres konfliktus létezésének megállapításához természetesen ebben az esetben is a nem állami szereplő szervezetségét, valamint a konfliktus intenzitását kell figyelembe venni. Bár az al-Kaida mint terrrorszervezet 2001-ig alapvetően egy centralizált, egységes szervezetnek volt tekinthető,⁶⁸⁰ ezt követően azonban sokkal inkább egy hálózatról beszélhetünk, amely egy széttöredezett, szervezet nélküli ideológiának tekinthető, amely több egymáshoz hasonló célokat kitűző csoportot kapcsol össze.⁶⁸¹ Ennek alapján nagy valószínűséggel az al-Kaida önmagában nem tekinthető egy fegyveres összeütközés részes felének. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a különböző, al-Kaidához köthető terrrorszervezetekkel szemben nem beszélhetnénk fegyveres összeütközésekről. Példának okáért az al-Kaida az Arab-Félszigeten egy olyan önálló csoport, amely meg is kísérelt különböző támadásokat az Egyesült Államokkal szemben és Jemenben egy fegyveres összeütközés részes felének is tekinthető.⁶⁸² Ezt az *Oberverwaltungsgericht für das Land Nordrhein-Westfalen* is megerősítette egy 2019-es ítéletében, amelyben kimondta, hogy az AQAP és a jemeni kormányzati erők között egy nem nemzetközi fegyveres összeütközés van folyamatban, amely azonban hamarosan véget érhet a szervezetségi szint folyamatos csökkenése okán.⁶⁸³

A Talibánnal szembeni konfliktus bár kezdetben nemzetközi fegyveres összeütközésnek indult – ahogy arra fentebb is utaltam – azonban hamar nem nemzetközi fegyveres összeütközéssé alakult át. Bár Afganisztánban az aktív ellenségeskedésnek 2014-ben formálisan is vége szakadt,⁶⁸⁴ azok 2018-tól újra fellángoltak és az Egyesült Államok 2021-es visszavonulásával féltő, hogy a Talibán ismét átveszi majd a hatalmat az ország felett.⁶⁸⁵ Mindent összevetve úgy tűnik, hogy jelenleg is egy

okán. Hamdan később arra hivatkozott, hogy a testület előtti eljárás sértené a törvényes bíróhoz való jogát. Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága ennek az ügynek kapcsán mondta ki, hogy az al-Kaidával szemben fennálló konfliktusra alkalmazandók az 1949. évi genfi egyezmények, legalábbis ami azok közös harmadik cikkét illeti, amelyek a nem-nemzetközi fegyveres konfliktusok szabályait tartalmazzák. Ennek alapján Hamdan ugyan az ellenségeskedés ideje alatt fogva tartható, de háborús bűncselekmények elkövetésért csak rendes bíróság előtt vonható felelősségre.” Ld. KIS KELEMEN Bence: Emberi jogok a gázai kerítés árnyékában – Elemzés az Izraeli Legfelső Bíróságnak a tömegtüntetésekre alkalmazandó joganyaggal kapcsolatos döntéséről. *Fundamentum* 23. (2019) 99. o. Ld. még MÉSZÁROS Gábor: *Alkotmányosság válságban? – Különleges helyzetek és kezelésiük modelljei az alkotmányos demokráciákban*. Menedzser Praxis, 2018. 153-155. o.

⁶⁷⁹ White Paper 5. o. Remarks by the President at the National Defense University. White House. 2013. május 23. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/05/23/remarks-president-national-defense-university> (2021. 01. 22.) A White Paper szerint az al-Kaidával szembeni konfliktus tekinthető nem nemzetközi fegyveres összeütközésnek, de tekintve, hogy Afganisztánban 2001 végére megdőntötték a Talibán rezsimet, így ezt követően a konfliktus nem nemzetközinek tekinthető. Ld. The. U.S. War in Afghanistan. CFR. <https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan> (2021. 03. 28.)

⁶⁸⁰ LUBELL: *Extraterritorial...* 118. o.

⁶⁸¹ EVIATAR, Daphne: Drones and the Law: Why We Do Not Need a New Legal Framework for Targeted Killing. In FISK, Kerstin – RAMOS, Jennifer M. (szerk.): *Preventive Force – Drones, Targeted Killing, and The Transformation of Contemporary Warfare*. New York University Press, 2016. 175-176. o. LUBELL: *Extraterritorial...* 118-119. o.

⁶⁸² EVIATAR: Drones... 177. és 179. o. GLAZIER, David: The Drones: It's in the Way That You Use It. In FISK, Kerstin – RAMOS, Jennifer M. (szerk.): *Preventive Force – Drones, Targeted Killing, and The Transformation of Contemporary Warfare*. New York University Press, 2016. 146. o.

⁶⁸³ OVG 4 A 1361/15. 106-110. o. Az ítélet szerint hasonló fegyveres konfliktus áll fenn az ISIS és az Egyesült Államok, valamint a jemeni kormányzat között is. Uo. 111. o.

⁶⁸⁴ CRAWFORD: *Identifying...* 118. o.

⁶⁸⁵ The. U.S. War in Afghanistan. CFR. <https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan> (2021. 03. 28.) BARNES, Julian E. – GIBBONS-NEFF, Thomas – SCHMITT, Eric: Officials Try to Sway Biden Using Intelligence on Potential for Taliban Takeover of Afghanistan. *The New York Times*, 2021. március 26. <https://www.nytimes.com/2021/03/26/us/politics/biden-afghanistan-intelligence.html>? (2021. 03. 28.)

nem-nemzetközi fegyveres összeütközés zajlik Afganisztán és az Egyesült Államok, valamint a Talibán között.⁶⁸⁶ A Pakisztánban zajló fegyveres konfliktusra pedig ennek az afganisztáni ellenségeskedésnek az áttérjedéseként tekinthetünk,⁶⁸⁷ amellet, hogy az államban ettől függetlenül is zajlik egy nem nemzetközi összecsapás számos fegyveres csoport és a kormányzati erők között.⁶⁸⁸

Az al-Kaidával és a Talibánnal együttműködő csoportokkal szembeni ellenségeskedés – a fent rögzítettek szerint – nem állhat fenn a szövetséges haderő doktrínája alapján ugyanis az a nemzetközi fegyveres összeütközések szabályai közé tartozik. Az Egyesült Államok ennek ellenére 2012-ben úgy találta, hogy az együttműködő csoport alatt azt a szervezett fegyveres csoportot kell érteni, ami az al-Kaida mellett lépett harcba és ami egyben egy szövetséges haderőt is jelent az al-Kaida számára az Egyesült Államokkal szemben.⁶⁸⁹ A *Court of Appeals, District of Columbia Circuit* azonban már 2010-ben megalapozatlannak találta a szövetséges haderő formulájának alkalmazását nem állami szereplők esetében.⁶⁹⁰ A nemzetközi jogászok egybehangzó véleménye szerint tehát a szövetséges haderő elve alapján nem megalapozható egyes csoportok támadhatósága, legalábbis ami a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokat illeti.⁶⁹¹ Ez azonban nem zárja ki azt, hogy az együttműködő csoportok önállóan fegyveres konfliktusban álljanak egyes államokkal, így például az al-Kaidának hűséget esküdő, de csak 2006-ban alakult⁶⁹² al-Shabaab fegyveres konfliktusban áll Szomáliával és az Egyesült Államokkal, Kenyával és Etiópiával.⁶⁹³

Mindezek mellett a célzott likvidálások szempontjából jelentős az Irakban zajló nem nemzetközi fegyveres konfliktus is, amelyben az Egyesült Államok mellett az Egyesült Királyság is részes az ISIS, illetve más szervezett fegyveres csoportokkal szemben.⁶⁹⁴ Ez a fegyveres konfliktus Szíriára is kiterjed.⁶⁹⁵ Több szerző megfogalmazza, hogy az Egyesült Királyság szerint terrorcselekmények kapcsán nem jön létre fegyveres összeütközés,⁶⁹⁶ amiből Emily Crawford azt a következtetést vonja le, hogy terrortámadásokkal – és így terrorszervezetekkel szemben – nem jöhet létre fegyveres konfliktus.⁶⁹⁷ Ezt azonban nem csak más prominens nemzetközi jogászok, mint Yoram Dinstein,⁶⁹⁸

⁶⁸⁶ Non-international armed conflicts in Afghanistan. *RULAC*. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/non-international-armed-conflicts-in-afghanistan#collapse4accord> (2021. 03. 28.)

⁶⁸⁷ EVIATAR: Drones... 179-180. A szerző szerint a pakisztáni Talibánra egyfajta ernyőszervezetként kell tekinteni, amely nem rendelkezik egységes szervezettel. Uo. 177-178. o.

⁶⁸⁸ Non-international armed conflicts in Pakistan. *RULAC*. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/non-international-armed-conflicts-in-pakistan#collapse4accord> (2021. 03. 28.)

⁶⁸⁹ JOHNSON, Jeh, Charles: National Security Law, Lawyers and Lawyering in the Obama Administration. Dean's Lecture at Yale Law School. February 22, 2012. *Yale Law & Policy Review*. 31. (2012) 146. o.

⁶⁹⁰ Al-Bihani v. Obama, 619 F.3d 1 (D.C. Cir. 2010) 11. o.

⁶⁹¹ OHLIN, Jens David: Targeting Co-Belligerents. In FINKELSTEIN, Claire – OHLIN, Jens David – ALTMAN, Andrew (szerk.): *Targeted Killings – Law and Morality in an Asymmetrical World*. OUP, 2012. 70-72. o. HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: The International Law... 808-809. LUBELL: Fragmented... 26. o.

⁶⁹² GLAZIER: The Drones... 147. o.

⁶⁹³ Non-international armed conflict in Somalia. *RULAC*. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/non-international-armed-conflict-in-somalia#collapse4accord> (2021. 03. 28.)

⁶⁹⁴ Non-international armed conflicts in Iraq. *RULAC*. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/non-international-armed-conflicts-in-iraq#collapse4accord> (2021.03. 28.)

⁶⁹⁵ Non-international armed conflicts in Syria. *RULAC*. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/non-international-armed-conflicts-in-syria#collapse5accord> (2021.03. 28.) Az Egyesült Királyság teljes mértékben elhatárolódik az Egyesült Államok földrajzi korlátok nélküli fegyveres konfliktus felfogásától és az ISIS elleni küzdelmet is kizárólag Irakra és Szíriára szűkíti. UK Jelentés 50. o.

⁶⁹⁶ WEIZMANN: Armed Drones... 97-98. o. CRAWFORD: *Identifying*... 109. o.

⁶⁹⁷ CRAWFORD: *Identifying*... 110. o.

⁶⁹⁸ DINSTEIN: Non-International... 34. o.

de az ICTY is cáfolta.⁶⁹⁹ Az ISIS példájából kiindulva úgy tűnik, hogy mára az Egyesült Királyság is elfogadja a fegyveres konfliktusok létezését terrrorszervezetekkel szemben.⁷⁰⁰

Végül, de nem utolsó sorban utalni kell arra a tényre, hogy a fentiek alapján megvizsgált intenzitási és szervezeti követelmények hiányában nem nemzetközi fegyveres összeütközésről nem beszélhetünk. Önmagában az a tény, hogy egy állam például fegyveres, pilóta nélküli repülőgéppel célzott likvidálást valósít meg egy nem állami szereplővel szemben, nem lesz elegendő a humanitárius nemzetközi jog alkalmazásához és egy nem nemzetközi jellegű konfliktus megállapításához.⁷⁰¹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a célzott likvidálások ne lehetnének jogszerű katonai akciók egy már létező fegyveres összeütközésben.

2.3. Részkövetkeztetések

A fentiekből következően jól látható, hogy célzott likvidálásokra sor kerülhet és kerül is nemzetközi és nem nemzetközi fegyveres konfliktusokban egyaránt. Bár kétséget kizáróan a jelenlegi célzott likvidálások jelentős részére nem nemzetközi fegyveres összeütközések keretében kerül sor számos állam területén, ettől függetlenül nem beszélhetünk egy globális, a terrorizmus ellen vívott háborúról, hanem sokkal inkább államokhoz, valamint szervezett fegyveres csoportokhoz kötött, megfelelő intenzitást elérő ellenségeskedésekről, amelyek nem végeláthatatlan konfliktusokat jelentenek, hanem olyanokat, amelyek az összeütközések akár formális vagy informális lezárásával, esetlegesen az intenzitási vagy szervezeti feltételek megszűnésével is véget érhetnek.

A célzott likvidálások szempontjából legrelevánsabb határon átnyúló elemmel rendelkező fegyveres összeütközések tekintetében azt a nézetet tekintem alkalmazandónak, amely szerint azonos fegyveres csoport ellen a konfliktus nem ismer határokat, azaz azonos fegyveres konfliktuson belül két vagy több – akár kizárólag az erőszakot alkalmazó államon kívüli – államban is sor kerülhet a humanitárius nemzetközi jog által szabályozott összeütközésekre. Amint azonban a fegyveres konfliktus már egy másik fegyveres csoport elleni erőszakalkalmazással is együtt jár, e tekintetében egyedileg szükséges elvégezni a fentiekben meghatározott, a humanitárius nemzetközi jog alkalmazását lehetővé tevő tesztet. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy egy létező fegyveres konfliktusba más fegyveres csoport tagjai egyénileg kapcsolódjanak be.

A fegyveres konfliktusok létének, illetve hiányának alapvető fontossága van a célzott likvidálási programok üzemeltetése kapcsán, ugyanis ezek hiányában az V. fejezet szerinti szigorú szabályokat kell alkalmazni az élethez való jog önkényes megsértésének elemzésére. Ezzel szemben fegyveres konfliktusban, az ahhoz kapcsolódó műveleteket a humanitárius nemzetközi jog a támadhatóság szempontjából megengedőbben szabályozza.

⁶⁹⁹ Bošković ügy 190. bek. Az ICTY kiemelte, hogy bár izolált terrortámadások természetesen nem képesek kiváltani a humanitárius nemzetközi jog alkalmazását, de amikor az állam fegyveres erejének bevetése szükséges már terrorcselekmények esetében is nem nemzetközi fegyveres konfliktusról beszélhetünk.

⁷⁰⁰ UK Jelentés 50. o.

⁷⁰¹ HEYNS – AKANDE – HILL-CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law...* 806. o. LUBELL: *Extraterritorial...* 106-107. o.

3. Az ellenségeskedésre alkalmazandó szabályok

3.1. A humanitárius nemzetközi jog alapelvei és szabályai és a célzott likvidálás

A hadviselés jogának gerincét a nemzetközi jogban az 1899-es és 1907-es hágai békekonferencián elfogadott nemzetközi szerződések,⁷⁰² valamint az 1949-es genfi egyezmények⁷⁰³ és az azokat kiegészítő 1977-es jegyzőkönyvek alkotják.⁷⁰⁴ E szabályok jelentős része közel azonos tartalommal megtalálható a nemzetközi szokásjogban is.⁷⁰⁵ A normaanyag részletes bemutatása azonban túlmutatna az értekezés tartalmi, illetve terjedelmi keretein is, ezért kizárólag a humanitárius nemzetközi jog egészét átható legfontosabb elvekre, valamint a célzott likvidálások szempontjából releváns más szabályokra koncentrálok.

A humanitárius nemzetközi jog nem tartalmaz olyan jogi normát, amely generálisan tilalmazná a célzott likvidálásokat.⁷⁰⁶ Ez tehát azt jelenti, hogy a lentiekben lefektetett elvek és szabályok egyike sem zárja ki *per definitionem* a célzott likvidálásokat, azonban e normák betartása a művelet legalitásának szükséges feltétele.

A hadviselés jogában alapvetően négy elvet különböztetünk meg egymástól, ami álláspontom szerint további egy, elv-értékű szabállyal egészíthető ki. Ezek az elvek azonban konkrét felsorolásként nevesítve nem lelhetőek fel egyetlen nemzetközi szerződésben sem, azokat sokkal inkább a jogtudomány, valamint a bírói gyakorlat munkálta ki, amelyek később nemzetközi szerződéses rendelkezésekben, valamint szokásjogi normaként is megjelentek. Ezek az elvek végső soron a következők: katonai szükségesség, megkülönböztetés, arányosság, emberiség és elővigyázatosság.⁷⁰⁷

Bár első látásra egyszerűnek tűnhet, a katonai szükségesség elvének meghatározása mégis problémákba ütközhet. Általánosan elfogadott formájában a katonai szükségesség elve azt kívánja meg a támadótól, hogy egy hadművelet lebonyolítása előtt bizonyítani tudja, hogy az szükséges egy legitim katonai cél elérése érdekében és ezt az akciót egyben ne tilalmazza a humanitárius nemzetközi jog.⁷⁰⁸ Mások azonban a katonai szükségesség elvébe beleértene a fenti korlátozó funkció mellett egy jogellenességet kizáró körülményt is.⁷⁰⁹ A Nemzetközi Jogi Bizottság a DARSIVA kidolgozásakor azonban a katonai szükségesség tekintetében megjegyezte, hogy az elvet elsősorban az elsődleges normák szintjén kell értelmezni, nem pedig a felelősségre vonatkozó

⁷⁰² Példának okáért: A szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló, Hágában 1899. július 29-én kelt egyezmény. Az 1864. évi genfi egyezmény elveinek a tengeri háborúkban történő alkalmazásáról szóló, Hágában 1899. július 29-én kelt egyezmény. A fojtó vagy mérges gázokat terjesztő lövedékek eltiltásáról szóló, Hágában 1899. július 29-én kelt egyezmény. Az emberi testben könnyen szétmenő vagy ellapuló lövedékek eltiltásáról szóló, Hágában 1899. július 29-én kelt egyezmény. A léggömbökről lövedékek és robbanóanyagok indításának, és hasonló természetű cselekményeknek öt éves időszakra való eltiltásáról szóló, Hágában 1899. július 29-én kelt egyezmény. A szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló 1907. évi október hó 28. napján Hágában kelt egyezmény. A semleges Hatalmak és személyek szárazföldi háborúban meglévő jogairól és kötelességeiről szóló, Hágában 1907. október 28-án kelt egyezmény. Nem minden ekkor elfogadott szerződés tartozik a fegyveres konfliktusok joga körébe.

⁷⁰³ A hadrakelt fegyveres erők sebesültjei és betegei helyzetének javítására vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény. A tengeri haderők sebesültjei, betegei és hajótöröttei helyzetének javítására vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény. A hadifoglyokkal való bánásmódról vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény (a továbbiakban: III. Genfi Egyezmény). A polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény (a továbbiakban: IV. Genfi Egyezmény)

⁷⁰⁴ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv. II. Kiegészítő Jegyzőkönyv.

⁷⁰⁵ HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...*

⁷⁰⁶ DINSTEIN: *The Conduct...* 118. o. HCJ 769/02. 60. bek. OVG 4 A 1361/15. 136. o.

⁷⁰⁷ LATTMANN Tamás: Fegyveres konfliktusok és az emberi jogok – miért nehéz kérdés. In ELSPEETH, Guild: Mikor bűncselekmény a háború? Biztonság és európai emberi jogok: az egyéni jogok védelme szükséghelyzet és fegyveres összeütközés idején. L'Harmattan, 2009. 17. o.

⁷⁰⁸ MELZER: *Targeted killing...* 285. o.

⁷⁰⁹ VENTURINI, Gabriella: Necessity in the Law of Armed Conflict and in International Criminal Law. *Netherlands Yearbook of International Law* 41. (2010) 48. o. BRUHÁCS: *Nemzetközi jog I...* 202. o.

– itt azt kizáró – másodlagos normák tekintetében.⁷¹⁰ Így például az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv primer jogként rögzíti, hogy a hadviselő felek eltekinthetnek a polgári lakosság életéhez nélkülözhetetlen tárgyak megtámadásának tilalmától.⁷¹¹ Ebből tehát azt következik, hogy a katonai szükségesség egy olyan komplex – a hadviselés jogának egészét átható – elv, amely egyfelől csak az olyan katonai akciókat teszi lehetővé, amelyek katonailag szükségesek és egyben jogszerűek is, azzal, hogy bizonyos esetekben az egyébként tiltott magatartásokat a jog mégis megengedi, megfelelő mértékű katonai szükségesség esetén. Ez azonban nem jelenti azt, hogy arra egyfajta jogelleneséget kizáró körülményként tekinthetünk államfelelősségi tekintetben. Nils Melzer ezt az elvet úgy értelmezi, hogy még fegyveres konfliktusok esetében is csak olyan mértékű erőszakot lehet alkalmazni – vagyis akkor lehetséges ölni – ha az katonailag szükséges, amelyet azonban minden művelet esetében egyénileg szükséges mérlegelni.⁷¹² Ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk, ezt az állami gyakorlat jelenleg nem támasztja alá, annak legfeljebb *policy* alapú támogatását lelhetjük fel.

A célzott likvidálások esetében a katonai szükségesség elvének hagyományos értelmezése, miszerint csak az olyan műveletek megengedettek, amelyeket a humanitárius nemzetközi jog nem tilt és amelyek katonailag szükségesek, viszonylag egyszerű. A célzott likvidálások célpontjait pontosan abból az okból választják ki, mert személyük olyan fenyegetést jelent egy állam számára, amely az ölésen kívül másképpen el nem hárítható. Álláspontom szerint az ilyen katonai célpontok megsemmisítése – legalábbis fegyveres konfliktusok idején – mindenképpen beleesik a katonai szükségesség által megengedett keretrendszerbe, hiszen generális célzott likvidálási tilalomról nem beszélhetünk. Ez természetesen nem zárja ki, hogy a hadviselés joga egyéb elvének, vagy speciális szabályainak megsértésével a katonai szükségesség elvének tesztjén is elbukjon egy ilyen hadművelet.⁷¹³

A hadviselés jogának egy másik alapvető jelentőségű eszméje a különbségtétel elve.⁷¹⁴ Az elv szerint a hadviselő feleknek mindenkor különbséget kell tenniük a polgári személyek és a harcosok,⁷¹⁵ valamint a polgári javak és katonai célpontok között.⁷¹⁶ A Nemzetközi Bíróság ezt az elvet a humanitárius nemzetközi jog „legfőbb” (*cardinal*) elvének nevezte.⁷¹⁷ Herczegh Géza ezzel az elvvel kapcsolatban már 1981-ben arra figyelmeztetett, hogy a hadviselés jogának szabályai – különös tekintettel a különbségtétel elvére – erodálódhatnak.⁷¹⁸ Az elvnek ezen túl pedig kiemelkedő jelentősége van a támadhatóság szempontjából mind nemzetközi, mind pedig nem nemzetközi fegyveres összeütközések esetén, így a célzott likvidálások legalitása szempontjából az egyik legfontosabb szerepet játssza, ennek megfelelően pedig önálló részben foglalkozom vele részletesen.

⁷¹⁰ DARSİWA kommentár 84. o.

⁷¹¹ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 54. cikk (5) bek.

⁷¹² MELZER: Targeted killing... 288-289. o. MELZER, Nils: Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities under International Humanitarian Law. ICRC 2009. 77. o. Ezt a nézetet számos kritika érte ezeket ld. VI. fejezet 4.2.2. pont

⁷¹³ A katonai szükségesség sokkal szűkebb az ICRC és Nils Melzer által propagált korlátozott mértékű erőszakalkalmazási tesztjével kapcsolatban azonban több probléma is felmerülhet, ezekről ld. VI. fejezet 4.2.2. pont

⁷¹⁴ Lattmann Tamás szerint a humanitárius nemzetközi jog keretrendszerében célszerű kerülni az emberi jogi terminológiára hajazó megkülönböztetés elnevezést, amely helyett az általam is használt különbségtétel kifejezést javasolja. LATTMANN: Tamás: A megkülönböztetés tilalma a nemzetközi jog, azon belül pedig a nemzetközi humanitárius jog rendszerén belül. In SZALAYNÉ-SÁNDOR Erzsébet (szerk.): Egyenlő bánásmód irányelvek – helyzetkép. Tanulmányok az uniós joganyag tagállami alkalmazásáról. Publikon Kiadó, 2019. 129. o.

⁷¹⁵ Szintén bevett kifejezés még a kombattáns szó is, a helyes magyar terminológia azonban Lattmann Tamás szerint a harcos kifejezés. LATTMANN Tamás: *A fegyveres erő terrorizmussal szembeni alkalmazásának nemzetközi jogi körvonalai*. Dialóg Campus Kiadó, 2018. 39. o.

⁷¹⁶ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 48. cikk. HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 3. és 25. o.

⁷¹⁷ Nukleáris fegyverek legalitása ügy 78. bek.

⁷¹⁸ HERCZEGH: *A humanitárius...* 193-194. o.

A humanitárius nemzetközi jogban szintén fontos szerepet játszik az arányosság elve, miszerint alapvetően nem lesz jogellenes, ha egy katonai akciónak polgári személyek vagy javak is áldozatul esnek, azonban ezeknek a mértéke nem haladhatja meg a támadással járó konkrét és közvetlen katonai előny mértékét.⁷¹⁹ Másképpen: még jogszerű katonai célpont ellen sem lehet mindig és minden körülmények között támadást indítani.⁷²⁰ Herczegh Géza az arányosság elvével kapcsolatban kritikákat fogalmazott meg. Álláspontja szerint a rendelkezés abból az okból került be az I. Kiegészítő Jegyzőkönyvbe, hogy a katonák azt ténylegesen alkalmazzák a fegyveres konfliktusok során,⁷²¹ azonban a rendszerbe épített katonai előny voltaképpen egy *carte blanche*-ként is felfogható, amely így a dolog természetéből adódóan veszélyezteti a humanitárius nemzetközi jog alapvetően védelmi funkcióját.⁷²² Az arányossági teszt elvégzésnek gyakorlati megvalósulását – ami voltaképpen az elővigyázatossági eljárás része – Jason D. Wright egy hét lépcsőből álló folyamatként látja,⁷²³ aminek részeként feltétlenül kiemelés érdemel, hogy a szerző szerint a járulékos veszteség fogalma nem meghatározható,⁷²⁴ azt kizárólag az adott helyzetben eljáró parancsnok képes megtölteni tartalommal, természetesen jóhiszemű és észszerű eljárással, objektív mércék alapján.⁷²⁵

Gyakran hangzik el azonban a célzott likvidálások és különösen a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépekkel kapcsolatos akciók esetében, hogy azok óriási polgári áldozatokkal járnak.⁷²⁶ Agnès Callamard példának okáért részletesen ír jelentésében az ilyen polgári áldozatokról és a „drónok alatt élő” lakosság pszichés terheltségéről is.⁷²⁷ Első ránézésre az értekezés elején közzétett statisztikai adatok is azt támasztják alá, hogy a célzott likvidálási akciók nem feltétlenül felelnek meg az arányosság elvének. Az izraeli célzott likvidálási akciók tekintetében például 289 katonai célponttal szemben 540 személyt számlálhatunk járulékos veszteséggént,⁷²⁸ ezzel szemben az Egyesült Államok drón-támadásai vonatkozásában a járulékos veszteség aránya elenyésző.⁷²⁹ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy minden műveletet tökéletesen hajtanak végre, hiszen számos dokumentált esetet találhatunk, amelyek nyilvánvalóan nem felelnek meg az arányosság elvének.⁷³⁰

⁷¹⁹ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 51. cikk (5) bek. b) pont. HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 46. o.

⁷²⁰ DINSTEIN, Yoram: *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, CUP, 2016. 153. o.

⁷²¹ „Az arányosság elve alkalmas arra, hogy fokozza a katonák személyes felelősségérzetét, akiket mérlegelésre és a humanitás szempontjainak fokozott figyelembevételére készítet majd.” HERCZEGH: *A humanitárius...* 220. o.

⁷²² HERCZEGH: *A humanitárius...* 220 és 225. o.

⁷²³ WRIGHT, Jason D.: 'Excessive' ambiguity: analysing and refining the proportionality standard. *International Review of the Red Cross* 94. (2012) 849-853. o.

⁷²⁴ Uo. 821. o. Hasonló álláspontot foglal el Josef Alkatout, aki arra hívja fel a figyelmet, hogy az arányosság nem egy matematikai feladvány így a megengedhető járulékos veszteség mértékének meghatározása is nehéz, sőt néha lehetetlen feladatnak tekinthető. ALKATOUT: *The Legality...* 201. o. Ettől függetlenül egyes szerzők megpróbálkoznak valamiféle matematikai koncepcióval dolgozni. Ld. pl. KAPAUN: *Völkerrechtliche...* 263. o.

⁷²⁵ „A szubjektív elem természetesen abban nyilvánul meg, hogy kizárólag a parancsnok van abban a helyzetben, hogy értékelje az előtte álló szituációt, így egyedül ő képes megállapítani, hogy adott esetben mekkora lehet a várható katonai előny, és ehhez képest milyen várt járulékos veszteség mértéke. Az objektív elem ezek után az észszerű parancsnok, mint egyfajta humanitárius nemzetközi jogi *bonus et diligens pater familias* okszerű döntése lesz, amely egyensúlyt keres a két fenti mérce között. Wright példának okáért mind a katona előny, mind pedig a járulékos veszteség várható mértékét egy hármas felosztásban javasolja értékelni: csekély, mérsékelt és számottevő kategóriákba helyezve az egyes elemeket. Abban az esetben, ha a katonai előny és a járulékos veszteség kategóriái közötti egyensúly felborul és utóbbi lesz hangsúlyosabb, a parancsnok köteles elállni a támadástól.” KIS KELEMEN: *Az élő...* 106. j. WRIGHT: 'Excessive'... 846-849. és 851-852. o.

⁷²⁶ Erre a jelenségre mutat rá David Akerson, azzal, hogy az ilyen megállapítások mögött gyakran felületes vizsgálódás húzódik meg. Ld. AKERSON, David: *Applying Jus In Bello Proportionality to Drone Warfare. Oregon Review of International Law* 16. (2014) 175. és 224. o. Az ilyen aránytalansági nézeteket ld. pl. O'CONNELL: *Unlawful...* 24. o. A/HRC/25/59. 25. bek. Természetesen ezzel ellentétes nézetek is léteznek, amely szerint a drónok által végrehajtott célzott likvidálások jobban képesek megfelelni az arányosság követelményének. Ld. pl. ORR: *Unmanned...* 747-748. o.

⁷²⁷ A/HRC/44/38. 19-20. bek.

⁷²⁸ III. fejezet 3.1. rész

⁷²⁹ III. fejezet 3.2. rész

⁷³⁰ A/HRC/25/59. 39-69. bek.

Arra is fontos azonban felhívni a figyelmet, hogy a fenti összesített adatokból semmilyen releváns következtetést nem lehet levonni egyedi célzott likvidálások legalitását illetően, ugyanis azokat mindig *ex ante* egyéni vizsgálat alapján, esetről-esetre kell vizsgálni, a kapott statisztikai adatok pedig *ex post* és összevont jellegűek.⁷³¹

Az emberiség elve gyakorlatilag mintegy „záróköve” a többi elvnek,⁷³² amely kötelezővé teszi a felek számára, hogy olyan hadviselési eszközöket vagy módokat alkalmazzanak, amelyek felesleges károkat vagy éppen szükségtelen szenvedést okoznak.⁷³³ A Nemzetközi Bíróság ezt az elvet a különbségtételhez hasonlóan a humanitárius nemzetközi jog egyik legfőbb eszméjének titulálta és összekapcsolta az ún. Martens klauzulával is.⁷³⁴

A célzott likvidálások esetében alkalmazott drón-technológia és az általuk hordozott Hellfire típusú rakéta nem okoz szükségtelen szenvedést vagy felesleges károkat.⁷³⁵ Az voltaképpen semmiben nem különbözik egy hagyományos légitámadástól és az azokkal járó károkozástól.

Az elvek sorában utolsóként szeretném megemlíteni az elővigyázatosság követelményét. A humanitárius nemzetközi jog a támadó és korlátozottabb mértékben a védekező félre is bizonyos óvintézkedések megtételének kötelezettségét rója, amelyek alapvető célja a polgári lakosság, személyek és javak kímélete.⁷³⁶ Az elővigyázatossági óvintézkedések elmulasztása jogellenessé teheti a katonai akciót.⁷³⁷ Sean Watts szerint az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv rendelkezéseit számos kritika érte, aminek hatására a norma a nemzetközi szokásjogban meglévő párjánál lazább kötelezettségeket ró a hadviselő felekre.⁷³⁸ A szerző azonban arra is figyelmeztet, hogy akármennyire fejlett haditechnikával rendelkezünk is, a hadsereg ettől függetlenül még nem lesz mindentudó, így akár a legapróbb hibák, mint egy műszakváltás is hozzájárulhat egy információ elvesztéséhez, amely a polgári lakosságban, személyekben és javaikban való káros hatásokhoz vezethet.⁷³⁹

A célzott likvidálások esetében véleményem szerint az elővigyázatosság elvének kiemelkedő jelentősége van, hiszen ezek pontosan olyan katonai akciók, amelyek esetében az államnak lehetősége van arra, hogy kellően körültekintően megszervezze saját tevékenységét és a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek nyújtotta technológiai előny pedig szintén példa nélküli lehetőséget biztosít az elvnek való megfelelésre.⁷⁴⁰ Mindazonáltal ebben az esetben is problémát okozhat az elővigyázatosság alapjául szolgáló információ megbízhatósága,⁷⁴¹ amelynek hiánya gyakorta vezethet a humanitárius nemzetközi jog megsértéséhez.

⁷³¹ RABI – PLAW: Israeli Compliance... 237. o.

⁷³² VOGEL, Ryan J.: Drone Warfare and the Law of Armed Conflict. *Denver Journal of International Law & Policy* 39. (2010) 127. o.

⁷³³ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 35. cikk (2) bek. HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary*... 237. o.

⁷³⁴ Nukleáris fegyverek legalitása ügy 78. bek. A Martens klauzula voltaképpen azt jelenti, hogy amikor a humanitárius nemzetközi jog egy normájának értelmezése kapcsán kétség merül fel, akkor figyelembe kell venni az emberiség és a közös lelkiismeret követelményeit. HOFFMANN Tamás: Dr. *Opinio Juris* and Mr. State Practice: The Strange Case of Customary International Humanitarian Law. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae Sectio Iuridica* 46. (2006) 383. o.

⁷³⁵ CASEY–MASLEN, Stuart: Pandora's box? Drone strikes under *jus ad bellum*, *jus in bello*, and human rights law. *International Review of the Red Cross* 94. (2012) 614. o.

⁷³⁶ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv. 57-58. cikk. HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary*... 51. o.

⁷³⁷ WATTS, Sean: Law-of-War Precautions. A Cautionary Note. In JENSEN, Eric Talbot – ALCALA, Ronald T.P. (szerk.): *The Impact of Emerging Technologies on the Law of Armed Conflict*. OUP, 2019. 101. o.

⁷³⁸ Uo. 117-131. o.

⁷³⁹ Uo. 110-111. és 143-144. o.

⁷⁴⁰ WEIZMANN: Armed Drones... 121. o. HEYNS – AKANDE – HILL–CAWTHORNE – CHENGETA: *The International Law*... 813. o.

⁷⁴¹ O'CONNELL: Unlawful... 6-7. o. A/HRC/14/24/Add. 6. 82. bek. A jelentés szerint a drónt irányító személyek még nagyobb információdeficitben szenvedhetnek, mint azok, akik valójában a terepen vannak és gyakran nem képesek

A humanitárius nemzetközi jog alapvető elveinek jelentőségét a Nemzetközi Jogi Bizottság is elismerte, amely szerint ezek a követelmények a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályainak szintjén állnak.⁷⁴²

A hadviselés jogának nem alapvető szintű szabályai közül a célzott likvidálás szempontjából – az I. fejezetben említett – hitszegés tilalma a legjelentősebb. A norma szerint tilos az ellenséget hitszegéssel megölni, megsebesíteni vagy foglyul ejteni. „Hitszegést képeznek azok a cselekmények, amelyek az ellenségben bizalmat keltve, őt – e bizalommal való visszaélés szándékával – abban a hitben tartják, hogy a fegyveres összeütközésekre vonatkozó nemzetközi jogi szabályok alapján védelem illeti meg.”⁷⁴³ Ez a szabály a nemzetközi szokásjog részét is képezi,⁷⁴⁴ ugyanakkor Hoffmann Tamás kétségbe vonja a norma létezését nem nemzetközi fegyveres összeütközések esetén.⁷⁴⁵ Ennek alapján példának okáért egy olyan célzott likvidálás, amelyet civil ruhába bújt harcászok valószínűleg megfoghatatlanul lesz, a fenti humanitárius nemzetközi jogi elvek tiszteletben tartása ellenére is.⁷⁴⁶ A levegőből végrehajtott célzott likvidálások esetén szintén ilyennek minősül az, ha nem megfelelően festik fel a gép felségjelzéseit,⁷⁴⁷ még akkor is ha, ennek egy példának okáért egy terrorista számára vajmi kevés jelentősége van.

A fegyveres, pilóta nélküli repülőgépekkel megvalósított célzott likvidálásokról említést kell tenni az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 36. cikkéről is, amely kötelezővé teszi, hogy

„[v]alamely új fegyver, hadtechnikai eszköz, vagy mód tanulmányozása, kifejlesztése, bevezetése, illetve rendszeresítése során az érintett Magas Szerződő Fél köteles megállapítani, hogy annak alkalmazása nem esik-e minden, vagy bizonyos körülmények között a jelen Jegyzőkönyv, vagy a Magas Szerződő Felet kötelező valamely más nemzetközi jogi szabály tilalma alá.”⁷⁴⁸

Bizonyos szerzők szerint ez a szabály a nemzetközi szokásjog részét is képezi,⁷⁴⁹ azonban a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága által készített szokásjogi gyűjteményben e szabály mégsem található meg. Nathalie Weizmann szerint pedig ennek a pilóta nélküli repülőgépek esetén is érvényesülni kell.⁷⁵⁰ Még akkor is, ha ilyen vizsgálatokat szükséges lenne lefolytatni a felfegyverzett drónok alkalmazása kapcsán, a magam részéről osztom Harold Hongju Koh véleményét, aki szerint voltaképpen pont ugyanannyi értelme van támadni a drón-technológiát, mint annak idején az íjakat, katapultokat, vagy később a tankokat és az irányítható rakétákat. Az ilyen és ehhez hasonló precíziós eszközök sokkal inkább elősegítették a hadviselés jogának való megfelelést, mintsem, hogy annak szabályait erodálták volna.⁷⁵¹ Sőt, ebből fakadóan esetlegesen érvelhetünk úgy, hogy amennyiben a technológia rendelkezésre áll, más fegyverrendszerekkel szemben a fegyveres, pilóta nélküli

megbízható adatokhoz jutni. A/HRC/44/38. 18. bek. A jelentés rámutat arra, hogy a polgári áldozatok elidegenítik a lakosságot, így azok kevésbé lesznek hajlandók információkat szolgáltatni, amelyek a műveletek alapjául szolgálhatnak.

⁷⁴² A/CN.4/727. 116-121. bek.

⁷⁴³ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv. 37. cikk (1) bek.

⁷⁴⁴ HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 221. o.

⁷⁴⁵ HOFFMANN: Dr. Opinio... 391. o.

⁷⁴⁶ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 37. cikk (1) bek. c) pont.

⁷⁴⁷ SCHMITT: State-Sponsored... 634. o.

⁷⁴⁸ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 36. cikk

⁷⁴⁹ WEIZMANN: Armed Drones... 112. o.

⁷⁵⁰ WEIZMANN, Nathalie: Remotely Piloted Aircraft and International Law. In AARONSON, Michael – JOHNSON, Adrian: *Hitting the Target? How New Capabilities are Shaping International Intervention*. RUSI, 2013. 36. o.

⁷⁵¹ KOH: *The Trump...* 96. o. A szerző íj helyett lándzsát említ. DINSTEIN, Yoram: Keynote Address: The Recent Evolution of the International Law of Armed Conflict: Confusions, Constraints, and Challenges. *Vanderbilt Journal of International Law* 51. (2018) 710. o. A szerző szerint sok civil nemzetközi jogász megszállottan foglalkozik a drónokkal, holott azok voltaképpen semmiben nem különböznek más légi platformoktól, így pedig a hadviselés jogának szabályai is alkalmazhatók és alkalmazandók rájuk.

repülőgépeknek kell teret engedni, azok precíziós képességei okán.⁷⁵² Ezzel párhuzamosan természetesen a humanitárius nemzetközi is tiltja bizonyos fegyverek alkalmazását.⁷⁵³

A célzott likvidálási akciók esetében hangsúlyosan jelentkezik a kegyelem kérdésköre is. Az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 40. cikke szerint tilos olyan alapon hadműveletet folytatni, olyan parancsot kiadni, valamint azzal fenyegetni az ellenséget, hogy senki sem maradhat életben.⁷⁵⁴ Ez a szabály a nemzetközi szokásjogban is létezik, azonos tartalommal.⁷⁵⁵ Mindez tehát célzott likvidálások esetében azt jelenti, hogy ha a célszemély, egy művelet közben megadja magát, akkor főszabály szerint fogságba kell ejteni, ha viszont ez a gyakorlatban nem valósítható meg, akkor úgy jár el jogszerűen az állam, ha elengedi a kiválasztott személyt. Természetesen ez alapvetően az olyan akciókra vonatkozik, amikor a célzott likvidálást egy szárazföldi egység végzi.⁷⁵⁶ Példának okáért Osama bin Laden 2011-es célzott likvidálása esetén – amelyet SEAL tengerészgyalogosok hajtottak végre – felmerülhet a megadás kérdése, azonban az eseménysor részletes rekonstrukciója alapján megállapítható, hogy a terrorista vezér az akció során nem adta meg magát, így nem volt indokolt elfogni őt.⁷⁵⁷ A hadviselő feleknek ugyanis nem kötelező felhívni vagy felajánlani az ellenfélnek, hogy adják meg magukat.⁷⁵⁸

A dolog természetéből adódóan vannak azonban olyan katonai akciók, például amit a levegőből, egy fegyveres, pilóta nélküli repülőgéppel hajtanak végre, ahol egészen egyszerűen nincs sok lehetőség a megadásra.⁷⁵⁹ Josef Alkatout például úgy érvel, hogy a légicsapások előtt közvetlenül nincs lehetőség megadásra.⁷⁶⁰ Russel Buchan szerint viszont ilyen esetben is lehetőség van a megadásra, mégpedig úgy, hogy a szárazföldi erők egyértelműen kifejezik megadási szándékukat.⁷⁶¹ A magam részéről azzal a nézettel értek egyet, amely megadás kérdését a művelet körülményeihez igazítja, mégpedig úgy, hogy az kötelező a támadó félnek, amit a helyzet racionális keretek között lehetővé tesz.⁷⁶² Ez egy fegyveres drónnal elkövetett célzott likvidálás esetében csak akkor eredményezné a megadás elfogadásának kötelezettségét, ha a helyzetben észszerűen fennállna a lehetőség a magukat megadó személyek elfogására, például oly módon, hogy a közelben szárazföldi csapatok is állomásoznak. Ennek hiányában véleményem szerint el lehet tekinteni a megadás elfogadásától, ugyanis ellenkező esetben az ellenfél potenciálisan valódi megadási szándék nélkül „tenné le a fegyvert” és drón távozása után ismét „felvehetné azt”.

A megadáshoz kapcsolódik a dupla támadás (*double-tap*) jelensége is. Ez azt jelenti, hogy egy drón-támadást követően 5-30 perc várakozás után egy második légicsapás is történik azonos helyen.⁷⁶³

⁷⁵² WEIZMANN: *Armed Drones...* 121. o. ALKATOUT: *The Legality...* 184. o.

⁷⁵³ Ilyenek példának okáért a biológiai fegyverek, vagy az robbanó lövedékek és a vakító lézerfegyverek. A hadviselés jogának szokásjogi szabályairól a fenti, valamint más fegyverek tekintetében Ld. HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 237-296. o. Ezek egy részének célzott likvidálási szemléletű elemzését. Ld. MELZER: *Targeted killing...* 373-381.

⁷⁵⁴ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 40. cikk

⁷⁵⁵ HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 163. o.

⁷⁵⁶ MELZER: *Targeted killing...* 369-370. o.

⁷⁵⁷ GOVER, Kevin H.: Operation Neptune Spear: Was Killing Bin Laden a Legitimate Military Objective? In FINKELSTEIN, Claire – OHLIN, Jens David – ALTMAN, Andrew (szerk.): *Targeted Killings – Law and Morality in an Asymmetrical World*. OUP, 2012. 355. és 363. o.

⁷⁵⁸ ALKATOUT: *The Legality...* 205. o. BUCHAN, Russel: The Rule of Surrender in International Humanitarian Law. *Israel Law Review* 51. (2018) 18. o. A szerző szerint ez azonban nem befolyásolja azt, hogy voltaképpen nem áll fenn a katonai szükségesség elve egy fegyverét már letett személy elleni támadás esetében, sőt álláspontja szerint ez az emberi méltóság sérelmével is jár. Uo. 26. o.

⁷⁵⁹ MELZER: *Targeted killing...* 371. o.

⁷⁶⁰ ALKATOUT: *The Legality...* 205. o.

⁷⁶¹ BUCHAN: *The Rule...* 23. o.

⁷⁶² MELZER, Nils: *International Humanitarian Law. A Comprehensive Introduction*. ICRC, 2016. 107. o.

⁷⁶³ ALEXANDER, Samuel: Double-tap Warfare: Should President Obama Be Investigated for War Crimes? *Florida Law Review* 69. (2017) 262. o.

Az Egyesült Államok dokumentáltan hajtott vére ilyen akciókat példának okáért Jemenben és Pakisztánban.⁷⁶⁴ Az ilyen támadások valószínűsíthetően több szempontból is jogellenesnek tekinthetők. Egyfelől az ilyen műveletek ellentétesek az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 41. cikkének rendelkezéseivel, amelyek a harcképtelen személyek támadását tiltják meg. Harcképtelennek minősül egyebek mellett az a személy, aki elveszíti az eszméletét, magatehetetlenné válik és így képtelenné az önvédelemre, amelyet sebesülés vagy betegség okoz.⁷⁶⁵ Ez a szabály a nemzetközi szokásjogban is megtalálható, közel azonos tartalommal.⁷⁶⁶ Ennek alapján jogszerűen nem támadható az a személy, aki az első műveletből származóan *hors de combat* lett.⁷⁶⁷ A másik jogszerűségi probléma pedig abból fakad, hogy az ilyen támadásoknak általában számos civil áldozatuk van, tekintve, hogy egy drón-támadást követően a helyszínen gyakran összegyűlnek családtagok és olyan személyek, akik segítséget kívánnak nyújtani a sérülteknek.⁷⁶⁸ Álláspontom szerint az ilyen akciók alapvetően *signature strike*-nak tekinthetők, és mint ilyeneket a soron következő pontban tárgyalom részletesen. Mindenesetre azt mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a *signature strike*-ok e típusa véleményem szerint az esetek döntő többségében jogellenes lesz a humanitárius nemzetközi jog szempontjából a fentiekben említett civilek, valamint *hors de combat* személyek támadása miatt.

Az emberi jogok nemzetközi rendszerének vizsgálata során már utaltam rá, hogy az élethez való jog sérelmét minden esetben egy független vizsgálatnak kell követnie.⁷⁶⁹ Nincs ez másként a humanitárius nemzetközi jog esetében sem, amely kötelezővé teszi a hadviselő felek számára, hogy megbüntessék azokat, akik a fegyveres konfliktusokban alkalmazandó szabályokat súlyosan megsértik.⁷⁷⁰ A hadviselés joga azonban nem kívánja meg, hogy minden polgári személy – így ez a harcosok, illetve fegyveres csoportok funkcionális tagjai esetében sem követelmény – halála után vizsgálatot kelljen lefolytatni, amely a fentiekben bemutatott arányossági elvből fakad, miszerint bizonyos mértékű járulékos veszteség megengedett katonai akciók során.⁷⁷¹ Ez voltaképpen azt jelenti, hogy csak olyan esetekben szükséges a vizsgálat lefolytatása, amikor racionálisan felmerül a humanitárius nemzetközi jog megsértésének gyanúja egy katonai akció vonatkozásában.⁷⁷² Ennek ellenére az *Israeli Supreme Court* az izraeli belső jogból egy minden célzott likvidálást követő vizsgálati kötelezettséget vezetett le.⁷⁷³

Tekintve, hogy a hadviselés joga *lex specialis* az emberi jogok nemzetközi rendszeréhez képest és egyben nagyon kevés szabályt tartalmaz az ilyen és ehhez hasonló vizsgálatok lefolytatásáról, ezért ezeket a normákat az emberi jogok nemzetközi rendszerének rendelkezéseiből kell levezetni.⁷⁷⁴ Az

⁷⁶⁴ A/HRC/25/59. 53. és 57. bek.

⁷⁶⁵ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 41. cikk (1) bek. és (2) bek. c) pont.

⁷⁶⁶ HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 164. o.

⁷⁶⁷ MELZER: *Targeted killing...* 371. o. MELZER: *International...* 107. o.

⁷⁶⁸ ALEXANDER: *Double-tap...* 263. és 271. o.; A/HRC/25/59. 57. bek.

⁷⁶⁹ V. fejezet 2.1. pont

⁷⁷⁰ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 85-87. cikk

⁷⁷¹ LESH: *Accountability...* 99. o.

⁷⁷² Mindezt az Emberi Jogok Európai Bírósága is megerősítette az Özkan v. Turkey ügyben. Az EJEB szerint akkor, amikor a török fegyveres erők Ormaniçi-t ellenőrzésük alá vonták és a falu teljes lakosságát összegyűjtötték egy téren, nem tettek meg semmit annak érdekében, hogy megállapítsák, hogy voltak-e polgári áldozatai a katonai akciónak, amire azért lett volna szükség, mert a lőszer természete és mennyisége ezt egy valós lehetőséggé tette. *Case of Ahmet Özkan and Others v. Turkey* (Application no. 21689/93) Judgment, 2004. április 6. 307. bek. Az ügy egy kislány halálához kapcsolódott, aki egy 1993-as katonai akcióban vesztette életét a Kurdisztáni Munkáspárt és Törökország között vívott fegyveres konfliktus során. Ld. MELZER: *Targeted killing...* 386. o.

⁷⁷³ HCJ 769/02. 40. bek. Ld. RABI – PLAW: *Israeli Compliance...* 249-257. o. A szerzőpáros rámutat, hogy a vizsgálatok lefolytatásával megbízott bizottság lényegesen később, de valóban létrejött, azonban ennek szervezete, függetlensége, működése, valamint hatásköre is homályba burkolódik. A legvalószínűbb az, hogy mára e szervezet működése marginalizálódott.

⁷⁷⁴ Uo. 100. o. A szerző szerint a vizsgálatokra az alábbi elvek vonatkoznak: függetlenség, pártatlanság, alaposság, hatékonyság, gyorsaság és átláthatóság.

ún. Türkel Bizottság⁷⁷⁵ példának okáért az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjogára támaszkodott a vizsgálatok szabályainak meghatározásakor, amelyeket gyakorlatilag azonosnak ítélte a humanitárius nemzetközi jog erre vonatkozó normáival.⁷⁷⁶

3.2. Részkövetkeztetések

Mindenekelőtt rögzítendő, hogy a fentiek alapján egyértelműen megállapítható, hogy a humanitárius nemzetközi jog generálisan nem tiltja a célzott likvidálások alkalmazását függetlenül attól, hogy azt szárazföldi csapatok, vagy pedig fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek hajtják végre. A hadviselés joga azonban alapvető szinten és speciális szabályok formájában egyaránt korlátok közé szorítja a célzott likvidálások alkalmazását. Egyfelől kizárólag olyan műveletre kerülhet sor, amelyek katonailag szükségesek; különbséget kell tenni harcosok és polgári személyek és célpontok között; a támadással járó várható katonai előny mértékének meg kell haladnia az azzal észszerűen bekövetkező járulékos veszteség mértékét és az akció nem okozhat szükségtelen szenvedést, valamint károkat sem.

Mindez kiegészül azzal is, hogy a hadviselő feleknek nincs teljes szabadsága a hadviselés módjának megválasztásában, így például nem alkalmazhatnak hitszegést egy célzott likvidálási akció során – legalábbis nemzetközi fegyveres összeütközésekben semmiképpen sem –, és főszabály szerint nem támadhatják azokat, akik feladták a küzdelmet vagy harcképtelenné váltak. Ebből adódóan bizonyos katonai akciók, mint például a dupla támadások nagyvalószínűséggel minden esetben jogellenesek lesznek. Ezen felül a humanitárius nemzetközi jog az emberi jogok nemzetközi rendszeréhez hasonlóan előír egyfajta belső vizsgálati kötelezettséget a hadviselők számára, ez azonban csak akkor és olyan módon érvényesül, amikor észszerűen felmerül a hadviselés joga megsértésének lehetősége.

4. A támadhatóság

A fentiekben bemutatott különbségtétel elvének – ti. szűkebb értelemben különbséget kell tenni kombattánsok vagy harcosok, illetve a polgári személyek között – egyik legfontosabb hozadéka az, hogy egyértelmű képet alkothatunk arról, hogy ki, mikor és milyen körülmények között lehet támadás áldozata egy fegyveres konfliktusban. Ennek megfelelően ebben a részben azt vizsgálom, hogy az egyes személyi körök támadhatósága hogyan alakul.

4.1. A harcosok vagy kombattánsok

4.1.1. A harcosok vagy kombattánsok támadhatósága

Az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv a kombattánsok vagy harcosok fogalmát egyszerűen úgy határozza meg, mint valamely hadviselő fél fegyveres erőinek tagjai, akinek joguk van közvetlenül részt venni az ellenségeskedésben⁷⁷⁷ és akik hadifogolytárra jogosultak, amennyiben az ellenség hatalmába kerülnek.⁷⁷⁸ A szerződés arra is választ ad, hogy mi minősül a hadviselő fegyveres erejének:

⁷⁷⁵ A bizottságot az izraeli kormányzat hozta létre 2010. június 14-én, abból a célból, hogy vizsgálja ki az azonos év május 31-én lezajlott ún. flottilla-incidenst. Az ügy dióhéjban: Hat kisebb hajó a fedélzeten összesen körülbelül 700 emberrel megindult az izraeli partvonal irányába azzal a céllal, hogy áttörjék a Gázai övezet tengeri blokádját. A flottilla legnagyobb hajóját, a Mavi Marmarat az IDF elfogta és az átszállás közben erőszak alkalmazására került sor, amelynek keretében kilenc személy életét veszítette, 64 pedig megsebesült. A bizottság Jacob Türkelről, az Izraeli Legfelsőbb Bíróság egykori bírójáról kapta a nevét, aki a bizottság elnöke lett. The Public Commission to Examine the Maritime Incident of 31 May 2010. The Türkel Commission. Report. Part One. https://www.gov.il/BlobFolder/generalpage/downloads_eng1/en/ENG_turkel_eng_a.pdf (2021. 04. 02.) 2-4. bek.

⁷⁷⁶ LESH: Accountability... 100. o.

⁷⁷⁷ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 43. cikk (2) bek. Kivételt képez ez alól a III. Genfi Egyezmény 33. cikke szerinti egyházi és egészségügyi személyzet, akik nem minősülnek harcosok.

⁷⁷⁸ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 44. cikk (1) bek.

„Valamely összeütköző Fél fegyveres erői olyan szervezett fegyveres erőkből, csapatokból és alakulatokból állnak, amelyek az alárendeltjeik magatartásáért az adott Félnek felelős parancsnokság alá tartoznak, abban az esetben is, ha a Felet a szembenálló Fél által el nem ismert kormány, vagy a hatóság képviseli. Az ilyen fegyveres erők egy belső fegyelmi rendszerbe tartoznak, amely többek között érvényesíteni tartozik a fegyveres összeütközésre vonatkozó nemzetközi jogi szabályok betartását.”⁷⁷⁹

Ezek a szabályok voltaképpen megegyeznek a nemzetközi szokásjog harcos és fegyveres erő fogalmával.⁷⁸⁰ Érdemes azt is megjegyezni, hogy ebbe a kategóriába tehát beletartoznak a gerillák, a partizánok, a fegyveres ellenállók⁷⁸¹ és az ún. *levée en masse* is.⁷⁸²

A harcosok vagy kombattánsok támadhatóságának kérdése kapcsán alapvetően rögzíteni kell, hogy e személyi kör, tekintve, hogy jogosult és néha köteles is részt venni az ellenségeskedésben – főszabály szerint támadhatóvá válik.⁷⁸³ Ez csak abban az esetben szűnik meg, ha a kombattáns *hors de combat* lesz, azaz elfogják, hajtótörött lesz, megbetegszik vagy megsebesül.⁷⁸⁴ A harcosok támadhatósága bárhol és bármikor fennáll – a semleges területeket kivéve – minden egyéb körülménytől függetlenül.⁷⁸⁵ Ezen túlmenően azt is szükséges rögzíteni, hogy e státusz kizárólag a nemzetközi fegyveres összeütközések esetében áll rendelkezésre, nem nemzetközi fegyveres konfliktusokban ugyanis a kombattáns kategória használata fogalmilag kizárt.⁷⁸⁶

4.1.2. A harcosok támadhatósága célzott likvidálások során

A harcosok vagy kombattánsok támadhatóságához célzott likvidálások során nem férhet kétség. Mint a fegyveres erőkhöz tartozó személyek nem csak lehetőséget kapnak arra, hogy közvetlenül részt vegyenek az ellenségeskedésben, de vállalják is, hogy támadás célpontjai legyenek. Mindez az államok eddigi célzott likvidálási gyakorlatát szemlélve alapvetően nem volt hangsúlyos, hiszen egyfelől az államok főként nem nemzetközi fegyveres összeütközésben alkalmazták ezt az állami politikát, másfelől pedig – egyes szerzők szerint – abban az esetben, amikor ilyenre nemzetközi fegyveres konfliktusban került sor, mint például amilyen az Egyesült Államok és a Talibán uralta Afganisztán között volt, valószínűtlen, hogy az al-Kaida, mint nem állami szereplő megfelelt volna a kombattánsi kritériumoknak.⁷⁸⁷ Ez véleményem szerint természetesen nem zárja ki azt, hogy a Talibán fegyveresei mint Afganisztán *de facto* fegyveres ereje harcosnak minősültek a konfliktus elején.⁷⁸⁸

Az értekezésben több helyen említett Soleimani tábornok célzott likvidálása viszont ebből a szempontból egy teljesen egyértelmű példával szolgál a harcosok célzott likvidálására. A tábornok

⁷⁷⁹ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 43. cikk (1) bek. A II. Kiegészítő Jegyzőkönyv ezt kiegészítő a kormányellenes fegyveres erők és más szervezett fegyveres csoportok kategóriáival. Ld. II. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk (1) bek.

⁷⁸⁰ HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 11. és 14. o.

⁷⁸¹ HERCZEGH: *A humanitárius...* 258. o.

⁷⁸² A *levée en masse* fogalmát a III. Genfi Egyezmény adja meg. Eszerint „[a] meg nem szállt terület lakossága, amely az ellenség közeledtére önként ragad fegyvert, hogy szembeszálljon a benyomuló csapatokkal, és amelynek nem volt ideje rendes fegyveres erőkké átalakulnia, ha fegyvereit nyíltan viseli és a háború törvényeit és szokásait tiszteletben tartja.” III. Genfi Egyezmény 4. cikk (6) bek. Ezek a személyek tehát jogosultak hadifogoly státuszra.

⁷⁸³ LATTMANN: *A fegyveres...* 40. o.

⁷⁸⁴ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 44. cikk (8) bek. III. Genfi Egyezmény 13. cikk LUBELL: *Extraterritorial...* 137. o.

⁷⁸⁵ DINSTEIN: *The Conduct...* 42. o.

⁷⁸⁶ LATTMANN: *A fegyveres...* 52. o. LUBELL: *Extraterritorial...* 139. o.

⁷⁸⁷ LUBELL: *Extraterritorial...* 138-139. o. A szerző szerint az al-Kaida tagjai nem különböztetik meg magukat a polgári lakosságtól, és az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv a konfliktusra abból az okból nem alkalmazható, hogy az Egyesült Államok itt nem részes fél, és a kérdéses rendelkezés nem rendelkezik szokásjogi erővel. Az ICRC nemzetközi szokásjoggal foglalkozó tanulmánya azonban ezt nem támasztja kellőképpen alá. HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 15-16. o.

⁷⁸⁸ Sőt ebben az időben esetlegesen az azzal szorosan együttműködő al-Kaida harcosok is ilyennek minősülhettek, ugyanakkor ez már lényegesen vitathatóbb kérdés.

az iráni Forradalmi Gárda Kodszer Erők parancsnoka volt,⁷⁸⁹ így mindenképpen Irán fegyveres erjének tagja volt, aki ebből fakadóan bárhol és bármikor támadható volt. A kérdéses célzott likvidálás azonban mégis jogellenesnek minősülhet, hiszen az beleeshet a fent tárgyalt támadhatósági kritériumok egyik igen szűk körű kivételébe, nevezetesen, hogy egy semleges állam,⁷⁹⁰ Irak területén hajtották azt végre.⁷⁹¹

4.2. A polgári személyek

4.2.1. A polgári személyek fogalma és jogállása

Az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv negatívan határozza meg a polgári személyek fogalmát, azaz ebbe a kategóriába tartozik mindenki, aki nem minősül harcosnak vagy kombattánsnak, illetve nem tartozik egyik hadviselő fél fegyveres erejéhez sem.⁷⁹² A nemzetközi szokásjog ennél egyszerűbben fogalmaz és csak annyit mond, hogy aki nem tagja fegyveres erőnek, azt polgári személynek kell tekinteni.⁷⁹³ A polgári lakosságot a humanitárius nemzetközi jog alapján védelem illeti meg, amely elsősorban abban ölt testet, hogy ezeket a személyeket tilos megtámadni, valamint tartózkodni kell minden olyan erőszakos cselekménytől vagy azzal való fenyegetéstől, ami a polgári lakosság körében rettegést kelthet.⁷⁹⁴ Ezen túlmenően tilos megkülönböztetés nélküli támadásokat indítani.⁷⁹⁵ Azonos szabályokat találhatunk a nemzetközi szokásjog normái között is.⁷⁹⁶ Amennyiben kétség merülne fel valakinek a polgári státuszával kapcsolatban, őt polgári személynek kell tekinteni.⁷⁹⁷

Ez a védelem azonban nem feltétel nélküli, ugyanis bizonyos jól körülhatárolható esetekben felfüggesztődik, vagy akár teljesen meg is szűnhet.

4.2.2. Az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel

A polgári személyek ellenségeskedésben való közvetlen részvételének jelensége már Hugo Grotiusnál megjelent,⁷⁹⁸ azonban szerződéses rendelkezés formát először az 1949-es genfi egyezményekkel nyert. Ezeknek a nemzetközi szerződéseknek a közös harmadik cikke ugyanis kimondta, hogy – egyebek mellett – azokat a személyeket, akik nem vesznek közvetlenül részt az ellenségeskedésben, minden körülmények között, diszkrimináció mentesen emberséges bánásmódban kell részesíteni, így különösen ezeket a személyeket nem lehet megölni.⁷⁹⁹ Mint azt a fentiekben már megállapítottam ezt a rendelkezést nem kizárólag nemzetközi, hanem nem nemzetközi jellegű fegyveres összeütközésekben is alkalmazni kellett és kell is.

Az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel részletesebb szabályozása az I. Kiegészítő Jegyzőkönyvig váratott magára, amely már kimondta, hogy a polgári személyeket addig illeti meg a humanitárius nemzetközi jogból fakadó védelem, amennyiben és ameddig nem vesznek közvetlenül részt az ellenségeskedésben.⁸⁰⁰ Mindezt a II. Kiegészítő Jegyzőkönyv a nem nemzetközi

⁷⁸⁹ A/HRC/44.38. 23. o.

⁷⁹⁰ DINSTEIN: *The Conduct...* 42. o.

⁷⁹¹ Ugyanakkor mivel a támadásra nem Irak beleegyezésével került sor, ugyan ilyen meggyőzően érvelhetünk amellett is, hogy egy létrejött egy nemzetközi fegyveres konfliktus az Egyesült Államok és Irak között. Ezzel szemben mivel a magam részéről nem fogadom el az automatikusan létrejövő fegyveres konfliktust a támadó állam és egy beavatkozással érintett állam között, ezért ez érv elvethető.

⁷⁹² I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 50. cikk (1) bek.

⁷⁹³ HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 17. o.

⁷⁹⁴ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 51. cikk (2) bek.

⁷⁹⁵ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 51. cikk (4)-(5) bek.

⁷⁹⁶ HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 19. és 39-50. o.

⁷⁹⁷ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 50. cikk (1) bek.

⁷⁹⁸ CRAWFORD: *Identifying...* 49. o.

⁷⁹⁹ Az 1949. augusztus 12-én Genfben kötött Egyezmények közös 3. cikke

⁸⁰⁰ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 51. cikk (3) bek.

fegyveres konfliktusokra is kiterjesztette⁸⁰¹ és természetesen ezek a nemzetközi szokásjogban is megtalálhatóak.⁸⁰²

Az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel jogi kategóriáját a bírói gyakorlat az ICTY esetjogán keresztül kezdte meg kitölteni tartalommal és meghatározott bizonyos magatartásokat, amelyek az ellenségeskedésben való közvetlen részvételnek minősülnek.⁸⁰³

E kérdés modernnek tekinthető szakirodalmi vitája voltaképpen 2003-ban kezdődött, amikor az ICRC és a T.M.C. Asser Intézet megkíséreltek közösen létrehozni egy, a szakma egésze által elfogadhatónak tekinthető álláspontot az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel szabályai tekintetében. A vállalkozás csak részben hozott sikert, ugyanis a konzultációs folyamat végére megszülető Értelmező Iránymutatást⁸⁰⁴ végül csak az ICRC adta ki saját égisze alatt, ugyanis a szakértők egy jelentős része visszavonta támogatását a dokumentumtól.⁸⁰⁵

Annak ellenére, hogy számos szerző élesen kritizálta⁸⁰⁶ a dokumentumot, az kétséget kizáróan nagy hatással volt a nemzetközi jog tudományára és úgy tűnik az állami gyakorlatra is, így célszerű röviden bemutatni annak legfőbb szabályait.

Nils Melzer, az Értelmező Iránymutatás szerzője szerint a dokumentum egy olyan kompromisszum eredménye, amely megkísérelte a liberálisabban és konzervatívabban megfogalmazott nézeteket közös nevezőre hozni. Ennek a folyamatnak az eredménye lett tehát az Értelmező Iránymutatás.⁸⁰⁷

Az Értelmező Iránymutatás alapvetően egy három kumulatív feltételből álló tesztet alkalmaz arra, hogy megállapítsa, hogy ki vesz részt közvetlenül az ellenségeskedésben. Az első ilyen feltétel a kárnak egy olyan küszöbértéke, amely valószínűsíthetően bekövetkezik egy magatartás okán. A második egy közvetlen okozati kapcsolat a várható kár és a magatartás között. Végül a harmadik feltétel az ún. hadviselői viszony (*belligerent nexus*), amely voltaképpen azt kívánja meg, hogy az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel abból a célból történjen, hogy az kárt okozzon a másik hadviselő félnek.⁸⁰⁸

Az Értelmező Iránymutatás fontos megállapítása továbbá, hogy azok a polgári személyek, akik egy szervezett fegyveres csoport tagjai és egyben folyamatos harci funkcióval rendelkeznek (*continuous combat function*) elveszítik polgári státuszukat és a funkciójuk betöltésének időszakára bárhol és bármikor támadhatóvá válnak, szemben azokkal, akik csak sporadikusan vesznek részt az

⁸⁰¹ II. Kiegészítő Jegyzőkönyv 13. cikk (3) bek.

⁸⁰² HENCKAERTS – DOSWALD-BECK: *Customary...* 19. o.

⁸⁰³ CRAWFORD: *Identifying...* 67-78. o. „To take a “direct” part in the hostilities means acts of war which by their nature or purpose are likely to cause actual harm to the personnel or matériel of the enemy armed forces” Ld. Prosecutor v. Stanislav Galić, Trial Chamber, Judgment 5 December 2003. 48. bek. Prosecutor v. Pavle Strugar, Appeals Chamber, Judgment 17 July 2008. (a továbbiakban: Strugar ügy) 172-179. bek. Az ICTY megállapításait nagyban átvették más nemzetközi büntetőbírói fórumok, köztük a Nemzetközi Büntetőbíróság is. CRAWFORD: *Identifying...* 70-72. o.

⁸⁰⁴ MELZER: *Interpretive...*

⁸⁰⁵ CRAWFORD: *Identifying...* 72. o.

⁸⁰⁶ Ld. pl. WATKIN, Kenneth: Opportunity Lost: Organized Armed Groups and the ICRC “Direct Participation in Hostilities” Interpretive Guidance. *New York University Journal of International Law and Politics* 42. (2010) 641-695. o. SCHMITT, Michael N.: Deconstructing Direct Participation in Hostilities: The Constitutive Elements. *New York University Journal of International Law and Politics* 42. (2010) 697-739. o. BOOTHBY, William: And for Such Time as: The Time Dimension to Direct Participation in Hostilities. *New York University Journal of International Law and Politics* 42. (2010) 741-768. o. PARKS, W. Hays: Part IX of the ICRC “Direct Participation in Hostilities” Study: No Mandate, No Expertise, and Legally Incorrect. *New York University Journal of International Law and Politics* 42. (2010) 769-830. o.

⁸⁰⁷ MELZER, Nils: Keeping the Balance Between Military Necessity and Humanity: A Response to Four Critiques of the ICRC’s Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation In Hostilities. *New York University Journal of International Law and Politics* 42. (2010) 835-836. o.

⁸⁰⁸ MELZER: *Interpretive...* 46. o.

ellenségeskedésben.⁸⁰⁹ Ezen felül az Értelmező Iránymutatás azt is jogként irányozza elő, hogy az erőszak alkalmazott mértékének ténylegesen szükségszerűnek kell lennie a legitim katonai cél elérése érdekében, amely így szűkíti az ellenségeskedésben közvetlenül résztvevő, és folyamatos harci funkcióval rendelkező személyek támadhatóságát.⁸¹⁰

Akár jogosak az Értelmező Iránymutatás kapcsán megfogalmazott kritikák, akár nem, az mindenesetre kétségtelen, hogy annak egyes részei, különös tekintettel a folyamatos harci funkcióra utat találtak az állami gyakorlatba. Az *Oberverwaltungsgericht für das Land Nordrhein-Westfalen* példának okáért többször is hivatkozott az Értelmező Iránymutatásra egy jemeni drón-támadás megítélésével kapcsolatos ítéletében.⁸¹¹ Németország saját katonai kézikönyvében is elfogadja az Értelmező Iránymutatás legfőbb megállapításait.⁸¹² Norvégia ugyan *expressis verbis* nem utal az Értelmező Iránymutatásokra, a támadhatóság kapcsán mégis szinte teljesen azonos koncepcióval dolgozik.⁸¹³ Dánia hasonlóan elfogadja az Értelmező Iránymutatás támadhatósági megállapításait, hivatkozva is a dokumentumot, mint inspirációs forrást.⁸¹⁴ Új-Zélandot szintén a támogatók közé sorolhatjuk.⁸¹⁵ Az Egyesült Államok ezzel szemben nem köti semmilyen formában az ellenségeskedésben való közvetlen részvételhez a szervezett fegyveres csoportok tagjainak támadhatóságát.⁸¹⁶

A fentiek alapján azt a következtetést lehet levonni, hogy az Értelmező Iránymutatás egyes szabályai mindenképpen hatással voltak az állami gyakorlatra, legalábbis ami az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel feltételeit és szabályait, valamint a folyamatos harci funkció elismerését illeti, azonban elemzésem során nem találtam olyan állami gyakorlatot, ami a halálos erőszak alkalmazását a meglévő keretrendszeren túl, egy legitim katonai cél eléréséhez való feltétlen szükségességhez kötötte volna. Ugyanakkor kiemelés érdemel, hogy az Egyesült Államok *policy* alapon a terror-elhárítási akciók tekintetben mégis az elfogást részesíti előnyben a halálos erőszakalkalmazással szemben.⁸¹⁷ Az *Israeli Supreme Court* pedig saját belső jogából vezet le egy hasonló kötelezettséget.⁸¹⁸

4.2.3. A polgári személyek támadhatósága célzott likvidálás keretében

A polgári személyek főszabály szerint nem képezhetik egy katonai akció célpontját, hiszen azt csak és kizárólag harcosok, valamint katonai célpontok ellen lehet irányítani. A civil lakosság is válhat azonban célzott likvidálás áldozatává – a fentebb tárgyalt járulékos veszteség esete mellett – amennyiben és arra az időre, ameddig ezek a személyek közvetlenül részt vesznek az ellenségeskedésben.

⁸⁰⁹ MELZER: *Interpretive...* 27. o. A folyamatos harci funkció az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel folyamatosságára utal, szemben a spontán sporadikus és szervezetlen részvétellel. Uo. 34. o.

⁸¹⁰ MELZER: *Interpretive...* 77. o.

⁸¹¹ OVG 4 A 1361/15. 95-98. o.

⁸¹² Német Katonai Kézikönyv 1308. bek. A Kézikönyv elfogadja az egyszeri magatartásra irányadó ellenségeskedésben való közvetlen részvételt és a folyamatos harci funkciót is.

⁸¹³ Norvég Katonai Kézikönyv 3.36-3.44. bek.

⁸¹⁴ Dán Katonai Kézikönyv 168-173. és 180-182. o.

⁸¹⁵ Új-Zélandi Katonai Kézikönyv 6.5.25.-6.5.30. bek. A Kézikönyv arra is kitér, hogy nincs semmilyen kötelezettség a humanitárius nemzetközi jogban a nem halálos erőszak alkalmazására. Ld. Uo. 7.8.12. bek.

⁸¹⁶ Amerikai Katonai Kézikönyv 5.8.2.1. pont

⁸¹⁷ „Consequently, the United States prioritizes as a matter of policy, the capture of terrorist suspects as a preferred option over lethal action and will therefore require a feasibility assessment of capture options as a component of any proposal for lethal action. Lethal action should be taken in an effort to prevent terrorist attacks against U.S. persons only when capture of an individual is not feasible and no other reasonable alternatives exist to effectively address the threat. Lethal action should not be proposed or pursued as a punitive step or as a substitute for prosecuting a terrorist suspect in a civilian court or a military commission. Capture is preferred even in circumstances where neither prosecution nor third-country custody are available disposition options at the time.” Ld. PPG. 1. o.

⁸¹⁸ HCJ 769/02. 40. bek.

Itt tehát voltaképpen arra a kérdésre kell tudni választ adni, hogy melyek azok a magatartások, amelyek lehetővé teszik egy polgári személy időleges támadhatóságát, illetve melyek azok az esetek, amikor a humanitárius nemzetközi jogból fakadó védelem folyamatos jelleggel szűnik meg (helyesebben függesztődik fel). Ennek azért van kiemelkedő jelentősége, mert a terrorizmus elleni küzdelemben – amely a közelmúltig a modern célzott likvidálási programok gyakorlatilag egyetlen megnyilvánulási formája volt – fokozottan merül fel a támadható és védelemben részesülő személyek elhatárolása, hiszen a terroristák gyakran belevegyülnek az egyébként védendő polgári lakosságba.⁸¹⁹

A szakirodalomban heves vita van a mai napig atekintetben, hogy mely magatartások alapozzák meg az ellenségeskedésben való közvetlen részvételt. Vannak azonban olyan esetek, amelyek vitán felül állnak, ilyen például az, amikor egy polgári személy fegyvert használ,⁸²⁰ egyéb módon fegyveresen részt vesz a harcokban, katonai információt továbbít közvetlen és azonnali felhasználásra, vagy fegyvereket szállít a frontra.⁸²¹ Vannak azonban vitatott esetek is, amelyeknél nem egyértelmű, hogy az ellenségeskedésben való közvetlen részvételtől beszélhetünk-e. Az Értelmező Iránymutatás szerint például az általános toborzás és kiképzés nem tekinthető az ellenségeskedésben való közvetlen részvételnek.⁸²² Ezzel szemben létezik olyan nézet is, amely akár egy terrorszervezet vagy támadás finanszírozóját is támadhatónak tekinti.⁸²³ A konkrét támadások kitervelői és parancsnokai azonban vitán felül részt vesznek az ellenségeskedésben.⁸²⁴ A számos szakirodalmi vita, illetve megállapítás ellenére annak gyakorlati eldöntése, hogy ki támadható továbbra is problémát jelent főleg olyan területeken, ahol a lakosság még egy esküvőre is fegyverben érkezik.⁸²⁵

Ebből következik az, hogy a folyamatos harci funkció megítélése – amelynek segítségével a terrorszervezetek funkcionális tagjai bárhol és bármikor támadhatóak lennének – szintén nehézségekbe ütközik, ugyanis ennek a kategóriának az alapját is az ellenségeskedésben való közvetlen részvétel képezi. Bár egyes szerzők felvetik, hogy az al-Kaida akár összes tagja rendelkezhet folyamatos harci funkcióval,⁸²⁶ mások még olyan prominens személyek támadhatóságát is megkérdőjelezzik e szabályok alapján, mint Anwar Al-Awlaki,⁸²⁷ akinek komolyan része volt az Egyesült Államokkal szembeni több terrortámadás előkészítésében.⁸²⁸

Álláspontom szerint alapvetően ide kapcsolódik a fentiekben már több alkalommal említett, viselkedésminta vagy egyéb ismertetőjegy alapú ún. *signature strike*-ok problémája is, hiszen itt az állam e viselkedés minták vagy egyéb ismertetőjegyek alapján igyekszik meghatározni egy személy ellenségeskedésben való közvetlen részvételét, vagy folyamatos harci funkcióját, illetve egy objektum katonai jellegét.

Kevin Jon Heller egy tanulmány keretei között részletesen is foglalkozott ezzel a kérdéssel és háromfajta „viselkedésminta-” vagy egyéb ismertetőjegy-típust különített el egymástól. Álláspontja szerint léteznek jogilag elfogadható viselkedésminták és egyéb ismertetőjegyek, amelyek

⁸¹⁹ MAXWELL, Mark: Rebutting the Civilian Presumption: Playing Whack-A-Mole Without a Mallet? In FINKELSTEIN, Claire – OHLIN, Jens David – ALTMAN, Andrew (szerk.): *Targeted Killings – Law and Morality in an Asymmetrical World*. OUP. 2012. 32. o.

⁸²⁰ SANDOZ – SWINARSKI – ZIMMERMANN: *Commentary*... 1943. bek.

⁸²¹ Strugar ügy 177. bek. MELZER: *Interpretive*... 56. o.

⁸²² MELZER: *Interpretive*... 53. o.

⁸²³ GUIORA, Amos N.: *Legitimate Target. A Criteria-Based Approach to Targeted Killing*. OUP, 2013. 22. o.

⁸²⁴ ALKATOUT: *The Legality*... 190-191. o. GUIORA: *Legitimate*... 22. o. MELZER: *Targeted killing*... 342. o.

⁸²⁵ LUBELL: *Extraterritorial*... 157. o.

⁸²⁶ OHLIN: *Targeting*... 84-85. o.

⁸²⁷ MAXWELL: *Rebutting*... 52. o.

⁸²⁸ Ld. VII. Fejezet 3.1.1.2. pont

megalapozhatják a támadhatóságot, ilyen például a támadás kitervelése, fegyver szállítása a frontra, robbanóanyag kezelése vagy egyszerűen egy kiképzőtábor létezése.⁸²⁹ Ezzel szemben vannak olyanok, amelyek jogilag nem alapozzák meg a támadhatóságot, ilyen például az ha fegyveres személyek utaznak valahová,⁸³⁰ vagy valaki ismert terroristával érintkezik, vagy egészen egyszerűen harcérrett korú férfiként egy területen tartózkodik.⁸³¹ Ezen felül vannak olyan körülmények, amelyek bizonyos esetekben megalapozzák a támadhatóságot, ilyen amikor fegyveresek a frontvonal felé tartanak, vagy kiképzésében vesznek részt.⁸³²

Mindezek alapján tehát azt a következtetést lehet levonni, hogy a *signature strike*-ok önmagukban nem jogellenesek, azonban ahogy szinte minden katonai akció, amennyiben elégtelen viselkedésminta vagy egyéb ismertetőjegy alapján kerül sor a támadásra, úgy az rányomhatja a bélyegét az akció legalitására.

4.2.4. Részkövetkeztetések

Nemzetközi fegyveres összeütközések esetében a támadhatóság tekintetében különbséget kell tenni polgári személyek és harcosok között, míg előbbiek csak odáig támadhatóak, ameddig közvetlenül részt vesznek az ellenségeskedésben, addig a harcosok vagy kombattánsok bárhol és bármikor támadhatóak. Így amennyiben egy célzott likvidálásra ilyen fegyveres konfliktus keretében kerül sor, úgy a harcosok vagy kombattánsok, illetve az ellenségeskedésben közvetlenül résztvevő személyek lehetnek támadások közvetlen áldozatai.

Nem nemzetközi fegyveres összeütközések esetében harcosokról vagy kombattánsokról nem beszélhetünk, csak olyan személyekről, akik folyamatos harci funkciójukon keresztül integrálódtak egy fegyveres csoportba, amely integráció idejére polgári státuszuk felfüggesztődik és ebből adódóan bárhol és bármikor támadhatóak. Ettől eltekintve a polgári személyek e konfliktus keretei között is csak akkor és annyiban lehetnek támadások közvetlen célpontjai, amikor és ameddig közvetlenül részt vesznek az ellenségeskedésben.

Semmi nem támasztja alá azonban az állami gyakorlatból azt a szakirodalomban és az ICRC által hangoztatott nézetet, hogy az államoknak tartózkodniuk kellene a halálos erőszak alkalmazásától, amennyiben az nem feltétlen szükséges egy katonai cél elérése érdekében, ez azonban nem zárja ki azt, hogy ilyen gyakorlatot *policy* vagy más alapon kövessenek.

5. Következtetések

A fenti fejezet rávilágított, hogy a célzott likvidálások humanitárius nemzetközi jogi szempontú vizsgálata során számos kérdést kell körültekintően számba venni. Egyfelől a hadviselés jogának alkalmazhatóságához elengedhetetlen, hogy létrejöjjön egy fegyveres konfliktus a hadviselő felek között. Amennyiben célzott likvidálásra állam között, vagy egy megszállás keretében kerül sor, a kérdés megítélése viszonylag egyszerű, és az összeütközésre a nemzetközi fegyveres konfliktusok jogának szabályait kell alkalmazni. Ezzel szemben viszont, amikor a célzott likvidálás egy nem állami szereplővel szemben alkalmazza ezt az állami politikai eszközt, úgy bizonyítania kell tudni, hogy nem nemzetközi fegyveres konfliktus áll fenn közöttük, azaz a nem állami szereplőnek rendelkeznie kell egy meghatározott szervezettségi fokkal és a közöttük lévő fegyveres konfliktusnak el kell érnie egy meghatározott szintet.

⁸²⁹ HELLER: 'One Hell... 94-96. o.

⁸³⁰ Az ICTY is megállapította, hogy önmagában a fegyveres birtoklása nem vonja kétségbe az illető polgári státuszát. Prosecutor v. Blagoje Simić et al. Trial Chamber, Judgment 16 October 2003. 659. bek. Ez főként abból a szempontból jelentős, hogy példának okáért Jemenben mindenki fegyvert visel, ez az állam pedig gyakori helyszíne különböző célzott likvidálási akcióknak. HELLER: 'One Hell... 99. o.

⁸³¹ HELLER: 'One Hell... 97-100. o.

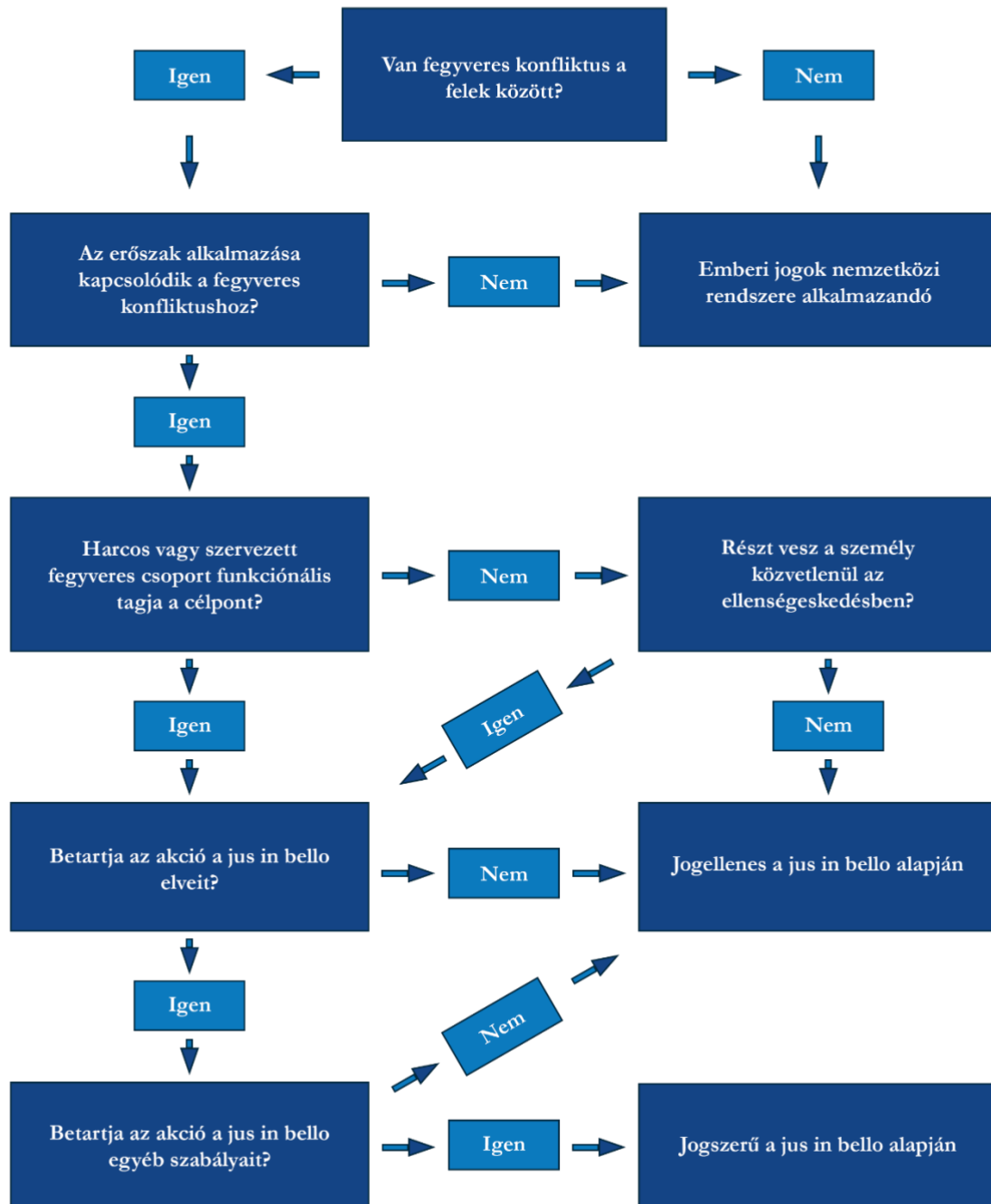
⁸³² Uo. 100-103. o.

Fegyveres konfliktusok esetében az összeütközéskor figyelembe kell venni a humanitárius nemzetközi jog legfőbb elveit, így egyfelől különbséget kell tennie civilek és harcosok vagy kombattánsok között, előbbiek pedig csak akkor és annyiban támadhatóak amennyiben közvetlenül részt vesznek az ellenségeskedésben, vagy pedig beépülnek egy fegyveres csoportba, ahol folyamatos harci funkciót töltenek be az egyszerű, sporadikus jellegű ellenségeskedésben való közvetlen részvétellel szemben. Ennek hiányában a civilek csak járulékos veszteségként eshetnek katonai akció áldozatául. A célzott likvidálási akciót megfelelő katonai szükségességnek kell alátámasztania és a várható katonai előnynek meg kell haladnia az esetlegesen bekövetkező járulékos veszteség mértékét. Ezen felül tilos olyan katonai akcióba kezdeni, amely túlzott szenvedéssel vagy károkozással járna.

A hadviselés jogából fakadóan ezek mellett különböző magatartások szintén tilalmazottak, ilyen például a hitszegéssel elkövetett célzott likvidálás vagy a dupla támadások alkalmazása, amennyiben azzal polgári vagy *hors de combat* személyeket támadnánk. A viselkedésminták és egyéb ismertetőjegyek alapján történő célpontkiválasztás alapvetően nem jogellenes, azonban nem megfelelő ismertetőjegyek használata esetén a teljes akció jogszertülenségbe fulladhat.

A célzott likvidálások *jus in bello* legalitásának tesztjét az alábbi ábra szemlélteti:

Jus in bello Teszt

*A célzott likvidálás jus in bello legalitási tesztje
4. sz. ábra (saját szerkesztés)*

VII. A célzott likvidálás bírósági felülvizsgálata

1. Bevezető gondolatok

A célzott likvidálással foglalkozó munkák mindig is kiemelt figyelmet fordítottak arra a tényre, hogy az *Israeli Supreme Court* 2006-ban, a világon elsőként ítéletet mondott az izraeli program legalitását illetően,⁸³³ így gyakorlatilag minden a témakörrel foglalkozó monográfia feldolgozza az esetet.⁸³⁴ Azonban a célzott likvidálások bírósági felül vizsgálatának elemzése eddig viszonylag kevés munkát ihletett.⁸³⁵

E fejezet funkciója ennek megfelelően a célzott likvidálásokért viselt felelősség kérdéskörének elemzése azok bírósági felülvizsgálati lehetőségének áttekintésével. A célzott likvidálások kapcsán megjelenik egy ún. felelősségi vákuum, ugyanis azok modern formájának elterjedése óta nem történt valódi felelősségre vonás sem állami, sem pedig egyéni szinten e programok üzemeltetése vagy végrehajtása kapcsán.⁸³⁶ A felelősségre vonás hiánya a dolog természetéből adódóan alapvetően politikai okokra vezethető vissza, ahogy azt a fejezet további részében részletesen ismertetem, ebből azonban logikusan adódik a kérdés, hogy van-e egyáltalán jogi lehetőség egy célzott likvidálás bírósági felülvizsgálatára és ha igen, akkor milyen módon, mely bírói fórum előtt történhet meg mindez.

Ennek megfelelően e fejezet elsőként a nemzetközi bíróságok eljárását veszi górcső alá, mégpedig oly módon, hogy megvizsgálja, hogy milyen esetben lenne lehetőség a Nemzetközi Bíróság, az Emberi Jogok Európai Bírósága vagy más emberi jogi fórumok, valamint a Nemzetközi Büntetőbíróság eljárására (2. rész). Ezt követően a kutatás a felelősségi vákuum feloldására alkalmazható egyéb alternatívák irányából elmezi a célzott likvidálásokat, mégpedig oly módon, hogy a nemzeti bíróságok által alkalmazható közvetlen vagy közvetett bírói felülvizsgálat szempontjából közelíti meg a kérdést. A fejezet példákon keresztül illusztrálja a közvetlen és közvetett bírói felülvizsgálat lehetőségét a célzott likvidálásokat végrehajtó, vagy azokat segítő államok nézőpontján keresztül (3. rész). Végül, de nem utolsó sorban fontos említést tenni a nemzeti bíróságok és a nemzetközi jog kapcsolatáról is, mégpedig abból a szempontból, hogy mennyiben lehet támaszkodni a nemzeti bíróságok nemzetközi joggal kapcsolatos jogértelmezéseire, valamint, hogy ezek a jogértelmezések milyen következményekkel járhatnak a célzott likvidálásokra nézve, másképpen mi a jelentősége a bírói felülvizsgálatnak (4. rész).

2. Feloldható-e a felelősségi vákuum? – bírósági felülvizsgálat nemzetközi szintén

A célzott likvidálások bírósági felülvizsgálatának számos lehetősége közül elsőként a nemzetközi színteret mutatom be. A nemzetközi színtérhez sorolom valamennyi állandó vagy választott nemzetközi bíróság eljárását, legyen szó akár államok közötti jogviták megoldásáról, egy állam és egy természetes személy közötti emberi jogi jogsértés elbírálásáról, vagy éppen egy természetes személy által elkövetett olyan cselekmény miatti felelősségre vonásról, amely nemzetközi jog alapján büntetendő.

A célzott likvidálás a II. fejezetben megfogalmazott – az értekezés keretében használt – definíciójából az következik, hogy a halálos erőszak alkalmazása a számos kvalifikációs jelző mellett

⁸³³ HCJ 769/02.

⁸³⁴ Ld. pl. OTTO: *Targeted killings*... 523-530. o. GUNNEFLO: *Targeted Killing*... 15-24. o. ALKATOUT: *The Legality*... 133-137. o. MELZER: *Targeted killing*... 32-36. o.

⁸³⁵ Ezek közül kiemelt figyelmet érdemel Stuart Casey-Maslen a nemzeti eljárásokat összefoglaló munkája. Ld. CASEY-MASLEN: *Unmanned Weapons*... 180-190. o.

⁸³⁶ A/HRC/14/24/Add. 6. 3. és 92. bek MELONI, Chantal: *State and Individual Responsibility for Targeted Killings by Drones*. In DI NUCCI, Ezio – SANTONI DE SIO, Filippo szerk.: *Drones and Responsibility – Legal, Philosophical, and Sociotechnical Perspective on Remotely Controlled Weapons*. Routledge, 2016. 51. o.

határon átnyúló jellegű. E határon átnyúló erőszak pedig képes államközi vitát vagy vitákat generálni, amelyek rendezésére a nemzetközi jog kiforrott jogi kereteket hozott létre. Ezeket a kereteket a modern nemzetközi jog tekintetében az ENSZ 1945-ben San Franciscóban elfogadott Alapokmánya fektette le, amely nem csak létrehozta az Egyesült Nemzetek Szervezetét, hanem megalkotta az erőszak általános tilalmát,⁸³⁷ amely mára a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő normájává vált,⁸³⁸ és kötelezővé tette a viták békés rendezését.⁸³⁹

A viták békés rendezésének elve ugyan a nemzetközi jog általános szabályainak egyike, azonban nem éri el a *jus cogens* normák szintjét.⁸⁴⁰ Az elv végrehajtására a gyakorlatban alapvetően két mód áll rendelkezésre: a diplomáciai és a bírói út.⁸⁴¹ Bár elméletileg lehetséges, hogy a célzott likvidálás okozta államközi vita rendezhető legyen diplomáciai eszközökkel, kötelező erő hiányában⁸⁴² ezek azonban az államok akaratára és az általuk képviselt tényleges erőviszonyokra bízják a jogvita kimenetelét, végső soron tehát nem vagy nem feltétlenül befolyásolják a célzott likvidálás megvalósítását oly módon, ahogy egy kötelező erejű bírói döntés képes lenne. Ebből következően a viták békés rendezésének másik nagy csoportja, a bírói vitarendezés kínálkozik megfelelő alternatívaként.

A bírói vitarendezés esetében beszélhetünk állandó és választottbírói eljárásról,⁸⁴³ azonban a két bírósági forma közötti különbségek tárgyalása ehelyütt mellőzhető. Az értekezésben kizárólag állandó nemzetközi bíróságokkal foglalkozom, tekintettel arra, hogy a Nemzetközi Bíróságra vonatkozó megállapításaim többsége *mutatis mutandis* a választott bírói fórumok esetében is helytállóak kell, hogy legyenek, az emberi jogi fórumok és a Nemzetközi Büntető Bíróság esetében pedig nem áll rendelkezésre választott bírói alternatíva hasonló, vagy azonos funkcióval. E három nemzetközi szintű felülvizsgálat előtt röviden célszerű utalni arra, hogy e bíróságok állandó jellegűtől eltekintve közel sem azonosak, ugyanis eltérő szempontok mentén, eltérő karakterű vizsgálatot folytatnak le, amelynek a dolog természetéből adódóan eltérő következményei lehetnek. Míg a Nemzetközi Bíróság előtti eljárásnak a következménye egy állam jogsértésének megállapítása és az ehhez kapcsolódó egyéb jogkövetkezmények lehetnek, pl. kártérítés fizetése a sértett államnak,⁸⁴⁴ addig a Nemzetközi Büntetőbíróságon természetes személyek büntetőjogi felelőssége az emberi jogi felülvizsgálat tárgya.⁸⁴⁵ Az emberi jogi fórumok esetében pedig egy állam és egy magánszemély közötti emberi jogi jogvita megoldása a bíróság feladata, ahol a jogsértés miatti felelősség megállapítása mellett kártérítés is megítélhető.⁸⁴⁶

2.1. A Nemzetközi Bíróság

A Nemzetközi Bíróságot az ENSZ Alapokmánya hozta létre, amely az Állandó Nemzetközi Bíróság jogutódjaként fogható fel.⁸⁴⁷ A Nemzetközi Bíróságnak joghatósága van minden olyan kérdésben, amit a jogvita felei elé terjesztenek, valamint azokban a kérdésekben, amit az ENSZ Alapokmány, vagy hatályos nemzetközi szerződések ilyenként deklarálnak.⁸⁴⁸ Mindez azt jelenti, hogy a joghatóság megállapítható, ha egy vita felei a vita kialakulását követően nemzetközi szerződést kötnek annak a NB előtt történő rendezéséről, vagy ha egy már korábban kötött

⁸³⁷ ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bek.

⁸³⁸ Ld. IV. fejezet 2. pont

⁸³⁹ ENSZ Alapokmány 2. cikk (3) bek.

⁸⁴⁰ BRUHÁCS: *Nemzetközi jog I...* 225-226. o.

⁸⁴¹ KENDE – NAGY – SONNEVEND – VALKI: *Nemzetközi...* 687. o.

⁸⁴² BRUHÁCS: *Nemzetközi jog I...* 228. o.

⁸⁴³ KENDE – NAGY – SONNEVEND – VALKI: *Nemzetközi...* 697. o.

⁸⁴⁴ SHAW, Malcom N.: *International Law. Seventh Edition.* CUP, 2014. 775. és 798. o.

⁸⁴⁵ SHAW: *International...* 295. o.

⁸⁴⁶ SHAW: *International...* 259-260. o.

⁸⁴⁷ ENSZ Alapokmány 92. cikk

⁸⁴⁸ ENSZ Alapokmány. A Nemzetközi Bíróság Alapszabályai 36. cikk (1) bek.

nemzetközi szerződés a felek között joghatósági záradékot tartalmazott a kérdéses vitára.⁸⁴⁹ Ezen felül a joghatóság abban az esetben is megállapítható, ha egy állam *ipso facto* és külön megegyezés nélkül bármely állammal szemben vállalja a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatóságát, a viszonyosság feltételével,⁸⁵⁰ ezt nevezzük alávetésnek.

A fentiekből egyértelműen következik, hogy a Nemzetközi Bíróság joghatósága elsősorban politikai kérdés, ugyanis valamennyi állam „szabadon” dönt arról, hogy elfogadja-e a fórum eljárását és végső soron kötelező erejű döntését. Nem képzelhető el olyan helyzet, amikor egy állam akaratán kívül válna egy eljárás részesévé a NB előtt. Az állami akarat ugyanis korábban is realizálódhatott, például egy alávetési nyilatkozat formájában, amely így a konkrét jogvitában kifejezett állami akarat nélkül is képes a joghatóság megalapozására.

Ahhoz, hogy képet alkothassunk arról, hogy milyen eséllyel lehetne a Nemzetközi Bírósághoz fordulni célzott likvidálások bírói felülvizsgálatának céljából, célszerű elemezni a fórum és a célzott likvidálásokat megvalósító államok kapcsolatát.

Elősként az Egyesült Államok és a Nemzetközi Bíróság viszonyát vizsgálom, hiszen ez az állam felelős a modern célzott likvidálások jelentős hányadáért. Már az ENSZ megalakítását követő első évben az Egyesült Államok alávetési nyilatkozott tett. Harry S. Truman egykori amerikai elnök 1946. augusztus 14. napján deklarálta, hogy az Egyesült Államok elfogadja a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatóságát, három kivétellel, amelyek közül a többoldalú nemzetközi szerződések emelendők ki, amelyek esetében az Egyesült Államok csak akkor ismerte el a NB joghatóságát, ha minden olyan állam szintén elfogadta azt, aki a szerződés részese, és egyben érinti is a meghozandó döntést. Ezek hiányában akkor áll fenn a joghatóság, ha az Egyesült Államok ahhoz külön hozzájárult.⁸⁵¹ Ez az alávetési nyilatkozat már nincs hatályban, ugyanis 1985-ben a Nicaragua ügyben hozott döntést követően Ronald Reagan visszavonta az Egyesült Államok általános alávetési nyilatkozatát.⁸⁵² Egy 2008-as tanulmány ennek ellenére rámutatott, hogy a kutatás időpontjában több mint 80 olyan nemzetközi szerződés volt hatályban, amely tartalmazott joghatósági záradékot az Egyesült Államok számára.⁸⁵³ Ezt követően 2018-ban a Trump-kormányzat nevében John Bolton bejelentette, hogy felülvizsgálják minden olyan nemzetközi szerződést, amely joghatósági záradékkal rendelkezik. Bolton „átpolitizáltként és ineffektívként” jellemezte a Nemzetközi Bíróságot, amely válasz volt egy iráni⁸⁵⁴ és egy palesztin keresetre,⁸⁵⁵ amelyeket az Egyesült Államok ellen nyújtottak be.⁸⁵⁶ Mindez egyébként része egy nagyobb trendnek, amely szerint az Egyesült Államok vissza kíván lépni a nemzetközi közösségben betöltött vezető szerepétől. Harold Hongju Koh szavaival élve ez a „visszalépés nélküli távozás” politikája.⁸⁵⁷ Ez a trend Joe Biden 2021-ben beiktatott amerikai elnök működése során változhat.

⁸⁴⁹ BRUHÁCS: *Nemzetközi jog II...* 312-313. o.

⁸⁵⁰ ENSZ Alapokmány. A Nemzetközi Bíróság Alapszabályai 36. cikk 2. bek.

⁸⁵¹ International Court of Justice: United States Recognition of Compulsory Jurisdiction 61 Stat 1218; Treaties and Other International Acts Series 1598. 1946. augusztus 14. <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000004-0140.pdf> (2021. 04. 21.) 140-141. o.

⁸⁵² ANDERSON Scott R.: Walking Away from the World Court. *Lawfare* 2018. október 5. <https://www.lawfareblog.com/walking-away-world-court> (2021. 04. 21.)

⁸⁵³ MULLIGAN, Stephen P.: The United States and the „World Court”. *Congressional Research Service* 2018. október 17. <https://fas.org/sgp/crs/row/LSB10206.pdf> (2021. 04. 21.) Az eredeti tanulmányt linkként hivatkozza a szerző.

⁸⁵⁴ Application Instituting Proceedings filed in the Registry of the Court on 16 July 2018. Alleged Violations of the 1955 Treaty of Amity, Economic Relations, and Consular Rights (Islamic Republic of Iran v. United States of America)

⁸⁵⁵ Application Instituting Proceedings filed in the Registry of the Court on 28 September 2018. Relocation of the United States Embassy to Jerusalem (Palestine v. United States of America)

⁸⁵⁶ RAMPTON, Roberta – WROUGHTON, Lesley – VANDEN BERG, Sephanie: U.S. withdraws from international accords, says U.N. world court 'politicized'. *Reuters* 2018. október 3. <https://www.reuters.com/article/us-usa-diplomacy-treaty/us-reviewing-agreements-that-expose-it-to-world-court-bolton-idUSKCN1MD2CP> (2021. 04. 21.)

⁸⁵⁷ „Resigning Without Leaving” Ld. KOH: *The Trump...* 39-70. o

A fentiekből következően megállapítható, hogy a célzott likvidálási programok tekintetében kétségkívül vezető szerepet betöltő Egyesült Államokkal szemben nem lenne lehetőség a Nemzetközi Bíróság előtti eljárás lefolytatására.

Az Egyesült Királyság ezzel szemben jelen pillanatban is rendelkezik kötelező alávetési nyilatkozattal, amelyet 2017. február 22. napján megújítottak. Az alávetési nyilatkozat hat kivételt tartalmaz, amelyek alapvetően a visszaélészerű keresetindítást hivatottak kizárni, valamint előzetes egyeztetést tesznek kötelezővé az Egyesült Királysággal a kereset benyújtását megelőzően.⁸⁵⁸ A Nemzetközi Bíróság nyilvántartása szerint számos olyan nemzetközi szerződés van hatályban jelenleg is, amely joghatósági záradékot tartalmaz az Egyesült Királyság esetében.⁸⁵⁹

Elméletben tehát megvan a lehetőség arra, hogy az Egyesült Királysággal szemben, amely szintén jelentős szereplőnek tekinthető a célzott likvidálások vonatkozásban, olyan eljárás induljon, amely végső soron kötelező döntéssel zárulna egy államközi erőszak megítélését is magába foglaló jogvitában. Ez az elméleti lehetőség azonban jelentősen szűkül az alávetési nyilatkozat egy kiskapujával, amely lehetővé teszi, hogy a brit kormány azonnali hatállyal visszavonja az alávetési nyilatkozatát.⁸⁶⁰ Együtt olvasva mindezt az előzetes egyeztetési kötelezettséggel, ami a joghatóság megállapításának feltétele,⁸⁶¹ a gyakorlatban elképzelhető egy olyan helyzet, amikor a sértett állam az Egyesült Királyság által megszabott feltételeknek megfelelően hat hónappal a kereset benyújtását megelőzően értesíti az államot a keresetindítási szándékáról, akkor erre válaszul a londoni kormány – a bírói rendezésre vonatkozó politikai akarat hiányában – egyszerűen visszavonja alávetési nyilatkozatát, ezzel kerülve ki a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatóságát.

A harmadik, egyben utolsó, a célzott likvidálások szempontjából jelentős állam Izrael, amely először 1950-ben, majd 1956-ban tett kötelező alávetési nyilatkozatot,⁸⁶² azonban jelen pillanatban nem ismeri el a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatóságát.⁸⁶³ Ennek ellenére legalább két nemzetközi szerződés van hatályban, amelyben mind az Egyesült Államok, mind pedig Izrael kölcsönösen joghatósági záradékot kötöttek ki egymással kötött nemzetközi szerződésükben,⁸⁶⁴ ez azonban más relációban, így az Izrael által a Gázai övezetben véghez vitt célzott likvidálások esetében nem alkalmazható.

Ezek alapján nem meglepő, hogy az értekezés írásának időpontjáig egyetlen esetben sem került sor eljárásra sem a Nemzetközi Bíróság, sem pedig nemzetközi választottbíróság előtt a célzott likvidálás tárgyában.⁸⁶⁵

Összegezve a fentieket megállapítható, hogy a célzott likvidálásokat végrehajtó államoknak egyáltalán nem kell tartaniuk egy ilyen ügy a Nemzetközi Bíróság általi tárgyalásától, ugyanis az

⁸⁵⁸ Declarations recognizing the jurisdiction of the Court as compulsory United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. *ICJ* 2017. február 22. <https://www.icj-cij.org/en/declarations/gb> (2021. 04. 21.) (a továbbiakban: Egyesült Királyság alávetése)

⁸⁵⁹ Treaties. *ICJ* <https://www.icj-cij.org/en/treaties> (2021. 04. 21.)

⁸⁶⁰ Egyesült Királyság alávetése 2. pont

⁸⁶¹ Egyesült Királyság alávetése 1. v) alpont

⁸⁶² MERON, Theodor: Israel's Acceptance of the Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice. *Israel Law Review* 4. (1969) 307-308. o.

⁸⁶³ Declarations recognizing the jurisdiction of the Court as compulsory. *ICJ* <https://www.icj-cij.org/en/declarations> (2021. 04. 21.)

⁸⁶⁴ Treaties <https://www.icj-cij.org/en/treaties> (2021. 04. 21.)

⁸⁶⁵ Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a Gambia v. Myanmar ügyben 2019. november 11. napján beadott kereset említi a célzott likvidálásokat. *Ld. Application Instituting Proceedings and Request for Provisional Measures filed in the Registry of the Court on 11 November 2019. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. (The Gambia v. Myanmar)* 44. o.

„aktív” szereplők határozott politikai akarata nélkül nincs lehetőség az eljárás lefolytatására. A konklúzió a választottbírók esetében is megáll, ugyanis ott a felek megegyezése a vita rendezésének módjában szintén *sine qua non* feltétele az eljárásnak. Az egyetlen lehetséges alternatíva a Nemzetközi Bíróság előtt a tanácsadó vélemény kiadására irányuló eljárás.⁸⁶⁶ Ha példának okáért az ENSZ Közgyűlése tanácsadó vélemény formájában tenne fel egy kérdést a célzott likvidálási programok legalitása kapcsán, az lehetőséget biztosítana a Nemzetközi Bíróság számára, hogy a nukleáris fegyverekhez hasonlóan⁸⁶⁷ behatóan foglalkozzon ezzel a kérdéskörrel. A tanácsadó vélemény kérésének jogával azonban csak korlátozott személyi kör rendelkezik,⁸⁶⁸ amely így óhatatlanul szűkíti az eljárás megindításának lehetőségét.

2.2. A Nemzetközi Büntetőbíróság

Államközi vitarendezés hiányában célszerű megvizsgálni, hogy lehetőség van-e a célzott likvidálásokat megvalósító természetes személyeknek a nemzetközi jog megsértésén alapuló felelősségre vonására.

Az 1945 utáni nemzetközi jognak az erőszak tilalmán túl egy másik meghatározó jellemzője, hogy a nürnbergi perek „öröksége” nyomán immáron lehetőség van természetes személyek nemzetközi jogon alapuló, büntetőjogi felelősségre vonására. Ezt a jelenséget nevezzük *delicta juris gentium*-nak.⁸⁶⁹ E felelősségre vonás az elmúlt évtizedekben főként a Biztonsági Tanács által létrehozott nemzetközi büntető törvényszékek⁸⁷⁰ tevékenysége által valósult meg, ez a helyzet azonban alapvetően megváltozott 1998-ban, amikor elfogadták a Nemzetközi Büntetőbíróság felállításáról szóló nemzetközi szerződést, a Római Statútumot.⁸⁷¹ A Római Statútum tartalmazza azokat a törvényi tényállásokat, amelyeket a részes államok a nemzetközi jog alapján büntetni rendelnek és amelyek esetében elfogadják a Nemzetközi Büntetőbíróság joghatóságát.⁸⁷²

⁸⁶⁶ „A Bíróság bármilyen jogi kérdésben tanácsadó véleményt nyilváníthat bármely olyan szerv megkeresésére, amely az Egyesült Nemzetek Alapokmánya által, vagy annak értelmében ilyen megkeresés előterjesztésére jogosult.” ENSZ Alapokmány. A Nemzetközi Bíróság Alapszabályai 65. cikk (1) bek. Tanácsadó véleményt kérhet az ENSZ Közgyűlése, valamint a Biztonsági Tanács, illetve az ENSZ minden olyan szerve vagy szakosított intézménye, amelyet a Közgyűlés erre felhatalmazott, azzal a korláttal, hogy a saját tevékenységi körükben felmerülő kérdésben tehetik meg mindezt. Ld. ENSZ Alapokmány 96. cikk (1)-(2) bek.

⁸⁶⁷ Nukleáris fegyverek legalitása ügy

⁸⁶⁸ ENSZ Alapokmány 96. cikk

⁸⁶⁹ BRUHÁCS: *Nemzetközi jog II...* 202-204. o.

⁸⁷⁰ A volt Jugoszlávia területén elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekmények megbüntetésére létrehozott Nemzetközi Törvényszék létrehozásáról az ENSZ BT döntött. Ld. Security Council Resolution 827 (1993) S/RES/827 (1993) május 25. Az 1994. január 1. és 1994. december 31. között Ruanda területén elkövetett népirtásért és a nemzetközi humanitárius jog egyéb súlyos megsértéséért felelős személyek, valamint a szomszédos államok területén elkövetett népirtásért és egyéb hasonló jogsértésekért felelős ruandai állampolgárok megbüntetésére létrejött Nemzetközi Büntetőtörvényszéket pedig szintén az ENSZ BT hozta létre. Ld. Security Council Resolution 955 (1994) S/RES/955 (1994) 1994. november 8.

⁸⁷¹ Ld. Az Egyesült Nemzetek Diplomáciai Konferenciája által, a Nemzetközi Büntetőbíróság Rómában, 1998. július 17-én elfogadott Statútum (a továbbiakban: Római Statútum). Bár hazánk ratifikálta ezt a nemzetközi szerződést, az a mai napig nincs kihirdetve. Annak ellenére, hogy Magyarország adja a hágai testület egyik bíróját. Az okokról ld. KOVÁCS Péter: Miért nincs még kihirdetve a Római Statútum? Gondolatok a Római Statútum és az Alaptörvény összeegyeztethetőségének egyszerűségéről. *Állam- és Jogtudomány* 2019/1. sz. 69-90. o. A Római Statútum kihirdetéséről, annak kampaljai módosításával együtt nyújtottak be törvényjavaslatot T/383 iromány szám alatt, a törvényjavaslat azonban azóta is részletes-vita szakaszban van. Ld. T/383 A Nemzetközi Büntetőbíróság Statútumának és a Statútum 8. cikkére vonatkozó kampaljai módosításának kihirdetéséről. *Országgyűlés* 2016. május 17. https://www.parlament.hu/web/guest/folyamatban-levo-torvenyjavaslatok?p_p_id=hu_parlament cms pair portlet PairProxy INSTANCE 9xd2Wc9jP4z8&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_auth=3YbRletX&hu_parlament cms pair portlet PairProxy INSTANCE 9xd2Wc9jP4z8 pairAction=%2Finternet%2Fcplsql%2Fogy_irom.irom_adat%3Fp_ckl%3D41%26p_izon%3D383 (2021. 04. 20.)

⁸⁷² Római Statútum 12. cikk (1) bek.

A célzott likvidálások szempontjából a Római Statútum óriási jelentőséggel bírhat, ugyanis büntetni rendelt tényállásai közül számos megvalósulhat egy célzott likvidálási akció során. A dolog természetéből adódóan egy célzott likvidálási akció során megvalósulhat egyfelől háborús bűncselekmény.⁸⁷³ A háborús bűncselekmény megállapításának előfeltétele minden esetben egy fegyveres konfliktus, legyen az nemzetközi, vagy pedig nem nemzetközi természetű. A Nemzetközi Büntetőbíróság joghatósága akkor áll fenn, ha a háborús bűntetteket tervszerűen vagy politika részeként követik el, illetve, ha ezek elkövetése tömegesen történik.⁸⁷⁴ A Nemzetközi Büntetőbíróság gyakorlatában ennek a joghatósági küszöbnek (*threshold*) nincs túlzott jelentősége, tekintettel arra, hogy a Fellebbviteli Tanács diszjunktív feltételként határozta meg a terv vagy politika részeként és a tömeges elkövetés feltételeket. Tehát ezek közül akár az egyik is elegendő a bíróság joghatóságának megállapításához. A Tárgyaláselelkészítő Tanács pedig teljes mértékben figyelmen kívül hagyta ezt a kitélt utalva arra, hogy a Római Statútum nem abszolút feltételként állapította meg ezeket, hanem a bíróság joghatóságáról „különösen akkor” beszélhetünk, ha e feltételek fennállnak.⁸⁷⁵ A főügyész számára azonban fontosabbnak tűnik ez a fenti joghatósági küszöb, ugyanis az Irakkal kapcsolatos háborús bűncselekmények bejelentése tekintetében megjegyezte, hogy legfeljebb húsz érintett személy nem lépi át azt a küszöböt, ami a bíróság számára lehetővé teszi joghatósága gyakorlását. Két évvel később azonban 12 érintett személy esetén ilyen aggályokat nem hozott fel.⁸⁷⁶ Mindez azt támasztja alá, hogy e joghatósági küszöb nem tekinthető egy érdemleges korlátnak, sokkal inkább egy „opportunist” módon felhívható kiútnak, amely alapján elkerülhető az eljárás megindítása.⁸⁷⁷ Tekintettel arra, hogy a célzott likvidálási állami *policy*-k a jelenség természetéből adódóan programok, illetve politikák, és tömegesen történik végrehajtásuk, a bűncselekmény megvalósulásának e feltételei véleményem szerint adottak. A tömeges megvalósulás mellett szólnak a III. fejezetben bemutatott statisztikai adatok is.

Célszerű röviden áttekinteni, hogy mi minősül háborús bűncselekménynek a célzott likvidálások lencséjén keresztül. Tekintve, hogy immáron nemzetközi fegyveres konfliktusban is megvalósult célzott likvidálás,⁸⁷⁸ a Római Statútum 8. cikk 2. bek. (a) pont két tényállása, nevezetesen a szándékos emberölés⁸⁷⁹ és a vagyontárgyak katonai szükséglet által nem indokolt, jogellenes, tömeges önkényes megsemmisítése⁸⁸⁰ is szóba kerülhet, ha azt a genfi jog⁸⁸¹ által védett személyek, pl. polgári lakosság ellen követik el. A célzott likvidálások során leggyakrabban alkalmazott módszer, a drón-támadások esetében előfordul, hogy mozgó autóban utazó személyekre lőnek ki Hellfire rakétákat⁸⁸² amelyek esetében egyszerre valósulhat meg mindkét tényállási forma.

⁸⁷³ Római Statútum 8. cikk

⁸⁷⁴ Római Statútum 8. cikk (1) bek.

⁸⁷⁵ SCHABAS, William A.: *An Introduction to the International Criminal Court*. Fourth Edition. CUP, 2011. 127-128. o.

⁸⁷⁶ SCHABAS: *An Introduction...* 128. o.

⁸⁷⁷ SCHABAS: *An Introduction...* 129. o.

⁸⁷⁸ Természetesen itt a Soleimani tábornokot 2020 elején ért drón-támadást kell kiemelni. Ld. pl. GURMENDI, Alonso: *Raising Questions on Targeted Killings as First Strikes in IACs*. *Opinio Juris* 2020. január 9. <http://opiniojuris.org/2020/01/09/raising-questions-on-targeted-killings-as-first-strikes-in-iacs/> (2021. 04. 21.) Természetesen ezzel ellentétes nézetek is megjelentek „[ú]gy érvelünk, hogy az akció nem értelmezhető úgy, hogy az eléri a nemzetközi fegyveres konfliktus szintjét Irán és az Egyesült Államok között.” Ld. ASKARY, Pouria – HOSSEINEJAD, Katayoun: *Taking Territory of a Third State Seriously: Beginning of IAC and the Strike Against Major General Soleimani*. *Opinio Juris* 2020. január 22. <http://opiniojuris.org/2020/01/24/taking-territory-of-a-third-state-seriously-beginning-of-iac-and-the-strike-against-major-general-soleimani-part-i/> (2021. 04. 21.) A konfliktus minősítéséről ld. még VI. fejezet 2.2. pont

⁸⁷⁹ Római Statútum 8. cikk (2) bek. (a) pont (i) alpont

⁸⁸⁰ Római Statútum 8. cikk (2) bek. a) pont (iv) alpont

⁸⁸¹ A genfi jog alatt az 1949. augusztus 12. napján, Genfben kelt négy humanitárius nemzetközi jogi egyezményt, valamint az 1977. június 8-án kelt I. és II. kiegészítő jegyzőkönyveiket értjük.

⁸⁸² Ilyen volt példának okáért Anwar al-Awlaki célzott likvidálása 2011-ben, akit az Egyesült Államok drón-támadás formájában ölt meg, mialatt ő egy autóban utazott Jemenben. Ld. II. fejezet 1. pont

Ezen felül a nemzetközi fegyveres konfliktusokra vonatkozó nemzetközi szokásjog, mint általános nemzetközi jog megsértése is háborús bűncselekmény alapjául szolgálhat.⁸⁸³ Így háborús bűncselekménynek minősül az is, ha egy katonai támadás szándékosan a polgári lakosság vagy az ellenségeskedésben közvetlenül részt nem vevő, szintén polgári személyek ellen irányul,⁸⁸⁴ de ilyennek tekinthető az is, amikor a támadás katonai objektum helyett polgári létesítmény ellen irányul.⁸⁸⁵ Ezen felül az is háborús bűncselekmény lesz, ha egy katonai parancsnok úgy indít meg egy támadást – természetesen szándékosan –, hogy tudomása van arról, hogy az adott katonai akció polgári személyek életét követelheti, ilyen személyeknek vagy létesítményeknek kárt vagy sérülést okozhat, amely nyilvánvalóan nem egyeztethető össze a tényleges és közvetlen katonai előnnyel, amely az akcióból származik.⁸⁸⁶ E tényállási formák relevanciáját mi sem támasztja alá jobban, minthogy tudósítások szólnak olyan esetekről, amikor egy szabadtéri éttermet⁸⁸⁷ vagy kvázi vitarendező gyűlést⁸⁸⁸ sújtott célzott likvidálási akció.

Természetesen nem csak nemzetközi, hanem nem nemzetközi fegyveres konfliktusban is elkövethetők háborús bűncselekmények, így különösen a genfi egyezmények közös 3. cikkének⁸⁸⁹ súlyos megsértésével, példának okáért az ellenségeskedésben közvetlenül részt nem vevő személy megölésével.⁸⁹⁰ De ide tartozhat a bírósági döntés nélkül meghozott halálos ítélet és az ez alapján véghez vitt kivégzés is.⁸⁹¹ A célzott likvidálás fogalma ez utóbbi helyzetekre is alkalmazandó lehet, ugyanis a Bűncselekmény Tényállás Elemei⁸⁹² nem tartalmazza az őrizetet, mint tényállási elemet.⁸⁹³ Ez utóbbi ugyanis kizárná a célzott likvidálás fogalmának alkalmazhatóságát.

A fentiek mellett a nem nemzetközi fegyveres összeütközésekre vonatkozó szokásjogi normák súlyos megsértése is megvalósíthat háborús bűncselekményt, amelyek közül a polgári lakosság vagy az ellenségeskedésben közvetlenül részt nem vevő személyek elleni szándékos támadások emelhetők ki.⁸⁹⁴

A szakirodalom elvetni látszik azt a lehetőséget, hogy a célzott likvidálások – leginkább elterjedt formájukban, azaz drón-támadás alkalmazásával – tiltott fegyver alkalmazásnak minősülne,⁸⁹⁵

⁸⁸³ Római Statútum 8. cikk (2) bek. (b) pont

⁸⁸⁴ Római Statútum 8. cikk (2) bek. (b) pont (i) alpont

⁸⁸⁵ Római Statútum 8. cikk (2) bek. (b) pont (ii) alpont

⁸⁸⁶ Római Statútum 8. cikk (2) bek. (b) pont (iv) alpont. Ebben a pontban még szerepel „a természeti környezetben nagy kiterjedésű, hosszantartó és súlyos károsodás” okozása, de ez a célzott likvidálási akciók tekintetében kevésbé releváns.

⁸⁸⁷ Ilyen volt Abdulrahman al-Awlaki célzott likvidálása. Őt 16 éves korában lőtték ki egy drón-támadás során 2011-ben. Ld. pl. AL-AWLAKI, Nasser: The Drone That Killed my Grandson. Opinion. *The New York Times* 2013. július 17. <https://www.nytimes.com/2013/07/18/opinion/the-drone-that-killed-my-grandson.html> (2021. 04. 21.)

⁸⁸⁸ Ilyen volt egy pakisztáni helyi tanács (*jirga*) vezetőjének és más civilnek a célzott likvidálása 2011-ben. Ld. pl. HAJJAR, Lisa: Lawfare and Armed Conflicts – A Comparative Analysis of Israeli and U.S. Targeted Killing Policies and Legal Challenges against Them. In Lisa Parks – Caren Kaplan (szerk.): *Life in the Age of Drone Warfare*. Durham University Press, 2017. 80. o.

⁸⁸⁹ Az 1949. augusztus 12-én Genfben kötött Egyezmények közös 3. cikke

⁸⁹⁰ Római Statútum 8. cikk (2) bek. (c) pont (i) alpont

⁸⁹¹ Római Statútum 8. cikk (2) bek. (c) pont (iv) alpont

⁸⁹² A Bűncselekmény Tényállási elemei egy olyan dokumentum, amely a Római Statútum szerint segíti a Nemzetközi Büntetőbíróságot a szerződés hatálya alá tartozó törvény tényállások értelmezésében és alkalmazásában, amelyet a részes államok Közgyűlése kétharmados többségével fogadhat el. Ld. Római Statútum 9. cikk (1) bek. Voltaképpen ebben a dokumentumban szerepelnek azok az értelmezési standardok, amelyek alapján megállapítható egy természetes személy nemzetközi jogon alapuló büntetőjogi felelőssége egyes törvényi tényállások megvalósítása esetén.

⁸⁹³ Elements of Crimes. International Criminal Court, 2011. <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9DE73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf> (2021. 04. 21.) 34. o.

⁸⁹⁴ Római Statútum 8. cikk (2) bek. (e) pont (i) alpont

⁸⁹⁵ CASEY-MASLEN, Stuart: Autonomous Weapons Systems and International Criminal Law. In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. 222. o.

ahogy azt is, hogy felesleges sérülést vagy szükségtelen szenvedést okoznának a célzott likvidálás tárgyának.⁸⁹⁶ Ezzel szemben a polgári lakosság szándékos vagy éppen tudatosan gondatlan támadása,⁸⁹⁷ csakúgy mint az arányosság elvének nyilvánvaló megsértése megalapozhatja a drónt irányító pilóta, és/vagy az akciót koordináló parancsnok felelősségét.⁸⁹⁸

A háborús bűncselekmények mellett azonban más tényállások is megvalósulhatnak egy célzott likvidálási program kapcsán. A háborús bűncselekmények esetében abból az alapfeltevésből indultunk ki, hogy valamilyen fegyveres konfliktus áll fenn két állam, vagy egy állam, illetve egy nem állami szereplő, egy fegyveres csoport között. A Nemzetközi Büntetőbíróság céljával lenne ellentétes, ha azonos cselekmények miatt nem lehetne felelősségre vonni az elkövetőket akkor, ha nincs fegyveres konfliktus az elkövető állama és egy nem állami szereplő között, példának okáért egy terrrorszervezettel szembeni küzdelemben. Ennek apropóján véleményem szerint emberiség elleni bűntett is megállapítható a célzott likvidálást kivitelező természetes személyek esetében,⁸⁹⁹ amely főként fegyveres konfliktus hiányában lesz alkalmazható, hiszen fegyveres konfliktus esetében valószínűleg a háborús bűncselekmény bizonyítása egyszerűbb feladat lehet. A célzott likvidálás a dolog természetéből adódóan átfogó és módszeres támadás, amely kizárólag szándékosan valósítható meg és fegyveres konfliktus hiányában mindenképpen a polgári lakosság ellen irányul. Ezt az érvet a Római Statútum tovább erősíti, mégpedig a „polgári lakosság elleni támadás” fogalmának meghatározásával, amely „olyan magatartást jelent, amely magában foglalja az 1. bekezdésben írt cselekmények polgári lakosság elleni sorozatos elkövetését, azon állam vagy szervezet politikájának végrehajtása vagy elősegítése érdekében, amelynek célja az ilyen támadás”.⁹⁰⁰ A célzott likvidálásokra természetükből adódóan – ahogy arra fentebb is utaltam – egy állami politika vagy program részeként tekinthetünk, amely megvalósíthatja az emberiség elleni bűntett tényállását.⁹⁰¹

A célzott likvidálások kapcsán a fentiekén túlmenően az agresszió bűncselekménye is felmerülhet, elméletben megvalósítható tényállásként. A Római Statútum 8. *bis* cikke az agresszió bűncselekményét gyakorlatilag a 3314. sz. ENSZ Közgyűlési határozattal azonosan definiálja, természetesen arra helyezve a hangsúlyt, hogy az ilyen cselekményt kitervelő, előkészítő, kezdeményező vagy megvalósító természetes személy valósíthatja meg a bűncselekményt, mégpedig akkor, ha hatékony ellenőrzést gyakorol, egy állam katonai vagy politikai cselekvése felett, vagy éppenséggel irányítja azt, és ezzel súlyosan megsérti az ENSZ Alapokmányát.⁹⁰² Hipotetikusán tehát egy állam területének megtámadása – így a célzott likvidálás is – megvalósíthatja az agresszió tényállását, ha jellege, súlyossága és mértéke ezt indokolja.⁹⁰³ A felelősségre vonás elméleti karakterét a joghatóság gyakorlásának tárgyalása kapcsán világítom meg.

Látható tehát, hogy számos, a célzott likvidálások által megvalósítható tényállás a Nemzetközi Büntetőbíróság joghatóságába esik, de továbbra is felmerül a kérdés, hogy ez a joghatóság mikor gyakorolható.

⁸⁹⁶ Uo. 227. o.

⁸⁹⁷ Uo. 230. o.

⁸⁹⁸ Uo. 235. o. A felelősségi formákról részletesen Uo. 237-245. o.

⁸⁹⁹ Római Statútum 7. cikk (1) bek. (a) pont

⁹⁰⁰ Római Statútum 7. cikk (2) bek. (a) pont

⁹⁰¹ Létezik olyan szakirodalmi álláspont is, ami a célzott likvidáláshoz hasonló, bírói eljáráson kívüli ölést a Római Statútum 7. cikk (1) bek. h) pontja alapján is megállapíthatónak tartja, mégpedig azért, mert az ölést egyfajta üldözésnek tekinti. ARNESTO: *Extrajudicial...* 308. o. A magam részéről ezt a megoldást nem tartom szerencsésnek, hiszen, ha létezik külön emberölés tényállás (Római Statútum 7. cikk (1) bek. (a) pont), akkor felesleges, sőt veszélyes egy másik tényállásszerű magatartást erre az élethelyzetre kitágítani.

⁹⁰² Római Statútum 8. bis cikk (1) bek.

⁹⁰³ Római Statútum 8. bis cikk (1) bek. és (2) bek. (a) pont

A Nemzetközi Büntetőbíróság akkor gyakorolhatja joghatóságát a fentiekben meghatározott bűncselekmények esetében, ha egy részes állam⁹⁰⁴ vagy a Biztonsági Tanács a főügyész elé utalja az ügyet,⁹⁰⁵ vagy a főügyész saját, egyébként diszkrecionális⁹⁰⁶ jogkörében indít eljárást.⁹⁰⁷ E joghatóság gyakorlásának azonban vannak előfeltételei. Fontos hangsúlyozni, hogy a Római Statútum részes államai automatikusan elfogadják a bíróság joghatóságát a népirtás, a háborús bűncselekmények és az emberiség elleni bűntettek esetében, az agresszió vonatkozásában azonban eltérő, különös szabályok érvényesülnek.⁹⁰⁸ A Római Statútum alapján a részes állam, valamint a főügyész általi eljárásindítás esetében a Nemzetközi Büntetőbíróság akkor gyakorolhat joghatóságot, ha egy részes állam területén, vagy pedig részes állam állampolgára követte el a bűncselekményt.⁹⁰⁹ Nem részes államok esetében ez egyedi nyilatkozattal lehetséges adott bűntett vonatkozásában.⁹¹⁰ A joghatóság ezen felül komplementer a nemzeti büntető joghatósággal.⁹¹¹

Az agresszió bűncselekménye esetében a Biztonsági Tanács szerepe hangsúlyosabb, hiszen a joghatóság gyakorlásának előfeltételeként főszabály szerint a Biztonsági Tanácsnak is döntenie kell arról, hogy agressziónak minősíti-e a kérdéses helyzetet.⁹¹² Ennek hiányában az eljárás nem folytatható le, kivéve, ha a Biztonsági Tanács erre hallgatólagosan engedélyt adott.⁹¹³ A joghatóság gyakorlásának egyébként is szűkebb⁹¹⁴ keretei ezzel gyakorlatilag teljes mértékben a BT-től függenek.⁹¹⁵

Jelen pillanatban egy olyan nyomozás van folyamatban, amelynek keretében esetlegesen sor kerülhet a célzott likvidálások felülvizsgálatára, ugyanis 2020. március 5. napján a Nemzetközi Büntetőbíróság Fellebbviteli Tanácsa megváltoztatta a tárgyaláselelkészítő tanács 2019-es döntését⁹¹⁶ és engedélyezte a nyomozást az Afganisztán területén, 2003. május 1. napját követő cselekmények, valamint az afgán fegyveres konfliktushoz köthető, ahhoz megfelelően kapcsolódó és a Római Statútum más részes államai területén elkövetett cselekmények tekintetében.⁹¹⁷ E nyomozás megadja a potenciális lehetőséget arra, hogy amerikai jogsértéseket is vizsgálhasson a Nemzetközi Büntetőbíróság,⁹¹⁸ annak ellenére, hogy az Egyesült Államok csak aláírta, de nem ratifikálta a Római Statútumot.⁹¹⁹ E helyzet különösen érdekes annak fényében, hogy 2020. június

⁹⁰⁴ Római Statútum 13. cikk (a) pont

⁹⁰⁵ Római Statútum 13. cikk (b) pont

⁹⁰⁶ ÁDÁNY Tamás: A legsúlyosabb jogsértések miatti felelősségre vonhatóság nemzetközi jogi tendenciái, különös tekintettel a Nemzetközi Büntetőbíróság joghatóságának előfeltételeire. Doktori értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2011. 135. és 137. o.

⁹⁰⁷ Római Statútum 13. cikk (c) pont

⁹⁰⁸ Római Statútum 12. cikk (1) bek. és 15. *bis* – 15. *ter* cikkek és ÁDÁNY: *A legsúlyosabb...* 122. és 126. o.

⁹⁰⁹ Római Statútum 12. cikk (2) bek.

⁹¹⁰ Római Statútum 12. cikk (3) bek.

⁹¹¹ Római Statútum 17. cikk és ÁDÁNY: *A legsúlyosabb...* 148-152. o.

⁹¹² Római Statútum 15. *bis* cikk (6)-(7) bek.

⁹¹³ Római Statútum 15. *bis* cikk (8) bek.

⁹¹⁴ Római Statútum 15. *bis* cikk (4)-(5) bek.

⁹¹⁵ ÁDÁNY: *A legsúlyosabb...* 142. o.

⁹¹⁶ E döntés kimondta, hogy a nyomozás lefolytatása nem szolgálná az igazság(szolgáltatás) érdekét, valamint az afganisztáni helyzet nem kecsegtet jó eséllyel a nyomozás és a vádemelés sikeres lefolytatása tekintetében. Pre-Trial Chamber II. Decision Pursuant to Article 15 of the Rome Statute on the Authorisation of an Investigation into the Situation in the Islamic Republic of Afghanistan ICC-02/17. 2019. április 12. 96. bek.

⁹¹⁷ Appeals Chamber. Judgment on the appeal against the decision on the authorisation of an investigation into the situation in the Islamic Republic of Afghanistan ICC-02/17 OA4. 2020. március 5. 79. bek.

⁹¹⁸ ICC authorises investigation into alleged Afghanistan war crimes – The International Criminal Court ruling paves the way for an investigation into war crimes and crimes against humanity. Aljazeera. 2020. március 5. <https://www.aljazeera.com/news/2020/03/icc-authorises-investigation-alleged-afghanistan-war-crimes-200305101406253.html> (2021. 04. 21.)

⁹¹⁹ Rome Statute. UN Treaty Collection. https://treaties.un.org/Pages/ShowMTDSGDetails.aspx?src=UNTSOnline&tabid=2&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&lang=en (2021. 04. 21.)

11. napján Donald Trump egykori amerikai elnök kiadott egy elnöki rendeletet, amely a Nemzetközi Büntetőbíróság tisztviselői, valamint családtagjai számára utazási korlátozásokat és vagyoni eszközeik befagyasztását jelentette.⁹²⁰ Az említett nyomozás mellett egy előzetes vizsgálat is folyamatban van, amelyet a palesztin kormány kezdeményezett 2015 első napján, mégpedig a megszállt palesztin területeken elkövetett bűncselekmények tekintetében, amelyeket 2014. június 13. napja óta követtek el.⁹²¹ A főügyész 2019 végén bejelentette, hogy az eljárás lefolytatásának véleménye szerint nincs akadálya, azonban kérte egy tárgyalás-előkészítő tanács megalakítását azzal a céllal, hogy az döntsön a Nemzetközi Büntetőbíróság területi joghatóságáról.⁹²² A kérdéses döntés meghozatalára 2021 elején került sor, amelyben a Nemzetközi Büntetőbíróság kimondta, hogy Palesztina a Római Statútum tekintetében részes államnak minősül,⁹²³ és a bíróság területi joghatósága kiterjed Palesztina Izrael által elfoglalt területeire, így a Gázai övezetre, Ciszjordániára és Kelet-Jeruzsálemre.⁹²⁴

A célzott likvidálást kivitelező államok közül kizárólag az Egyesült Királyság ratifikálta a Római Statútumot, Izrael az Egyesült Államokhoz hasonlóan csak aláírta azt. A célzott likvidálások elkövetési helye tekintetében hasonlóan borús képpel szembesülünk, ugyanis Afganisztánon kívül egy állam sem részese a nemzetközi szerződésnek, Szomália is csak aláírta, de nem vált annak részesévé.⁹²⁵ Új helyzetet teremt azonban a Nemzetközi Bíróság joghatóságának Palesztina területeire való kiterjesztése, ez ugyanis megnyithatja az utat a bíróság számára az izraeli célzott likvidálások módszeres bírói felülvizsgálatához.

Az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok tekintetében még feltétlenül ki kell emelni azok Biztonsági Tanácsban betöltött állandó tagi szerepét, amely okán nem csak az agresszió tényállása tekintetében képezhetik az eljárás gátját, hanem gyakorlatilag az idők végezetéig elhúzhatnak egy-egy ügyet az eljárás felfüggesztésével.⁹²⁶ Ehhez természetesen a Biztonsági Tanács további tagjainak asszisztálása is szükséges.

Következésképpen az elméleti lehetőség adott, hogy akár három féle tényállás alapján is felelősségre lehessen vonni a célzott likvidálást megvalósító személyeket, erre azonban a gyakorlatban eddig kevés esély kínálkozott, egyfelől a részes államok „alacsony” száma okán legalábbis a célzott likvidálást kivitelező és „elszenvedő” államok tekintetében, továbbá az eljárás felfüggesztésével pedig a már folyó nyomozások és eljárások – „megfelelő” közös politikai akarattal – akár a végtelenségig késleltethetők. Mindez tehát nem kínál megfelelő alternatívát a Nemzetközi Bíróság előtti eljárásnak, ugyanis azonos „politikai” megfontolások a büntetőjogi felelősségre vonás lefolytatását is megakadályozhatják, azzal, hogy az izraeli célzott likvidálások bírói felülvizsgálata előtt úgy tűnik megnyílt az út. Kérdéses azonban, hogy a döntés kapcsán kifejtett ellenállás⁹²⁷ a nemzetközi közösség oldaláról hogyan fogja befolyásolni az eljárást.

⁹²⁰ Executive Order on Blocking Property Of Certain Persons Associated With The International Criminal Court. 2020. június 11.

⁹²¹ Preliminary examination. State of Palestine. ICC <https://www.icc-cpi.int/palestine> (2021. 04. 21.)

⁹²² Statement of ICC Prosecutor, Fatou Bensouda, on the conclusion of the preliminary examination of the Situation in Palestine, and seeking a ruling on the scope of the Court's territorial jurisdiction. 2019. december 20. <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=20191220-otp-statement-palestine> (2021. 04. 21.)

⁹²³ Palesztina ügy 112. bek.

⁹²⁴ Palesztina ügy 118. bek.

⁹²⁵ Rome Statute. UN Treaty Collection. https://treaties.un.org/Pages/ShowMTDSGDetails.aspx?src=UNTSOnline&tabid=2&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&lang=en (2021. 04. 21.)

⁹²⁶ Római Statútum 16. cikk

⁹²⁷ Szijjártó Péter Magyarország külgazdasági és külügyminisztere nyilvánosan kifejezte, hogy izraeli kollégájához hasonlóan nem ért egyet a Nemzetközi Büntetőbíróság döntésével. Ld. Szijjártó Péter, Facebook 2021. február 9. <https://www.facebook.com/szijjarto.peter.official/posts/267934028032488> (2021. 04. 20.)

2.3. Emberi jogi bíróságok

A természetes személyek nemzetközi jogi jogalanyiségének egyik oldalát, nevezetesen, hogy felelősségre vonhatók a nemzetközi jog által tiltott magatartások elkövetése esetén, kiegészíti az emberi jogok nemzetközi rendszere. A második világháború után kialakult emberi jogi rezsím talán leghatékonyabb formái a regionális emberi jogi bíróságok. Ezek a fórumok képesek arra, hogy az állam és a természetes személy viszonyát oly módon vizsgálják, hogy döntést hoznak az állam által elkövetett állítólagos emberi jogi jogsértésekkel kapcsolatban.⁹²⁸ A célzott likvidálások szempontjából két regionális emberi jogi fórum emelhető ki: az Európa Tanács égisze alatt létrejött Emberi Jogok Európai Bírósága, amely az Emberi Jogok Európai Egyezménye alapján hozza meg döntéseit, valamint az Emberi Jogok Amerikaközi Bizottsága, valamint Bírósága, amelyek az Amerikai Államok Szervezetének zászlaja alatt tevékenykednek. Az EJABi kettős funkcióval rendelkezik, ugyanis eljár az Emberi Jogok és Kötelezettségek Amerikai Nyilatkozata valamint az Amerikai Államok Szervezetének Chartája alapján azokkal az államokkal szemben, akik nem ismerték el az Emberi Jogok Amerikai Egyezményének kötelező hatályát, a részes államok vonatkozásában pedig egyfajta szűrő szerepet tölt be, azaz az EJAB-hoz benyújtott kérelmek csak rajta keresztül juthatnak el a bírósághoz.⁹²⁹ Ez a szerep nagyon hasonló ahhoz, amit egykor az Emberi Jogok Európai Bizottsága töltött be, még azelőtt, hogy az EJEB állandóan működő fórummá vált volna.⁹³⁰ Fontos különbséget tenni az amerikai és az európai rendszer között a tekintetben is, hogy míg az amerikai keretek között az EJABi – az egyéni panaszjog alapján tipikusan eljáró fórum – nem hoz kötelező erejű döntést (csak az EJAB),⁹³¹ addig az EJEB minden esetben kötelező erejű határozatot hoz.⁹³²

Mindez abból a szempontból jelentős, hogy ahhoz, hogy egy regionális emberi jogi fórum hatékony módon tudjon védelmet nyújtani célzott likvidálásokkal szemben, legalább az szükséges, hogy kötelező erejű döntést hozhasson.⁹³³ Az Egyesült Államok példának okáért ugyan aláírta az EJAET, de a szerződés kötelező hatályát már nem ismerte el magára nézve,⁹³⁴ így e tekintetben sem az EJABi, sem az EJAB nem rendelkezik joghatósággal az amerikai célzott likvidálások vonatkozásában. Tekintve azonban, hogy az Egyesült Államok is ratifikálta az Amerikai Államok Szervezetét létrehozó Chartát, így az EJABi az Egyesült Államokkal szemben is eljárhat,⁹³⁵ az itt hozott döntés azonban nem lesz kötelező. Tudomásom szerint azonban az EJABi egyetlenegy célzott likvidálással kapcsolatos ügyet sem véleményezett az elmúlt évek során.⁹³⁶

⁹²⁸ KENDE – NAGY – SONNEVEND – VALKI: *Nemzetközi...* 482-486. és 492-495. o.

⁹²⁹ RAISZ Anikó: Az Emberi Jogok Amerikaközi Védelme. *Sectio Juridica et Politica, Miskolc* 28. (2010) 290. o.

⁹³⁰ KOVÁCS: *Nemzetközi...* 378. o.

⁹³¹ RAISZ: Az Emberi Jogok Amerikaközi... 290. o.

⁹³² EJEE 46. cikk (1) bek. Ez alól természetesen kivételt képez a tanácsadó véleményezési eljárás. EJEE 47-48. cikkek

⁹³³ Természetesen már az is előrelépés lenne, ha egy emberi jogi testület véleményt nyilvánítana a célzott likvidálásokkal kapcsolatban akár véleményező jogkörében eljárva, erre pedig akár az EJABi is megfelelő fórum lehet. Azonos módon alkalmazható lenne az ENSZ égisze alatt működő Emberi Jogi Bizottság is, ahol szintén lehetőség van egyéni panasz benyújtására, amely azonban csak a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 1. Fakultatív Jegyzőkönyvét ratifikáló államok ellen lehetséges. Első Fakultatív Jegyzőkönyv a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányához, New York 1966. december 16. 1. cikk. Azonban az Egyesült Államok, Izrael és az Egyesült Királyság sem részesek ebben a szerződésben. Ld. Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights. UN Treaty Collection. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtidsg_no=IV-5&chapter=4&clang=en (2021. 04. 21.)

⁹³⁴ American Convention on Human Rights. OAS <https://www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/conventionrat.asp> (2021. 04. 21.)

⁹³⁵ Charter of the Organization of American States. OAS https://www.cidh.oas.org/Basicos/English/Basic22b.CharterOAS_ratif.htm (2021. 04. 21.) és CERNA, Christina M.: Reflections on the normative status of the American Declaration of the Rights and Duties of Man. *University of Pennsylvania Journal of International Law* 30. (2009) 1212. o.

⁹³⁶ Inter-American Commission on Human Rights. Decisions. OAS <http://www.oas.org/en/iachr/decisions/merits.asp> (2021. 04. 21.) Ha a véleményezés mégis megtörténik, akkor

Az európai emberi jogi rendszer ezzel szemben mindig kikényszeríthető döntéssel zárul, így valódi bírói felülvizsgálatot jelenthetne az európai hatalmak által végrehajtott vagy támogatott célzott likvidálások tekintetében. Ahogy már említettem, az Egyesült Királyság az az európai állam, amely maga is hajt végre célzott likvidálásokat, emellett Németország, Hollandia, valamint Olaszország is jelentős szerepet tölt be az Egyesült Államok célzott likvidálási programjában, vagy úgy, hogy bizonyos eszközöket pl. műholdas továbbító és vevő állomást vagy katonai létesítményeket, esetleg információkat engednek át tengeren túli partnereiknek.⁹³⁷

Adódik tehát a kérdés, hogy milyen eredménnyel zárulhatna egy olyan eljárás, amelynek fókuszában az Egyesült Királyság, vagy az Egyesült Államok célzott likvidálási programjai állnának. Elsőként az EJEJ joghatóságával kapcsolatos kérdések tisztázása szükséges. Az EJEJ egyéni kérelem alapján akkor járhat el, ha egy természetes személy, nem-kormányzati szervezet vagy személyek csoportjai azt állítják, hogy az EJEJ-t vagy az ahhoz kapcsolódó, azt kiegészítő jegyzőkönyvet egy részes állam megsértette.⁹³⁸ Ebből következően a következő kérdés, amire választ kell találni, hogy egészen pontosan milyen kötelezettségei vannak a részes államoknak. Az EJEJ szerint a részes államoknak minden joghatóságuk alatt álló személy számára biztosítaniuk kell az egyezményben szereplő jogokat.⁹³⁹

Következésképpen tehát az EJEJ-ben vagy – további kötelezettség vállalása esetén – a kiegészítő jegyzőkönyvekben meghatározott emberi jogok megsértése⁹⁴⁰ esetén beszélhetünk szerződésszegésről, ez azonban kizárólag a részes államok joghatósága alatt álló személyek tekintetében állapítható meg. Abban az esetben tehát ha a célzott likvidálás célpontja, azaz az a személy, akinek ki kívánják oltani az életét a célzott likvidálást kivitelező állam joghatósága alatt áll, az állítólagos jogsértés megvizsgálható és amennyiben a panasz megalapozott, a részes állam felelőssége megállapítható. Ez azonban számos nehézséget okoz nem csak a célzott likvidálást kivitelező, de az azt támogató államok oldaláról is. A célzott likvidálás a II. fejezetben meghatározott fogalmából adódik, hogy az határon átnyúló elemmel rendelkezik. A joghatóság megállapítása tehát egy speciális alapon kell, hogy történjen, hiszen ahogy arra az V. fejezetben rámutattam, az állam alapvetően a területén belül rendelkezik emberi jogi kötelezettségekkel, azon kívül csak különleges esetekben, amely nem biztos, hogy az EJEJ jelenlegi gyakorlata szerint egy célzott likvidálás esetére is alkalmazható lenne.⁹⁴¹

Az akciókat segítő, támogató európai államok tekintetében, akik viszont csak segítséget nyújtanak egy jogsértés elkövetéséhez, a helyzet még bonyolultabb. A segítségnyújtásért viselt felelősség tekintetében alapvetően két kategóriát állíthatunk fel: területi és területen kívüli.⁹⁴² Területi segítségnyújtás esetében az adott állam átengedi területét a jogsértést megvalósító államnak, hogy az ott valamilyen jogsértést kövessen el. Ez abban az esetben állapítható meg, ha a jogsértés sértettje (a célszemély) a segítséget nyújtó állam területén tartózkodik.⁹⁴³ Ezzel szemben területen kívüli segítségnyújtásról beszélünk akkor, ha az érintett személy nincs a segítséget nyújtó állam területén,

valószínű, hogy az Egyesült Államok felelősségét megállapító döntés születne. Korábban az EJAi foglalkozott célzott likvidálásokkal, mégha azokat csak országjelentések keretében sommásan kezelte is. Ld. V. fejezet 2.3. és 3. pont

⁹³⁷ CVJIC, Srdjan – KLINGENBERG, Lisa – GOXHO, Delina – KNIGHT, Ella: *Armed Drones in Europe*. Open Society, European Policy Institute. 2019. <https://www.opensocietyfoundations.org/publications/armed-drones-in-europe> (2021. 04. 21.) 11-14. 24-25. 36-38. és 57-60. o.

⁹³⁸ EJEJ 34. cikk.

⁹³⁹ EJEJ 1. cikk

⁹⁴⁰ A célzott likvidálások esetében az első számú emberi jog, amelyet az akció sérthet az az élethez való jog. Ld. EJEJ 2. cikk. Ld. részletesen V. fejezet 2. pont

⁹⁴¹ V. fejezet 3. pont

⁹⁴² MILANOVIC: *Extraterritorial Application...* 124. o.

⁹⁴³ Uo.

de még olyan területen sem, ami annak hatékony ellenőrzése alatt állna, hanem az egyén a jogsértést elkövető állam hatalmában van.⁹⁴⁴ Ez utóbbi lesz a célzott likvidálások tekintetében a jellemző szituáció, hiszen az európai államok közel-keleti vagy afrikai célpontok esetében nyújtanak információkat, vagy engednek át katonai és más létesítményeket az Egyesült Államoknak, hogy az ezek segítségével hajtsa végre akcióit. A segítséget nyújtó állam felelőssége alapvetően két módon állapítható meg: a nemzetközi jog elsődleges normáin – mint pl. az emberi jogi normák – vagy pedig a másodlagos jogi normáin keresztül.⁹⁴⁵ Ez utóbbiak a felelősségi normák, amelyek jelenleg szokásjogi erővel bírnak és amelyeket a Nemzetközi Jogi Bizottság 2001. évi felelősségi tervezetéből ismerhetünk meg.⁹⁴⁶ A DARSİWA 16. cikkében a nemzetközi jogi jogsértésben való segítségnyújtást is jogsértésnek tekinti, mégpedig akkor, ha azt a jogsértés tudtával teszik, valamint ha azonos kötelezettségek kötik a segítséget nyújtó és a jogsértést elkövető államot.⁹⁴⁷ Ebben az esetben rögtön felmerül a kérdés, hogy beszélhetünk-e azonos jogi kötelezettségekről, ha az Egyesült Államok nem részese az EJEE-nek, csak a segítséget nyújtó államok,⁹⁴⁸ esetleg e probléma kiküszöbölhető-e más azonos nemzetközi jogi kötelezettséggel, pl. az élethez való jog szokásjogi, sőt *jus cogens* minőségével,⁹⁴⁹ vagy a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának alkalmazásával. De még e probléma feloldása esetén is kérdéses, hogy azonosak-e a segítséget nyújtó állam, valamint a jogsértést megvalósító állam kötelezettségei az egyénnel szemben,⁹⁵⁰ azonban e kérdés a célzott likvidálások esetében véleményem szerint viszonylag egyszerűen tisztázható az élethez való jogból származó negatív kötelezettségek azonosságával. Milanovic a kínzás tilalma kapcsán az elsődleges emberi jogok szintjén értelmezett segítségnyújtás tilalmával érvel, amely szerinte jogellenessé tenné a beavatkozást, azonban a Bankovic ügy tanuláságából kiindulva felteszi a kérdést, hogy ha egy extraterritoriális ölés nem tartozik az állam joghatóságába, akkor egy más államnak nyújtott segítség egy fogvatartott kínzásában hogyan lehetne hivatkozható. Milanovic felveti, hogy még ha a joghatóság személyi alapon – az az egyén felett gyakorolt rendelkezés és ellenőrzés tesztjét alkalmazva – meg is lenne állapítható,⁹⁵¹ kérdéses, hogy elérheti-e a szükséges ellenőrzés szintjét pusztán információ átadása egy másik államnak, akkor, ha utóbbi embereket kínoz.⁹⁵² Álláspontom szerint a célzott likvidálások tekintetében elméletben az elsődleges és másodlagos normák által kínált lehetőségek is alkalmazhatók a támogató államok felelősségre vonása kapcsán. Ugyan a másodlagos jogi normák esetében a bizonyítási eljárás jóval nehezebb, mégis ezt tartanám a megfelelőbb megoldásnak, hiszen az elsődleges normák esetén az állam joghatóságának kérdésköre megnehezítheti az eljárás lefolytatását. Ugyanis pusztán információ átadásával, vagy egy műholdas továbbító és vevő állomás használatának átengedésével a szükséges ellenőrzés véleményem szerint – az EJEB megszorító gyakorlata fényében – nem valósul meg a célzott likvidálás tárgya felett, hacsak a bíróság nem veszi át az ok-okozati összefüggésre alapuló joghatósági modellt. Végző soron azonban a segítséget nyújtó állam voltaképpen nincs abban a pozícióban, hogy bármilyen módon befolyásolja a célszemély magatartását és életének elvételére sincs lehetősége.⁹⁵³

⁹⁴⁴ Uo.

⁹⁴⁵ MILANOVIC: *Extraterritorial Application...* 124-125. o.

⁹⁴⁶ A dokumentum nagy részének szokásjogi státuszát ld. pl. MÖLDNER, Mirka: *Responsibility of International Organizations – Introducing the ILC's DARIO*. *Max Planck Yearbook of United Nations Laws* 16. (2012) 284. o. 2. jegyzet és BRUHÁCS: *Nemzetközi jog I...* 189. o.

⁹⁴⁷ DARSİWA 16. cikk

⁹⁴⁸ Milanovic hasonló érvelést ld. MILANOVIC: *Extraterritorial Application...* 125. o.

⁹⁴⁹ A/CN.4/727. 123. bek.

⁹⁵⁰ Milanovic hasonló érvelést ld. MILANOVIC: *Extraterritorial Application...* 125. o.

⁹⁵¹ A tesztet az EJABi gyakorlatában ld. pl. Alejandre ügy 23. bek. és MELZER: *Targeted killing...* 127-128. o.

⁹⁵² MILANOVIC: *Extraterritorial Application...* 125-126. o.

⁹⁵³ A támogató állam felelősségével kapcsolatos kérdések a Nemzetközi Bíróság előtti eljárásban is felmerülhetnek. E tekintetben azonban felesleges külön megállapításokat tenni, hiszen a fentiekben részletezett politikai jellegű indokok itt is befolyásolhatják az eljárás megindítását. Ennek ellenére egy német bíróság példának okáért a német alaptörvény, a *Grundgesetz* alapján megállapította Németország felelősségét az Egyesült Államok által elkövetett jogellenes célzott likvidálások támogatása miatt. Ld. VII. fejezet 3.2.2. pont

Látható tehát, hogy a célzott likvidálást kivitelező államok felelősségre vonása kötelező erejű döntést hozó emberi jogi fórum előtt elméletben ugyan lehetséges lenne, de az emberi jogok amerikai rendszerében az Egyesült Államok hozzájárulásának hiányában minderre nincs lehetőség, az EJEB előtt pedig a joghatósággal kapcsolatos nehézségek erőteljesen hatással vannak a vélt vagy valós jogsértések bírói felülvizsgálatára. Talán ennek is köszönhető az, hogy eddig egyik említett fórum gyakorlatában sem született célzott likvidálásokkal kapcsolatos döntés.⁹⁵⁴ Ez azonban a közeljövőben megváltozhat.⁹⁵⁵

2.4. Részkövetkeztetések

A fentiek alapján a célzott likvidálások nemzetközi bíróságok előtti elbíráltóságával kapcsolatban megállapítható, hogy nincs elméleti akadálya annak, hogy a célzott likvidálásokat a Nemzetközi Bíróságon, vagy valamely választottbíróiságon államközi vita formájában tárgyalják, azonban ennek gyakorlati megvalósulása az eljárás megindításának politikai befolyásolhatósága tekintetében kétséges, sőt, a jelenlegi nemzetközi környezetben majdhogynem kizárható. A NB egyetlen lehetősége, hogy a célzott likvidálások kapcsán kifejttesse álláspontját, egy tanácsadó vélemény kibocsátása lenne, a nukleáris fegyverek legalitásának vizsgálatához hasonlóan.

A Nemzetközi Büntetőbíróság előtti eljárás lefolytatásának sincs elméleti akadálya, hiszen több törvényi tényállást is megvalósíthat egy jogellenesen végrehajtott célzott likvidálás, a gyakorlatban azonban a joghatóság megállapítása itt is nehézségekbe ütközhet, főként a Római Statútum kötelező hatályának el nem ismerése, vagy a bírósággal való együtt nem működés okán. A Nemzetközi Büntetőbíróság általi bírói felülvizsgálat megtörténhet akár a palesztin területeken folytatott izraeli célzott likvidálások kapcsán vagy az Afganisztán területén történt amerikai katonai akciók vonatkozásában is. Az esetleges felelősségre vonást követő ítélet-végrehajtás gyakorlati megvalósulása pedig itt is függ a kérdéses államok politikai hajlandóságától.

A célzott likvidálások hatékony bírói felülvizsgálata megtörténhetne kötelező erejű döntést hozni képes regionális emberi jogi bíróságok előtt is, azonban ezek gyakorlati megvalósíthatósága is problémákkal tarkított, hiszen az Egyesült Államok nem fogadta el az EJAE kötelező hatályát, az EJEB esetében pedig kétséges, hogy a testület megállapítaná-e joghatóságát egy célzott likvidálási ügyben, a katonai akciót kivitelező állam joghatóságának gyakorlása, vagy éppen a támogató állam magatartásának fényében.

A részkövetkeztetések egyöntetűen abba az irányba mutatnak, hogy alternatív megoldásokat szükséges számba venni akkor, ha lehetőséget keresünk a célzott likvidálások hatékony bírói felülvizsgálatára. Ez az alternatíva pedig a nemzeti bíróságok eljárása lehet.

3. Alternatívák a felelősségi vákuum feloldására – bírósági felülvizsgálat nemzeti fórumok előtt

Az előző részben megállapítást nyert, hogy voltaképpen nincs vagy alacsony – ámbár növekvő – az esély arra nézve, hogy a célzott likvidálások valamilyen nemzetközi bírói fórum előtt felülvizsgálat tárgyává válnak. A felülvizsgálat hiánya pedig jelentősen hozzájárul ahhoz a felelősségi vákuumhoz, amelyet a fentiekben már bemutattam. Adódik a kérdés, hogy ha a nemzetközi bíróságok nem képesek befolyásolni e műveletek megvalósítását és ezzel párhuzamosan politikai akarat sincs arra nézve, hogy az esetleges jogszerűtlenségeket kiküszöböljék, a felelősöket megbüntessék a sértettek pedig kártérítésben vagy kártalanításban részesüljenek, akkor milyen alternatív megoldások léteznek a célzott likvidálások felülvizsgálatára. Ezt a következtetést egyre több szakirodalmi forrás látszik

⁹⁵⁴ Izrael mint további célzott likvidálást megvalósító állam nem részese regionális emberi jogi egyezménynek.

⁹⁵⁵ V. fejezet 3.2. pont.

levonni, még akkor is, ha ez *expressis verbis* nem is jelenik meg a munkákban. Minderre abból következtethetünk, hogy egyre hangsúlyosabb szerepet kapnak a nemzeti bíróságok által végzett felülvizsgálatok.⁹⁵⁶

A nemzeti bíróságok által végzett felülvizsgálatokat alapvetően két nagyobb csoportra bonthatjuk: közvetlen és közvetett bírósági felülvizsgálatra. Közvetlen felülvizsgálatnak tekintem azokat a bírói eljárásokat, amelyek abban az államban folynak, amely maga hajt végre célzott likvidálásokat és az ügy a célzott likvidálás legalitásával foglalkozik, akár egységes politika, akár az egyedi ügy szintjén. Közvetettnek minősül ezzel szemben a felülvizsgálat, ha a fent meghatározott konjunktív feltételek közül bármelyik nem teljesül. Jelesül ilyenek azok a felülvizsgálatok, amelyeket ilyen műveleteket közvetlenül végre nem hajtó, azokat csak támogató államokban folytatnak le, illetve közvetett a bírói eljárás akkor is, ha az nem közvetlenül célzott likvidálás legalitásával foglalkozik, hanem adott esetben egy közreműködő állam vagy magánvállalkozás felelősségével, függetlenül attól, hogy a bírói felülvizsgálat mely nemzeti bíróság előtt került lefolytatásra.

Ebben a részben a fenti felosztás szerint tárgyalom a nemzeti bírói felülvizsgálatokat, amelyeket konkrét ügyekkel illusztrálok. A példák bemutatását követően felétlenül értékelni kell a nemzeti bíróságok és a nemzetközi jog viszonyát, azaz arra a kérdésre kell választ találni, hogy mennyiben lehet támaszkodni a nemzeti bíróságok nemzetközi jogot értelmező határozatira, majd pedig milyen következményei lehetnek a nemzeti bíróságok általi felülvizsgálatnak a célzott likvidálási programokra, végső soron tehát mi a jelentősége a nemzeti bíróságok általi felülvizsgálatnak.

3.1. Közvetlen bírósági felülvizsgálat

A nemzeti bíróságok által lefolytatható közvetlen felülvizsgálatok egy szűk csoportját képezik a vizsgált ügyeknek, ugyanis a fentiekben meghatározott két konjunktív feltétel együttes fennállása szükséges ezek megállapításához, azaz, hogy a célzott likvidálást kivitelező államban és magának a programnak vagy egyedi ügynek a közvetlen felülvizsgálatáról legyen szó az eljárásban. Ilyen bírósági felülvizsgálat egyelőre csak az Egyesült Államokban, valamint Izraelben valósult meg és ezek közül is csak utóbbiban jutott el az ügy érdeméig.

3.1.1. Bírósági felülvizsgálat az Egyesült Államokban

Az Egyesült Államokban számos per indult már a célzott likvidálások legalitása kapcsán. Ezekben közös, hogy egytől-egyig elutasításra kerültek, még azelőtt, hogy az ügyet érdemben tárgyalta volna valamelyik nemzeti bírói fórum. Az Egyesült Államok tipikus példája az ún. elkerülési doktrínák alkalmazásának.⁹⁵⁷ Az alábbiakban kronologikus sorrendben tárgyalom a fellelhető ügyeket.

3.1.1.1. Al-Aulaqi⁹⁵⁸ v. Obama ügy

Nasser Al-Aulaqi, fia, Anwar Al-Aulaqi nevében nyújtott be keresetet 2010 nyarán az Egyesült Államok számos tisztviselőjével szemben, köztük Barack Obama, volt amerikai elnök ellen, amelyben fiának az ún. „kill list”-re⁹⁵⁹ való felvételét kifogásolta, hiszen szerinte Anwar Al-Aulaqi –

⁹⁵⁶ Ld. pl. CASEY-MASLEN: Unmanned Weapons... 180. o. GERVASONI, Luca: Overflying Justiciability? Drones and Avoidance Doctrines Before National Courts. In CARPANELLI, Elena – LAZZERINI, Nicole (szerk.): *Use and Misuse of New Technologies – Contemporary Challenges in International and European Law*. Springer, 2019. 327-348. o.

⁹⁵⁷ GERVASONI: Overflying... 331-333. o.

⁹⁵⁸ Ebben a fejezetben az ügyekben található helyesírással közlöm a neveket. Al-Aulaqi alatt az értekezés más helyein Al-Awlakit kell érteni.

⁹⁵⁹ Az ún. „kill list” egy olyan lista, amelyen olyan személyek szerepelnek, akiket az Egyesült Államok különböző, a mai napig titkosított szempontok alapján halálos erőszak alkalmazásának célpontjaként jelöltek ki nemzetbiztonsági okokból. A jelölés egy rendkívül komplex eljárás alapján történt, legalábbis az Obama-kormányzat alatt. A jelölési eljárás végén vagy egy magas rangú tisztviselő vagy maga az elnök hagyta jóvá a célzott likvidálást. Ld. PPG. E szabályok a Trump-kormányzat alatt a média szerint lazultak. Ld pl. ATHERTON, Kelsey D.: Trump Inherited the Drone War but Ditched Accountability – Only a single formal check remains on U.S. killings worldwide. *Foreign Policy*, 2020. május 22.

egy jemeni-amerikai kettős állampolgár – kizárólag akkor ölhető meg szándékosan, ha konkrét, specifikus és küszöbön álló fenyegetést jelent mások életére vagy testi épségére és a halálos erőszak alkalmazásán kívül nincs más reális lehetőség a fenyegetés elhárítására.⁹⁶⁰ Az alperesek ellenkérelmükben hivatkoztak a felperes eljáráshoz fűződő érdekének hiányára, a politikai kérdés doktrínára és még számos belső jogi lehetőségre, beleértve az államtitok alapú mentességet is.⁹⁶¹ Az ügyben eljáró John D. Bates bíró bár több okra visszavezethetően is elutasította a keresetet,⁹⁶² mégis feltette a kérdést, hogy hogyan lehetséges az, hogy ha egy amerikai állampolgár elektronikus megfigyelése válik szükségessé, ahhoz elengedhetetlen a bírói felülvizsgálat, azonban tiltott akkor ha nem megfigyelni, hanem megölni óhajtja az állam az azonos személyt.⁹⁶³ Tekintve, hogy az értekezés nemzetközi jogi tárgyú, így az ügy részletes belső jogi elemzése mellőzhető. A felhozott elutasítási okok közül csupán egyet szeretnék kiemelni, mégpedig a politikai kérdés doktrínát, tekintve, hogy ez valamennyi célzott likvidálási szituációban alkalmazható, nem kizárólag az alapul fekvő ügyben.

Az ügyben eljáró bíró kiemelte, hogy a politikai kérdés doktrína alapvetően hatalommegosztási kérdés, ami „kizárja a bírói felülvizsgálatot olyan kérdésekben, amelyek politikai választást és értéktételeket tartalmaznak, amelyeknek a feloldása alkotmányosan a Kongresszus csarnokaira vagy a végrehajtó hatalom berkeibe tartozik”.⁹⁶⁴ Az ítélet azt is kimondja, hogy a végrehajtó hatalom nem ölhet meg bárkit, akit ellenségként jellemez, de a bíróság nem tudja megítélni azt, hogy egy olyan személlyel szemben, aki a tengerentúlon rejtőzik és akit a nemzetbiztonság egy terrorszervezet operatív tagjaként azonosított, alkalmazható-e halálos erőszak vagy sem.⁹⁶⁵ „[A] bíróságok funkcionálisan alkalmatlanok, hogy komplex politikai ítéleteket hozzanak [...]”.⁹⁶⁶ 9 hónappal később drón-támadás végzett Anwar Al-Aulaqival.⁹⁶⁷ A szakirodalomban az üggyel kapcsolatban megjelent egy rendkívül szemléletes kritikai is, miszerint „[r]ettenesen ironikusnak tűnik, hogy az egyetlen módja annak, hogy bíróság elé kerüljön az a kérdés, hogy az elnöknek lehetősége van-e egyoldalúan elrendelni egy amerikai állampolgár asszaszinációját és megfossza őket (*sic!*) az életüktől, az lenne, hogy feladja magát a bírósági rendszernek és (legalábbis ideiglenesen) feladja a szabadságát.”⁹⁶⁸ Rendkívül érdekes, hogy a döntésből azt a következtetést is le lehet vonni, hogy a politikai kérdés doktrína nem csak egy ideiglenes intézkedésre (*injunctive relief*) alkalmazható, hanem az *ex post* bírói felülvizsgálatra is.⁹⁶⁹ Fellelhető olyan álláspont is, ami az *ex ante* felülvizsgálat esetében szintén szkeptikus, azonban elfogadni látszik az *ex post* vizsgálat lehetőségét.⁹⁷⁰

<https://foreignpolicy.com/2020/05/22/obama-drones-trump-killings-count/> (2021. 04. 21.) GIL, Elad D.: Institutional Choice and Targeted Killing: A Comparative Perspective. *Tulane Law Review* 94. (2020) 733-734. o.

⁹⁶⁰ Nasser Al-Aulaqi, on his own behalf and as next friend of Anwar Al-Aulaqi, Plaintiff, v. Barack H. Obama, in his official capacity as President of the United States; Robert M. Gates, in his official capacity as Secretary of Defense; and Leon E. Panetta, in his official capacity as Director of the Central Intelligence Agency, Defendants. 10-1469 (JDB) 2010. december 7. (a továbbiakban Al-Aulaqi v. Obama ügy) 1. o.

⁹⁶¹ Uo. 1-2. o.

⁹⁶² A keresethez fűződő érdek hiánya (Uo. ügy 49. o.), az *Alien Tort Statute* alapú kereset feltételeinek hiánya (Uo. 50. o.) és a politikai kérdés doktrína (Uo. 65. o.).

⁹⁶³ Uo. 2. o.

⁹⁶⁴ El-Shifa, 607 F.3d 840. Idézi: Al-Aulaqi v. Obama ügy 65. o.

⁹⁶⁵ Al-Aulaqi v. Obama ügy 66. o.

⁹⁶⁶ Uo.

⁹⁶⁷ CASEY-MASLEN: Unmanned Weapons... 187. o.

⁹⁶⁸ EPSTEIN, Michael: The Curious Case of Anwar Al-Aulaqi: Is Targeting a Terrorist for Execution by Drone Strike a Due Process Violation When The Terrorist is a United States Citizen? *Michigan State Journal of International Law* 19. (2011) 744. o.

⁹⁶⁹ EPSTEIN: The Curious... 743. o.

⁹⁷⁰ VLADECK, Stephen I.: Targeted Killing and Judicial Review. *The George Washington Law Review Arguing* 82. (2014) 18-19. o.

3.1.1.2. Al-Aulaqi v. Panetta ügy

Ezt az ügyet méltán tekinthetjük az Al-Aulaqi v. Obama ügy folytatásának, hiszen a kereset benyújtására pontosan abból az okból került sor, amiért az első ügy sikertelenül zárult a felperes szempontjából. Ez az indok pedig nem más volt, mint, hogy 2011 szeptemberében célzott likvidálás áldozata lett Anwar Al-Aulaqi, valamint Samir Khan, mindketten amerikai állampolgárok. Néhány héttel később Anwar Al-Aulaqi fia, Abdulrahman is egy drón-csapás során vesztette életét, bár esetében a katonai akció célpontja nem ő volt. Mindkét támadás Jemenben történt. E tényállás alapján szintén Nasser Al-Aulaqi, elhalt fia és unokája nevében, valamint Sarah Khan fia nevében perelt be számos amerikai tisztviselőt.⁹⁷¹ A kereset szerint az alperesek megsértették a felperesek az alkotmány ötödik módosításában meghatározott jogait, azzal, hogy engedélyezték célzott likvidálásukat, így kártérítést követeltek számos jogalapon.⁹⁷² Ezzel szemben az alperesek kérték a kereset elutasítását, vitatva a bíróság joghatóságát, mégpedig a politikai kérdés doktrínára, valamint egyéb belső jogi pergátló kifogásokra hivatkozva.⁹⁷³

Bár az ügyben eljáró Rosemary M. Collyer bírónő az egyéb, belső jogban szereplő pergátló kifogások alapján elutasította a keresetet,⁹⁷⁴ rendkívül fontos azonban, hogy nem fogadta el a politikai kérdés doktrínájának alkalmazását sem. Kiemelte ugyanis, hogy a *Supreme Court* ismétlődően bírósági felülvizsgálatra alkalmasnak találta azokat a kérdéseket, amelyek az ún. „megfelelő eljárás” (*due process*) megsértésén alapultak, még akkor is, ha azok külpolitikai kérdéseket vetettek fel.⁹⁷⁵ A bíróság az ügyben kimondta, hogy a végrehajtó és jogalkotó hatalomra ruházott jogosítványok nem jelentenek egyfajta blankó felhatalmazást e hatalmi ágak számára az amerikai állampolgárok életének megfelelő eljárás és bírói felülvizsgálat nélküli elvételére még a hadviselés vagy a nemzetbiztonság területén belül sem.⁹⁷⁶ Collyer bírónő elutasította az alperesek az El-Shifa ügyre alapozott érvelését, különbséget téve az előtte fekvő ügy és a precedens tényállása között azon az alapon, hogy az áldozatok nem amerikai állampolgárok voltak.⁹⁷⁷ A bíróság ettől eltekintve a kereset elutasításakor a politikai kérdés doktrínájához rendkívül hasonló retorikát alkalmazott. Először is leszögezte, hogy egyetlen bíróság sem bírálta még el egy drón-támadással likvidált, ellenséges amerikai állampolgár megfelelő eljáráshoz való anyagi jog jogát.⁹⁷⁸ Collyer bírónő a kereset elutasítását azzal indokolta, hogy speciális körülmények gátolják a felperesek által választott jogalap alkalmazását a keresetre.⁹⁷⁹ A kérdéses jogalapot több szempontból is alkalmazhatatlannak tartotta a bíróság, többek között azért, mert megkövetelte volna katonai személyzet meghallgatását, ami megzavarná és hátráltatná az Egyesült Államok haderejének tevékenységét,⁹⁸⁰ továbbá az beavatkozna az állam külpolitikájába.⁹⁸¹ A bíróság leszögezte, hogy „[a] háborúskodás, a nemzetbiztonság és a külkapcsolatok érzékeny területén a bíróságoknak rendkívül szűk szerepe van.”⁹⁸² Így a bíróság nem képes és nem is fogja megkérdőjelezni azt, hogy az Egyesült Államok milyen módon kezeli a terrorszervezetek vagy annak egy tagja jelentette fenyegetést, hiszen ez azt

⁹⁷¹ Nasser Al-Aulaqi, as personal representative of the Estates of Anwar Al-Aulaqi and Abdulrahman Al-Aulaqi, *et al.*, Plaintiffs v. Leon C. Panetta, *et al.* Defendants. No. 12-1192 (RMC) 2014. április 4. (a továbbiakban: Al-Aulaqi v. Panetta ügy) 1. o.

⁹⁷² Uo. 1. és 13. o.

⁹⁷³ Uo. 13-14. o.

⁹⁷⁴ Samir Khan és Abdulrahman Al-Aulaqi halála kapcsán a bírónő azzal indokolta döntését, hogy pusztán gondatlanság nem ad alapot a megfelelő eljárás alapú keresetkre. ld. Uo. 26. o. Anwar Al-Aulaqi halála kapcsán pedig kiemelte, hogy az alperesek nem lehetnek személyesen felelősek a hadviselésért (*conducting war*). Uo. 38. o.

⁹⁷⁵ Uo. 19. o.

⁹⁷⁶ Uo. 20. o.

⁹⁷⁷ Uo. 20-21. o.

⁹⁷⁸ Uo. 25. o.

⁹⁷⁹ A kiválasztott jogalap az ún. *Bivens* precedens (Bivens v. Six Unknown Named Agents of Federal Bureau of Narcotics, 403 U.S. 388, 389 (1971)) volt ld. Al-Aulaqi v. Panetta ügy 14. o.

⁹⁸⁰ Al-Aulaqi v. Panetta ügy 31. o.

⁹⁸¹ Uo. 33. o.

⁹⁸² Uo. 34. o.

teszi szükségessé, hogy a bíróság nemzetbiztonsági és katonai operatív kérdéseket – mint pl., hogy kit tekintenek katonai célpontnak vagy, hogy hogyan kezeljenek egy meghatározott fenyegetést – vizsgáljon.⁹⁸³

Nyilvánvaló, hogy a politikai kérdés doktrínája ugyan névlegesen mellőzésre került ebben a döntésben, azonban a bíróság annak tartalmát tekintve teljes mértékben azonos döntést hozott, így érdemben nem befolyásolta a célzott likvidálások bírósági felülvizsgálatát. Az ügy ironiáját mutatja, hogy a döntés hosszabb és bonyolultabb indokolást kívánt meg Anwar Al-Aulaqi tekintetében, akiről már más bírósági eljárásban bebizonyosodott, hogy komoly részt vállalt az Egyesült Államokkal szembeni terrortámadások megszervezésében,⁹⁸⁴ mint Abdulrahman Al-Aulaqi esetében, aki egyértelműen – humanitárius nemzetközi jogi szempontból – járulékos veszteség volt.

3.1.1.3. Bin Ali Jaber v. United States of America ügy

Időrendi sorrendben haladva a következő vizsgálandó eset a bin Ali Jaber család két tagjának halálához kapcsolódik, akik vélhetően egy célzott likvidálási akció polgári áldozatai lettek 2012-ben. A tényállás részletes ismertetésétől ehelyütt eltekintek, az elemzés szempontjából az a lényeges elem, hogy öt személyt érintett a drón-támadás, amely végzett Ahmed Salem bin Ali Jaberrel és Waleed bin Ali Jaberrel. A további három személy vélhetően a helyi al-Kaida tagjai voltak, akik állítólag egy a terrrorszervezet ellen intézett esküvői felszólalásról szerettek volna beszélni Ahmed Salem bin Ali Jaberrel. A drón-csapás pontosan akkor történt, amikor több sikertelen kísérlet után az öt ember egy helyen tartózkodott, amely egyben arra is utal, hogy egy *signature strike* valósult meg.⁹⁸⁵ Az ügygel kapcsolatos keresetet Faisal bin Ali Jaber terjesztette elő, amelyben annak megállapítását kérte, hogy a drón-támadás, amelyben családtagjai életüket veszítették, megsértette a nemzetközi jogot és két amerikai törvényt.⁹⁸⁶ Az elsőfok a keresetet főként a politikai kérdés doktrína alapján utasította el.⁹⁸⁷

A másodfokú bíróság hasonló álláspontra helyezkedett és a politikai kérdés doktrínát funkcionális értelemben alkalmazta, így különbséget tett felülvizsgálhatatlan és teljesen felülvizsgálható kérdések között. Előbbibe tartoznak az olyan kérdések, amelyek megkövetelnék a bíróságtól, hogy megítéljék, hogy egy katonai akció bölcs (*wisdom*) döntés volt-e, utóbbiba pedig az olyan jellegű kérdések, miszerint a kormánynak volt-e hatásköre valamilyen tevékenység megtételére.⁹⁸⁸ Ezek után a bíróság felhívta az El-Shifa precedenst, amely alapján úgy fogalmazott, hogy „[n]ehéz lenne elképzelni egy olyan precedens, amely közvetlenebb módon ellentétesebb lenne a felperes álláspontjával.”⁹⁸⁹ A bíróság ugyanis úgy érvelt, hogy a felperesek keresete megköveteli, hogy a bíróság meghatározza, hogy „téves vagy jogszerű” volt-e a drón-támadás, ami egyértelműen más hatalmi ág területéhez tartozik. A bíróságok ugyanis nem rendelkeznek a szükséges kompetenciával arra, hogy meghatározzák, hogy az erőszak alkalmazása jogos (*justified*) volt-e, avagy sem,⁹⁹⁰ sőt

⁹⁸³ Uo. 34. és 36. o.

⁹⁸⁴ United States v. Abdulmutallab, Crim. No. 10- CR-20005-1 (E.D. Mich.), Tr. of Plea Hr'g (Oct. 12, 2011) és United States v. Abdulmutallab, 739 F.3d 891 (6th Cir. 2014).

⁹⁸⁵ Ahmed Salem Bin Ali Jaber, Personal Representative of The Estate Of Salem Bin Ali Jaber, By His Next Friend Faisal Bin Ali Jaber And Esam Abdullah Abdulmohmoud Bin Ali Jaber, Personal Representative of The Estate of Waleed Bin Ali Jaber, By His Next Friend Faisal Bin Ali Jaber, Appellants V. United States of America, et al., Appellees No. 16-5093. (a továbbiakban: Bin Ali Jaber v. United States ügy) 3-5. o. A jelenségről részletesen ld. VI. fejezet 4.2.3. pont

⁹⁸⁶ Bin Ali Jaber v. United States ügy 3. o.

⁹⁸⁷ Ahmed Salem Bin Ali Jaber, et al., Plaintiffs, v. United States of America, et al., Defendants. 155 F.Supp.3d 70 (2016)

⁹⁸⁸ Bin Ali Jaber v. United States ügy 8. o.

⁹⁸⁹ Uo. 9. o.

⁹⁹⁰ Uo. 10. o.

alkotmányosan tilalmazott számukra, hogy elvonják vagy csorbítsák (*encroach*) a végrehajtó hatalom hatásköreibe.⁹⁹¹

A döntés gyakorlatilag duplikálja az *Al-Aulaqi v. Obama* ügyben kimondottakat, azonban Brown bírónő párhuzamos indokolása feltétlenül kiemelést érdemel. A bírónő szerint lehetséges, hogy az általuk alkalmazott doktrínák hibásak és hogy a technológia nagyrészt alkalmazhatatlanná tette őket, de a bíróságoktól nem várható el, hogy „fürgén” reagáljanak a valóság változásaihoz.⁹⁹² A politikai kérdés doktrínája véleménye szerint teljesen inadekvátnak látszik a célzott likvidálások kezelésére, hiszen ezeket több száz, ha nem több ezer alkalommal megismétlik.⁹⁹³ A párhuzamos indokolás felteszi a kérdést: „ha a bírák nem, akkor ki fogja ellenőrizni ezt a túlméretezett hatalmat?”⁹⁹⁴ A végrehajtó hatalom „szánalomra méltó” átláthatósággal rendelkezik, míg a kongresszusi felügyelet egy „vicc”.⁹⁹⁵ „A demokráciánk halott.”⁹⁹⁶ – szól a hangzatos „ítélet”. Brown bírónő szerint a megoldás az lenne, ha a végrehajtó hatalom és a Kongresszus egyértelműen meghatároznák a drón-támadások szabályait, és létrehoznának olyan felelősségre vonási lehetőségeket, amelyek biztosítanák a lefektetett normák betartását.⁹⁹⁷

3.1.1.4. Ahmad Muaffaq Zaidan v. Trump és Bilal Abdul Kareem v. Haspel ügyek

Az Ahmad Muaffaq Zaidan v. Trump⁹⁹⁸ és a Bilal Abdul Kareem v. Gina Cheri Haspel⁹⁹⁹ ügyek valójában folytatódó ügyek. Ahmad Muaffaq Zaidan¹⁰⁰⁰ és Bilal Abdul Kareem¹⁰⁰¹ foglalkozásukat tekintve újságírók, akik a közel-keleti terrorizmusról és konfliktusokról szóló tudósításokat készítenek. Zaidan úr tudomást szerzett arról, hogy a neve szerepel az Egyesült Államok terrorista gyanús személyeit tartalmazó listáján,¹⁰⁰² Kareem úr pedig legalább öt alkalommal szíriai légicsapások áldozatává vált, vagy éppen elkerülte a halált. Ennek alapján e személyek felperesként keresetet nyújtottak be az Egyesült Államok számos tisztviselőjével szemben, amelyben azt állították, hogy egy belső jogi norma megsértésével rákerültek a „*kill list*”-re. Az alperesek már-már szokásos módon pergátló kifogásokat terjesztettek elő, mint pl. hogy a felpereseknek hiányzik az ügy megindításához fűződő érdeke, a politikai kérdés doktrínát, valamint, hogy a felperesek nem követelnek semmi olyasmit, amely alapján állítólagos jogsérelmük reparálható lenne, hiszen nem hoztak fel elégséges tényt annak bizonyítására, hogy a jogsértések valóban megtörténtek.¹⁰⁰³ A felperesek keresete összesen 6 jogalapon¹⁰⁰⁴ vitatta az Egyesült Államok döntését, amelynek alapján állítólagosan rákerültek a „*kill list*”-re. Állításuk szerint e döntésről semmilyen értesítést nem kaptak, valamint nem volt lehetőségük cáfolni sem a döntés alapjául szolgáló okokat.¹⁰⁰⁵ Az *Al-Aulaqi v. Panetta* üggyhöz hasonlóan az ügyben itt is Rosemary M. Collyer

⁹⁹¹ Uo.15. o.

⁹⁹² Uo. Brown bíró párhuzamos indokolása 1. o.

⁹⁹³ Uo. Brown bíró párhuzamos indokolása 4. o.

⁹⁹⁴ Uo. Brown bíró párhuzamos indokolása 5. o.

⁹⁹⁵ Uo. Brown bíró párhuzamos indokolása 5-6. o.

⁹⁹⁶ „Our democracy is broken.” Ld. Uo. Brown bíró párhuzamos indokolása 6. o.

⁹⁹⁷ Uo. Brown bíró párhuzamos indokolása 6. o.

⁹⁹⁸ Ahmad Muaffaq Zaidan, *et al.*, Plaintiffs, v. Donald J. Trump, President of the United States, *et al.*, Defendants. 17-581 (RMC) (a továbbiakban: Zaidan v. Trump ügy)

⁹⁹⁹ Bilal Abdul Kareem, Plaintiff, v. Gina Cheri Haspel, Director of the Central Intelligence Agency, *et al.*, Defendants. 17-581 (RMC) (a továbbiakban: Kareem v. Haspel ügy)

¹⁰⁰⁰ Zaidan úr pakisztáni és szíriai kettős állampolgár, aki az Al Jazeera-nak dolgozik immáron több mint 20 éve. Ld. Zaidan v. Trump ügy 2. o.

¹⁰⁰¹ Kareem úr amerikai állampolgár és „el nem kötelezett” (*freelance*) újságíró, aki a BBC-től a CNN-ig számos médiumnak tudósít. Ld. Zaidan v. Trump ügy 2. o.

¹⁰⁰² CURRIER, Cora – GREENWALD, Glenn – FISHMAN, Andrew: U.S. Government Designated Prominent Al Jazeera Journalist as „Member of Al Qaeda”. *The Intercept* 2015. május 8. <https://theintercept.com/2015/05/08/u-s-government-designated-prominent-al-jazeera-journalist-al-qaeda-member-put-watch-list/> (2021. 04. 21.)

¹⁰⁰³ Zaidan v. Trump ügy 1. és 7. o.

¹⁰⁰⁴ Ezek között szerepel a genfi egyezmények közös 3. cikkének megsértése is. Ld. Uo. 4. o. Count Two (2)

¹⁰⁰⁵ Uo. 4. o.

bírónő járt el, aki Zaidan úr keresetét azzal utasította el, hogy nem fűződik érdeke az eljárás megindításához (*lack of standing*), hiszen a spekuláción felül nem volt képes bizonyítani, hogy milyen kapcsolat van a „*kill list*” és az ún. SKYNET lista között, amin valóban szerepel.¹⁰⁰⁶ Ezzel szemben Kareem úr esetében ilyen elutasítási ok nem állt fent.¹⁰⁰⁷ A bíróság ezek után a kereset alapjául szolgáló belső jogi norma immunitási szabályait elemezte, ahol a vizsgálat középpontjában a kérdéses döntések meghozatalának helye és ideje állt, ugyanis az alperesek sikerrel hivatkozhatnak arra, hogy döntésüket „háború idején, a harctéren” hozták meg. Ezt azonban az ügyben eljáró bírónő nem látta megalapozottnak.¹⁰⁰⁸ A politikai kérdés doktrína tekintetében a bíróság először is különbséget tett az Al-Aulaqi ügyek és az előtte fekvő ügy között,¹⁰⁰⁹ majd úgy érvelt, hogy meg kell különböztetni egymástól az El-Shifa, valamint a bin Al Jaber ügyeket is, hiszen a kereset itt nem egy katonai akció elhibázott vagy nem megfelelő voltának megállapítására irányult, hanem Kareem úr az őt „veleszületett” (*birthright*) kívánja érvényesíteni, azaz azt, hogy időben érvényesíthesse az alkotmányban foglalta jogait mielőtt felkerül a „*kill list*”-re és halálos erőszak áldozatává válik.¹⁰¹⁰ Mindezek alapján Collyer bíró az alkotmányos jogalapokon alapuló kereseti kérelmek esetében megállapította, hogy a bírói felülvizsgálat lefolytatható, a többi kereseti kérelem tekintetében pedig helyt adott az alperesek pergátló kifogásának és politikai kérdésnek minősítette őket.¹⁰¹¹

E döntés meghozatalát követően a peres felek két hónapon keresztül próbáltak peren kívül megegyezni egymással, ez azonban sikertelenül zárult. Erre válaszul az alperesek az államtitok pergátló kifogással éltek.¹⁰¹² Az államtitok pergátló kifogást rendkívül szűk körben lehet alkalmazni, azonban az ügyben eljáró azonos bíró úgy látta, hogy helyt kell adnia az alperesek kifogásának, hiszen „a Kareem úr által kért információ államtitoknak minősül, mert »valós veszélye áll fenn annak«, hogy az információ nyilvánosságra hozatala veszélyezteti a nemzetbiztonságot.”¹⁰¹³

3.1.1.5. Következtetések az Egyesült Államok vonatkozásában

Az Egyesült Államok bíróságai alapvetően elutasítóak voltak a célzott likvidálások bírósági felülvizsgálatával kapcsolatban és változatos indokokra hivatkozva, de mind-mind elutasították a kérdéses kereseteket.¹⁰¹⁴ Ennek legfőbb oka a politikai kérdés doktrína volt, amelyet egyfajta elkerülési doktrínaként tarthatunk számon.¹⁰¹⁵ Az Al-Aulaqi és a bin Ali Jaber ügyek együtt olvasva azt a képet tárják eléink, hogy az Egyesült Államokban nem lehetséges a célzott likvidálások bírói felülvizsgálata sem az akciót megelőzően sem pedig azt követően.¹⁰¹⁶ Vannak azonban akik kritikával illetik a doktrína alkalmazását, amely főként a bin Ali Jaber ügy kapcsán vált nyilvánvalóvá. A bin Ali Jaber ügyben eljáró bíróság – e nézetek szerint – hibát követett el akkor, amikor felelősségi vákuumot keresett ott, ahol valójában nem is volt, ugyanis a politikai kérdés doktrína jogszabálysértésen alapuló keresetindítás esetén nem, vagy csak nagyon szűk körben

¹⁰⁰⁶ Uo. 11-12. o.

¹⁰⁰⁷ Uo. 13-14. o.

¹⁰⁰⁸ Uo. 16-18. o. E kimentési okról a konkrét ügyben ld. CROMLEY, James D.: In the Field or in the Courtroom: Redefining the APA's Military Authority Exception in the Age of Modern Warfare. *Arizona State Law Journal* 51. (2019) 1163-1187. o. A szerző megállapítja, hogy e kimentési ok bírói gyakorlata legjobb esetben relatíve szerteágazó (*sparse*), legrosszabb esetben hova tovább inkonzisztens. (Uo. 1179. o.)

¹⁰⁰⁹ Az Al-Aulaqi v. Obama ügy tekintetében egy katonai akció legitim mivoltának megítélése volt a kérdés; az Al-Aulaqi v. Panetta ügy kapcsán pedig a választott jogalap volt problémás. Ld. Zaidan v. Trump ügy 21. o. Ahogy arra korábban utaltam, az Al-Aulaqi v. Panetta ügyben nem alkalmazták a politikai kérdés doktrínáját. Ld. Al-Aulaqi v. Panetta ügy 19-20. o.

¹⁰¹⁰ Zaidan v. Trump ügy 28. o.

¹⁰¹¹ Uo. 23-24. és 29. o.

¹⁰¹² Kareem v. Haspel ügy 2. o.

¹⁰¹³ Kareem v. Haspel ügy 6. o.

¹⁰¹⁴ GIL: Institutional Choice... 731-732. o.

¹⁰¹⁵ GERVASONI: Overflying... 329. o.

¹⁰¹⁶ GERVASONI: Overflying... 331-332. o.

alkalmazható.¹⁰¹⁷ A doktrína alapvetően két esetben gátolja meg a bírói felülvizsgálatot: ha nincsenek olyan bíróilag értékelhető normák vagy standardok, amik alapján döntést lehetne hozni, vagy pedig alkotmányosan egy másik hatalmi ág hatáskörébe utalt kérdésről van szó.¹⁰¹⁸ A kérdéses ügyben viszont mindenképpen voltak olyan jogi normák, amelyek alapján döntést lehetett volna hozni, említsük akár az Egyesült Államok különböző kormányzatai által kiadott irányelveket a célzott likvidálások kivitelezésére, vagy azokat a nemzetközi jogi normákat, amelyek korlátok közé szorítják az állam cselekvését.¹⁰¹⁹ Hovatovább már az Egyesült Államokban is volt példa arra, hogy a bíróságok beavatkoztak a terrorizmus elleni küzdelembe, említsük csupán a *Hamdan v. Rumsfeld* ügyet,¹⁰²⁰ amelyben a bíróság megállapította, hogy az al-Kaidával fennálló konfliktus nem nemzetközi jellegű,¹⁰²¹ ebből pedig következik a humanitárius nemzetközi jog normáinak alkalmazandósága. Ezek tehát elegendő alapulfekvő normát szolgáltatnak egy bírói döntéshez. Az pedig, hogy az adott művelet megfelel-e a fenti normáknak, nyilvánvalóan jogi, nem pedig politikai kérdés.¹⁰²² Mások az *El-Shifa* precedens alkalmazhatatlanságára is felhívják a figyelmet, amit a *Zivotofsky* döntés kétséget kizáróan felülírt.¹⁰²³ Mindezeket túlmenően arra is fontos utalni, hogy látszólag azonos tényállások mentén változatos döntések születnek a politikai kérdés doktrína alkalmazhatósága tekintetében, hiszen még az *Al-Aulaqi v. Obama* és a *bin Ali Jaber* ügyben alkalmazták, addig az *Al-Aulaqi v. Panetta* és a *Zaidan v. Trump* ügyekben alkalmazhatatlannak találták azt, annak ellenére, hogy valamennyi esetben drón által végrehajtott célzott likvidálási akciót kellett volna felülvizsgálnia a bíróságoknak. A doktrína alkalmazásából fakadó ellentmondásos joggyakorlatnál sokkal sötétebb képet fest az, hogy az államtitok pergátló kifogásra való hivatkozás úgy tűnik, hogy valamennyi esetben az Egyesült Államok rendelkezésére áll, így az áldozatok igazságszolgáltatáshoz való hozzáféréshez való joga minden esetben sérülni fog.¹⁰²⁴

3.1.2. Bíróági felülvizsgálat Izraelben

Izrael, és különösen az *Israeli Supreme Court* híres arról, hogy számos ítéletet hozott a terrorizmus elleni küzdelemben megengedhető eszközökről. „A bíróság szerepe az, hogy biztosítsa a terrorizmus elleni küzdelem alkotmányosságát és jogszerűségét. Ügyelni kell arra, hogy a terrorizmus elleni háború a jog keretein belül kerüljön megvívásra, nem pedig azon kívül. Ez a bíróság hozzájárulása a demokrácia túléléséért folytatott harchoz.”¹⁰²⁵ Az *Israeli Supreme Court*-nak eddig két alkalommal kellett ítéletet mondania a célzott likvidálási program egészével kapcsolatban. Elsőként 2002-ben a bíróság még úgy találta, hogy – hasonlóan a fentiekben bemutatott amerikai gyakorlathoz – a háború megvívásának mikéntje egy olyan kérdés, amely nem vizsgálható felül a bíróság által.¹⁰²⁶ E döntés azonban súlyos kritikát kapott nem csak Izraelen belül, hanem a teljes nemzetközi közösségben,¹⁰²⁷ amelynek nyomán 2006-ban a bíróság végül valóban felülvizsgálta a célzott likvidálásokat.¹⁰²⁸

¹⁰¹⁷ Constitutional law – Political Question Doctrine – D.C. Circuit Holds Statutory Challenge to Drone Strike Is Nonjusticiable – *bin Ali Jaber v. United States*, 861 F.3d 241 (D.C. Cir.), *cert. denied*, 138 S. Ct. 480 (2017). Harvard Law Review. 131. (2018) 1473. és 1480. o.

¹⁰¹⁸ Constitutional law... 1476. o. Ezt megerősített a *Zivotofsky* ügy is. Ld. *Zivotofsky ex rel. Zivotofsky v. Clinton*, 566 U.S. 189, 196 (2012).

¹⁰¹⁹ MAURI, Diego: The political question doctrine *vis-à-vis* drones’ ‘outsized power’: Antithetical approaches in recent case-law. *Questions of International Law* 68. (2020) 10–11. o.

¹⁰²⁰ *Hamdan* ügy. Az ügyről részletesen más szempontból ld. MÉSZÁROS: *Alkotmányosság válságban?*... 153–155. o.

¹⁰²¹ MAURI: The political... 11. o.

¹⁰²² Uo.

¹⁰²³ Constitutional law... 1475. 1477–1478. o.

¹⁰²⁴ MAURI: The political... 12–13. o. GERVASONI: *Overflying*... 333–337. o.

¹⁰²⁵ BARAK, Aharon: The Role of a Supreme Court in a Democracy, and the Fight against Terrorism. *University of Miami Law Review* 53. (2002) 140. o. [Saját fordítás]

¹⁰²⁶ HCJ 5872/01.

¹⁰²⁷ OTTO: *Targeted killings*... 4–5. o.

¹⁰²⁸ HCJ. 769/02.

A keresetet két palesztin jogvédő csoport terjesztette elő számos alperessel, köztük Izrael Kormányával szemben, amely nem egy meghatározott eset kapcsán előterjesztett kártérítési igény volt, hanem az *Israeli Supreme Court*-hoz – annak *High Court of Justice*, vagy héberül *Bagatz* funkciójában eljárva – benyújtott panasz volt. E testület – egyebek mellett – bárki által kezdeményezett elsőfokú eljárásban köztestületek, kormányzati szervek vagy hatóságok elleni keresetek tárgyában ítélik.¹⁰²⁹ A jogvédő csoportok keresete szerint Izrael olyan preventív csapásokon alapuló célzott likvidálási programot üzemeltet Júdeában, Szamáriában, valamint a Gázai övezetben, amelynek célpontjai olyan terroristák, akik Izrael elleni terrortámadásokat tervelnek ki, indítanak meg vagy követnek el. Bizonyos esetekben pedig ezek a preventív célzott likvidálások ártatlan életeteket is követelnek. A kereset lényege tehát abban állást foglalni, hogy jogszerű-e az Izrael által alkalmazott célzott likvidálási program.¹⁰³⁰

E fejezet keretei között eltekintek az ítélet részletes ismertetésétől, annak kizárólag a bírósági felülvizsgálattal kapcsolatos megállapításaira és az ítélet lényegének tömör összefoglalására szorítkozom, az ügy érdemi megállapításaira az értekezés más részein már több alkalommal hivatkoztam. Az ügy alperesei természetesen ebben az esetben is hivatkoztak arra, hogy az bíróság felülvizsgálhatatlan,¹⁰³¹ hiszen „[e] kereset, csakúgy, mint elődje, megkísérli a harci zónába vonni bíróságot annak érdekében, hogy olyan kérdésekkel foglalkozzon, amely tisztán műveleti jellegű, amelyek nem felülvizsgálhatóak.”¹⁰³² A bíróság ítéletében különbséget tett normatív, valamint intézményi felülvizsgálhatatlanság (*non-justiciability*) között.¹⁰³³ Normatív felülvizsgálhatatlanság – azaz, hogy nincs olyan norma vagy standard, ami alapján el lehetne dönten az ügyet – nem létezik sem általánosan, sem pedig a kérdéses ügy kapcsán, ugyanis mindig létezik valamilyen jogi norma, amely alapján el lehet dönten az ügyet.¹⁰³⁴ Az intézményi felülvizsgálhatatlanság ugyanakkor hivatkozható az izraeli bíróságok előtt és dióhéjban azt a helyzetet takarja, amikor nem kívánatos, hogy egy bíróság felülvizsgálja a tényállással érintett kérdést.¹⁰³⁵ A bíróság szerint az intézményi felülvizsgálhatatlanság azonban négy okból nem alkalmazható, amely voltaképpen három valódi indok, illetve egy többletkövetelmény. E szerint felül lehet vizsgálni a kérdést, ha az emberi jogi jogsértéssel kapcsolatos,¹⁰³⁶ vagy ha az jogi nem pedig politikai vagy katonai jellegű,¹⁰³⁷ illetve ha nemzetközi bíróság foglalkozott már hasonló ügygel.¹⁰³⁸ Negyedik indokként az ítélet a retrospektív felülvizsgálat szükségességét emeli ki.¹⁰³⁹ Tekintve, hogy a bíróság valamennyi általa támasztott feltételt teljesítettéként értékelte, úgy határozott, hogy a kérdés bírói úton felülvizsgálható.¹⁰⁴⁰

A következő kérdés, amelyre a bíróságnak választ kellett adnia az a bírósági felülvizsgálat terjedelme volt. Ennek kapcsán az ítélet meghatározta a felülvizsgálhatóság két szélsőértékét. Az egyik esetben a bíróságnak dönten kell arról, hogy mi az alkalmazandó jog és ilyenkor azt kell vizsgálni, hogy a végrehajtó hatalom megfelelően értelmezte-e ezt a jogot.¹⁰⁴¹ A skála másik végén a professzionális katonai kérdésekkel kapcsolatos eljárást helyezte el, amelynek során a bíróságnak az a feladata, hogy megállapítsa, hogy egy észszerű katonai parancsnok hogyan döntött volna az adott szituációban.¹⁰⁴²

¹⁰²⁹ About the Supreme Court, *Israeli Supreme Court* <https://supreme.court.gov.il/sites/en/Pages/Overview.aspx> (2021. 04. 21.) (Israeli) Basic Law: The Judiciary, 1984. 15. (d)

¹⁰³⁰ HCJ. 769/02. 464. o.

¹⁰³¹ Uo. 517. o. 47. bek.

¹⁰³² Uo. 469. o. 8. bek.

¹⁰³³ Uo. 507. o. 48. bek.

¹⁰³⁴ Uo. 507-508. o. 48. bek.

¹⁰³⁵ Uo. 508. o. 49. bek.

¹⁰³⁶ Uo. 508-509. o. 50. bek.

¹⁰³⁷ Uo. 510-511. o. 52. bek.

¹⁰³⁸ Uo. 511. o. 53. bek.

¹⁰³⁹ Uo. 511. o. 54. bek.

¹⁰⁴⁰ Uo. 507-511. o.

¹⁰⁴¹ Uo. 512. o. 56. bek.

¹⁰⁴² Uo. 512-513. o. 57. bek.

Ezzel összefüggésben az ítélet kimondta, hogy a „katonai megfontolások” és az „állambiztonság” nem „varázsszavak”, amelyek meggátolják a bírósági felülvizsgálatot.¹⁰⁴³ Az esetek többségében természetesen a helyes döntés a két szélsőérték között fog elhelyezkedni. A bíróság tehát nem egy katonai akció szükségességét vagy értelmét hivatott vizsgálni, hanem annak legalitását; másképpen nem az a feladata, hogy a bíró megmondja, hogy milyen katonai módszerrel és hogyan kellett volna megvalósítani egy akciót, hanem azt, hogy mi a jogszerű.¹⁰⁴⁴ Ebből következően a bíróság úgy foglalt állást, hogy a bírósági felülvizsgálat terjedelme a célzott likvidálások vonatkozásában szükségszerűen korlátozott, mivel egyfelől *ex post*-nak kell lennie, másfelől pedig a fő vizsgálatot egy vizsgálóbizottságnak kell lefolytatnia.¹⁰⁴⁵

Az *Israeli Supreme Court* az ügy érdemét tekintve végső soron kimondta, hogy nem lehet eldönteni, hogy a célzott likvidálási program eredendően jogszerű, vagy jogszerűtlen, azt kizárólag eseti jelleggel lehet eldönteni.¹⁰⁴⁶ A döntés jelentősége – azon túl, hogy ez volt az első döntés, ami érdemét tekintve vizsgálta felül a célzott likvidálásokat¹⁰⁴⁷ – voltaképpen nem más, mint, hogy megerősítette a jog uralmát és meghatározott bizonyos alkalmazandó feltételeket és egy felelősségre vonási rendszert.¹⁰⁴⁸ Ez utóbbi azonban csak 2014-ben jött létre a már említett *ex post* vizsgálatok formájában, amelyek azonban titkosítottak és csak egyetlen ismert eljárásról tudunk.¹⁰⁴⁹ Más források a vizsgálatokkal megbízott bizottság létezését már 2010-re teszik.¹⁰⁵⁰ A vizsgálatot követő retroaktív bírói felülvizsgálatra pedig úgy tűnik, hogy sohasem került sor.¹⁰⁵¹ Bár az IDF mára nagyon szűk körben alkalmazza csak a bíróság döntését – a „magányos farkas” terroristák esetében, akik közvetlenül részt vesznek az ellenségeskedésben – és megengedőbb standardokkal dolgoznak más esetekben.¹⁰⁵² Rendkívül ironikus, hogy Izrael abból az okból képes megkerülni e védelmi standardok alkalmazását, mert az *Israeli Supreme Court* döntése csak az ellenségeskedésben közvetlenül résztvevő személyekre vonatkozik, mivel azonban 2012-2014 óta Izrael a Hamas katonai szárnyának tagjait harcosnak vagy kombattásnak tekinti, más terrorszervezetek tagjait pedig fegyveres csoport folyamatos harci funkcióval rendelkező tagjainak,¹⁰⁵³ így az a Nils Melzer¹⁰⁵⁴ járult hozzá a célzott likvidálásokra alkalmazandó egyetlen bírói úton kikényszeríthető felelősségi rezsím enyhüléséhez, aki maga csak rendkívül szűk körben tartja jogszerűnek a célzott likvidálásokat, ahogy arra az értekezés számos pontján rámutattam.

A döntés jelentősége úgy gondolom mégis vitathatatlan, ugyanis szinte azonos tényállási elemek mellett az *Israeli Supreme Court* elzárkózott attól, hogy politikai kérdésnek minősítse a célzott likvidálásokat. Ugyanerre a lépésre az Egyesült Államok bíróságai 14 évvel később sem szánták el magukat teljes mértékben.

¹⁰⁴³ Uo. 513. o. 57. bek.

¹⁰⁴⁴ Uo. 513-514. o. 58. bek.

¹⁰⁴⁵ Uo. 518. o. 59. bek.

¹⁰⁴⁶ Uo. 519. o. 64. bek.

¹⁰⁴⁷ GIL: Institutional Choice... 741. o.

¹⁰⁴⁸ Ezekről a feltételekről részletesen ld. BERLIN, Eric: The Israeli Supreme Court's *Targeted Killings* Judgment: A Reaffirmation of the Rule of Law During War. *Michigan State International Law Review* 21. (2013) 517-546. o.

¹⁰⁴⁹ GIL: Institutional Choice... 745-746. o. Rabi és Plaw egyetlen ilyen eljárást sem talált. Ld. RABI – PLAW: Israeli Compliance... 256. o.

¹⁰⁵⁰ RABI – PLAW: Israeli Compliance... 250. o. A szerzőpáros kimelö, hogy 2008-ban már létrejött egy *ad hoc* jellegű bizottság is.

¹⁰⁵¹ Uo. 257-258. o.

¹⁰⁵² GIL: Institutional Choice... 746. o. RABI – PLAW: Israeli Compliance... 252-257. o.

¹⁰⁵³ RABI – PLAW: Israeli Compliance... 253-255. o.

¹⁰⁵⁴ Tekintve, hogy Nils Melzer volt a szerzője az ICRC az ellenségeskedésben közvetlen részvételre vonatkozó anyagának, amely alapján Izrael – legalábbis részben – kialakította új álláspontját. Ld. Uo. 254. o.

3.1.3. Részkövetkeztetések

A nemzeti bíróságok által végzett közvetlen bírósági felülvizsgálatok tekintetében megállapítható, hogy nem csupán a nemzetközi bíróságok esetében jelenik meg a politika, mint az ügyek felülvizsgálatának akadály, hanem ez jelen van a nemzeti fórumok eljárásában is.

Az Egyesült Államok bíróságai belátható időn belül nem fognak érdemben dönteni célzott likvidálási ügyekben, ugyanis bár túllépni látszanak a politikai kérdés doktrína alkalmazásán (legalábbis néhány esetben), de az államtitok pergátló kifogás továbbra is meggátolhatja a jogi kérdések érdemi elbírálását.

Az *Israeli Supreme Court* döntése kiválóan példázza, hogy kellő elhatározással át lehet lépni a politikai és katonai jellegű kérdések jelentette tilalomfán, hiszen a célzott likvidálások eredendően olyan jogi kérdések megválaszolását teszik szükségessé, amelyek semmi esetre sem tartozhatnak a végrehajtó hatalom diszkrecionális jogkörébe. Az izraeli döntés utóhatása jól mutatja, hogy egy bírósági döntés ugyan jelentős előrelépést jelenthet a felelősségre vonás irányába, azonban a politikai akarat itt is meghatározó, hiszen a megfelelő politikai eszközökkel évekig késleltethető egy-egy felelősségre-vonási mechanizmus létrehozása, vagy egy egyszerű politikai jellegű döntés-értelmezéssel szűkíthető a megszületett ítélet alkalmazási köre. Ilyenkor természetesen új bírósági felülvizsgálat szükséges, hogy az „új” tényállás alapján milyen szabályok alkalmazása válik szükségessé.

Ugyan a célzott likvidálásokat szabályozó nemzetközi jogot az államok alakítják, és a kormányoknak – legalábbis részben – nagyobb beleszólása van a nemzetközi jog kialakulásának folyamatába,¹⁰⁵⁵ ez nem jelent számukra egyfajta biankó felhatalmazást arra nézve, hogy a „nemzetközi jogalkotás” mint politikai kérdés, vagy az állam és polgárai biztonságának védelme, mint nemzetbiztonsági, esetenként katonai problematika zászlaja alatt megsértsék egyfelől az áldozatok igazságszolgáltatáshoz való hozzáféréshez vagy jogvédelemhez fűződő jogát, másfelől pedig büntetlenséget garantáljanak maguknak és a konkrét műveletek végrehajtói számára.

3.2. Közvetett bírósági felülvizsgálat

A közvetett bírósági felülvizsgálat lehetősége sokkal szélesebb körben áll fenn, mint közvetlen párja. Ebbe a csoportba sorolható szinte valamennyi nemzeti bíróság által végzett felülvizsgálat, de különösen azok, amelyek egy közreműködő állam, személy vagy szervezet (jogi személy) felelősségét vizsgálják. Szintén ebbe a csoportba tartoznak az olyan felülvizsgálatok, amelyeket a célzott likvidálás elkövetési helye szerinti államban végeznek el. A következőkben részletesen foglalkozom az Egyesült Királyságban és Németországban lezajlott közvetett bírósági felülvizsgálatokkal, majd röviden kitérek az olasz és holland közreműködés esetére, valamint a pakisztáni felülvizsgálatra. Végül, de nem utolsó sorban azt vizsgálom, hogy milyen szerepe lehet a jogi személy közreműködőknek a felelősségre vonásban.

3.2.1. Bírósági felülvizsgálat az Egyesült Királyságban

Az Egyesült Királyságban eddig két bírósági ügy foglalkozott a célzott likvidálásokkal, és bár eltérő szemszögből, de mind a kettő közvetett felülvizsgálatot valósított (volna) meg. Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy bár az Egyesült Királyság maga is hajt végre drón-támadásokat, ezekkel kapcsolatban eddig közvetlen bírósági felülvizsgálat nem történt, a brit állam ezt parlamentáris ellenőrzéssel helyettesíti.¹⁰⁵⁶ A lentebb részletezett két ügy egyikében az Egyesült Királyság bíróságai – az Egyesült Államokhoz hasonlóan – elkerülési doktrínákat alkalmaztak,¹⁰⁵⁷ a másikban pedig egyszerűen helyt adtak az állam érvelésének.

¹⁰⁵⁵ Ld. IV. pont.

¹⁰⁵⁶ GIL: Institutional Choice... 735-741. o.

¹⁰⁵⁷ GERVASONI: Overflying... 331-333. o.

3.2.1.1. R (Khan) v The Secretary of State for Foreign & Commonwealth Affairs ügy

Az ügy tényállása szerint a felperes, Noor Khan a pakisztáni Észak-Vazirisztánban él, ahol édesapja a helyi *jirga* – amely voltaképpen nem más, mint egy idős bölcséből álló testület, amely a magyar terminológiával élve békéltetőtestületi funkciót tölt be – vezetője volt és egy gyűlés alkalmával 40 másik személlyel együtt célzott likvidálás áldozata lett 2011-ben, amelyet vélelmezhetően a Egyesült Államok követett el.¹⁰⁵⁸ Egy évvel korábban médiavisszhangot kapott, hogy az Egyesült Királyság tartózkodási információkat szolgáltat az Egyesült Államok részére drón-támadásai végrehajtásához.¹⁰⁵⁹ Az ügy felperese ebből az apropóból megkereste az Egyesült Királyság illetékes tisztviselőjét azzal kapcsolatban, hogy milyen szabályok alapján és milyen gyakorlata van az állam információ szolgáltatásának a pakisztáni drón-támadásokkal kapcsolatban, a magyarázatot azonban az Egyesült Királyság megtagadta, azzal indokolva, hogy az magában hordozná a közérdek, beleértve a nemzetbiztonság és létfontosságú nemzetközi partnerekkel való kapcsolatok veszélyeztetését.¹⁰⁶⁰ Ebből az okból kifolyólag az ügy felperese egy megállapító ítélet iránt nyújtott be keresetet, amelyben voltaképpen arra kereste a választ, hogy az a brit állami tisztviselő, aki közreműködik az információ átadásban bűnös lehet-e emberölés valamilyen formájában, illetve, hogy létezik-e olyan tilalom amely alapján nem lehet információt szolgáltatni abban az esetben, ha ezt háborús bűncselekmény elkövetéséhez használnák fel. A kereset a fentiekén túl egy szabályrendszer kidolgozását is kérte az Egyesült Királyság részéről az ilyen információk átadásával kapcsolatban.¹⁰⁶¹ E keresetet első fokon elutasították,¹⁰⁶² azzal az indokkal, hogy az bíróság felülvizsgálhatatlan, hiszen megkövetelné az Egyesült Államok tevékenységének elítélését.¹⁰⁶³ A másodfokú eljárás keretében a pontosított kereseti kérelem arra irányult, hogy az információ átadás bűncselekményt valósít-e meg, akár nemzeti, akár *delicta juris gentium* vonatkozásban, illetve, hogy ha az ölést egy brit állampolgár követné el, akkor az hivatkozhat-e a kombattáns immunitásra.¹⁰⁶⁴

A másodfokú bíróság döntésében teljes mértékben egyetértett az elsőfokú bírósággal a tekintetben, hogy egy állam bírósága nem hozhat ítéletet egy másik állam tevékenységével kapcsolatban.¹⁰⁶⁵ Ez az elv azonban nem alkalmazandó akkor, ha egy állam tevékenysége megsérti a nemzetközi jog szabályait vagy az az angol közpolitika elveivel ütközik, vagy akkor, amikor az emberi jogok súlyos megsértésének esete forog fent.¹⁰⁶⁶ Ezen túl mérlegelés alapján is el lehet vetni a bírósági felülvizsgálatot más állam tevékenysége kapcsán.¹⁰⁶⁷ A bíróság végül elutasított valamennyi kereseti követelést, mégpedig azzal az indokkal, hogy az Egyesült Államok tevékenysége felett kellene ítéletet mondania, amire nincs joghatósága.¹⁰⁶⁸ A döntés a vonatkozó szakirodalom szerint teljes mértékben inkonzisztensnek tűnik, hiszen látszólag nem csupán korábbi precedensekkel megy szembe, hanem kizárja az Egyesült Államok célzott likvidálási programjának bírói felülvizsgálatát is.¹⁰⁶⁹ A bíróság által hivatkozott „állami cselekmény doktrína” (*act of state doctrine*)¹⁰⁷⁰ az angol jogban két csoportra bontható, a külföldi állam cselekménye doktrínára (*Foreign Act of State Doctrine*) és a „korona cselekménye doktrínára” (*Crown Act of State Doctrine*). Míg a kérdéses ügyben az előbbit, addig egy közvetlen felülvizsgálat esetében utóbbit lehetne alkalmazni, hiszen az pergátló

¹⁰⁵⁸ R (Khan) v. Sec'y of State for Foreign and Commonwealth Affairs, [2014] EWCA (Civ) 24, [2014] 1WL.R. 872 (Eng.) (a továbbiakban: Khan ügy) 1. bek.

¹⁰⁵⁹ Uo. 2. bek.

¹⁰⁶⁰ Uo. 3. bek.

¹⁰⁶¹ Uo. 4. bek.

¹⁰⁶² Uo. 5. bek.

¹⁰⁶³ Uo. 8. bek.

¹⁰⁶⁴ Uo. 6. bek.

¹⁰⁶⁵ Uo. 25-27. bek.

¹⁰⁶⁶ Uo. 28. bek.

¹⁰⁶⁷ Uo. 29. bek.

¹⁰⁶⁸ Uo. 36-37. és 51. bek.

¹⁰⁶⁹ CASWELL, Michael K.: R (Khan) v. The Secretary of State for Foreign & Commonwealth Affairs: U.K. Court—The Pontius Pilate of Drone Strikes. Tulane Journal of International and Comparative Law 23. (2015) 551-555. o.

¹⁰⁷⁰ Uo. 548. o.

kifogásként érvényesülne az Egyesült Királyság elleni kártérítési perben olyan aktusok esetében, amelyek az állam *jure imperii*-jébe tartoznak. Mindez pedig rendkívül hasonlít az amerikai politikai kérdés doktrínára.¹⁰⁷¹

3.2.1.2. JC and YA v IC, AG and CO ügy

Az ügy lényegében egy „közérdekű adatigényléshez” kapcsolódik, amelyben a felperesek információkat szerettek volna szerezni az Egyesült Királyság által Szíriában végrehajtott drón-támadások kapcsán. Az alperesek az információk átadását megtagadták.¹⁰⁷² A bírósági eljárás tehát nem tekinthető közvetlen felülvizsgálatnak, hiszen nem magát a célzott likvidálási programot érintette, hanem azzal kapcsolatban közérdekű információkhoz való hozzáférésről döntött. A bíróság a keresetet elutasította, azon az alapon, hogy az információk sürgősségűek ahhoz, hogy megfelelően tájékozott közéleti vita alakuljon ki a drón-támadások megítéléséről, így a konkrét bizonyítékok, valamint a jogi tanács, amely alapján a célzott likvidálási döntés megszületett, mentes a közérdekű adatszolgáltatási kötelezettség alól.¹⁰⁷³

3.2.2. Bírósági felülvizsgálat Németországban

Németország nem rendelkezik önálló célzott likvidálási programmal, azonban jelentősen hozzájárul az Egyesült Államok katonai akcióihoz. Egyfelől információkkal látja el partnerét, másfelől a németországi Ramsteinben található légibázis átengedésével technikai segítséget is nyújt a célzott likvidálások megvalósításához.¹⁰⁷⁴ A technikai segítségnyújtás lényegét tekintve abból áll, hogy az Egyesült Államok a ramsteini légibázis műholdas továbbító és vevő állomását (*Satelliten-Relaisstation*) használja a célzott likvidálási programját végrehajtó drónok irányítására. Ez a gyakorlatban úgy működik, hogy a drón egy jelet küld Ramsteinbe műholdon keresztül, ami aztán továbbítja a jelet Németországból az Egyesült Államokba optikai kábel segítségével. Voltaképpen ez teszi lehetővé a drónok valós idejű irányítását és ezért lenne lehetetlen a jelenlegi amerikai célzott likvidálások kivitelezése az együttműködés hiányában.¹⁰⁷⁵ A következőkben két olyan ügy felülvizsgálatával foglalkozom, amelyek Németországnak pontosan-e közreműködő tevékenységét vitatják német bíróságok előtt.

3.2.2.1. Unterbindung der Nutzung der Air Base Ramstein für bewaffnete US-Drohneinsätze im Jemen

Az ügy alapját képező tényállás rendkívül ismerős lehet, hiszen az teljes mértékben megegyezik a bin Ali Jaber ügygel, ugyanis azonos felperesek keresetéről van szó.¹⁰⁷⁶ A németországi eljárást egy német jogvédő szervezet, az European Center for Constitutional and Human Rights¹⁰⁷⁷ segítségével indították meg, és úgy érveltek, hogy Németország köteles megtiltani az Egyesült Államok számára a ramsteini légibázis drón-támadásokra való felhasználását, hiszen attól tartanak, hogy ők maguk is célzott likvidálás áldozatává válhatnak a közeljövőben. A keresetet a német Grundgesetzből folyó pozitív intézményvédelmi kötelezettségből (*Schutzpflicht*) vezették le.¹⁰⁷⁸

Az ügyben eljáró elsőfokú bíróság 2015-ben befogadhatónak nyilvánította a keresetet, azonban a bírói felülvizsgálatot rendkívül korlátozott mértékben tartotta megengedhetőnek, így kizárólag az

¹⁰⁷¹ GERVASONI: Overflying... 330. o.

¹⁰⁷² Corderoy and Ahmed v Information Commissioner, Attorney-General and Cabinet Office [2017] UKUT 495 (AAC) (a továbbiakban: JC and YA v IC, AG and CO ügy) 1. o.

¹⁰⁷³ Uo. 1. o. 1. és 3. bek.

¹⁰⁷⁴ CVJJC – KLINGENBERG – GOXHO – KNIGHT: *Armed Drones*... 11. o.

¹⁰⁷⁵ Uo. 12-13. o.

¹⁰⁷⁶ Ld. VII. fejezet 3.1.1.3. pont

¹⁰⁷⁷ Wer sind sie. ECCHR <https://www.ecchr.eu/ueber-uns/> (2021. 04. 21.)

¹⁰⁷⁸ BEINLICH, Leander: Germany and its Involvement in the US Drone Programme before German Administrative Courts. *EJIL:Talk!* 2019. április 8. <https://www.ejiltalk.org/germany-and-its-involvement-in-the-us-drone-programme-before-german-administrative-courts/> (2021. 04. 21.)

önkényesség felett gyakorolt ellenőrzésre terjesztette ki azt. A bíróság szerint a pozitív kötelezettségek és a külkapcsolatok olyan területek, ahol az államoknak nagyobb mozgásterük van, így elfogadta a német kormány érvelését, miszerint az amerikai biztosítékokra való támaszkodás elégséges a kereset szempontjából Németországgal szemben támasztott kötelezettségek teljesítéséhez.¹⁰⁷⁹

Az ügyben döntést másodfokon a kölni székhelyű *Oberverwaltungsgericht für das Land Nordrhein-Westfalen* hozta meg 2019-ben.¹⁰⁸⁰ Az ítélet jelentősége vitathatatlan: nem csupán kimondta, hogy „[a]nnak érdekében, hogy [a német szövetségi kormány] pozitív intézményvédelmi kötelezettségének [*Schutzpflicht*] eleget tudjon tenni a felperesekkel szemben az szükséges, hogy utánajárjon a jemeni drón-bevetési gyakorlattal kapcsolatban fennálló általános, nemzetközijogszerűségi kételyeknek és szükség esetén hasson [*hinwirken auf*] az Egyesült Államokra arra nézve, hogy az ingatlant [a ramsteini légibázist] kizárólag nemzetközi jogi szempontból jogszerű bevetésekre használják”¹⁰⁸¹ (Betoldás a Szerzőtől); de számos megállapítást tett a célzott likvidálások nemzetközi jogi jogszerűségével kapcsolatban is,¹⁰⁸² példának okáért azt, hogy Egyesült Államok és az al-Kaida az Arab Félsgígeten valamint az Iszlám Állam között nem nemzetközi fegyveres konfliktus áll fenn.¹⁰⁸³ E fejezet keretében a döntéssel annak érdemét tekintve nem foglalkozom, csupán arra helyezem a hangsúlyt, hogy hogyan nyilatkozott a német bíróság az ügy felülvizsgálhatóságával kapcsolatban. (Az értekezésben másutt az ügy érdemi megállapításait is hivatkozom.)

A bíróság az ügy érdemének összefoglalásakor kimondta, hogy a tényállás nemzetközi jogi elemzése alapján a végrehajtó hatalomnak nincs diszkrecionális jogköre a cselekvésre, így a bírói felülvizsgálat indokolt.¹⁰⁸⁴ A bíróság indokolásában kiemelte, hogy a nemzetközi jog belső jogban való érvényesülése és a hatékony jogvédelemhez való jog nem teszi lehetővé a kérdés felülvizsgálhatatlanná tételét, hiszen a bíróságok nem fogadhatják el külön vizsgálat nélkül más hatalmi ágak egy helyzet jogi minősítésére vonatkozó véleményét.¹⁰⁸⁵ Bár a bíróság elismeri, hogy a jogalkotónak lehetősége van bizonyos szűk keretek között meghatározott kérdéseket felülvizsgálhatatlannak nyilvánítani, azonban ehhez megfelelő alkotmányos alap szükséges és ezek egyike sem áll fenn a kérdéses ügyben. Felülvizsgálhatatlanságról akkor beszélhetnénk, ha a felülvizsgálat tárgyának saját dinamikája és a végrehajtó hatalom döntésének bonyolultsága érdemben korlátozza a bírósági felülvizsgálat gyakorlati lehetőségét.¹⁰⁸⁶ A célzott likvidálás azonban olyan kérdéseket vet fel, mint egy személy vagy objektum legitim katonai célpontnak minősítése egy fegyveres konfliktuson belül, az önvédelem jogának, vagy az emberi jogok nemzetközi rezsímjének alkalmazása egy halálesettel kapcsolatban. Ezek nem politikai, hanem jogi kérdések, amelyek megválaszolása pedig nem esik kívül a bíróságok joghatóságán.¹⁰⁸⁷

Bár léteznek a szakirodalomban olyan álláspontok, amelyek nem elégedettek a döntéssel, főként a tekintetben, hogy az nem ment elég messzire a kötelezettségmegállapítás során, másképpen a

¹⁰⁷⁹ VG Köln, 3 K 5625/14. BEINLICH, Leander: Drones, Discretion, and the Duty to Protect the Right to Life: Germany and its Role in the US Drone Programme Before the Higher Administrative Court of Münster. *Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law Research Paper Series* 2019/22. sz. 4-5. o.

¹⁰⁸⁰ OVG 4 A 1361/15.

¹⁰⁸¹ „Um ihrer grundrechtlichen Schutzpflicht gegenüber den Klägern nachzukommen, muss sie den bestehenden generellen Zweifeln an der Völkerrechtskonformität der Drohneneinsatzpraxis im Jemen nachgehen und erforderlichenfalls gegenüber den USA konkret darauf hinwirken, dass deutsche Liegenschaften ausschließlich für völkerrechtsgemäße Einsätze genutzt werden.” OVG 4 A 1361/15. 135. o.

¹⁰⁸² OVG 4 A 1361/15. 71-126. o.

¹⁰⁸³ OVG 4 A 1361/15. 110-111. o.

¹⁰⁸⁴ OVG 4 A 1361/15. Leitsätze 3. o. 4. bek.

¹⁰⁸⁵ OVG 4 A 1361/15. 130. o.

¹⁰⁸⁶ OVG 4 A 1361/15. 131. o.

¹⁰⁸⁷ OVG 4 A 1361/15. 131-132. o.

bíróság megijedt a saját bátorságától;¹⁰⁸⁸ vagy felhívják arra a figyelmet, hogy a szövetségi kormánynak így is elég nagy mozgástere marad a külpolitikai cselekvésre, amelyet a szövetségi alkotmánybíróság is megerősített már.¹⁰⁸⁹ Ennek ellenére a magam részéről üdvözlendőnek tartom a bíróság döntését, főként annak *völkerrechtsfreundlich* jellege és a célzott likvidálások első valódi tényálláson alapuló, részletes felülvizsgálata okán. Kétségtelen, hogy az indokolás egyes részei nemzetközi jogi szempontból vitathatóak, mégis a bíróság egy óriási lépést tett a hatékony jogvédelemhez való jog érvényesülésének irányába.

Az ítélettel szemben a szövetségi kormány fellebbezést nyújtott be a *Bundesverwaltungsgericht*-hez,¹⁰⁹⁰ amely 2020 végén megváltoztatta a másodfokú döntést. A döntés a fentiek fényében csalódásra adhat okot, hiszen a *Bundesverwaltungsgericht* az első felperes esetében perképeség (*Klagebefugnis*) hiányában elutasította a keresetet,¹⁰⁹¹ arra hivatkozva, hogy a személy nem is él Jemenben, ott csak ingatlanokkal rendelkezik, ahova nem kötelező elutaznia.¹⁰⁹² A második és harmadik felperes esetén a bíróság először is megállapította, hogy Németország „közös felelőssége” (*Mitverantwortung*) a tényállás kapcsán nem állapítható meg, ugyanis infrastruktúra rendelkezésre bocsátása önmagában nem keletkeztet ilyen felelősséget.¹⁰⁹³ A *Bundesverwaltungsgericht* ezt követően hosszan taglalja, hogy véleménye szerint az *Oberverwaltungsgericht für das Land Nordrhein-Westfalen* által megállapított tényállás alapján nem állapítható meg Németország felelőssége, hiszen az állam alapjogvédelmi kötelezettségének eleget tett.¹⁰⁹⁴ Egyfelől a bíróság álláspontja szerint Németország kialakította saját jogi álláspontját a drón-támadásokkal kapcsolatban és ezzel párhuzamosan nem volt semmi oka kételkedni az Egyesült Államok jogszerű magatartásában,¹⁰⁹⁵ továbbá az államnak nagy mozgástere van más államok magatartásának nemzetközi jogi szempontú értékelése tekintetében, főként abból a szempontból kiindulva, hogy drónok bevetése számos nemzetközi jogi problémát hordoz magában, amelyek megítélése koránt sem egyértelmű.¹⁰⁹⁶ Németország ennek ellenére diplomáciai csatornákon keresztül folyamatosan konzultált a műveletekről az Egyesült Államokkal, amely szükséges és egyben elégséges lépés volt a részéről.¹⁰⁹⁷ A *Bundesverwaltungsgericht* azt is kiemelte, hogy a kül- és biztonságpolitika területén a bíróságoknak tiszteletben kell tartaniuk a kormányzat értékelését.¹⁰⁹⁸ A bíróság az állam felelősségét csak akkor állapíthatja meg, ha a kormányzat egyáltalán nem tett lépéseket az alapvető jogok védelme érdekében, vagy a megtett intézkedések teljesen alkalmatlanok vagy a szükségéstől lényegesen elmaradnak a cél eléréséhez.¹⁰⁹⁹

¹⁰⁸⁸ SAUER, Heiko: Angst vor der eigenen Courage? Licht und Schatten im Drohnurteil des OVG Münster. *Verfassungsblog* 2019. március 22. <https://verfassungsblog.de/angst-vor-der-eigenen-courage-licht-und-schatten-im-drohnurteil-des-ovg-muenster/> (2021. 04. 21.)

¹⁰⁸⁹ BOTHE, Michael: Wegschauen verletzt das Recht auf Leben: Zum Drohnurteil des OVG Münster. *Verfassungsblog* 2019. március 21. <https://verfassungsblog.de/wegschauen-verletzt-das-recht-auf-leben-zum-drohnurteil-des-ovg-muenster/> (2021. 04. 21.)

¹⁰⁹⁰ Bundesregierung geht wegen Urteil zu US-Drohneneinsätzen in Revision – Ein Gericht hat die Bundesregierung dazu verpflichtet, zu prüfen, ob US-Drohneneinsätze gegen Völkerrecht verstoßen. Die Regierung geht in Revision. *Handelsblatt* 2019. május 12. <https://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/kampfdrohnen-bundesregierung-geht-wegen-urteil-zu-us-drohneneinsaetzen-in-revision/24332442.html?ticket=ST-16251469-LeCB2K3M7frntYAIE6fk-ap6> (2021. 04. 21.)

¹⁰⁹¹ BVerwG 6 C 7.19 18. bek.

¹⁰⁹² Uo. 25. bek.

¹⁰⁹³ Uo. 33. bek.

¹⁰⁹⁴ Uo. 66. bek.

¹⁰⁹⁵ Uo. 70. bek.

¹⁰⁹⁶ Uo. 71-74. bek.

¹⁰⁹⁷ Uo. 75-81. bek.

¹⁰⁹⁸ Uo. 81. bek.

¹⁰⁹⁹ Uo. 67. bek.

Az ügy felpereseit képviselő ECCHR ügyvédje idő közben kifejtette, hogy a német szövetségi alkotmánybírósághoz és idővel az Emberi Jogok Európai Bíróságához fordulnak.¹¹⁰⁰

3.2.2.2. Feststellung von Pflichtverletzungen in Bezug auf bewaffnete US-Drohneinsätze in Somalia

A fenti másodfokon meghozott ítélettel azonos napon egy másik hasonló ügyet is tárgyal a kölni bíróság, nevezetesen a szomáliai drón-támadások ügyét. Az ügy egy szomáliai pásztor 2012-es állítólagos halálához kapcsolódik, amely ügyben a pásztor fia által benyújtott keresetet az elsőfokon eljáró német bíróság elutasított, arra hivatkozva, hogy nincs kellően bizonyított kapcsolat a német kormány mulasztása és a felperes alkotmányos jogai között.¹¹⁰¹

A másodfokú bíróság elutasította a keresetet, mint befogadhatatlant, de részben érdemben is vizsgálta a kérdést.¹¹⁰² A bíróság ítéletében egyfelől nem találta bizonyítottnak, hogy van egy olyan megismétlődési veszély, amely indokolná a bíróság beavatkozását, hiszen egyfelől a felperes sosem volt áldozata ilyen támadásnak és az ügyben eljáró tanács a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján nem volt meggyőződve arról, hogy a felperes apja valaha is drón-támadás áldozatává vált volna.¹¹⁰³ Ezen felül azt sem találta bizonyítottnak, hogy az alperes, azaz a német kormány tudomással lett volna arról, hogy a ramsteini légibázist szomáliai légitámadásokhoz használta fel az Egyesült Államok az állítólagos támadás időpontjában, azaz 2012-ben.¹¹⁰⁴

3.2.3. Bírósági felülvizsgálat Európa más államaiban

Németországon és az Egyesült Királyságon felül más európai államok is közreműködnek az Egyesült Államok célzott likvidálási programjának végrehajtásában, köztük Olaszország és Hollandia is.

Olaszország tekintetében a közreműködés materiális, hiszen a Sigonella bázisról indulnak az Egyesült Államok drónjai, amelyeket Libában és Észak Afrikában vetnek be, igaz csak védelmi akciók keretében.¹¹⁰⁵ Az egyik olasz bírósági ügy pontosan ezzel a közreműködéssel kapcsolatos közérdekű adatigénylés nyomán alakult ki, ugyanis a hatóságok megtagadták, hogy információt adjanak át az ECCHR-nek a Sigonella légibázisról induló drónok alkalmazásának jogi keretéről. Az eljárás jelen pillanatban is folyamatban van.¹¹⁰⁶ A másik olasz ügy egy olasz állampolgár, Giovanni Lo Porto pakisztáni halála kapcsán alakult ki. Lo Portot egy al-Kaidához köthető terrorszervezet rabolta el 2012-ben majd három évvel később egy *signature strike* áldozata lett. Az üggyel kapcsolatban jelenleg nyomozás van folyamatban, amit egy 2018-as bírósági ítélet rendelt el. Az elrendelő bírósági ítélet felvetette azt a kérdést, hogy vajon az áldozat halála fegyveres konfliktus keretében következett-e be.¹¹⁰⁷

¹¹⁰⁰ Jemeniten scheitern mit Klage wegen bewaffneter US-Drohneinsätze. *Zeit Online* 2021. november 26. https://www.zeit.de/politik/deutschland/2020-11/urteil-bundesverwaltungsgericht-leipzig-klage-jemen-us-drohnen-einsatz-ramstein-deutschland?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F (2021. 04. 21.)

¹¹⁰¹ VG Köln, 4 K 5467/15. CASEY-MASLEN: Unmanned Weapons... 182. o.

¹¹⁰² BEINLICH: Drones,... 1. o. 1. jegyzet

¹¹⁰³ OVG 4 A 1072/16. Feststellung von Pflichtverletzungen in Bezug auf bewaffnete US-Drohneinsätze in Somalia 33. o.

¹¹⁰⁴ Uo. 21-22. o.

¹¹⁰⁵ CVJIC – KLINGENBERG – GOXHO – KNIGHT: *Armed Drones*... 58. o.

¹¹⁰⁶ ECCHR Case Report – The US airbase Sigonella in Sicily. *ECCHR* 2020 június https://www.ecchr.eu/fileadmin/Fallbeschreibungen/Case_Report_Sigonella_2020June.pdf (2021. 04. 21.)

¹¹⁰⁷ ECCHR Case Report, US drone strikes: The killing of Giovanni Lo Porto in Pakistan. *ECCHR* 2018 május https://www.ecchr.eu/fileadmin/Fallbeschreibungen/Case_Report_Drones_Giovanni_Lo_Porto_2018May.pdf (2021. 04. 21.)

Hollandia az Egyesült Királysághoz hasonlóan információátadással segíti az Egyesült Államok célzott likvidálási programját, ugyanis holland metaadatokat használnak fel az al-Shabaab tagjainak célzott likvidálására Szomáliában.¹¹⁰⁸ Ezzel kapcsolatban jelenleg egy eljárás van folyamatban, amelynek tényállása szerint két szomáliai nomádot ért drón-támadás 2014-ben, amelyhez állítólagosan Hollandiából származó információkat is felhasználtak. Elsőként a felperesek állam általi jogi képviselést nyújtottak be keresetet, amelyet elsőfokon elutasítottak, másodfokon viszont megadtak a felperesek részére. Az ügyben további fejlemények várhatók.¹¹⁰⁹

A közreműködő államok mellett más államban is született bírósági felülvizsgálati döntés a célzott likvidálásokkal kapcsolatban, mégpedig egy olyan államban, ahol rendszeresen végrehajtanak ilyen katonai akciókat. Ez az állam nem más, mint Pakisztán. A pakisztáni *Peshawar High Court* egy 2012-es döntésében kimondta, hogy az Egyesült Államok által végzett célzott likvidálási akciók teljes mértékben jogszerűtlenek, de a döntésben foglaltakat azóta sem hajtották végre.¹¹¹⁰ Ez utóbbi nem is csoda, annak fényében, hogy a bíróság egyebek mellett és végső eszközként az amerikai drónok lelövésére kötelezte a pakisztáni kormányt.¹¹¹¹ Érdekeséggé tehető még, hogy az egyesített ügyek közül az egyiket az a Noor Khan indította meg, aki az Egyesült Királyságban is próbálkozott jogérvényesítéssel.¹¹¹² Az ítélet végre nem hajtása okán a felperesek újabb keresetet nyújtottak be az akkori miniszterelnökkel szemben.¹¹¹³

3.2.4. Alternatív felülvizsgálati lehetőségek

Továbbra is a közvetett felülvizsgálat esetei között maradva találhatunk olyan alternatív lehetőségeket, amelyek esetlegesen csökkenthetik a jelenlegi felelősségi vákuumot. Ahogy fentebb több helyütt említettem, a célzott likvidálások leggyakoribb megvalósulási formája a drón-támadás, azaz amikor egy pilóta nélküli, felfegyverzett légi járművel hajtanak végre egy ilyen műveletet. A drónok elterjedése az elmúlt évek során robbanásszerű képet mutatott.¹¹¹⁴ E drónok elterjedésével párhuzamosan azonban a modern fegyveres konfliktusokban egy másik szereplő is megjelent, ezek pedig a katonai és biztonsági magánvállalatok.¹¹¹⁵ E két szereplő pedig kölcsönösen kapcsolódik egymáshoz, hiszen a drónok alkalmazása függ e magánvállalatok tevékenységétől. A Predator és Reapaer típusú amerikai drónok egy 24 órás bevetéséhez legalább 350 fő szükségeltetik, ezeknek pedig jelentős hányada a fent említett vállalatok alkalmazottja vagy szerződéses partnere. Az ilyen cégek nem csak kifejlesztik és legyártják e kifinomult hadi gépezeteket, hanem felelnek azok karbantartásáért és működtetéséért is.¹¹¹⁶ Az Egyesült Államok légierije példának okáért úgy nyilatkozott, hogy a magánvállalatok nem irányítják a drónokat a katonai akciók célpontkiválasztás folyamatában, de közreműködnek a repülésben, valamint a fel- és leszállásban. Ezen felül e cégek jelentős szerepet töltenek be a drónok által gyűjtött adatok feldolgozásában, amely azt a veszélyt

¹¹⁰⁸ CVIJIC – KLINGENBERG – GOXHO – KNIGHT: *Armed Drones...* 24-25. o.

¹¹⁰⁹ Somali drone victims vs. the Dutch State – Somali drone victims pursue their lawsuit against the Dutch State. *Nuhanovic Foundation* <http://www.nuhanovicfoundation.org/en/litigation-projects/somali-drone-victims-vs-the-dutch-state/> (2021. 04. 21.) Az elutasító döntést ld. ECLI: NL: RBAMS: 2017: 10203. A fellebbezést ld. ECLI: EN: RVS: 2019: 4005.

¹¹¹⁰ Peshawar High Court. Writ Petition No. 1551-P/2012. 13-16. o.

¹¹¹¹ Uo. 19. o. v. pont

¹¹¹² VII. fejezet 3.2.1.1. pont

¹¹¹³ AHMED, Zohra: Strengthening Standards for Consent: The Case of U.S. Drone Strikes in Pakistan. *Michigan State International Law Review*. 23. (2015) 510. o.

¹¹¹⁴ PLAW – FRICKER – COLON: *The Drone Debate...* 282-287. és 291-298. o.

¹¹¹⁵ A katonai és biztonsági magánvállalatok olyan cégek, amelyek katonai és/vagy biztonsági szolgáltatásokat nyújtanak, függetlenül attól, hogy hogyan definiálják saját magukat. Ilyen tevékenységnek minősül a fegyveres őrzés vagy egy fegyverrendszer karbantartása és működtetése és még sok más feladat. A definíciót ld. The Montreux Document on pertinent international legal obligations and good practices for States related to operations of private military and security companies during armed conflict, 2008. <https://www.icrc.org/en/publication/0996-montreux-document-private-military-and-security-companies> (2021. 04. 21.) Preface 9. a)

¹¹¹⁶ DICKINSON: *Drones...* 95. és 97. o.

hordja magában, hogy a magánvállalatok ráhatással lehetnek a célpontkiválasztási eljárásra és folyamatra. Az Egyesült Államok légierije tagadja, hogy ilyen jellegű döntések születnének, médiumok viszont tudósítottak ennek ellenkezőjéről.¹¹¹⁷

A fentiek alapján jogosan merül fel a kérdés, hogy nem lehetséges-e, hogy e katonai magánvállalatok valamilyen formában felelősséggel tartoznak azokban az esetekben, ha e cégek által szolgáltatott információk alapján kerül sor egy illegális célzott likvidálásra.¹¹¹⁸ A válasz egyértelműen pozitív, ugyanis ezekben az esetekben nem csak polgári jogi, hanem büntetőjogi felelősségre vonás is megvalósulhat.¹¹¹⁹ A polgári jogi felelősségre vonásra az Egyesült Államokban példának okáért az ún. *Alien Tort Statute* adna lehetőséget, amely a magánvállalatok külföldi nemzetközi jogot sértő cselekményei esetén hívható fel.¹¹²⁰ Az államok jelentős hányadában azonban ezek a keresetek is nehézségekbe ütköznének, mint amilyen a már ismertetett politikai kérdés doktrína, hiszen a magánvállalat érvelhet azzal, hogy a kereset alapkérdése olyan jellegű, amelynek bírói felülvizsgálata nem lehetséges. Ebből az okból kifolyólag ez a megoldás sem fedi el teljesen a már ismertetett felelősségi vákuumot, csak egy újabb utat kínál a bírói felülvizsgálat megvalósítására.¹¹²¹

3.2.5. Részkövetkeztetések

A közvetlen és közvetett bírósági felülvizsgálatok elemzése alapján megállapítható, hogy az Egyesült Államok, valamint az Egyesült Királyság bíróságai részéről a közeljövőben nem várható olyan ítélet, amely kitérne a célzott likvidálások legalitására, ennek oka pedig a két állam bírói fórumai által alkalmazott elkerülési doktrínák, valamint az államtitkok pergátló kifogás alkalmazása. Izrael és Németország esetében – ahol megtörtént a célzott likvidálások érdemi bírói felülvizsgálata – a bíróságok egyfajta keretrendszer határoztak meg arra nézve, hogy milyen körülmények között és hogyan lehetnek jogszerűek ezek a célzott katonai akciók. Az ítéletek végrehajtása azonban mindkét állam esetében politikai és Németország esetében felsőbb bírói nehézségekbe ütközik. Utóbbi esetben ez olyannyira igaz, hogy a *Bundesverwaltungsgericht* döntése értelmében Németország semmilyen további lépésre nem köteles. A bíróság érvelése azonban több szempontból is megkérdőjelezhető, elég csak arra utalni, hogy a kormánynak nincs oka kételkedni a célzott likvidálási program jogszerűségében. Az értekezés eddig a pontig azonban pontosan arra a premisszára épített, hogy a célzott likvidálásokról esetről-esetre ítéltetők meg és az állami gyakorlat számos kételyre adhat okot az akciók legalitását illetően.

Más közreműködő államok, így különösen Olaszország és Hollandia esetében is hamarosan várható ítélet a célzott likvidálásokkal kapcsolatban, de a döntések gyakorlati megvalósulása szintén politikai kérdés lehet. A pakisztáni bírói felülvizsgálat jól illusztrálja, hogy a bíróságok akkor járnak el megfelelően, ha elfogadják, hogy a politikailag, különösen a külpolitikailag rendkívül meghatározott kérdésekben a bírói felülvizsgálat csak korlátozott lehet és a bírói döntésnek tartózkodnia kell attól, hogy a hatalommegosztás elvével ellentétesen behatoljon a végrehajtó hatalom hatáskörébe, sőt már-már maga legyen politikaformáló tényező. Ellenkező esetben a pakisztánihoz hasonló végrehajthatatlan és csak papíron létező ítéletek születnek.

Végül, de nem utolsó sorban a katonai vagy biztonsági magánvállalatok támogató tevékenységén keresztül szintén közvetett bírósági felülvizsgálat valósítható meg, azonban e kereseteknek hasonló nehézségekkel kell szembenéznük, mint a többi bemutatott eljárásformának.

¹¹¹⁷ DICKINSON: Drones,... 97-98. o.

¹¹¹⁸ BETTWY, David Shea: Drones, Private Military Companies and the Alien Tort Statute: The Looming Frontier of International Tort Liability. *California Western International Law Journal* 47. (2016) 28. o.

¹¹¹⁹ STAUFFER, Hilary: Corporate Liability: An Alternative Path to Accountability? In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. 204-215. o.

¹¹²⁰ BETTWY: Drones,... 1-2. o.

¹¹²¹ STAUFFER: Corporate... 216. o.

4. A nemzeti bíróságok és a nemzetközi jog kapcsolata, a bírói felülvizsgálat jelentősége

A fentiekben bemutatott bírósági döntések után felmerül a kérdés, hogy milyen jelentősége lehet ezeknek az ítéleteknek egyfelől a nemzetközi jog, másfelől a célzott likvidálások vonatkozásában. Először is rögzítendő, hogy a nemzeti bíróságok ítéletei nem számítanak a nemzetközi jog forrásainak,¹¹²² bár mint bírói döntések a jogszabályok megállapításának segédeszközeiként felhasználhatók.¹¹²³ A nemzeti bíróságok döntései ugyanakkor alapvetően kétféle hatást fejtenek ki a nemzetközi jog tekintetében: egy statikus és egy dinamikus. Előbbi lehetővé teszi, hogy az államok betartsák a nemzetközi jog normáit, azaz voltaképpen kikényszerítik azok alkalmazását. Utóbbi pedig azt fejezi ki, hogy a nemzeti bíróságok döntései részben hozzájárulhatnak a nemzetközi jog alakulásához és alkalmazásához.¹¹²⁴ A nemzeti bíróságok döntései példának okáért a szerződés alkalmazásában utólagosan kialakult gyakorlatnak¹¹²⁵ minősülhetnek, amely a szerződés értelmezés tekintetében játszhat szerepet, ámbar csak szűk keretek között.¹¹²⁶ A nemzetközi szokásjog vonatkozásában a nemzeti bíróságok döntései lényegesen nagyobb szerepet játszanak, ugyanis e normák általában nem rendelkeznek írott formával, így identifikációjuk kiemelten fontos.¹¹²⁷ A nemzeti bírói fórumok döntései tehát a többi hatalmi ág (végrehajtó és jogalkotó) mellett szerepet játszanak a nemzetközi szokásjog kialakulásában, hiszen az állam szerveként tevékenységük az államnak betudható,¹¹²⁸ így hozzájárulnak a szükséges állami gyakorlat és *opinio juris* kimutathatóságához.¹¹²⁹

A nemzeti bíróságok e funkciójából adódhatna a következtetés, hogy e bírói fórumok döntései tehát abból a szempontból lesznek relevánsak a nemzetközi jog és különösen a célzott likvidálásokra vonatkozó nemzetközi jogi normák tekintetében, hogy ezek segíthetnek megállapítani az alkalmazandó jogi normákat, azokat képesek lehetnek kikényszeríteni az államon belül, sőt hozzájárulhatnak a szokásjogi norma kialakulásához is. Mi a helyzet azonban akkor, ha a többi hatalmi ág, adott esetben például a végrehajtó hatalom és a bírói hatalom között ellentét van egy nemzetközi jogi norma értelmezése tekintetében? Melyiknek van elsőbbsége? A szakirodalom ezt a kérdést a szokásjogi norma kialakulása kapcsán tárgyalja, ahol különbséget tesz két nézet között, miszerint vagy mindig a végrehajtó hatalom dönt, vagy pedig az a hatalmi ág vagy szerv, amelynek a nemzeti jog szerint végső jogosultsága van a kérdésről határozni.¹¹³⁰ A Nemzetközi Jogi Bizottság arra hívja fel a figyelmet, hogy az „elsőbbség” jogi norma függvénye lehet, ennek megfelelően egyes normák, esetében a nemzeti bíróságok döntései, más esetben viszont a végrehajtó hatalom véleménye élvez elsőbbséget,¹¹³¹ illetve arra is, hogy azok a bírósági döntések, amelyeket a jogalkotó hatalom „visszafordít” azaz azzal ellentétes jogot alkot, vagy a végrehajtó hatalom nem hajt végre, kevésbé hozható fel a szokásjogi norma kialakulása melletti bizonyítékként.¹¹³² Mindemellett fontos figyelmeztetni arra is, hogy a nemzeti bíróságok általában nem számítanak különösebben „szakértőnek” a nemzetközi jogi kérdések felülvizsgálata során. Ezt jól mutatja az *Israeli Supreme Court* egy 2018-as döntése a Gázai övezet és Izraelt elválasztó kerítés

¹¹²² AMMANN, Odile: Domestic Courts and the Interpretation of International Law – Methods and Reasoning Based on the Swiss Example. Brill – Nijhoff, 2019. 142-143. o.

¹¹²³ ENSZ Alapokmány. A Nemzetköz Bíróság Alapszabályai 38. cikk 1. bek. d) pont

¹¹²⁴ AMMANN: *Domestic...* 133. o.

¹¹²⁵ VCLT 31. cikk 3. bek. b) pont

¹¹²⁶ AMMANN: *Domestic...* 147-148. o.

¹¹²⁷ AMMANN: *Domestic...* 143. o.

¹¹²⁸ DARSİWA 4. cikk. 1. bek. Az igazságszolgáltatási funkciók, mint a 4. cikk alá tartozó tevékenységet a DARSİWA kommentárja is ilyenként említi. Ld. DARSİWA kommentár 41. o. (6) bek.

¹¹²⁹ Draft conclusions on identification of customary international law, with commentaries 2018. A/73/10. Conclusion 6. 2. bek. Vö. AMMANN: *Domestic...* 150. o.

¹¹³⁰ AMMANN: *Domestic...* 150-151. o.

¹¹³¹ Identification of customary international law. Ways and means for making the evidence of customary international law more readily available. Memorandum by the Secretariat. A/CN.4/710/Rev.1. 2019. február 14. 29. o. 80. bek.

¹¹³² A/73/10. 128. o. (5) bek.

árnyékában zajló tömegtüntetések megítélésével kapcsolatban.¹¹³³ Ez viszont arra figyelmeztet, hogy kellő önmérséklettel kell szemlélni a nemzetközi jogot értelmező és alkalmazó döntéseket, figyelembe véve az ítélet indokolását és az ügy körülményeit.¹¹³⁴

A fentieket mérlegelve, ésszerűen az a következtetés vonható le a nemzetközi jog tekintetében, hogy „[a] nemzeti bíróságok döntései nem kényelmes »útlevágások« vagy »gyors megoldások«. Ezek értelmezési segédeszközök, amelyeket »intellektuális fegyverekkel« kell alkalmazni, nem kényelmi vagy eredmény-orientált válogatás alapján.”¹¹³⁵ A célzott likvidálások kapcsán tehát a nemzeti bíróságok feladata egyfelől, hogy statikus elemként biztosítsák, hogy az államok betartsák a nemzetközi jog szabályait és dinamikus elemként hozzájáruljanak az államok szokásjogalkotó tevékenységéhez. Ez utóbbi segítséget nyújthat a nemzetközi bíróságok számára az alkalmazandó szokásjogi vagy esetlegesen szerződéses jogi normák értelmezésében is. Rendkívül fontos megjegyezni, hogy a nemzeti bíróságok döntései azonban értelmüket veszítik abban esetben, ha azokat a végrehajtó hatalom ignorálja, vagy kiskapukat keres kikerülésükre. Végső soron tehát e tekintetben is rendkívül meghatározó szerepe van annak, hogy az állam milyen formában kívánja meghatározni saját külpolitikáját és mennyire ad a nemzetközi jog érvényesülésére. A jogállami garanciák és egy erős bírósági rendszer azonban véleményem szerint képes lehet arra, hogy legalább a hatályos nemzetközi jogi normák alkalmazására rábírja az államot. Ez természetesen azonban elég távoli probléma abban az esetben, ha egyes államok bíróságai vonakodnak, vagy pedig képtelenek arra, hogy felülvizsgálják e célzott katonai akciókat.¹¹³⁶

5. Következtetések

Összegezve a fentiekben bemutatott bírósági felülvizsgálati lehetőségeket, azt mondhatjuk, hogy a nemzetközi bíróságok célzott likvidálásokat felülvizsgáló döntései még váratnak magukra, ugyanakkor a jogi lehetőség a Nemzetközi Bíróság, a Nemzetközi Büntetőbíróság és az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt is adott, hogy kötelező erejű döntésben nyilvánítsanak véleményt ezekről a műveletekről. Fontos azonban az is, hogy e döntések meghozatala és végrehajtása feltételezi, hogy az eljárás állami alanyai legalábbis nem hátráltatják az ügy lefolyását.

A nemzeti bíróságok általi felülvizsgálatot két csoportra oszthatjuk: közvetlen és közvetett bírói felülvizsgálatra. Valamennyi nemzeti bírósági döntés legnagyobb problémája azok bel- és külpolitikai korlátozottsága: amely vagy oly módon jelenik meg, hogy a nemzeti bíróság elkerülési doktrínák alkalmazásával nem vizsgálják felül a célzott likvidálásokat, vagy a felülvizsgálatot követően a kormányzat kihasználva külpolitikai kérdésekben meglévő mozgásterét a lehető legszűkebben értelmezi a bíróság döntését. A nemzeti bíróságok döntései a célzott likvidálásokról tekintetében ennek ellenére fontosak, tekintettel arra, hogy megfelelő politikai akarat és jogállami berendezkedés mellett képesek arra, hogy kikényszerítsék a nemzetközi jog végrehajtását, valamint hozzájárulnak a műveletekre vonatkozó szokásjogi normák megismeréséhez és alakításához, még akkor is, ha kellő önmérséklettel támaszkodhatunk csak ezekre a döntésekre.

¹¹³³ HCJ 3003/18. Az ügy elemzését ld. KIS KELEMEN: Emberi jogok... 95-103. o.

¹¹³⁴ SHERESHEVSKY, Yahli: 3003/18 Yesh Din – Volunteers for Human Rights v. Chief of General Staff, Israel Defense Forces (I.D.F). *The American Journal of International Law* 113. (2019) 368. o.

¹¹³⁵ AMMANN: *Domestic*... 156. o.

¹¹³⁶ STAUFFER: *Corporate*... 197. o.

VIII. Következtetések

E fejezet célja és rendeltetése, hogy az értekezésben tett megállapításokat összegezve levonja a következtetéseket az államok célzott likvidálási gyakorlatának nemzetközi jogi szempontú vizsgálatával kapcsolatban.

Célzott likvidálás alatt azok a határon átnyúló halálos erőszak alkalmazások értendők, amelyek szándékosan, célzatosan és előre megfontoltan történnek, mégpedig olyan módon, hogy az akció célja egy egyénileg meghatározott célszemély halála. Az akció az államnak betudható, a célszemély nincs az erőszakot alkalmazó fizikai őrizetében és nincs jogerős bírói döntés, amely alapot adna az erőszakalkalmazásra. E fogalmi elemek alapján lehetőség van elhatárolni a célzott likvidálásokat más hasonló fogalmaktól, mint amilyen az asszaszináció, illetve a törvénytelen ölés, amelyek mindegyike legalább azt kívánja meg, hogy az állami magatartás jogellenes legyen, szemben a célzott likvidálás jogilag semleges jellegével. Emellett az akció elhatárolható a halálbüntetéstől a jogerős bírói ítélet és az ebből következő állandó „jogszerűség” miatt, továbbá a preventív akcióktól is, ugyanis a célzott likvidálás elsődleges célja a célszemély életének elvétele. Ez nem jelenti azonban azt, hogy a célzott likvidálásoknak ne lehetne egyfajta speciális preventív célzata is. Ez különösen az emberi jogi szempontú jogszerűségi vizsgálatok fényében fontos. Ennek alapján tehát az értekezés elején jelzett első hipotézis teljes mértékben helytállónak bizonyult.

A fegyveres vagy felfegyverzett pilóta nélküli repülőgépek gyakorlatilag összeforrottak a modern kori célzott likvidálásokkal, hiszen azok legtipikusabb eszközeivé váltak. Fontos ugyanakkor leszögezni, hogy a célzott likvidálásokra képes pilóta nélküli platformok megjelenése a gyakori nézettel ellentétben nem egyértelműen 2001. szeptember 11-hez köthető, ugyanis az Egyesült Államok már ezt megelőzően is dolgozott ezen a technológián, sőt a drón-technológia mint olyan több mint százéves múltra tekint vissza. A pilóta nélküli rendszereket alapvetően alacsony bekerülési költség és magas üzemeltetési kiadások jellemzik, amelyek azonban lehetővé teszik a célpontok folyamatos megfigyelését, majd pontos megsemmisítését, amely így ideálissá teszi őket a célzott likvidálási programok megvalósításához.

A célzott likvidálások történetének vizsgálatából egyértelműen látszik, hogy ez az állami magatartás egyáltalán nem tekinthető újkeletűnek, hiszen azt az államok több mint ezer éve alkalmazzák. A modern célzott likvidálások nem is kizárólag abból a szempontból különlegesek, hogy azokat főként fegyveres, pilóta nélküli repülőgépekkel hajtják végre, hanem az, hogy azokra – bizonyos kivételektől eltekintve – egy átfogó állami politika keretében kerül sor, amelyek sok áldozattal járnak és amelyeket az államok gyakran megfelelő jogi és politikai érvekkel is megpróbálnak alátámasztani. A célzott likvidálások igazolására alkalmazott érvek közül kiemelést érdemel az az önvédelmi narratíva, amellyel az államok eddig szinte valamennyi célzott likvidálás esetében éltek és amely egyfajta legitimációt hivatott biztosítani a műveleteknek. Másfelől az államok részéről az is jellemző, hogy a célzott likvidálásokat fegyveres konfliktusos szituációba helyezik el, amelyből a humanitárius nemzetközi jog alkalmazási kötelezettsége is következik ezekre az immáron katonai akciókra. A célzott likvidálások tekintetében nem aktív államok jogi álláspontjának megállapítása szempontjából az érdekegyezőség miatt a terrorizmus elleni küzdelemben végrehajtott akciók nem kecsegtetnek túl sok reménnyel, azonban az ilyenek nem tekinthető, első modern államközi célzott likvidálás arra is rámutatott, hogy az államok ilyenkor sem foglalnak egyértelműen állást, ezzel is növelve későbbi mozgásterüket hasonló kérdésekben. Mindezek alapján a disszertáció második hipotézise szintén helyesnek bizonyult.

A határon átnyúló elemmel rendelkező célzott likvidálások jogszerűségi vizsgálatának első és legfontosabb állomása a kérdés *jus ad bellum*, azaz az erőszak alkalmazását kivételesen lehetővé tevő jogalapok oldaláról történő vizsgálata. Elsőként rögzítendő, hogy a modern nemzetközi jog abból

a premisszából indul ki, hogy az államközi erőszakalkalmazás jogellenes, amely norma nem csak szerződéses és szokásjogi természetű, hanem a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályának szintjét is elérte. A *jus cogens* norma tartalmát tekintve álláspontom szerint egy szűkebb meghatározással kell dolgozzunk, nevezetesen a nem konszenzuális, univerzális nemzetközi szervezeten kívüli és nem önvédelemből alkalmazott erőszak tilalmával. E korlátozásra az erőszaktilalom alóli „kivételek” jogi természetéből adódó problémák miatt van szükség.

Az erőszak tilalma alól a nemzetközi jog jelen pillanatban három kivételt ismer, úgymint az érintett állam hozzájárulását, az ENSZ BT felhatalmazását, valamint az önvédelem természetes jogát. A célzott likvidálások esetében elméletben bármely kivétel alkalmazható lehet, azonban ezek közül a gyakorlatban csak két jogalap jelenik meg. Számos célzott likvidálásra az érintett állam hozzájárulásával került és kerül sor a mai napig, azonban tudunk olyan államról is, amely élt a hozzájárulás visszavonásának lehetőségével. A hozzájárulás mint jogalap kiemelkedő jelentőségét mutatja, hogy a terrorizmus elleni küzdelemben végrehajtott célzott likvidálásokhoz adott hozzájárulások jogszerűségét kevésbé lehet megkérdőjelezni a népen önrendelkezési joga alapján és a terület feletti hatékony ellenőrzés sem egy abszolút értelemben vett követelmény az ilyen műveletek során. A Biztonsági Tanács az értekezés elkészítéséig nem adott felhatalmazást célzott likvidálásokra, sőt a terrorizmus elleni küzdelem keretében elfogadott határozatok is inkább tekinthetők a konstruktív kétértelműség példáinak vagy pedig egyfajta szimpátia nyilvánításnak, mint valódi felhatalmazásnak az erőszak alkalmazására. Az önvédelem természet joga szintén kiemelkedő jelentőséggel rendelkezik a célzott likvidálások területén ugyanis számos állam erre a jogalapra alapítja akcióinak *jus ad bellum* jogszerűségét. E tekintetben mindenképpen fontos aláhúzni, hogy az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság főként a megelőző önvédelem és a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem lehetőségének túlzottan kiterjesztő értelmezése miatt olyan *policy*-t folytat, amely megnöveli a célzott likvidálások *jus contra bellum* legalitási kockázatát, ugyanakkor ez nem jelenti egyben azt is, hogy e két állam által elkövetett műveletek minden esetben jogellenesek lennének, ezeket ugyanis esetről-esetre kell elbírálni. Izrael esetében viszont lényegesen egyszerűbb a helyzet, ugyanis a megszállt területeken végrehajtott akciókra nem vonatkozik az erőszak tilalma, így a célzott likvidálások *jus ad bellum* nem lehetnek jogellenesek. Végül, de nem utolsósorban a téma szempontjából az egyik legkiemelkedőbb jelenség az államok által gyakorolt konstruktív kétértelműség, amely saját későbbi mozgásterük kiszélesítése érdekében homályosítja el az akciókra vonatkozó nemzetközi jogi normák tartalmát. Ezek alapján tehát az értekezés harmadik hipotézise is helyesnek tekinthető, ugyanakkor az a fenti megállapításokkal összhangban mindenképpen kiegészítésre szorul.

Egy célzott likvidálás nem csupán az államközi erőszaktilalom jogi normáját képes megsérteni, hanem a célszemély élethez való jogát, így az akciókat az emberi jogok nemzetközi rendszerének fényében is vizsgálni szükséges. Elsőként mindenképpen rögzíteni kell, hogy az Emberi Jogi Bizottság 36. sz. Értelmező Iránymutatása által a *jus ad bellum* jogszerűséghez kapcsolt emberi jogi legalitás alapvetően rúgná fel az emberi jogok nemzetközi rendszere és a humanitárius nemzetközi jog alkalmazhatósága között fennálló *lex specialis* jogelvet és számos egyéb problémát is szülne, így bármilyen nemes szándék vezette is az EJB-t e dogma megalkotása során, az alkalmazhatatlan a hatályos nemzetközi jog rendszerében. Az emberi jogok nemzetközi rendszerének szabályai minden olyan célzott likvidálás esetében alkalmazandóak, amelyek nem kapcsolódnak egy fegyveres konfliktushoz. Tekintve, hogy az államokat az emberi jogi szerződésekől és a nemzetközi szokásjogból folyó negatív, tiszteletben tartási kötelezettségei saját területükön kívül is kötik, a célzott likvidálás akkor lesz jogszerű, ha az nem minősül az élettől való jog önkényes megsértésének. A legfontosabb ebből fakadó következtetés az, hogy az államok leggyakrabban alkalmazott célzott likvidálási gyakorlata, miszerint előre kiválasztott személyeket egy listára helyeznek, majd ezeket a személyeket aztán további egyedi vizsgálat nélkül ölik meg az emberi jogok nemzetközi rendszerének fényében jogellenes, ugyanis az ilyen műveleteket jogszerűen csak

akkor lehet bevetni, ha a célszemély küszöbön álló fenyegetést jelent mások életére és más mód nincs a fenyegetés elhárítására. Ebből adódóan tehát minden esetben egyedi mérlegelés alapján engedélyezhető egy célzott likvidálás az emberi jogi rezsim alapján, példának okáért egy öngyilkos merénylő jelentette küszöbön álló fenyegetéssel szemben. A legalitás azonban ilyenkor sem biztosított, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az emberi jogok nemzetközi rendszerének szabályai alapján az akcióval egyáltalán nem, vagy csak rendkívül szűk körben járhat járulékos veszteség.

A célzott likvidálásokat végrehajtó államokkal szemben bár elméletileg lehetőség lenne fellépni és – ahol erre lehetőség van – akár reparációs igényeket is érvényesíteni, ezek azonban jelentős eljárásjogi akadályokba ütköznek, vagy azért, mert az államok nem részesei a felülvizsgálatot biztosító nemzetközi szerződéseknek, vagy pedig azért, mert a fórumok valószínűleg nem állapítanák meg a célzott likvidálást kivitelező állam joghatóságát egy művelet során. Mindezek fényében az értekezés negyedik hipotézise szintén helytállónak bizonyul, azzal, hogy a fentiek szerinti kiegészítésekre szorul.

Az élethez való jog önkényes megsértésének vizsgálatát fegyveres konfliktusok esetében a *lex specialis* humanitárius nemzetközi jog szabályai szerint kell megítélni. Az állami gyakorlat elemzése azt mutatja, hogy célzott likvidálásokra sor került már nemzetközi és nem nemzetközi fegyveres összeütközések esetében egyaránt, nem beszélhetünk azonban egy globális terrorizmus elleni háborúról, amelyben bármilyen eszköz, így a célzott likvidálás is korlátok nélkül megengedhető. A terrorizmus elleni küzdelemben – államnak való betudás hiányában – alapvetően nem nemzetközi fegyveres konfliktusokról beszélhetünk, ilyen áll fenn Izrael, illetve a Hamas katonai szárnya között és az Egyesült Államok és számos fegyveres csoport között, mint például az AQAP vagy a Talibán. Az Egyesült Királyság az Iszlám Állam nevű terrorszervezettel szemben szintén egy nem nemzetközi fegyveres konfliktus részese volt, amely keretében célzott likvidálásokat is végrehajtott. Nemzetközi fegyveres összeütközés keretében a kifejezés modern értelmében csak Irán és az Egyesült Államok között került sor célzott likvidálásra. Mindez azonban gyakran másképpen képződik le az államok saját jogi meggyőződésében, amelynek okát abban találjuk, hogy azok célja minél szélesebb személyi kör minél egyszerűbb támadhatóságát lehetővé tenni, amelyből gyakorta nem csak a konfliktusminősítésre, de még az abban résztvevő felekre vonatkozó tévedések is következnek.

A célzott likvidálásoknak mindenkor meg kell felelniük a humanitárius nemzetközi jog alapelveinek, amelyek mindegyik konfliktustípusban irányítják a hadviselő felek magatartásait. Egyfelől minden katonai akciónak szükségesnek kell lennie egy katonai cél elérése érdekében, továbbá különbséget kell tenni civilek és harcosok között, ahol előbbiek csak akkor és annyiban támadhatóak amennyiben közvetlenül részt vesznek az ellenségeskedésben. A célzott likvidálások szempontjából hangsúlyosabb nem nemzetközi fegyveres konfliktusokban nem létezik a bárhol és bármikor támadható kombattánsi vagy harcosi kategória, így itt legfeljebb folyamatos harci funkcióval rendelkező személyekről beszélhetünk. E kategória növekvő támogatottságot élvez az állami gyakorlatban. Kiemelendő, hogy a katonai akciókból eredő várható katonai előnynek meg kell haladnia a támadással járó, észszerűen bekövetkező járulékos veszteség mértékét, amely így szabadabb kezet ad az államoknak az emberi jogi rendszerben megismert járulékos veszteség felfogásnál. Végül, de nem utolsósorban egy katonai akció, így a célzott likvidálás sem okozhat szükségtelen szenvedést a célszemélyeknek.

A célzott likvidálások vonatkozásában számos olyan kérdés merülhet fel, amely beárnyékolhatja egy művelet legalitását. Egyfelől az akciót nem lehet alattomban vagy hitszegéssel, például civil ruhába bújva végrehajtani – legalábbis ami a nemzetközi fegyveres konfliktusokat illeti. Másfelől az államok által alkalmazott megoldások, mint a dupla támadás vagy a viselkedésminták, vagy egyéb

ismertetőjegyek alapú támadások gyakorta jogellenesek lesznek a fenti szabályok óhatatlan sérelme okán. Végső soron érvelhetünk úgy is, hogy például a dupla támadásos akciók *ab ovo* ellentétesek a hadijogból fakadó elővigyázatossági követelménnyel. Ezzel szemben viszont vannak olyan alkalmazott megoldások, amelyek védelmi funkciót töltenek be, azonban a hatályos nemzetközi jogban nem rendelkeznek megfelelő beágyazottsággal, így azt az államok legfeljebb *policy* vagy más alapon követik, úgymint az elfogás előnyben részesítése az öléssel szemben. Bár a célzott likvidálást önmagában nem tiltja semmi a humanitárius nemzetközi jogban, a fentiekből látszik, hogy az mégis számos ponton ütközhet akadályokba még fegyveres konfliktusok esetén is. Ebből az következik, hogy az értekezés ötödik hipotézise is helyes, ugyanakkor a fentiek szerinti számos ponton kiegészítésre, pontosításra szorul.

A fentieket összegezve az a következtetés vonható le, hogy a célzott likvidálás egy olyan katonai vagy titkosszolgálati akció, amely esetenként teljes mértékben a jog által megengedhető magatartások peremén helyezkedik el,¹¹³⁷ amely bár szűk körben, de lehet jogszerű, az azt kivitelező államok jogi meggyőződéséből fakadó gyakorlata azonban az esetek jelentős részében átbillenti az egyensúlyt és a műveletet az illegálitás szakadékába taszítja.

A célzott likvidálásokra általában egyfajta felelősségi vákuumban kerül sor, amely azt jelenti, hogy mindeddig a műveleteket végrehajtó államok és személyek elkerülték a jogellenes akciók miatti felelősségre vonást. E felelősségre vonásra azonban elméletileg lehetőség van mind nemzetközi, mind pedig nemzeti bírói fórumok előtt. Ami a nemzetközi bírói fórumokat illeti, a Nemzetközi Bíróság előtti eljárás minden célzott likvidálást kivitelező állam esetében a kérdéses állam politikai akaratától függ, ez azonban nem szab gátat egy, a nukleáris fegyverek legalitásához hasonló tanácsadó vélemény kiadásának. A Nemzetközi Büntetőbíróság előtt háborús bűncselekmény, emberiség elleni bűncselekmény és agresszió miatt is sor kerülhet a felelősségre vonásra, azonban a nagyhatalmak itt is képesek politikai akaratukkal blokkolni a testület eljárást. Mindenesetre a bíróság az afganisztáni és palesztinai célzott likvidálások esetében is esélyt kap az értekezéssel érintett kérdések egy részének megválaszolására. Az emberi jogi fórumok szempontjából az Egyesült Államokkal szemben az emberi jogok amerikai rendszerében kötelező erejű bírói felülvizsgálatnak nem lehet helye, az európai államok viszont könnyen az Emberi Jogok Európai Bírósága elé kerülhetnek az ilyen programokban való részvételük folytán. Bár a bíróság valószínűleg megtagadná a kérdések elbírálását az akciókat megvalósító állam joghatóságának hiányára hivatkozva, azonban ez a következtetés az EJEB legújabb esetjogát figyelembe véve enyhülni látszik. Mindenesetre az EJEB előtt hamarosan sor kerülhet célzott likvidálások bírói felülvizsgálatára.

Tekintettel arra, hogy eddig nem volt lehetőség a célzott likvidálások nemzetközi bírói fórumok előtti felülvizsgálatára és ennek valószínűsége a jövőben sem a legmagasabb, a felelősségi vákuum kitöltéséhez a nemzeti bíróságok általi felülvizsgálatra is szükség lehet. A nemzeti bíróságok általi felülvizsgálatot alapvetően két csoportja oszthatjuk. Közvetlen a bírósági felülvizsgálat abban az esetben, ha arra a célzott likvidálást végrehajtó államban kerül sor és a felülvizsgálat a művelet legalitását érinti. Ezzel szemben közvetett a felülvizsgálat akkor, ha a fenti konjunktív feltételek közül akár az egyik nem teljesül. Közvetlen bírósági felülvizsgálatra eddig az Egyesült Államokban és Izraelben került sor. Míg az Egyesült Államok bíróságai különböző elkerülési doktrínák alkalmazásával meggátolták és valószínűsíthetően a jövőben is gátolni fogják a célzott likvidálások közvetlen felülvizsgálatát, addig Izraelben a program érdemi felülvizsgálata is megtörtént, bár az ítélet gyakorlati végrehajtásához erőteljes kételyek fűződnek. A közvetlen felülvizsgálatra az Egyesült Királyságban, Németországban és Pakisztánban is sor került, valamint Hollandiában és Olaszországban vannak folyamatban lévő ügyek. Az Egyesült Királyság bíróságai az Egyesült

¹¹³⁷ MELZER: *Targeted killing...* 419. o. A szerző ezt a humanitárius nemzetközi jog vonatkozásában írta, de úgy vélem, ez kiterjeszthető a fentiek szerint a kérdés *jus ad bellum* és emberi jogi megítélésére is.

Államokéhoz hasonlóan egy elkerülési doktrína alkalmazása mellett döntöttek, Németországban viszont érdemében is felülvizsgálták a kérdést, azzal, hogy a jemeni drón-támadások ügyében harmadfokon eljáró fórum nagyon tág mozgásteret állapított meg a kormányzatnak a kül- és biztonságpolitikai döntések meghozatalában, amely nagyjából egyenértékű azzal, mintha nem is mondott volna semmit a kérdésről. Egy pakisztáni bíróság ezzel szemben túl messzire ment és már-már önmaga szeretett volna politikaformáló tényező lenni. A nemzeti bíróságok előtti felülvizsgálat közvetett esetének egyik jövőbeni lehetőségét a katonai magánvállalatok célzott likvidálásokban betöltött szerepe adhatja. A nemzeti bíróságok előtti felülvizsgálat nem csak abból a szempontból jelentős, hogy ezáltal lehetőség van a célzott likvidálási programok korlátok közé szorítására, vagy megtiltására, de a bíróságok ítéletei eszközül hívhatók a nemzetközi szokásjog normáinak meghatározásakor és mint állami szervek ezek is alakíthatják azokat. Mindebből tehát az a következtetés vonható le, hogy az értekezés hatodik hipotézise is helytálló, amelyet a fentiek szerint szükséges árnyalni.

„Amikor szólnak az ágyúk, hallgatnak a múzsák, de még akkor is, amikor szólnak az ágyúk, a katonai parancsnoknak tiszteletben kell tartania a jogot. A társadalom ereje arra, hogy szembe szálljon ellenségeivel azon a felismerésen nyugszik, hogy ez egy olyan értékekért folyó küzdelem, amely érdemes a védelemre. A jog uralma egy ezek közül az értékek közül.”¹¹³⁸

Aharon Barak

¹¹³⁸ „When the cannons speak, the Muses are silent. But even when the cannons speak, the military commander must uphold the law. The power of society to stand up against its enemies is based on the recognition that it is fighting for values that deserve protection. The rule of law is one of these values.” Ld. HC 168/91. Morcos v. Minister of Def., 45(1) P.D. 467, 470-71. Angolul idézi: BARAK: The Role... 131. o. Saját fordítás. A fordítás a héber szöveg angol változata alapján készült a megjelölt forrásból.

Összefoglaló

A doktori értekezés témája a célzott likvidálások nemzetközi jogi szempontú vizsgálata, különös tekintettel a fegyveres, pilóta nélküli repülőgépek alkalmazására. A kutatás megkezdésének időpontjában a célzott likvidálás egy olyan állami eszköz volt, amelyet a 2000-es évek eleje óta kizárólagosan a terrorizmus elleni küzdelemben alkalmaztak, ez a helyzet azonban alapjaiban változott meg 2020 januárjában, amikor az Egyesült Államok egy felfegyverzett drón segítségével célzottan likvidálta Quassem Soleimani iráni tábornokot. Ezzel ez az állami *policy* voltaképpen kikerült a terrorizmus elleni küzdelem kizárólagos köréből és megnyitotta az utat egy sokkal szélesebb körű állami gyakorlat előtt.

Az értekezés a fenti jelenség vizsgálatára vállalkozott, mégpedig nemzetközi jogi szempontból, amelyhez elengedhetetlenül szükséges a releváns állami magatartásoknak a nemzetközi jogi szempontú vizsgálata és elemzése.

Célzott likvidálás alatt a disszertáció keretei között olyan határon átnyúló halálos erőszak alkalmazások értendők, amelyek szándékosan, célzatosan és előre megfontoltan történnek, mégpedig olyan módon, hogy az akció célja egy egyénileg meghatározott célszemély halála. Az akció az államnak betudható, a célszemély nincs az erőszakot alkalmazó fizikai őrizetében és nincs jogerős bírói döntés, amely alapot adna az erőszakalkalmazásra. E fogalmi elemek alapján lehetőség van elhatárolni a célzott likvidálásokat más hasonló fogalmaktól, mint amilyen az asszaszináció, illetve a törvénytelen ölés, amelyek alapvetően jogellenesek. Emellett az akció elhatárolható a halálbüntetéstől annak jogerős bírói ítélet alapja miatt, továbbá a preventív akcióktól is, ugyanis a célzott likvidálások elsődleges célja a célszemély életének elvétele, amely mellett másodlagosan természetesen jelen lehet a prevenció.

A célzott likvidálásokat az államok több, mint ezer éve alkalmazzák. A modern célzott likvidálások azonban abból a szempontból különlegeseek, hogy azokra álltalanban valamilyen formájú állami politika keretében kerül sor, amelyek kiterjedt célzott likvidálási gyakorlattal párosulnak. A célzott likvidálások igazolására gyakorta önvédelmi kontextusban, fegyveres összeütközések létezésének állításával kerül sor. A terrorizmus elleni küzdelemben végrehajtott akciók esetében a célzott likvidálások szempontjából nem érdekel államok jogi meggyőződése alapvetően nem mérvadó, hiszen a terrorszervezetek elleni fellépés gyakorta a teljes nemzetközi közösség érdeke, így az államok politikai okokból sem érdekeltek konkrét jogi álláspontjuk kifejezésére. Az államok közötti célzott likvidálások esetében bár ez az érdekközösség alapvetően nem áll fenn, az eddig egyetlen modern kori államközi célzott likvidálás tapasztalatai azt mutatják, hogy még e tekintetben is teljes mértékben vegyes képet kapunk az államok e műveletekhez való hozzáállásáról.

Tekintve, hogy az értekezés keretei között vizsgált célzott likvidálások általában határon átnyúló elemmel rendelkeznek, ezeket a műveleteket elsőként a *jus contra bellum* rendszere alapján szükséges vizsgálni. A modern nemzetközi jog az erőszak tilalmán nyugszik, amely szerződéses és szokásjogi jellege mellett *jus cogens* természetű is. E feltétlen alkalmazást igénylő norma szűk keretek között érvényesül, azaz csak a nem konszenzuális, univerzális nemzetközi szervezeten kívüli és nem önvédelemből alkalmazott erőszakra vonatkozik. Az erőszak tilalma alól három kivétel létezik: az érintett állam hozzájárulása az ENSZ BT felhatalmazása, valamint az önvédelem természetes joga. Elméletben bármely kivétel alkalmazható lehet a célzott likvidálási akciók *jus ad bellum* jogi alátámasztására, azonban az állami gyakorlat ezek közül kettőt részesít előnyben, nevezetesen a hozzájárulást és az önvédelmet. Az érintett állam hozzájárulásával gyakorta valósulnak meg célzott likvidálások, amelyeket főként az tesz lehetővé, hogy ezeket az akciókat általában a terrorizmus elleni küzdelem keretei között valósítják meg. Bár elméletben a Biztonsági Tanács képes lenne felhatalmazást adni célzott likvidálásokra, erre mind a mai napig egyetlen esetben sem került sor, a

terrorizmus elleni küzdelemben elfogadott határozatok pedig inkább politikai célokat szolgáltak a nagyhatalmak csatározásaiban, vagy pedig szimpátiát fejeztek ki az áldozatok részére, mintsem megfelelő jogalapot nyújtottak volna a támadásokkal szembeni fellépésre. Számos állam önvédelmi jogára alapítja célzott likvidálási programját, azonban ezek a jogi álláspontok gyakran nagyon távol állnak a hatályos nemzetközi jog adta lehetőségektől, elég itt a megelőző önvédelemre vagy pedig a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem problémájára utalni. Összességében egyedül Izrael tekinthető *jus contra bellum* konformnak célzott likvidálási programját illetően, viszont ez is csak abból az okból van így, mert a megszállt területeken végrehajtott támadásokra ez a normaanyag egészen egyszerűen nem vonatkozik. Az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság túlzottan kiterjesztően értelmezi a nemzetközi jog adta lehetőségeket az önvédelem vonatkozásában. A célzott likvidálások *jus ad bellum* elemzése során nyilvánvalóvá válik, hogy az államok előszeretettel nyúlnak a konstruktív kétértelműség eszközéhez, amellyel igyekeznek jövőbeni saját játékterüket olyan tágra szabni, amennyire csak lehetséges.

A célzott likvidálások az erőszak tilalma mellett a célkeresztben álló személy élethez való jogát is sérthetik. Egy művelet *jus ad bellum* jogellenessége vagy jogszerűsége nincs hatással az akció emberi jogi szempontú vizsgálatára, ugyanakkor a célzott likvidálás teljes jogszerűsége szempontjából természetesen mindkét szabályrendszert tiszteletben kell tartani. Az élethez való jog megsértését fegyveres konfliktusok esetén – amennyiben az akció kapcsolódik a fegyveres összeütközéshez – a humanitárius nemzetközi jog szabályai szerint kell értékelni, konfliktus hiányában azonban az emberi jogok nemzetközi rendszere lesz irányadó. Az államokat területükön kívül is kötik negatív emberi jogi kötelezettségei. A célzott likvidálások emberi jogi vizsgálatának középpontjában az élet önkényes elvételének kérdése áll, amely akkor nem valósul meg, ha arra egy legitim célból, például mások életének védelme miatt kerül sor. A műveletet akkor lehet végrehajtani, ha a célszemély küszöbön álló fenyegetést jelent mások életére és nincs egyéb lehetőség a fenyegetés elhárítására. Ebből az is következik, hogy az államok által alkalmazott ölési listák, amelyek alapján a legtöbb célzott likvidálásra sor kerül, az emberi jogok nemzetközi rendszere fényében további egyedi vizsgálat nélkül jogellenesnek tekinthetők. Ezen felül az akcióval járulékos veszteség nem, vagy csak rendkívül szűk körben járhat. Erre akkor van lehetőség, ha a békés szemlélődőknek okozott sérelem elkerülhetetlen, de nem szándékos erőszakalkalmazás folytán valósul meg és e személyek jó eséllyel életben maradnak a műveletet követően. Az emberi jogi egyezmények extraterritoriális hatályának vizsgálata a célzott likvidálásokat kivitelező államokkal szembeni igényérvényesítés szempontjából fontos, amelyre bár elméletileg minden lehetőség megvan, az a gyakorlatban számos eljárási akadályba ütközik, úgymint a politikai hajlandóság vagy a bírói fórumok túl szűkre szabott joghatóság-felfogása.

Fegyveres konfliktusok során az élethez való jog sérelmét a humanitárius nemzetközi jog szabályai alapján kell megítélni. A fegyveres konfliktusok létezésének bizonyítása azonban korántsem egyszerű feladat. Míg a nemzetközi fegyveres összeütközések voltaképpen intenzitási küszöb nélkül létrejönnek, a nem nemzetközi fegyveres összeütközések esetében nemcsak erős ellenségeskedést, de egyfajta szervezetséget is bizonyítani szükséges. Az államok hozzáállása e fegyveres konfliktusokhoz alapvetően abban ragadható meg, hogy azok minél szélesebb személyi kör támadhatóságát minél egyszerűbb szabályok alapján tegyék lehetővé, ezzel azonban gyakorta túlterjeszkednek a nemzetközi jog adta lehetőségeken és vagy a konfliktus minősítésében, vagy pedig az összeütközésben részes felekben tévednek. Célzott likvidálásokra eddig főként nem nemzetközi fegyveres konfliktusok keretében – a terrorizmus elleni küzdelem zászlaja alatt – került sor, de az állami gyakorlatban találunk nemzetközi fegyveres konfliktusban végrehajtott akciót is.

Ezekben az esetekben minden célzott likvidálásnak tiszteletben kell tartania a humanitárius nemzetközi jog alapvető szintű szabályait, azaz a katonai szükségesség, a különbségtétel, az arányosság és az emberiség elveit, amely természetesen kiegészül egy elővigyázatossági elvvel is,

amely voltaképpen a többi alapelvnek való megfelelés *ex ante* vizsgálatát jelenti. A humanitárius jog emellett az emberi jogok nemzetközi rendszeréhez hasonlóan – ámbár szűkebb körben – szintén tartalmaz egy *ex post* vizsgálati kötelezettséget is.

A célzott likvidálások szempontjából az egyik legjelentősebb kérdéskör a támadhatóság. Míg a kombattánsok vagy harcosok bárhol és bármikor támadhatóak, addig a polgári személyek csak akkor és addig, ameddig közvetlenül részt vesznek az ellenségeskedésben. Nem nemzetközi fegyveres konfliktusok esetén – amelyekben a célzott likvidálások gyakoribbak – a polgári személyek mellett legfeljebb olyanokról beszélhetünk, akik folyamatos harci funkcióval rendelkeznek, ezzel felfüggesztve védett státuszukat a konfliktusban.

A célzott likvidálások megítélésénél a humanitárius nemzetközi jog speciális szabályait is figyelembe kell venni, úgymint a hitszegés tilalmát, amely megtiltja példának okáért a civilnek öltözött katonák általi célzott likvidálásokat. A legtöbb esetben dupla támadásra sincs lehetőség, hiszen ezek nagy valószínűséggel áldozatokat követelnek a polgári lakosság, valamint a *hors de combat* személyek körében, mégpedig szándékosan, nem járulékos veszteségként. A viselkedésminták vagy egyéb ismertetőjegyek alapján véghezvitt akciók pedig gyakorta nem rendelkeznek kellő joggal a támadás megindításához. Végül, de nem utolsó sorban az elfogás előnyben részesítése az öléssel szemben nem humanitárius nemzetközi jogi követelmény, azt az államok főként *policy* vagy eltérő jogi alapon követik.

A célzott likvidálások egyfajta felelősségi vákuummal jellemezhetőek, amelyben sem egyéni, sem állami felelősségre vonásra nem került sor eddig. A felelősségre vonás azonban megtörténhet elméletileg mind nemzeti, mind pedig nemzetközi bíróságok előtt. Bár a nemzetközi bíróságok eljárása előtt elsősorban politikai és eljárásjogi akadályok állhatnak, a közelmúlt fejleményei mérsékelt bizakodásra adhatnak okot, különösen a Nemzetközi Büntetőbíróság és az Emberi Jogok Európai Bírósága tekintetében. A tanácsadó vélemény kibocsátásának lehetősége pedig továbbra is a Nemzetközi Bíróság rendelkezésére áll a célzott likvidálások vonatkozásában is.

A nemzetközi bíróságok előtti felülvizsgálat eddigi sikertelen volta a nemzeti bíróságok előtti igényérvényesítést, mint egyfajta alternatív felelősségre vonási formát jelenthet, amelynek két fajtája között tehetünk különbséget: beszélhetünk közvetlen és közvetett bírósági felülvizsgálatokról. Közvetlen felülvizsgálatra mindeztidáig az Egyesült Államokban – sikertelenül – és Izraelben került sor. Utóbbi esetében bár az ítélet az ügy érdemét is vizsgálta annak végrehajtása a gyakorlatban komoly kívánni valókat hagy maga után különösen a felelősségre vonás és utólagos vizsgálatok terén. Ezzel szemben közvetett felülvizsgálatra az Egyesült Királyságban, Németországban és Pakisztánban is sor került, két másik államban pedig folyamatban van. Az Egyesült Királyság esetében szintén egyfajta elkerülési doktrína gátolta meg a valódi felülvizsgálatot, Németországban viszont az ügy érdemére vonatkozó másodfokú döntéstől történt egy lényeges hátralépés az ügy harmadfokon meghozott ítéletében. Pakisztán esetében pedig valójában kilépett helyi bíróság kilépett saját szerepéből és külpolitika alapító funkciót vindikált magának. Összefoglalóan tehát a nemzeti bíróságok vagy túl szűk, vagy pedig túl tág körben élnek – vagy éppen nem élnek – a bírósági felülvizsgálat lehetőségével, ugyanakkor annak kiemelkedő jelentősége lehetne nem csak a nemzetközi szokásjogi normák meghatározása, de kialakítása kapcsán is.

English Summary

I. Introduction

The aim of this outline is to summarize the main conclusions of my draft-dissertation, in order to give an overall comprehensive picture on the legality of targeted killings in international law, with special attention to the use of armed unmanned aerial vehicles or drones. Although several monographs have been committed to this issue under international law,¹ most of them focus on selected issues, such as the application of international humanitarian law (IHL) and/or human rights law to this phenomenon and omit relevant questions, for instance the legality of these operations under the *jus contra bellum* régime. A serious lack of attention at least on the monograph level can be identified in case of the judicial review of targeted killing operations. Only a handful of articles tackle these issues,² none of which seems comprehensive enough to address the magnitude of the situation. Based on the above, my focus will be on these ‘neglected’ issues of targeted killings, keeping in mind that the analysis of the standard set of questions cannot be omitted in case one would like to give a complete examination of all issues related to the legality of targeted killings in international law.

II. Definition of targeted killings

The first task in every analysis on targeted killings must start with the definitions. Although a significant number of definitions can be found in the literature,³ the most compelling among these is the formula used by Nils Melzer.⁴ In my understanding of the notion of targeted killing, I use Melzer’s definition with one crucial addition for the purpose of reflecting the extraterritorial nature of the contemporary targeted killing policies. In line with the above, targeted killings are the extraterritorial use of lethal force, with the intent, deliberation, and premeditation to kill individually selected persons. The use of force is attributable to the state and the targeted person is not in the physical custody of the attacker, and there is no binding judicial decision authorizing the killing of the individual. These definitional elements make it possible to differentiate among several other notions frequently used to describe these state policies, such as extrajudicial killings,⁵ assassinations.⁶ These notions define *ab ovo* illegal actions, which makes them imperfect for the illustration of potentially legal operations. Other notions such as preventive killings and the death penalty would also not be precise, because of the primary aim of prevention by the former and the binding judicial decision basis of the latter. This does not mean that targeted killings cannot have a special, yet secondary preventive aim. The complex relationship of the different notions can be depicted by the following figure and table.

¹ See for example: MELZER, Nils: *Targeted Killing in International Law*. OUP, 2008. OTTO, Roland: *Targeted Killings and International Law*. Springer, 2012. HÖFER, Martin Felix: *Gezielte Tötungen*. Mohr Siebeck, 2013. KAPAUN, Nina: *Völkerrechtliche Bewertung gezielter Tötungen nicht-staatlicher Akteure*. Institute for International Peace and Security Law, 2014. GUNNEFLO, Markus: *Targeted Killing – A Legal and Political History*. CUP, 2016. ALKATOUT, Josef: *The Legality of Targeted Killings in View of Direct Participation in Hostilities*. Duncker & Humblot, 2015.

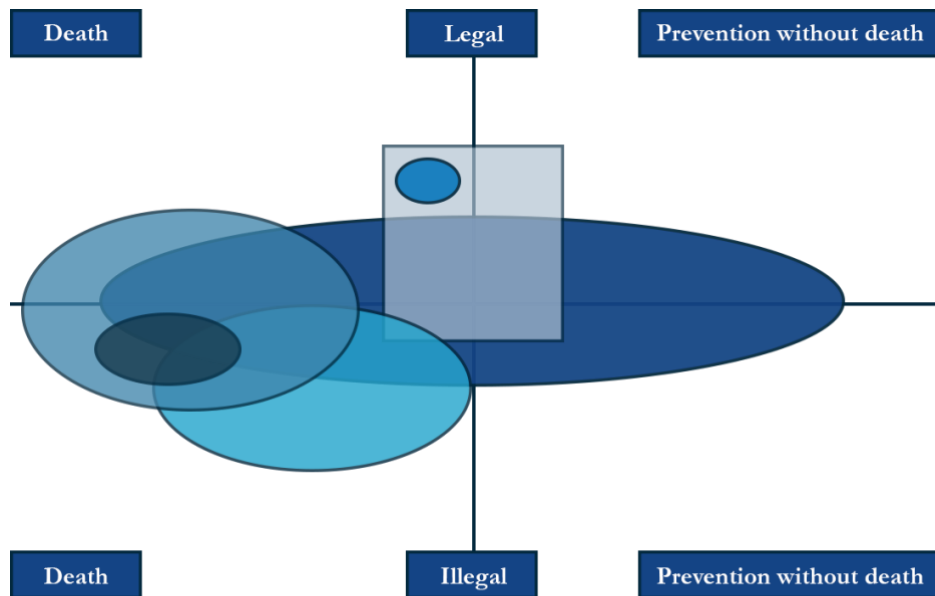
² See for example: CASEY-MASLEN, Stuart: Unmanned Weapons Systems and the Right to Life. In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (eds.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. pp. 158-194. VLADECK, Stephen I.: Targeted Killing and Judicial Review. *The George Washington Law Review Arguendo* 82. (2014) pp. 11-28.

³ See for example: SOLIS, Gary: Targeted Killing and the law of armed conflict. *Naval War College Review*, 60. (2007) p. 127. Report of the Sepcial Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executins, Philip Alston. Addendum. Study on Targeted Killings. A/HRC/14/24/Add. 6. para. 1. POWELL, H. Jefferson: *Targeting Americans – The Constitutionality of the U.S. Drone War*. OUP, 2016. p. xix..

⁴ MELZER: Targeted killing... p. 5.

⁵ KRETZMER, David: Targeted Killing of Suspected Terrorists: Extra-Judicial Executions or Legitimate Means of Self-Defence? *European Journal of International Law*, 16. (2005) p. 176.

⁶ See for example: SCHMITT, Michael N.: State-Sponsored Assassination in International and Domestic Law. *Yale Journal of International Law*, 17. (1992) pp. 619-685.

Interpretation:

Preventive action	Death penalty	Assassination
Physical custody	Extrajudicial killing	Targeted killing

Figure No. 1.
The relationship of the different notions

Characteristics	Targeted killing	Assassination	Extrajudicial killing	Preventive action	Death penalty
Lethal use of force	Use of lethal force	Use of lethal force	Use of lethal force	Use of lethal and non-lethal force	Use of lethal force
Mental background of the commission	Intentional Premeditated Deliberate aim: killing	Intentional Premeditated Deliberate aim: killing	Intentional Premeditated Deliberate aim: killing	Intentional, negligent, luxoria Premeditated Deliberate aim: prevention	Intentional Premeditated Deliberate aim: killing
Attribution	Attribution to the state	Attribution to the state	Attribution to the state	Attribution to the state	Attribution to the state
Physical custody	Lack of physical custody	Lack of physical custody	Physical custody or the lack thereof	Physical custody or the lack thereof	Physical custody
Judicial decision	Lack of judicial decision	Lack of judicial decision	Lack of judicial decision	Lack of judicial decision	Judicial decision
Legal evaluation	Neutral	Illegal in light of international or domestic law		Neutral	Legal in light of domestic law
		Treachery in armed conflict	Political nature in peacetime		

Table No. 1.
The characteristics of different notions

III. State practice of targeted killings

My main conclusions regarding the state practice of targeted killings are that the use of armed drones is deeply connected to modern-day targeted killing operations, since they are their most typical instrument. It needs to be emphasized however that these platforms have not emerged from the ashes of 11 September 2001, rather they have already been developed earlier for counterterrorism purposes,⁷ moreover the technology has been used for more than 100 years for military objectives.⁸ States nevertheless have been using targeted killings as means and methods of war or even counterterrorism long before the drone technology has emerged.⁹ Modern-day targeted killings are special not because this is a new phenomenon altogether, rather since they are committed in a form of comprehensive state policy. Several states have been keen to find legal justification for their use of force, all of which focus on some form of self-defense and a state of armed conflict in which targeted killings may be permissible.¹⁰ Unfortunately, these legal justifications usually involve an overly broad concept of use of force and targetability. It seems more troubling that other states do not argue their legal position on these state policies in an

⁷ PLAW, Avery – FRICKER, Matthew S. – COLON, Carlos R.: *The Drone Debate – A primer on the U.S. Use of Unmanned Aircraft Outside conventional Battlefields*. Rowman & Littlefield, 2016. pp. 16-21.

⁸ PALIK Mátyás (eds.): *Pilóta nélküli repülés profioknak és amatőröknek, második javított kiadás*. Nemzeti Közszerológati Egyetem, 2013. p. 25-26. (Hungarian source). The author describes the attack on Venice by Austrian troops on 22 August 1849 with unmanned balloons filled with ammunitions.

⁹ BACHMANN, Sascha-Dominik: Targeted Killings: Contemporary Challenges, Risks and Opportunities. *Journal of Conflict & Security Law* 18. (2013) p. 264. OTTO: *Targeted killings...* pp. 8-9. The authors highlight for instance the targeted killing of Isoroku Yamamoto and the battle of Stalingrad in the 2nd World War.

¹⁰ Remarks by the President at the National Defense University. White House. 23 May 2013 <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/05/23/remarks-president-national-defense-university>
House of Lords – House of Commons, Joint Committee on Human Rights: The Government's policy on the use of drones for targeted killing, Second Report of Session 2015-16, <https://publications.parliament.uk/pa/jt201516/jtselect/jtrights/574/574.pdf> (hereinafter: UK position) HCJ 769/02. The Public Committee Against Torture et al. V. The Government of Israel et al. para. 10.

unambiguous fashion. This might have something to do with the nature of the targeted killing programs, namely that they are customarily connected to counterterrorism operations, which means that the international community has a common goal in combating these groups. Nonetheless, when it comes to targeted killings not connected to terrorism, e.g. the drone strike on Quassem Soleimani by the U.S., states tend to remain vague and divided on the issue.

IV. Legality of targeted killings

The legality of every targeted killing operation stands on two legs. Based on the policies' extraterritorial nature, a *jus ad bellum* investigation is required to ascertain whether the interstate use of force was justified. Second, it must be examined whether the targeted person's right to life has been violated by the targeted killing operation, meaning that it constituted an arbitrary deprivation of the right to life.

1. Jus ad bellum analysis

Modern international law stands on the premise that interstate use of force is prohibited¹¹ and only in a handful of situations may a state use force lawfully against another state. The prohibition on the use of force may constitute a peremptory norm of international law.¹² In my understanding however the *jus cogens* norm should be understood as the prohibition on non-consensual, non-self-defensive and non-authorized use of force by a universal international organization. Otherwise, there would be serious concerns regarding structure of the norm considered as peremptory.

International law recognizes three exceptions to the prohibition on the use of force, namely consent, self-defense and the authorization by the Security Council. In principle, all of the exceptions might be used to justify a particular targeted killing, however in state practice only two of these justifications occur.

A considerable number of targeted killings take place with the consent of the state in which the operations materialize. For instance, Afghanistan,¹³ Yemen, Somalia, Pakistan¹⁴ and Iraq¹⁵ all have consented to the targeted killing operations of the U.S. at some point. Some commentators nonetheless questioned the legality of such consents at least in case of Pakistan, Somalia, and Yemen.¹⁶ Research shows however that in the fight against terrorism neither effective control, nor an effective government is required for a legal consent,¹⁷ and even tacit or passive consent may grant the possibility of use of force.¹⁸

The Security Council has not yet issued an authorization to conduct targeted killings. Some resolutions adopted in the framework of counterterrorism has been argued to legitimize the use of

¹¹ UN Charter, Article 2(4) A similar rule may be found in customary international law see: *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1986, p. 14. para 181.

¹² Fourth report on peremptory norms of general international law (*jus cogens*) by Dire Tladi, Special Rapporteur, A/CN.4/727. para 68. Some commentators however questioned this nature. See: GREEN, James, A.: Questioning the Peremptory Status of the Prohibition of the Use of Force. *Michigan Journal of International Law* 32. (2011) pp. 215-257.

¹³ BANNELIER-CHRISTAKIS, Karine: Military Interventions against ISIL in Iraq, Syria and Lybia, and the Legal Basis of Consent. *Leiden Journal of International Law* 29. (2016) p. 744.

¹⁴ ORR, Andrew C.: Unmanned, Unprecedented, and Unresolved: The Status of American Drone Strikes in Pakistan Under International Law. *Cornell International Law Journal* 44. (2011) p. 736. Pakistan publicly contested the U.S. drone program at a later date. See: BANNELIER-CHRISTAKIS: Interventions... p. 769.

¹⁵ PADDEU, Federica I.: Military assistance on request and general reasons against force: consent as a defence to the prohibition of force. *Journal on the Use of Force in International Law* 7. (2020) p. 34.

¹⁶ HEYNS, Christof – AKANDE, Dapo – HILL-CAWTHORNE, Lawrence – CHENGETA, Thompson: The International Law Framework Regulating The use of Armed Drones. *International and Comparative Law Quarterly*, 65. (2016) p. 797.

¹⁷ BANNELIER-CHRISTAKIS: Interventions... p. 762. KAJTÁR Gábor: The Use of Force Against ISIL in Iraq and Syria—A Legal Battlefield. *Wisconsin International Law Journal* 34. (2017) pp. 535-584.

¹⁸ BANNELIER-CHRISTAKIS: Interventions... p. 769.

targeted killings, such as 1368 (2001) 1373 (2001) and 2249 (2015). These resolutions however cannot be accepted as legitimizing the use of force,¹⁹ rather we should look at them as excellent examples of constructive ambiguity in international law, in which everyone got what they aimed for.²⁰ The United States and its allies can argue that they have authorization to use force, while Russia and its allies can argue that the resolution maintained and reinforced the *status quo*.

The right to self-defense is also significant, for all states involved in targeted killing policies in one way or another claim self-defense as a justification to use force. My research showed however that the U.S. and the U.K. tend to extend the right to self-defense way broader than it is permissible under international law. This is especially relevant in two issues, namely preventive use of force and self-defense against non-state actors. For instance, the U.S. advocates a right to preventive self-defense wrapped in the disguise of ‘imminence’,²¹ which has no basis in international law.²² When it comes to self-defense against non-state actors both the U.K. and the U.S. adopts a direct right to self-defense against these organizations,²³ in contravention of accepted international law principles which require attribution of the action of the non-state actors.²⁴ At the end of the day, this means that although targeted killing operations may be conducted lawfully under *jus ad bellum*, most states violate these rules in many cases due to the overly extensive understanding of the right to self-defense. The only state which will most likely not violate the prohibition on the use of force with its targeted killing program is Israel since there is no other state against which the violation would occur at least in terms of the UN Charter and the customary prohibition on the use of force.²⁵

Based on the above, the following *jus ad bellum* test should be applied to every targeted killing operation:

¹⁹ KAJTÁR Gábor: *A nem állami szereplők elleni önvédelem a nemzetközi jogban*. Eötvös Kiadó, 2015. pp. 425-432. (Hungarian source)

²⁰ AKANDE, Dapo – MILANOVIC, Marko: The Constructive Ambiguity of the Security Council’s ISIS Resolution, *EJIL:Talk!* 21 November 2015. <https://www.ejiltalk.org/the-constructive-ambiguity-of-the-security-councils-isis-resolution/> MILANOVIC, Marko: Accounting for the Complexity of the Law Applicable to Modern Armed Conflicts. In FORD, Christopher M. – WILLIAMS, Winston S. (eds.): *Complex Battlespaces – The Law of Armed Conflict and the Dynamics of Modern Warfare*. OUP, 2019. p. 45.

²¹ Department of Justice White Paper. Lawfulness of a Lethal Operation Directed Against a U.S. Citizen Who Is a Senior Operational Leader of Al-Qa’ida or An Associated Force. 8 November 2011 The <https://www.justice.gov/sites/default/files/oip/legacy/2014/07/23/dept-white-paper.pdf>. p. 7. The UK works with a similar, but not that extensive premise. See: UK position pp. 45-48.

²² See for instance the bombing of the Osirak nuclear reactor: RUY, Tom: Israel’s Airstrike Against Iraq’s Osirak Nuclear Reactor—1981. In RUY, Tom – CORTEN, Oliver: *The Use of Force in International Law. A Case-Based Approach*. OUP, 2018. pp. 329. and 332.

²³ UK position pp. 43-44. Letter dated 7 September 2015 from the Permanent Representative of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the United Nations addressed to the President of the Security Council S/2015/688. Letter dated 23 September 2014 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations addressed to the Secretary-General. S/2014/695.

²⁴ KAJTÁR: A nem állami szereplők elleni fegyveres... pp. 92-95.

²⁵ This statement is without prejudice to the decision of the International Criminal Court’s decision on Palestine. See: Pre-trial Chamber I. Situation in the State of Palestine. ICC-01/18. 5 February 2021. para 112-113.

Jus ad bellum Test

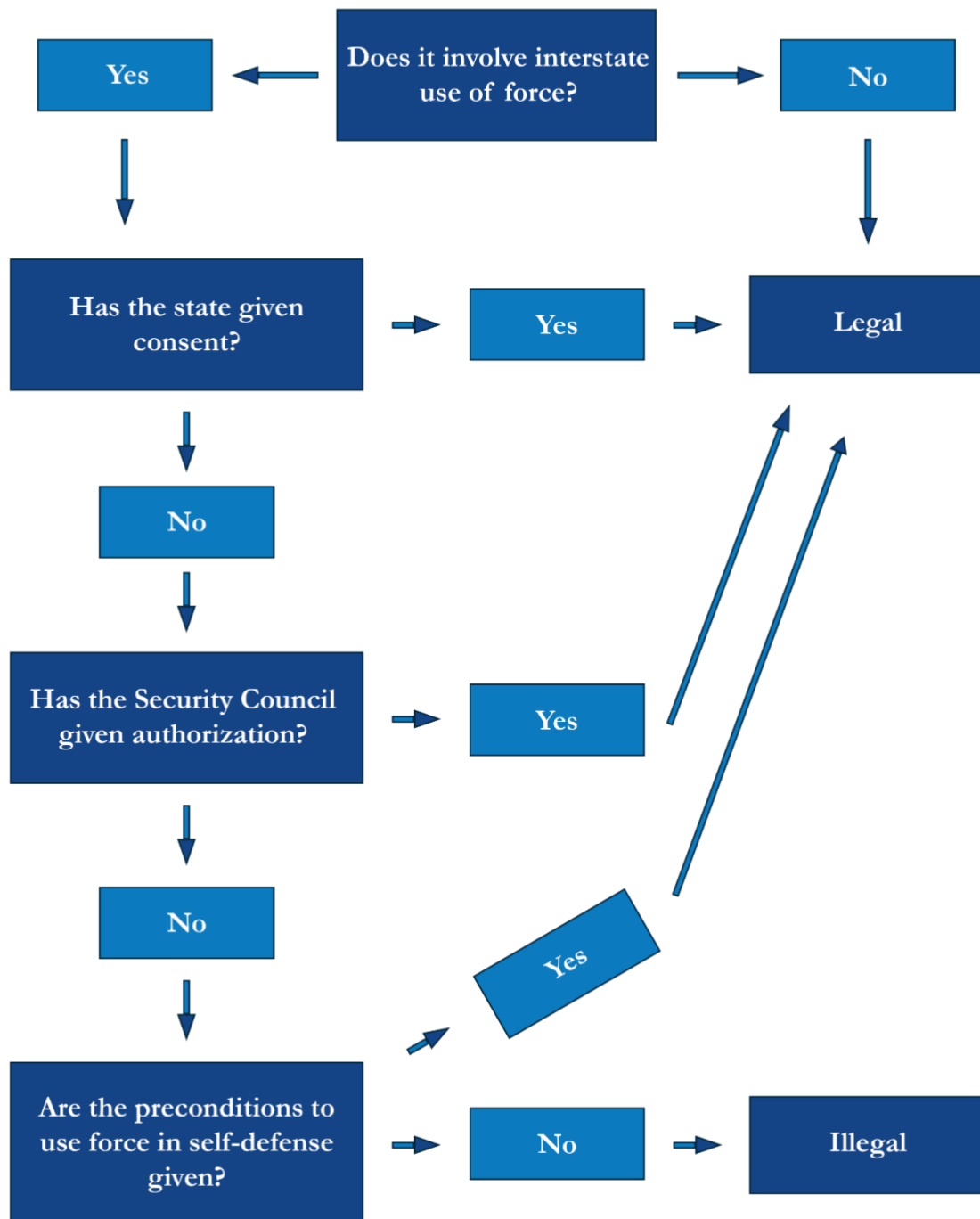

Figure No. 2.
Jus ad bellum Test

2. Human rights law analysis

The second issue that needs to be addressed is the already mentioned problem of arbitrary deprivation of life in case of targeted killing operations. On the international level, targeted killing operations are generally governed by human rights law, except for times of armed conflict. In these circumstances, human rights law is supplemented and for some extent overridden by the *lex specialis* international humanitarian law.²⁶ But even in these special cases, there can be situations that are still primarily governed by human rights law. These are those which are not connected to the conduct of hostilities or armed activities of the armed groups parties to the conflict.²⁷

Contrary to the views of the Human Rights Committee, I do not share the sentiment that an operation's human rights legality is dependent upon a lawful use of force on the interstate level, since it would hardly be adequate in the current state of international law.²⁸ I believe that all states are bound by their negative obligations stemming from treaty law and customary international law even outside their respective territories,²⁹ therefore a targeted killing operation is conducted lawfully, when it does not constitute an arbitrary deprivation of life, for which the following test should be applied:

²⁶ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1996*, p. 226. (hereinafter: Nuclear Weapons Case) para. 25.

²⁷ MELZER: *Targeted killing...* pp. 78-79. and 140. Cf HOFFMANN Tamás: Book Review. *Leiden Journal of International Law* 22. (2009) p. 868

²⁸ Human Rights Committee, General Comment No. 36. 3 September 2019. CCPR/C/GC/36. para. 70. Cf. LIEBLICH, Eliav: The Humanization of Jus ad Bellum: Prospects and Perils. SSRN, 26 January 2021 https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3512378

²⁹ MILANOVIC, Marko: *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties – Law, Principles and Policy*. OUP, 2011. pp. 209-210.

Human Rights Test

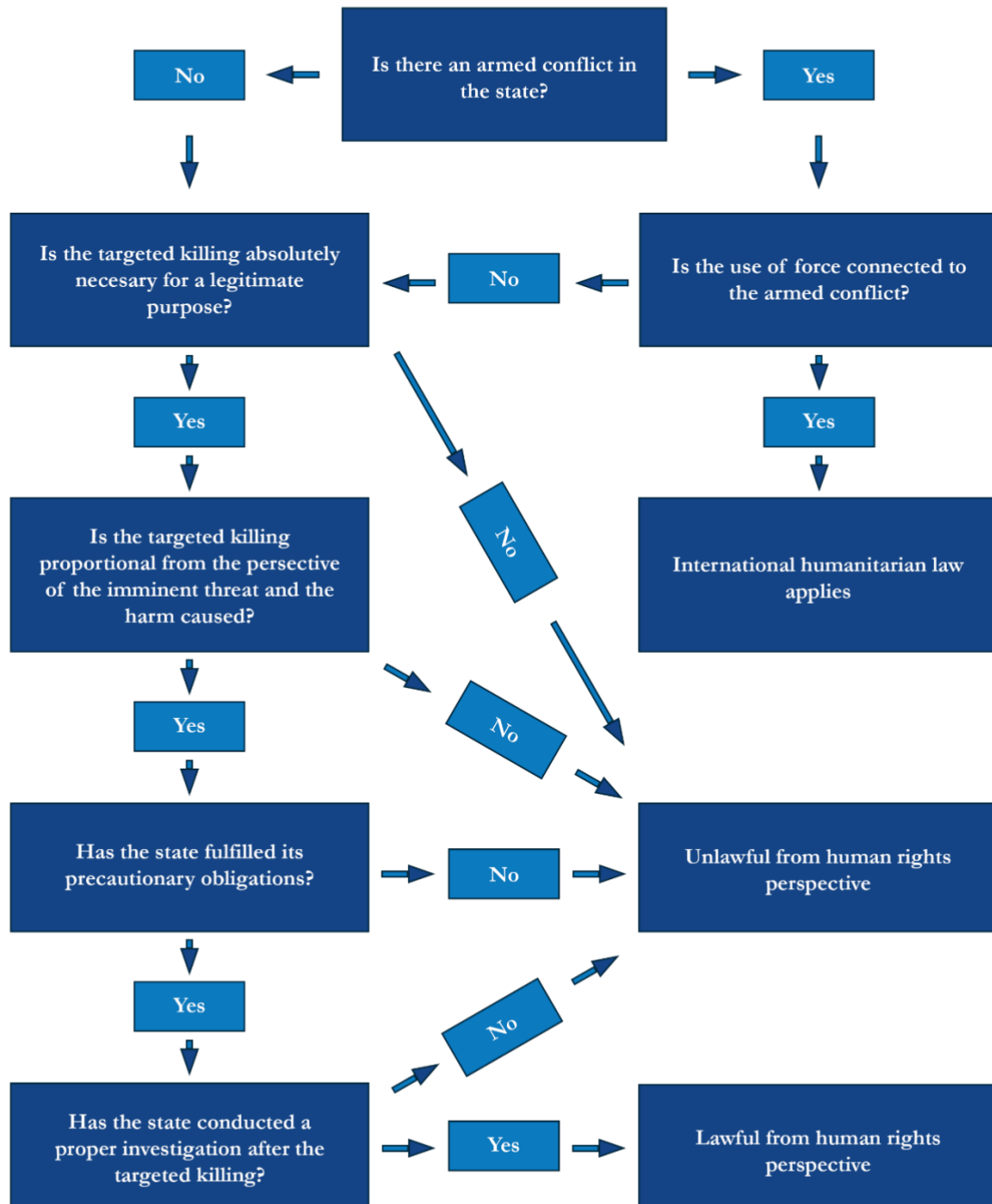

Figure No. 3.
Human Rights Test

My most important conclusion regarding this test is that targeted killing practices as they stand today would likely be unlawful from a human rights perspective. For example, the U.S. drone program operates based on a so-called 'kill list',³⁰ which designates targetable persons. In the absence of an armed conflict scenario, without showing that the targeted person poses an imminent threat³¹ to life, no intentional lethal use of force may be used against him/her. This does not mean that no targeted killing operation may take place outside of an armed conflict, but they must be evaluated individually according to the above illustrated test and moreover a very strict policy should be used for collateral damages, which would give the innocent bystanders a fair chance of survival.³²

Since human rights law obligations bind states even outside their own territory, the issues of jurisdiction considering various human rights treaties may only have relevance before judicial or quasi-judicial bodies evaluating targeted killing operations.

3. *Jus in bello* analysis

Most targeted killing operations, however, take place in times of armed conflict. These conflicts are usually non-international armed conflicts, between various organized armed groups and states,³³ but the Soleimani strike is a great example that targeted killing operations can occur even in an international armed conflict setting.³⁴

For a targeted killing policy to be lawful under the law of armed conflict, it must adhere to the principles of IHL and the special rules of the legal régime as well. First, all targeted killing operations must be necessary for a military purpose and at the same time not prohibited by IHL. Second, a distinction should be made between civilians and combatants and functional members of an organized armed groups having a continuous combat function, where the former can only be targeted if and for such time as they directly participate in hostilities. Third, the military advantage likely to occur with the operation must outweigh the collateral damage likely to be caused by the same operation. Fourth, no unnecessary suffering should be inflicted.³⁵ While it can be argued that a targeted killing operation would generally meet the first and the fourth condition, the targetability issues could cloud overall legality of the operations. My research found that state practice in the last couple of year was keen to accept the notion of continuous combat function for the purpose of unbroken targetability of functional members of organized armed groups.³⁶ However, I found no supporting practice for other newly advocated positions such as the absolute

³⁰ Procedures for approving direct action against terrorist targets located outside the united states and areas of active hostilities. 22 May 2013. https://www.aclu.org/sites/default/files/field_document/presidential_policy_guidance.pdf

³¹ 'Imminence' in this sense depicts seconds rather than hours, or even a more prolonged time frame. See: CASEY-MASLEN, Stuart: Legality of Use of Armed Unmanned Systems in Law Enforcement. In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (eds.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. p. 51.

³² Case of *Finogenov and Others v. Russia* (Application no. 18299/03 27311/03) Judgment, 20 December 2011. para 232. This issue is very well illustrated in the movie *Eye in the Sky* by Gevin Hood.

³³ See for example the RULAC database <https://www.rulac.org/>

³⁴ GURMENDI, Alonso: Raising Questions on Targeted Killings as First Strikes in IACs. *Opinio Juris* 9 January 2020. <http://opiniojuris.org/2020/01/09/raising-questions-on-targeted-killings-as-first-strikes-in-iacs/>. Cf. ASKARY, Pouria – HOSSEINEJAD, Katayoun: Taking Territory of a Third State Seriously: Beginning of IAC and the Strike Against Major General Soleimani. *Opinio Juris* 22 January 2020. <http://opiniojuris.org/2020/01/24/taking-territory-of-a-third-state-seriously-beginning-of-iac-and-the-strike-against-major-general-soleimani-part-i/>

³⁵ MELZER, Nils: *International Humanitarian Law. A Comprehensive Introduction*. ICRC, 2016. pp. 17-20.

³⁶ See Germany for example: OVG 4 A 1361/15. pp. 95-98. Bundesministerium der Verteidigung. Law of Armed Conflict Manual. Joint Service Regulation (ZDv) 15/2. May 2013. para. 1308. Norway: The Chief of Defence. Manual of Armed Conflict. 2013. para. 3.36-3.44. Denmark: Danish Ministry of Defence – Defence Command Denmark. Military Manual on International Law Relevant to the Danish Armed Forces in International Operations. 2016. pp. 168-173. and 180-182. New-Zealand: New Zealand Defence Force. Manual of Armed Forces Law. Law of Armed Conflict. Vol. 4. para. 6.5.25.-6.5.30.

necessity to use lethal force for military objectives in armed conflict,³⁷ except for policy considerations or national legal principles to the same effect. Based on the above, the following IHL test should be applied to targeted killing operations in times of armed conflict:

³⁷ MELZER, Nils: *Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities under International Humanitarian Law*. ICRC 2009. p. 77.

Jus in bello Test

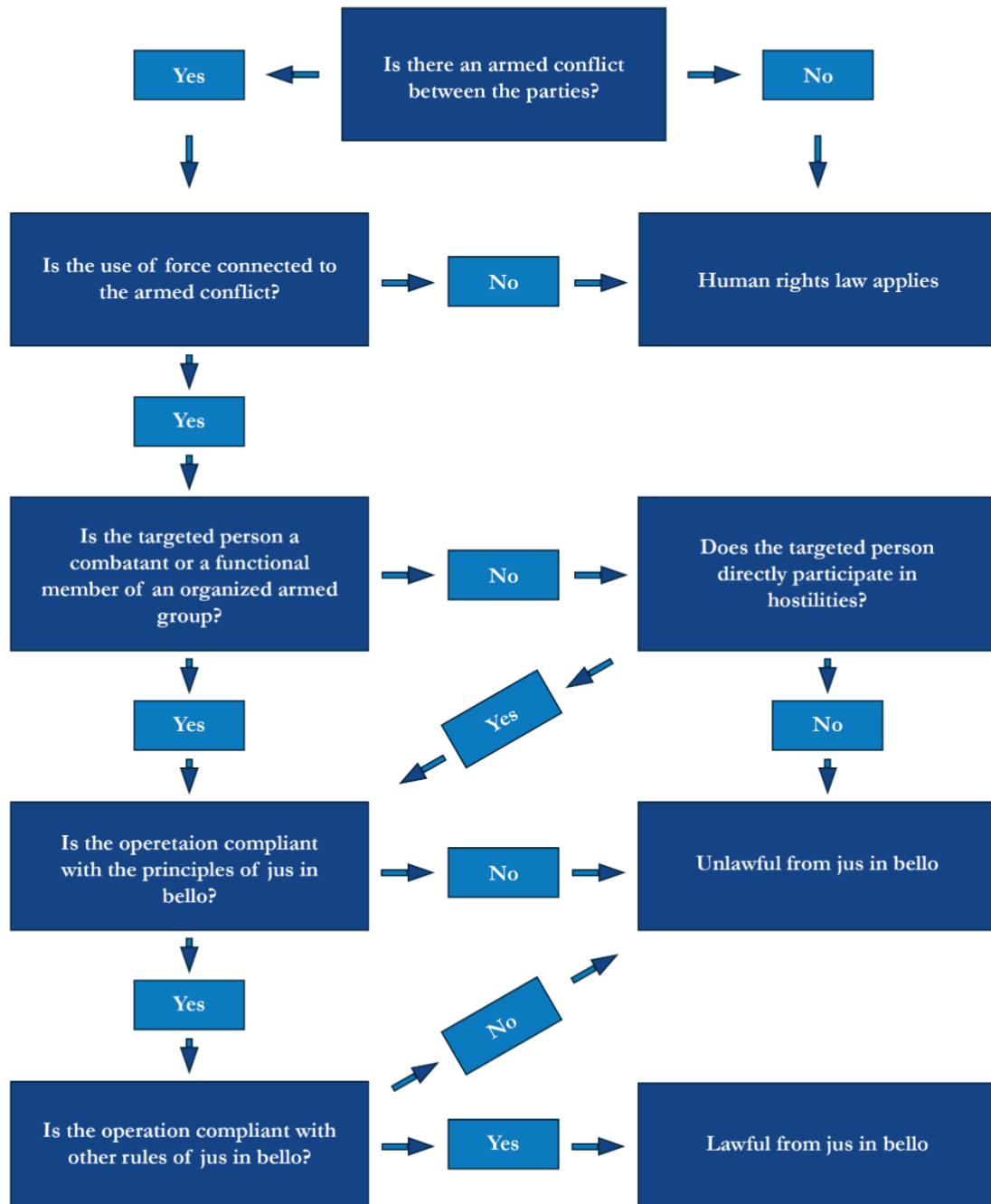

Figure No. 4.
IHL test

V. Judicial review of targeted killings

Targeted killings operate in a sort of accountability vacuum,³⁸ which means that both states and individuals engaged in these operations have so far evaded responsibility for illegal conduct. Conversely, in principle there is a possibility for establishing responsibility for unlawful targeted killings on the international and national level before a judicial forum.

As for international judicial review, the procedure before the International Court of Justice is dependent upon the political will of the parties of a legal dispute, therefore review of targeted killing operations before this forum is extremely unlikely, save for the possibility of an advisory opinion procedure similar to the one given in the case of nuclear weapons. When it comes to the International Criminal Court (ICC), once again in principle a number of war crimes and perhaps even crimes against humanity and the crime of aggression can be committed within the framework of a targeted killing operation,³⁹ although the political will of the permanent members of the Security Council and the unwillingness of states to cooperate with this judicial body might preclude it from effectively tackling the issue. For this the ICC will have plenty of opportunity for instance through the ongoing investigation of the crimes committed in Afghanistan since 2003⁴⁰ and in Palestine since 2014.⁴¹ Various human rights forums, such as the European Court of Human Rights (ECtHR) and the Inter-American Commission of Human Rights (IACoHR) may also have jurisdiction to hear cases of alleged targeted killings by the U.K. and U.S. respectively. As for the ECtHR, it needs to be emphasized that the court so far has operated on a primarily territorial extraterritorial jurisdictional basis, which was supplemented by a physical control based personal jurisdiction model. Considering the *Bankovic* precedent⁴² it is highly unlikely that the ECtHR would find jurisdiction for a targeted killing operation conducted by an armed drone, however recent case-law suggests that at least in times of armed conflict it would rule in favor of a limited jurisdiction for procedural obligations (*ex post* investigation).⁴³ On the other hand, the IACoHR operates on a personal jurisdictional model governed by for instance the *Alejandro* precedent,⁴⁴ which would be sufficient for a procedure against the U.S. although with non-binding results. Based on the lack of cases so far and the unlikely nature of a successful and binding decision by any international court in the near future (perhaps with the exception of the ICC), one must turn to national judicial reviews.

National judicial reviews can be assigned to two distinct groups: direct and indirect judicial review. Direct review can occur in a state which conducts targeted killings, and the judicial oversight is aimed at the legality of that policy. Indirect reviews are those which do not meet both abovementioned criteria.

Direct judicial reviews have taken place so far in Israel and the U.S. The Israeli targeted killing case(s)⁴⁵ are frequently cited and very well analyzed in the literature; however, little is known about the implementation of the judgment itself. Research shows that although Israel seems to uphold the operational requirements stemming from the judgement, the accountability and judicial review side of the obligations are seriously lacking in practice and the applicability of the overall judgment

³⁸ A/HRC/14/24/Add. 6, para. 3. and 92.

³⁹ Rome Statute Article 7(1)(a) 8(2)(a)(i), (iv) (2)(b)(i)(ii)(iv) (c)(i)(iv) (e)(i) 8bis(2)

⁴⁰ Afghanistan. Situation in the Islamic Republic of Afghanistan. ICC-02/17. <https://www.icc-cpi.int/afghanistan>

⁴¹ State of Palestine. Situation in the State of Palestine. ICC-01/18. <https://www.icc-cpi.int/palestine>

⁴² Case of *Bankovic and Others v. Belgium and 16 other Contracting States* (Application no. 52207/99) Admissibility Decision, 12 December 2001.

⁴³ Case of *Georgia v. Russia (II)* (Application no. 38263/08) Judgment, 21 January 2021. Case of *Hanan v. Germany* (Application no. 4871/16) Judgment, 16 February 2021.

⁴⁴ *Alejandro and Others v. Cuba* (Case No. 11.589 Report No. 86/99) 29 September 1999.

⁴⁵ HCJ 769/02. *The Public Committee Against Torture et al. V. The Government of Israel et al.* HCJ 5872/01. *Barakeh v. Prime Minister*

seems to be relegated to being used only against individuals directly participating in hostilities.⁴⁶ Nevertheless, Israel's was the first national judgment ever to be delivered on the merits of targeted killing operations. In the United States, several cases⁴⁷ have been brought before various courts all of which were decided in the preliminary objections phase. U.S. courts heavily rely on notions such as the political question doctrine⁴⁸ and other national instruments precluding jurisdiction, for example state secrets. It is highly unlikely that U.S. courts would change the existing case-law on the issue any time soon.

A significant number of cases have been brought before other national courts mostly in Europe questioning various aspects of targeted killings, more precisely drone strikes in the form of indirect judicial review. For example, in the U.K. a case was dismissed also on preliminary objections related to the U.S. targeted killing policy on very similar grounds to the American political question doctrine.⁴⁹ In Germany however, a court in Cologne has addressed the merits of the relationship of Germany and the U.S. targeted killing activities in Yemen and Somalia. In the Yemeni case, the court extensively dealt with international law issues, and at the end ruled that the state should work towards (*hinwirken auf*) the U.S. using the Ramstein military base in accordance with international law.⁵⁰ This judgment was later overruled by the *Bundesverwaltungsgericht*, stating that Germany has done everything it needed to do to make sure that the U.S. policy is sound in terms of international law.⁵¹ In Pakistan another court issued a judgment on the 'merits' of U.S. targeted killing operations, in which the court required as *ultima ratio* the shooting down of American drones.⁵² The judgment was never implemented. In other states, such as Italy and the Netherlands other cases are still ongoing, all are related to the U.S. drone program one way or another.⁵³

VI. Conclusions

Based on the above, it can be argued that targeted killing policies can be conducted lawfully under international law even in the absence of an armed conflict, although the reality is that those states which are involved in these operations follow such wide policies for the conduct of these strikes in terms of self-defense and targetability, that it is very improbable that at the end of the day, most of the operations could be considered legal.

Judicial review of targeted killing operations is extremely important for the purpose of overcoming the accountability vacuum these policies have operated in for more than two decades. International judicial review is a possibility—however remote—to find solutions to these issues. National

⁴⁶ Plaw, Avery E. – Rabi, Shahaf: Israeli Compliance with Legal Guidelines for Targeted Killing. *Israel Law Review*. 53. (2020). pp. 225-258.

⁴⁷ See for example: Ahmad Muaffaq Zaidan, *et al.*, Plaintiffs, v. Donald J. Trump, President of the United States, *et al.*, Defendants. 17-581 (RMC) Ahmed Salem Bin Ali Jaber, *et al.*, Plaintiffs, v. United States of America, *et al.*, Defendants. 155 F.Supp.3d 70 (2016) Bilal Abdul Kareem, Plaintiff, v. Gina Cheri Haspel, Director of the Central Intelligence Agency, *et al.*, Defendants. 17-581 (RMC) Nasser Al-Aulaqi, as personal representative of the Estates of Anwar Al-Aulaqi and Abdulrahman Al-Aulaqi, *et al.*, Plaintiffs v. Leon C. Panetta, *et al.* Defendants. No. 12-1192 (RMC) 4 April 2014. Nasser Al-Aulaqi, on his own behalf and as next friend of Anwar Al-Aulaqi, Plaintiff, v. Barack H. Obama, in his official capacity as President of the United States; Robert M. Gates, in his official capacity as Secretary of Defense; and Leon E. Panetta, in his official capacity as Director of the Central Intelligence Agency, Defendants. 10-1469 (JDB) 7 December 2010

⁴⁸ Mauri, Diego: The political question doctrine *vis-à-vis* drones' 'outsized power': Antithetical approaches in recent case-law. *Questions of International Law* 68. (2020) pp. 3-22.

⁴⁹ *Corderoy and Ahmed v Information Commissioner, Attorney-General and Cabinet Office* [2017] UKUT 495 (AAC) R (Khan) v. Sec'y of State for Foreign and Commonwealth Affairs, [2014] EWCA (Civ) 24, [2014] 1WL.R. 872 (Eng.)

⁵⁰ OVG 4 A 1361/15.

⁵¹ BVerwG 6 C 7.19

⁵² Peshawar High Court. Writ Petition No. 1551-P/2012.

⁵³ ECLI: EN: RVS: 2019: 4005. ECLI: NL: RBAMS: 2017: 10203. ECCHR Case Report, US drone strikes: The killing of Giovanni Lo Porto in Pakistan. ECCHR May 2018 https://www.ecchr.eu/fileadmin/Fallbeschreibungen/Case_Report_Drones_Giovanni_Lo_Porto_2018May.pdf

reviews, although rare, can—as the German case shows—highlight various issues of targeted killings. First, they can be used to better understand the underlying legal régimes governing targeted killing operations in international and domestic legal settings as well, and they can also contribute to the identification and articulation of customary international law norms as state practice or *opinio juris*.⁵⁴ Moreover, they can be an effective tool to combat illegal targeted killing policies by precluding the states from using these practices or by hindering the cooperation between essential partners in these operations.

⁵⁴ Draft conclusions on identification of customary international law, with commentaries 2018. A/73/10. Conclusion 6. para. 2.

Forrásjegyzék

Könyvek

- ÁDÁNY Tamás: *A legsúlyosabb jogsértések miatti felelősségre vonhatóság nemzetközi jogi tendenciái, különös tekintettel a Nemzetközi Büntetőbíróság joghatóságának előfeltételeire*. Doktori értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2011.
- ALKATOUT, Josef: *The Legality of Targeted Killings in View of Direct Participation in Hostilities*. Duncker & Humblot, 2015.
- AMMANN, Odile: *Domestic Courts and the Interpretation of International Law – Methods and Reasoning Based on the Swiss Example*. Brill – Nijhoff, 2019.
- BALOGH Ágnes – TÓTH Mihály: *Magyar Büntetőjog – Általános rész*. Osiris, 2015.
- BIHARI Mihály: *Politológia. A politika és a modern állam. Pártok és ideológiák*. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 2013.
- BLAHÓ András – PRANDLER Árpád: *Nemzetközi szervezetek és intézmények*. Akadémiai Kiadó, 2014.
- BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog I. – Általános rész*. Dialóg Campus Kiadó, 2011.
- BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog II. – Különös rész*. Dialóg Campus Kiadó, 2011.
- CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018.
- CASEY-MASLEN, Stuart: *Jus ad Bellum – The Law on Inter-State Use of Force*. Hart, 2020.
- CLAUSEWITZ, Carl von: *A háborúról*. Zrínyi Kiadó, 2013.
- Commentary on the Second Geneva Convention: Convention (II) for the Amelioration of the Condition of the Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea, 2nd edition*. ICRC, 2017.
- CRAWFORD, Emily: *Identifying the Enemy – Civilian Participation in Armed Conflict*. OUP, 2015.
- DA COSTA, Karen: *The Extraterritorial Application of Selected Human Rights Treaties*. Martinus Nijhoff Publishers, 2012.
- DINSTEIN, Yoram: *Non-International Armed Conflicts in International Law*. CUP, 2014.
- DINSTEIN, Yoram: *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, CUP, 2016.
- DINSTEIN, Yoram: *War, Aggression and Self-Defence, 6th edition*. CUP, 2017.
- FORCESE, Craig: *Destroying the Caroline – The Frontier Raid that Reshaped the Right to War*. Irwin Law, 2018.
- GRAY, Christine: *International Law and the Use of Force. 3rd Edition*. OUP, 2008.
- GROTIUS, Hugo: *A háború és béke jogáról*. Kriterion Könyvkiadó, 1973.
- GUIORA, Amos N.: *Legitimate Target. A Criteria-Based Approach to Targeted Killing*. OUP, 2013.
- GUNNEFLO, Markus: *Targeted Killing – A Legal and Political History*. CUP, 2016.
- HALMAI Gábor – TÓTH Gábor (szerk.): *Emberi jogok*. Osiris, 2008.
- HENCKAERTS, Jean-Marie – DOSWALD-BECK, Louise: *Customary International Humanitarian Law – Volume I: Rules*. ICRC–CUP, 2005.
- HERCZEGH Géza: *A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981.
- HÖFER, Martin Felix: *Gezielte Tötungen*. Mohr Siebeck, 2013.
- KAJTÁR Gábor: *A nem állami szereplők elleni önvédelem a nemzetközi jogban*. Eötvös Kiadó, 2015.
- KAPAUN, Nina: *Völkerrechtliche Bewertung gezielter Tötungen nicht-staatlicher Akteure*. Institute for International Peace and Security Law, 2014.
- KEENE, Shima D.: *Lethal and Legal? The Ethics of Drone Strikes*. United States Army War College Press. 2015.
- KENDE Tamás – NAGY Boldizsár – SONNEVEND Pál – VALKI László (szerk.): *Nemzetközi jog*. Wolters Kluwer, 2014.
- KNUCKEY, Sarah (szerk.): *Drones and Targeted killings – Ethics, Law, Politics*. International Debate Education Association, 2015.
- KOH, Harold Hongju: *The Trump Administration and International Law*. OUP, 2019.
- KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog. 3., átdolgozott és bővített kiadás*. Osiris, 2016.
- KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*. Osiris Kiadó, 2016.
- LATTMANN Tamás: *A fegyveres erő terrorizmussal szembeni alkalmazásának nemzetközi jogi körvonalai*. Dialóg Campus Kiadó, 2018.
- LUBELL, Noam: *Extraterritorial Use of Force Against Non-State Actors*. OUP, 2011.
- MCDONALD, Jack: *Ethics, Law and Justifying Targeted Killings – The Obama administration at war*. Routledge, 2017.
- MELZER, Nils: *International Humanitarian Law. A Comprehensive Introduction*. ICRC, 2016.
- MELZER, Nils: *Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities under International Humanitarian Law*. ICRC 2009.
- MELZER, Nils: *Targeted Killing in International Law*. OUP, 2008.
- MÉSZÁROS Gábor: *Alkotmányosság válságban? – Különböző helyzetek és kezelésük modelljei az alkotmányos demokráciákban*. Menedzser Praxis, 2018.
- MILANOVIC, Marko: *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties – Law, Principles and Policy*. OUP, 2011.
- MOIR, Lindsay: *Reappraising the Resort to Force – International law, Jus ad Bellum and the War on Terror*. Hart, 2010.
- ORAKHELASHVILI, Alexander: *Peremptory Norms in International Law*. OUP, 2006.
- OTTO, Roland: *Targeted Killings and International Law*. Springer, 2012.
- PALIK Mátyás (szerk.): *Pilóta nélküli repülés profiknak és amatőröknek, második javított kiadás*. Nemzeti Közszerzői Egyetem, 2013.
- PETRÉTEI József: *Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények*. Kodifikátor Alapítvány, 2016.

PLAW, Avery – FRICKER, Matthew S. – COLON, Carlos R.: *The Drone Debate – A primer on the U.S. Use of Unmanned Aircraft Outside conventional Battlefields*. Rowman & Littlefield, 2016.

POWELL, H. Jefferson: *Targeting Americans – The Constitutionality of the U.S. Drone War*. OUP, 2016.

RAISZ Anikó: *Az Emberi Jogok Európai és Amerikaközi Bíróságának Egymásra Hatása*. Doktori értekezés. Miskolci Egyetem, 2009.

RUYS, Tom: *'Armed Attack' and Article 51 of the UN Charter – Evolutions in Customary Law and Practice*. CUP, 2010.

SANDOZ, Yves – SWINARSKI, Christophe – ZIMMERMANN, Bruno (szerk.): *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*. ICRC, 1987.

SASSÓLI, Marco – BOUVIER, Antoine A. – QUINTIN, Anne: *How Does Law Protect in War. Volume I. Outline of International Humanitarian Law*. Third Edition. ICRC.

SCHABAS, William A.: *An Introduction to the International Criminal Court. Fourth Edition*. CUP, 2011.

SCHMIDT, Lars: *Das humanitäre Völkerrecht in modernen asymmetrischen Konflikten. Eine Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung des Israel-Palästina-Konflikts*. Duncker & Humbolt, 2012.

SHAW, Malcom N.: *International Law. Seventh Edition*. CUP, 2014.

SPITZER Jenő: *Önvédelem versus terrorizmus – Az erőszak tilalma és az önvédelem joga a nemzetközi jogban, különös tekintettel az Iszlám Állam elleni nemzetközi fellépés lehetőségeire*. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2019.

SULYOK Gábor: *A humanitárius intervenció elmélete és gyakorlata*. Gondolat, 2004.

SZILÁGYI Péter: *Jogi Alaptan. Átdolgozott, 2. kiadás*. Osiris, 2003.

TIBORI-SZABÓ Kinga: *Anticipatory Action in Self-Defence – Essence and Limits under International Law*. Springer, 2011.

Tanulmányok

AHMED, Zohra: Strengthening Standards for Consent: The Case of U.S. Drone Strikes in Pakistan. *Michigan State International Law Review* 23. (2015) 459-517. o.

AKANDE, Dapo – LIEFLÄNDER, Thomas: Clarifying Necessity, Imminence, and Proportionality in the Law of Self-Defence. *The American Journal of International Law* 107. (2013) 563-570. o.

AKERSON, David: Applying *Jus In Bello* Proportionality to Drone Warfare. *Oregon Review of International Law* 16. (2014) 173-224. o.

ALEXANDER, Samuel: Double-tap Warfare: Should President Obama Be Investigated for War Crimes? *Florida Law Review* 69. (2017) 261-295. o.

ARNESTO, Cyril: Extrajudicial Killings and Enforced Disappearances in the Philippines as Crimes Against Humanity under the Rome Statute. *Asia Pacific Yearbook of International Humanitarian Law* 4. (2008-2011) 305-331. o.

BACHMANN, Sascha-Dominik: Targeted Killings: Contemporary Challenges, Risks and Opportunities. *Journal of Conflict & Security Law* 18. (2013) 259-288. o.

BALÁZS Gergő – KAJTÁR Gábor: Negyven évvel a teheráni túszedráma után – az önvédelem joga az állami képviseletek elleni támadások esetén. *Állam- és Jogtudomány* 61. (2020) 3-24. o.

BANNELIER-CHRISTAKIS, Karine: Military Interventions against ISIL in Iraq, Syria and Lybia, and the Legal Basis of Consent. *Leiden Journal of International Law* 29. (2016) 743-775. o.

BARAK, Aharon: The Role of a Supreme Court in a Democracy, and the Fight against Terrorism. *University of Miami Law Review* 53. (2002) 1205-1216. o.

BEINLICH, Leander: Drones, Discretion, and the Duty to Protect the Right to Life: Germany and its Role in the US Drone Programme Before the Higher Administrative Court of Münster. *Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law Research Paper Series* 2019/22. sz. 1-23. o.

BEN-NAFTALI, Orna – MICHAELI, Karen R: We Must Not Make a Scarecrow of the Law: A Legal Analysis of the Israeli Policy of Targeted Killings. *Cornell International Law Journal*, 36. (2003.) 233-292. o.

BEN-NAFTALI, Orna – MICHAELI, Keren R.: Justice-Ability: A Critique of the Alleged Non-Justiciability of Israel's Policy of Targeted Killings. *Journal of International Criminal Justice*, 1. (2003) 368-405. o.

BERLIN, Eric: The Israeli Supreme Court's *Targeted Killings* Judgment: A Reaffirmation of the Rule of Law During War. *Michigan State International Law Review* 21. (2013) 517-546. o.

BETHLEHEM, Daniel: Self-Defense Against An Imminent or Actual Armed Attack by Nonstate Actors. *The American Journal of International Law* 106. (2012) 770-777. o.

BETTWY, David Shea: Drones, Private Military Companies and the Alien Tort Statute: The Looming Frontier of International Tort Liability. *California Western International Law Journal* 47. (2016) 1-33. o.

BLUM, Gabriella – HAYMANN, Philip: Law and Policy of Targeted Killing. *Harvard National Security Journal*, 1. (2010). 145-170. o.

BODNAR, Adam – PACHO, Irmina: Targeted Killings (Drone Strikes) and the European Convention on Human Rights. *Polish Yearbook of International Law* 32. (2012) 189-208. o.

BOOTHBY, William: And for Such Time as: The Time Dimension to Direct Participation in Hostilities. *New York University Journal of International Law and Politics* 42. (2010) 741-768. o.

BRUHÁCS János: Jus Contra Bellum – Glosszák az erőszak nemzetközi jogi tilalmához. In BLUTMAN László (szerk.): *Önnapi kötet dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. SZTE ÁJK, 2014. 69-84. o.

BUCHAN, Russel: The Rule of Surrender in International Humanitarian Law. *Israel Law Review* 51. (2018) 3-27. o.

BUTCHARD, Patrick M.: Back to San Francisco: Explaining the Inherent Contradictions of Article 2(4) of the UN Charter. *Journal of Conflict & Security Law* 23. (2018) 229-267. o.

CANESTARO, Nathan: American Law and Policy on Assassinations of Foreign Leaders: The Practicality of Maintaining the Status Quo. *Boston College International and Comparative Law Review*, 26. (2003) 1-34. o.

CASEY-MASLEN, Stuart: Autonomous Weapons Systems and International Criminal Law. In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. 217-249. o.

CASEY-MASLEN, Stuart: Legality of Use of Armed Unmanned Systems in Law Enforcement. In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. 46-61. o.

CASEY-MASLEN, Stuart: Pandora's box? Drone strikes under *jus ad bellum*, *jus in bello*, and human rights law. *International Review of the Red Cross* 94. (2012) 597-625. o.

CASEY-MASLEN, Stuart: Unmanned Weapons Systems and the Right to Life. In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. 158-194. o.

CASWELL, Michael K.: *R (Khan) v. The Secretary of State for Foreign & Commonwealth Affairs*: U.K. Court—The Pontius Pilate of Drone Strikes. *Tulane Journal of International and Comparative Law* 23. (2015) 539-556. o.

CERNA, Christina M.: Reflections on the normative status of the American Declaration of the Rights and Duties of Man. *University of Pennsylvania Journal of International Law* 30. (2009) 1211-1237. o.

Constitutional law – Political Question Doctrine – D.C. Circuit Holds Statutory Challenge to Drone Strike Is Nonjusticiable – *bin Ali Jaber v. United States*, 861 F.3d 241 (D.C. Cir.), *cert. denied*, 138 S. Ct. 480 (2017). *Harvard Law Review*. 131. (2018) 1473-1480. o.

CORTEN, Oliver: The 'Unwilling or Unable' Test: Has it Been, and Could it be, Accepted? *Leiden Journal of International Law* 29. (2016) 777-799. o.

CROMLEY, James D.: In the Field or in the Courtroom: Redefining the APA's Military Authority Exception in the Age of Modern Warfare. *Arizona State Law Journal* 51. (2019) 1163-1187. o.

CSAPÓ Zsuzsanna: Drónok harca- kérdések kereszttüzében, Van-e szükség új nemzetközi szabályozásra. In CSAPÓ Zsuzsanna (szerk.): *Emlékkötet Hercegh Géza születésének 85. évfordulójára – A ius in bello fejlődése és mai problémái*. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013. 39-63. o.

DAKA Marija – KIS KELEMEN Bence: Extraterritorialitás az emberi jogi bíróságok gyakorlatában. *Jura*, 2017/1. sz. 207-218. o.

DAVID, R. Steven: Israel's Policy of Targeted Killing. *Ethics & International Affairs*, 17. (2003) 111-126. o.

DEEKS, Ashley S.: „Unwilling or Unable”: Toward a Normative Framework for Extraterritorial Self-Defense. *Virginia Journal of International Law* 52. (2012) 483-550. o.

DENNIS, Michael J.: Application of Human Rights Treaties Extraterritorially in Times of Armed Conflict and Military Occupation. *American Journal of International Law* 99. (2005) 119-141. o.

DICKINSON, Laura A.: Drones, Automated Weapons, and Private Military Contractors – Challenges to Domestic and International Legal Regimes Governing Armed Conflict. In LAND, Molly K. – ARONSON, Jay D. (szerk.): *New Technologies for Human Rights Law and Practice*. CUP, 2018. 93-124. o.

DINSTEIN, Yoram: Keynote Address: The Recent Evolution of the International Law of Armed Conflict: Confusions, Constraints, and Challenges. *Vanderbilt Journal of International Law* 51. (2018) 701-712. o.

DORSEY, Jessica – PAULUSSEN, Christophe: A common European position on armed drones? Charting EU member states' views on questions of counterterrorism uses of force. *Global Affairs*, 1. (2015). 277-283. o.

DOSWALD-BECK, Louise: The right to life in armed conflict: does international humanitarian law provide all the answers? *International Review of the Red Cross*, 88. (2006) 881-904. o.

EPSTEIN, Michael: The Curious Case of Anwar Al-Aulaqi: Is Targeting a Terrorist for Execution by Drone Strike a Due Process Violation When The Terrorist is a United States Citizen? *Michigan State Journal of International Law* 19. (2011) 723-744. o.

EVIATAR, Daphne: Drones and the Law: Why We Do Not Need a New Legal Framework for Targeted Killing. In FISK, Kerstin – RAMOS, Jennifer M. (szerk.): *Preventive Force – Drones, Targeted Killing, and The Transformation of Contemporary Warfare*. New York University Press, 2016. 170-198. o.

FEKETE Balázs – JAKAB András: A jogtudományi munka alapjai. In JAKAB András – MENYHÁRD Attila (szerk.): *A Jogtudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. HVG-ORAC, 2015.

FRANCK, Thomas M.: What Happens Now? The United Nations after Iraq. *The American Journal of International Law* 97. (2003) 607-620. o.

FRANCK, Thomas M.: Who Killed Article 2(4)? or: Changing Norms Governing the Use of Force by States. *The American Journal of International Law* 64. (1970) 809-837. o.

FRAU, Robert: Unmanned Military Systems and Extraterritorial Application of Human Rights Law. *Göttingen Journal of International Law* 1. (2013) 1-18. o.

FRY, James D.: Attribution of Responsibility. In NOLLKAEMPER, André – PLAKOKEFALOS, Ilias (szerk.): *Principles of Shared Responsibility in International Law – An Appraisal of the State of the Art*. Cambridge, 2014. 98-133. o.

GERVASONI, Luca: Overflying Justiciability? Drones and Avoidance Doctrines Before National Courts. In CARPANELLI, Elena – LAZZERINI, Nicole (szerk.): *Use and Misuse of New Technologies – Contemporary Challenges in International and European Law*. Springer, 2019. 327-351. o.

GIL, Elad D.: Institutional Choice and Targeted Killing: A Comparative Perspective. *Tulane Law Review* 94. (2020) 711-758. o.

GILL, Terry D. – TIBORI-SZABÓ, Kinga: Twelve Key Questions on Self-Defense against Non-State Actors. *International Law Studies* 95. (2019) 467-505. o.

GLAZIER, David: The Drones: It's in the Way That You Use It. In FISK, Kerstin – RAMOS, Jennifer M. (szerk.): *Preventive Force – Drones, Targeted Killing, and The Transformation of Contemporary Warfare*. New York University Press, 2016. 142-169. o.

GOWLLAND-DEBBAS, Vera: Is the UN Security Council Bound by Human Rights Law? *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)* 103. (2009) 199-202. o.

GREEN, James, A.: Questioning the Peremptory Status of the Prohibition of the Use of Force. *Michigan Journal of International Law* 32. (2011) 215-257. o.

GREENWOOD, Christopher: The relationship between ius ad bellum and ius in bello. *Review of International Studies*, 9. (1983) 221-234. o.

HAJJAR, Lisa: Lawfare and Armed Conflicts – A Comparative Analysis of Israeli and U.S. Targeted Killing Policies and Legal Challenges against Them. In Lisa Parks – Caren Kaplan (szerk.): *Life in the Age of Drone Warfare*. Durham University Press, 2017. 59-88. o.

HAKIMI, Monica: What Might (Finally) Kill the *Jus ad Bellum*? *Public Law and Legal Theory Research Paper Series*. 688. (2020). 1-20. o.

HATHAWAY, Oona – NIELSEN, Elizabeth – NOWLAN, Aileen – PERDUE, William – PURVIS, Chelsea – SOLOW, Sara – SPIEGEL, Julia: Human Rights abroad: When do Human Rights Treaty Obligations Apply Extraterritorially? *Arizona State Law Journal* 43. (2011) 389-426. o.

HELLER, Kevin Jon: 'One Hell of a Killing Machine' Signature Strikes and International Law. *Journal of International Criminal Justice*, 11. (2013) 89-119. o.

HENDERSON, Ian – CAVANAGH, Bryan: Unmanned Aerial Vehicles: Do They Pose Legal Challenges? In NASU, Hitoshi – McLAUGHLIN, Robert (szerk.): *New Technologies and the Law of Armed Conflict*. Asser Press - Springer, 2014. 193-212. o.

HENRY, Etienne: The Falklands/Malvinas War—1982. In RUYS, Tom – CORTEN, Oliver: *The Use of Force in International Law. A Case-Based Approach*. OUP, 2018. 361-378. o.

HEYNS, Christof – AKANDE, Dapo – HILL-CAWTHORNE, Lawrence – CHENGETA, Thompson: The International Law Framework Regulating The use of Armed Drones. *International and Comparative Law Quarterly*, 65. (2016) 791-827. o.

HOFFMAN Tamás: Is the Gaza Strip Still an Occupied Territory? – Divergent Approaches in International Humanitarian Law. In KAJTÁR Gábor – KARDOS Gábor (szerk.): *Nemzetközi jog és Európai jog: Új metszéspontok – Ünnepi tanulmányok Valki László 70. születésnapjára*. Saxum – ELTE ÁJK, 2011. 28-44. o.

HOFFMANN Tamás: A fegyveres konfliktus minősítési problémái a polgárháborúba történő külföldi katonai beavatkozás esetén. In KIRS Eszter (szerk.): *Egységesedés és széttagolódás a nemzetközi büntetőjogban. Studia Iuris Gentium Mikolciensis – Tomus IV*. Bíbor Kiadó, 2009. 25-42. o.

HOFFMANN Tamás: Book Review. *Leiden Journal of International Law* 22. (2009) 867-873. o.

HOFFMANN Tamás: Dr. Opinio Juris and Mr. State Practice: The Strange Case of Customary International Humanitarian Law. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae Sectio Iuridica* 46. (2006) 373-394. o.

HRNJAZ, Miloš – POPOVIĆ, Janja Simentić: Protracted Armed Violence as a Criterion for the Existence of Non-international Armed Conflict: International Humanitarian Law, International Criminal Law and Beyond. *Journal of Conflict & Security Law* 25. (2020) 473-500. o.

JOHANSSON, Patrik: Equivocal Resolve? Toward a Definition of Chapter VII Resolutions. *Umeå Working Papers in Peace and Conflict Studies* 7. (2008) 1-32. o.

JOHNSON, Jeh, Charles: National Security Law, Lawyers and Lawyering in the Obama Administration. Dean's Lecture at Yale Law School. February 22, 2012. *Yale Law & Policy Review*. 31. (2012) 141-150. o.

KAJTÁR Gábor: A nem állami szereplők elleni fegyveres fellépés lehetőségei és problémái. In FARKAS Ádám – VÉGH Károly (szerk.): *Új típusú hadviselés a 21. század második évtizedében és azon túl. Intézmények és jogi kihívások*. Zrínyi Kiadó, 2020. 92-114. o.

KAJTÁR Gábor: Az általános erőszaktilalom rendszerének értéktartalma és hatékonysága a posztbipoláris rendszerben. In KAJTÁR Gábor – KARDOS Gábor (szerk.): *Nemzetközi jog és Európai jog: Új metszéspontok – Ünnepi tanulmányok Valki László 70. születésnapjára*. Saxum – ELTE ÁJK, 2011. 60- 85. o.

KAJTÁR Gábor: Az önvédelem jogának *jus cogens* természete. In BÉLI Gábor – KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Publikon Kiadó, 2018. 119-127. o.

KAJTÁR Gábor: Betudás a nemzetközi humanitárius jogban. *Közjogi Szemle* 2020/3. sz. 29-37. o.

KAJTÁR Gábor: Fragmentation of Attribution in International Law. In KAJTÁR Gábor – ÇALI, Başak – MILANOVIC, Marco (szerk.): *Secondary Rules of Primary Importance*. (Megjelenés alatt)

KAJTÁR Gábor: The Use of Force Against ISIL in Iraq and Syria—A Legal Battlefield. *Wisconsin International Law Journal* 34. (2017) 535-584. o.

KAJTÁR Gábor: Vonakodik vagy nem képes? Az önvédelem jogának újabb paradigmaváltó kísérlete. *Közjogi Szemle* 2018/1. sz. 1-10. o.

KENDALL, J. Nicholas: Israeli Counter-Terrorism: Targeted Killings under International Law. *North Caroline Law Review*. 80. (2002) 1069-1088. o.

KIS KELEMEN Bence: A célzott likvidálás az emberi jogok nemzetközi rendszerének tükrében. *Fundamentum*, 2018/1. sz. 30-40. o.

KIS KELEMEN Bence: A halálbüntetésről. *Diskurzus*, 5. (2015) 50-59. o.

KIS KELEMEN Bence: Az élő pajzs és a humanitárius nemzetközi jog, avagy átütheti-e a katonai szükségesség a humanitás elvének pajzsát? In BÉLI Gábor – KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Publikon Kiadó, 2018. 147-164. o.

KIS KELEMEN Bence: Célzott likvidálás – fogalmi dilemmák. In MÁRTON Mónika (szerk.): *Studia Iuvenum Iurispritorum* 9. PTE ÁJK. 2018. 265-282. o.

KIS KELEMEN Bence: Drónok háborúja (1.) A dróntámadások *jus ad bellum* jogszerűségi vizsgálata. *Honvédségi Szemle*, 2018/1. sz. 70-82. o.

KIS KELEMEN Bence: Drónok háborúja (2.) A dróntámadások jogszerűségének vizsgálata a humanitárius nemzetközi jog és az emberi jogok tükrében. *Honvédségi Szemle*, 2018/2. sz. 16-29. o.

KIS KELEMEN Bence: Emberi jogok a gázai kerítés árnyékában – Elemzés az Izraeli Legfelső Bíróságnak a tömegtüntetésekre alkalmazandó joganyaggal kapcsolatos döntéséről. *Fundamentum* 23. (2019) 95-108. o.

KIS KELEMEN Bence: Extraterritoriális célzott likvidálás a hagyományos hadszíntereken kívül, az Egyesült Államok drón-programjának tükrében. Szakdolgozat, PTE ÁJK, 2016.

KIS KELEMEN Bence: Gondolatok a *jus ad bellum* köréből a célzott likvidálás tükrében. *Közjogi Szemle*, 2017/3. sz. 76-83. o.

KIS KELEMEN Bence: Human Shielding, Subjective Intent and Harm to the Enemy. *Conflict & Security Law*. 25. (2020) 537-564. o.

KIS KELEMEN Bence: Humanitárius intervenció? Az Egyesült Államok 2017-2018-as szíriai légitámadásainak *jus ad bellum* elemzése. In KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – PÁNOVICS Attila (szerk.): *Ünnepi tanulmánykötet Brubács János 80. születésnapja tiszteletére*. PTE ÁJK, 2019. 135-155. o.

KIS KELEMEN Bence: Targeted killing, armed drones and the international law of use of force. *Scientific Proceedings of Guram Tavarikiladze Tbilisi Teaching University* 8. (2018) 15-26. o.

KIS KELEMEN Bence: Targeted Killings and Human Rights Law. *Hungarian Yearbook of International Law and European Law* 6. (2018) 245-259. o.

KIS-BENEDEK József: A palesztin intifáda biztonságpolitikai és katonai összefüggései. *Felderítő Szemle*, 2006/3. 41-72. o.

KISS Mátyás: Az Egyesült Államok és Irán 2020-as katonai akcióinak nemzetközi jogi megítélése az erőszak alkalmazását lehetővé tevő jogalapok szempontjából. OTDK dolgozat, 2021.

KISS Mátyás: Az Egyesült Államok és Irán kapcsolata: történeti áttekintés és napjaink kihívásai. *Scriptura* 2020/2. sz. 31-44. o.

KONCSIK Marcell: Extraterritorial application of human rights conventions: is a cause-effect notion of jurisdiction finally recognized? *Arsboni* 8. (2020) 21-35. o.

KOVÁCS Péter: Miért nincs még kihirdetve a Római Statútum? Gondolatok a Római Statútum és az Alaptörvény összeegyeztethetőségének egyszerűségéről. *Állam- és Jogtudomány* 2019/1. sz. 69-90. o.

KRETZMER, David: Targeted Killing of Suspected Terrorists: Extra-Judicial Executions or Legitimate Means of Self-Defence? *European Journal of International Law*, 16. (2005) 171-212. o.

LATTMANN Tamás: Fegyveres konfliktusok és az emberi jogok – miért nehéz kérdés. In ELSPEETH, Guild: *Mikor bűncselekmény a háború? Biztonság és európai emberi jogok: az egyéni jogok védelme szükséghelyzet és fegyveres összeütközés idején*. L'Harmattan, 2009. 7-22. o.

LATTMANN Tamás: A megkülönböztetés tilalma a nemzetközi jog, azon belül pedig a nemzetközi humanitárius jog rendszerén belül. In SZALAYNÉ-SÁNDOR Erzsébet (szerk.): *Egyenlő bánásmód irányelvek – helyzetkép*. Tanulmányok az uniós joganyag tagállami alkalmazásáról. Publikon Kiadó, 2019. 127-133. o.

LESH, Michelle: Accountability for targeted killing operations. International humanitarian law, international human rights law and the relevance of the principle of proportionality. In Jadranka Petrovic (szerk.): *Accountability for Violations of International Humanitarian Law*. Routledge, 2016. 95-116. o.

LINDERFALK, Ulf: The Effect of Jus Cogens Norms: Whoever Opened Pandora's Box, Did You Ever Think About the Consequences? *The European Journal of International Law* 18. (2008) 853-871. o.

Living under drones: death, injury, and trauma to civilians from US drone practices in Pakistan. International Human Rights and Conflict Resolution Clinic at Stanford Law School and Global Justice Clinic at NYU School of Law. 2012.

LOTTRIONTE, Catherine: Targeted Killings By Drones: A Domestic and International Legal Framework. *Journal of International and Comparative Law*, 3. (2016) 19-70. o.

LUBELL, Noam: Fragmented Wars – Multi-Territorial Military Operations against Armed Groups. In FORD, Christopher M. – WILLIAMS, Winston S. (szerk.): *Complex Battlespaces – The Law of Armed Conflict and the Dynamics of Modern Warfare*. OUP, 2019. 3-32. o.

MARIN, Craig: Challenging and Refining the „Unwilling or Unable” Doctrine. *Vanderbilt Journal of Transnational Law* 52. (2019) 387-461. o.

MARTIN, Craig: Going Medieval: Targeted Killing, Self-Defense and the *Jus ad Bellum* Regime. In FINKELSTEIN, Claire – OHLIN, Jens David – ALTMAN, Andrew (szerk.): *Targeted Killings – Law and Morality in an Asymmetrical World*. OUP, 2012. 223-252. o.

MAURI, Diego: The political question doctrine *vis-à-vis* drones’ ‘outsized power’: Antithetical approaches in recent case-law. *Questions of International Law* 68. (2020) 3-22. o.

MAXWELL, Mark: Rebutting the Civilian Presumption: Playing Whack-A-Mole Without a Mallet? In FINKELSTEIN, Claire – OHLIN, Jens David – ALTMAN, Andrew (szerk.): *Targeted Killings – Law and Morality in an Asymmetrical World*. OUP. 2012. 31-59. o.

MCGOLDRICK, Dominic: Extraterritorial Application of the International Covenant on Civil and Political Rights. In COOMANS, Fons – KAMMINGA, Menno T. (szerk.): *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties*. Intersentia, 2004. 41-72. o.

MCMAHAN, Jeff: Targeted Killing: Murder, Combat of Law Enforcement. In FINKELSTEIN, Claire – OHLIN, Jens David – ALTMAN, Andrew (szerk.): *Targeted Killings – Law and Morality in an Asymmetrical World*. OUP. 2012. 135-155. o.

MELONI, Chantal: State and Individual Responsibility for Targeted Killings by Drones. In DI NUCCI, Ezio – SANTONI DE SIO, Filippo szerk.: *Drones and Responsibility – Legal, Philosophical, and Sociotechnical Perspective on Remotely Controlled Weapons*. Routledge, 2016. 47-64. o.

MELZER, Nils: Keeping the Balance Between Military Necessity and Humanity: A Response to Four Critiques of the ICRC’s Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities. *New York University Journal of International Law and Politics* 42. (2010) 831-916. o.

MERON, Theodor: Extraterritoriality of Human Rights Treaties. *American Journal of International Law* 89. (1995) 78-82. o.

MERON, Theodor: Israel’s Acceptance of the Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice. *Israel Law Review* 4. (1969) 307-332. o.

MESSINEO, Francesco: Attribution of Conduct. In NOLLEKAEMPER, André – PLAKOKEFALOS, Ilias (szerk.): *Principles of Shared Responsibility in International Law – An Appraisal of the State of the Art*. Cambridge, 2014. 60-97. o.

MILANOVIC, Marko: Accounting for the Complexity of the Law Applicable to Modern Armed Conflicts. In FORD, Christopher M. – WILLIAMS, Winston S. (szerk.): *Complex Battlespaces – The Law of Armed Conflict and the Dynamics of Modern Warfare*. OUP, 2019. 33-59. o.

MILANOVIC, Marko: Al-Skeini and Al-Jedda in Strasbourg. *European Journal of International Law* 23. (2012) 121-139. o.

MILANOVIC, Marko: From Compromise to Principle: Clarifying the Concept of State Jurisdiction in Human Rights Treaties. *Human Rights Law Review* 8. (2008) 411-448. o.

MILANOVIC, Marko: Special Rules of Attribution of Conduct in International Law. *International Law Studies*. 96. (2020) 295-393. o.

MILANOVIC, Marko: State Responsibility for Acts of Non-state Actors: A Comment on Griebel and Plücker. *Leiden Journal of International Law* 22. (2009) 307-324. o.

MOLNÁR Kata: A gerilla-harcmodor nemzetközi jogi megítélése. In BÉLI Gábor – KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Publikon Kiadó, 2018. 261-275. o.

MÖLDNER, Mirka: Responsibility of International Organizations – Introducing the ILC’s DARIO. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 16. (2012) 281-328. o.

NGUYEN, Quoc Tan Trung: Rethinking the Legality of Intervention by Invitation: Toward Neutrality. *Journal of Conflict & Security Law* 24. (2019) 201-238. o.

O’CONNELL, Mary Ellen: Unlawful Killing with Combat Drones – A Case Study of Pakistan, 2004-2009. *Notre Dame Law School Legal Studies Research Paper No.* 09-43. (2010) 1-26. o.

OHLIN, Jens David: Targeting Co-Belligerents. In FINKELSTEIN, Claire – OHLIN, Jens David – ALTMAN, Andrew (szerk.): *Targeted Killings – Law and Morality in an Asymmetrical World*. OUP, 2012. 60-89. o.

ORR, Andrew C.: Unmanned, Unprecedented, and Unresolved: The Status of American Drone Strikes in Pakistan Under International Law. *Cornell International Law Journal*, 44. (2011) 729-752. o.

ORR, Andrew C.: Unmanned, Unprecedented, and Unresolved: The Status of American Drone Strikes in Pakistan Under International Law. *Cornell International Law Journal* 44. (2011) 729-752. o.

PADDEU, Federica I.: Military assistance on request and general reasons against force: consent as a defence to the prohibition of force. *Journal on the Use of Force in International Law* 7. (2020) 227-269. o.

PARKS, W. Hays: Part IX of the ICRC “Direct Participation in Hostilities” Study: No Mandate, No Expertise, and Legally Incorrect. *New York University Journal of International Law and Politics* 42. (2010) 769-830. o.

PLAW, Avery – REIS, João Franco: The Contemporary Practice of Self-Defense – Evolving Toward the Use of Preemptive or Preventive Force? In FISK, Kerstin – RAMOS, Jennifer M. (szerk.): *Preventive Force – Drones, Targeted Killing, and The Transformation of Contemporary Warfare*. New York University Press, 2016. 229-256. o.

RABI, SHAHAF – PLAW, AVERY E.: Israeli Compliance with Legal Guidelines for Targeted Killing. *Israel Law Review*. 53. (2020). 225-258. o.

POBIJIE, Erin – DECLERCQ, Fanny – STEENBERGHE, Raphaël van: The Killing of Khalil al-Wazi by Israeli Commandos in Tunis—1988. In RUYS, Tom – CORTEN, Oliver: *The Use of Force in International Law. A Case-Based Approach*. OUP, 2018. 403-407. o.

PONGRÁCZ Alex: A bukott államok problémájának aktuális kérdései. *Jog, állam, politika* 2015/4. sz. 23-37. o.

QUIGLEY, John: The Six Day War—1967. In RUYS, Tom – CORTEN, Oliver: *The Use of Force in International Law. A Case-Based Approach*. OUP, 2018. 131-142. o.

RADIN, Sasha: Global Armed Conflict? The Threshold of Extraterritorial Non-International Armed Conflict. *International Law Studies*, 89. (2013) 696-743. o.

RADIN, Sasha: Global Armed Conflict? The Threshold of Extraterritorial Non-International Armed Conflicts, *International Law Studies* 89. (2013) 696-743. o.

RAISZ Anikó: Az Emberi Jogok Amerikaközi Védelme. *Sectio Juridica et Politica, Miskolc* 28. (2010) 281-295. o.

RUYS, Tom: Israel's Airstrike Against Iraq's Osiraq Nuclear Reactor—1981. In RUYS, Tom – CORTEN, Oliver: *The Use of Force in International Law. A Case-Based Approach*. OUP, 2018. 329-341. o.

SATHN, Carsten: 'Jus ad bellum', 'jus in bello' ... 'jus post bellum'? – Rethinking the Conception of the Law of Armed Force. *The European Journal of International Law*. 17. (2020) 921-943. o.

SCHACK, Mark: Resisting Clarity: Scandinavian Ambiguity in the 'Unable or Unwilling'-Debate. *Nordic Journal of International Law* 90. (2020) 31-59. o.

SCHMITT, Michael N.: Deconstructing Direct Participation in Hostilities: The Constitutive Elements. *New York University Journal of International Law and Politics* 42. (2010) 697-739. o.

SCHMITT, Michael N.: State-Sponsored Assassination in International and Domestic Law. *Yale Journal of International Law*, 17. (1992) 619-685. o.

SHERESHEVSKY, Yahli: 3003/18 Yesh Din – Volunteers for Human Rights v. Chief of General Staff, Israel Defense Forces (I.D.F). *The American Journal of International Law* 113. (2019) 361-368. o.

SOLIS, Gary: Targeted Killing and the law of armed conflict. *Naval War College Review*, 60. (2007) 127-146. o.

SPITZER Jenő: Koordináták a legalitás felé – A dróntámadások nemzetközi joggal való összeegyeztethetőségének egyes kérdései. *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 2017/1-2. sz. 69-99. o.

SPITZER Jenő: A felfegyverzett drónok alkalmazásának egyes nemzetközi jogi kérdései. In FARKAS Ádám – VÉGH Károly (szerk.): *Új típusú hadviselés a 21. század második évtizedében és azon túl. Intézmények és jogi kihívások*. Zrínyi Kiadó, 2020. 172-190. o.

STAUFFER, Hilary: Corporate Liability: An Alternative Path to Accountability? In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. 195-216. o.

STERIO, Milena: The United States' Use of Drone in the War on Terror: The (Il)legality of the targeted killings under international law. *Case Western Reserve Journal of International Law*, 45. (2012) 197-214. o.

SULYOK Gábor: Humanitárius intervenció az ezredforduló után. BÉLI Gábor – KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Publikon Kiadó, 2018. 85-118. o.

VALENZANO, Ana et al.: Stress Profile in Remotely Piloted Aircraft Crewmembers During 2 h Operating Mission. *Frontiers in Physiology*, 9. (2018) 461. cikk.

VALKI László: A koszovói válság és a humanitárius intervenció. *Acta humana: emberi jogi közlemények* 13. 2002. 136-165. o.

VALKI László: A szeptember 11-i terrortámadások és a nemzetközi jog. In TÁLAS Péter (szerk.): *Válaszok a terrorizmusra. Avagy van-e út az afganisztáni „vadászattól” a fenntartható globalizációig*. SVKH–Chartapress, 2002. 107-121. o.

VAN SCHAACK, Beth: The United States' Position on the Extraterritorial Application of Human Rights Obligations: Now is the Time for Change. *International Law Studies* 90. (2014) 20-65. o.

VENTURINI, Gabriella: Necessity in the Law of Armed Conflict and in International Criminal Law. *Netherlands Yearbook of International Law* 41. (2010) 45-78. o.

VLADECK, Stephen I.: Targeted Killing and Judicial Review. *The George Washington Law Review Arguing* 82. (2014) 11-28. o.

WALLACE, D. – CASTELLO, J.: Eye in the sky: Understanding the mental helath of unmanned aerial vehicle operators. *Journal of Military and Veteran's Health*. 25. (2017) 36-41. o.

WATKIN, Kenneth: Opportunity Lost: Organized Armed Groups and the ICRC "Direct Participation in Hostilities" Interpretive Guidance. *New York University Journal of International Law and Politics* 42. (2010) 641-695. o.

WATTS, Sean: Law-of-War Precautions. A Cautionary Note. In JENSEN, Eric Talbot – ALCALA, Ronald T.P. (szerk.): *The Impact of Emerging Technologies on the Law of Armed Conflict*. OUP, 2019. 99-145. o.

WEIZMANN, Natalie: Armed Drones and the Law of Armed Conflict. In CASEY-MASLEN, Stuart – HOMAYOUNNEJAD, Maziar – STAUFFER, Hilary – WEIZMANN, Nathalie (szerk.): *Drones and Other Unmanned Weapons Systems under International Law*. Brill – Nijhoff, 2018. 89-122. o.

WEIZMANN, Nathalie: Remotely Piloted Aircraft and International Law. In AARONSON, Michael – JOHNSON, Adrian: *Hitting the Target? How New Capabilities are Shaping International Intervention*. RUSI, 2013. 33-44. o.

WHITTLE, Devon: The Limits of Legality and the United Nations Security Council: Applying the Extra-Legal Measures Model to Chapter VII Action. *The European Journal of International Law*. 26. (2015) 671-698. o.

WIEBE, Matthew C.: Assassination in Domestic and International Law: The Central Intelligence Agency, State Sponsored Terrorism, and the Right to Self-Defense. *Tulsa Journal of Comparative and International Law*, 11. (2003) 363-406. o.

WRIGHT, Jason D.: 'Excessive' ambiguity: analysing and refining the proportionality standard. *International Review of the Red Cross* 94. (2012) 819-854. o.

Szakmai blogbejegyzések

AKANDE, Dapo – MILANOVIC, Marko: The Constructive Ambiguity of the Security Council's ISIS Resolution, *EJIL: Talk!* 2015. november 21. <https://www.ejiltalk.org/the-constructive-ambiguity-of-the-security-councils-isis-resolution/> (2021. 02. 27.)

ANDERSON Scott R.: Walking Away from the World Court. *Lawfare* 2018. október 5. <https://www.lawfareblog.com/walking-away-world-court> (2021. 04. 21.)

ASKARY, Pouria – HOSSEINEJAD, Katayoun: Taking Territory of a Third State Seriously: Beginning of IAC and the Strike Against Major General Soleimani. *Opinio Juris* 2020. január 22. <http://opiniojuris.org/2020/01/24/taking-territory-of-a-third-state-seriously-beginning-of-iac-and-the-strike-against-major-general-soleimani-part-i/> (2021. 04. 21.)

BEINLICH, Leander: Germany and its Involvement in the US Drone Programme before German Administrative Courts. *EJIL:Talk!* 2019. április 8. <https://www.ejiltalk.org/germany-and-its-involvement-in-the-us-drone-programme-before-german-administrative-courts/> (2021. 04. 21.)

BERKES Antal: A New Extraterritorial Jurisdictional Link Recognised by the IACtHR, *EJIL:Talk!* 2018. március 28. <https://www.ejiltalk.org/a-new-extraterritorial-jurisdictional-link-recognised-by-the-iacthr> (2021. 04. 19.)

BOTHE, Michael: Wegschauen verletzt das Recht auf Leben: Zum Drohnenurteil des OVG Münster. *Verfassungsblog* 2019. március 21. <https://verfassungsblog.de/wegschauen-verletzt-das-recht-auf-leben-zum-drohnenurteil-des-ovg-muenster/> (2021. 04. 21.)

CHACKO, Elena – DEEKS, Ashley: Who is on Board with „Unwilling or Unable”, *Lawfare*. 2016. október 10. <https://www.lawfareblog.com/who-board-unwilling-or-unable> (2021. 03. 03.)

CHESNEY, Robert: A Revived CIA Drone Strike Program? Comments on the New Policy. *Lawfare*. 2017. március 14. <https://www.lawfareblog.com/revived-cia-drone-strike-program-comments-new-policy> (2021. 01. 28.)

GURMENDI, Alonso: Raising Questions on Targeted Killings as First Strikes in IACs. *Opinio Juris* 2020. január 9. <http://opiniojuris.org/2020/01/09/raising-questions-on-targeted-killings-as-first-strikes-in-iacs/> (2021. 04. 21.)

GURMENDI, Alonso: The Other Carolines. *Opinio Juris*. 2020. február 17. <http://opiniojuris.org/2020/02/17/the-other-carolines/> (2021. 03. 01.)

KAJTÁR Gábor: Az erőszak tilalma. In JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. 2018. március 16. <https://ijoten.hu/szocikk/az-eroszak-tilalma> (2021. 03. 01.)

KAY, Steven – KERN, Joshua: The Statehood of Palestine and Its Effect on the Exercise of ICC Jurisdiction. *Opinio Juris*. 2019. július 5. <http://opiniojuris.org/2019/07/05/the-statehood-of-palestine-and-its-effect-on-the-exercise-of-icc-jurisdiction%E2%BB%BF/> (2021. 03. 28.)

KRESS, Claus – NUBBERGER, Benjamin: The German Constitutional Court on the Right of Self-Defense Against ISIS in Syria. *Just Security*. 2019. október 16. <https://www.justsecurity.org/66600/the-german-constitutional-court-on-the-right-of-self-defense-against-isis-in-syria/> (2021. 03. 03.)

MILANOVIC, Marko: Belgium's Article 51 Letter to the Security Council [UPDATED]. *EJIL:Talk!* 2016. június 17. <https://www.ejiltalk.org/belgiums-article-51-letter-to-the-security-council/> (2021. 03. 03.)

MILANOVIC, Marko: Drones and Targeted Killings: Can Self-Defense Preclude Their Wrongfulness? *EJIL:Talk!* 2010. január 10. <https://www.ejiltalk.org/drones-and-targeted-killings-can-self-defense-preclude-their-wrongfulness/> (2021. 03. 25.)

MILANOVIC, Marko: Drowning Migrants, the Human Rights Committee, and Extraterritorial Human Rights Obligations. *EJIL:Talk!* 2021. március 16. <https://www.ejiltalk.org/drowning-migrants-the-human-rights-committee-and-extraterritorial-human-rights-obligations/> (2021. 04. 18.)

MILANOVIC, Marko: Extraterritorial Investigations in Hanan v. Germany; Extraterritorial Assassinations in New Interstate Claim Filed by Ukraine against Russia. *EJIL:Talk!* 2021. február 26. <https://www.ejiltalk.org/extraterritorial-investigations-in-hanan-v-germany-extraterritorial-assassinations-in-new-interstate-claim-filed-by-ukraine-against-russia/> (2021. 04. 19.)

MILANOVIC, Marko: Important Cases Against Russia before the European Court. *EJIL: Talk!* 2012. január 4. <https://www.ejiltalk.org/important-cases-against-russia-before-the-european-court/> (2021. 04. 18.)

MILANOVIC, Marko: Self-Defense and Non-State Actors: Indeterminacy and the Jus ad Bellum. *EJIL: Talk!* 2010. február 21. <https://www.ejiltalk.org/self-defense-and-non-state-actors-indeterminacy-and-the-jus-ad-bellum/> (2021. 02. 22.)

MILANOVIC, Marko: The Bottom Line of Jaloud, *EJIL:Talk!* 2014. november 26. <https://www.ejiltalk.org/the-bottom-line-of-jaloud/> (2021. 04. 19.)

NUßBERGER, Benjamin: The Federal Government continues to justify the fight against ISIL in Syria on grounds of collective self-defence. *German Practice in International Law*. 2019. október 21. <https://gpil.jura.uni-bonn.de/2019/10/the-federal-government-continues-to-justify-the-fight-against-isil-in-syria-on-grounds-of-collective-self-defence/> (2021. 03. 03.)

SARI Aurel: Jaloud v Netherlands: New Directions in Extra-Territorial Military Operations. *EJIL:Talk!* 2014. november 24. <https://www.ejiltalk.org/jaloud-v-netherlands-new-directions-in-extra-territorial-military-operations/> (2021. 04. 19.)

SAUER, Heiko: Angst vor der eigenen Courage? Licht und Schatten im Drohnurteil des OVG Münster. *Verfassungsblog* 2019. március 22. <https://verfassungsblog.de/angst-vor-der-eigenen-courage-licht-und-schatten-im-drohnurteil-des-ovg-muenster/> (2021. 04. 21.)

TALMON, Stefan: German Constitutional Court considers self-defence against non-State actors a tenable interpretation of Article 51 of the UN Charter. *German Practice in International Law*. 2019. október 10. <https://gpil.jura.uni-bonn.de/2019/10/german-constitutional-court-considers-self-defence-against-non-state-actors-a-tenable-interpretation-of-article-51-of-the-un-charter/> (2021. 03. 03.)

VEGA-BARBOSA, Giovanni – ABOAGYE, Lorraine: Human Rights and the Protection of the Environment: The Advisory Opinion of the Inter-American Court of Human Rights, *EJIL:Talk!* 2018. február 26. <https://www.ejiltalk.org/human-rights-and-the-protection-of-the-environment-the-advisory-opinion-of-the-inter-american-court-of-human-rights/> (2021. 04. 19.)

Publicisztika

AL-AWLAKI, Nasser: The Drone That Killed my Grandson. Opinion. *The New York Times* 2013. július 17. <https://www.nytimes.com/2013/07/18/opinion/the-drone-that-killed-my-grandson.html> (2021. 04. 21.)

ATHERTON, Kelsey D.: Trump Inherited the Drone War but Ditched Accountability – Only a single formal chack remains on U.S. killings worldwide. *Foreign Policy*, 2020. május 22. <https://foreignpolicy.com/2020/05/22/obama-drones-trump-killings-count/> (2021. 04. 21.)

BAKER, Peter – COOPER, Helene – MAZETTI, Mark: Bin Laden is Dead, Obama Says. *The New York Times*. 2011. május 1. <http://www.nytimes.com/2011/05/02/world/asia/osama-bin-laden-is-killed.html?pagewanted=all> (2021. január 22.)

BARNES, Julian E. – GIBBONS-NEFF, Thomas – SCHMITT, Eric: Officials Try to Sway Biden Using Intelligence on Potential for Taliban Takeover of Afghanistan. *The New York Times*, 2021. március 26. <https://www.nytimes.com/2021/03/26/us/politics/biden-afghanistan-intelligence.html>? (2021. 03. 28.)

Bundesregierung geht wegen Urteil zu US-Drohneneinsätzen in Revision – Ein Gericht hat die Bundesregierung dazu verpflichtet, zu prüfen, ob US-Drohneneinsätze gegen Völkerrecht verstoßen. Die Regierung geht in Revision. *Handelsblatt* 2019. május 12. <https://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/kampfdrohnen-bundesregierung-geht-wegen-urteil-zu-us-drohneneinsaetzen-in-revision/24332442.html?ticket=ST-16251469-LeCB2K3M7frntYAIE6fk-ap6> (2021. 04. 21.)

COOPER, Helen – SCHMITT, Eric: U.S. Airstrikes in Syria Target Iran-Backed Militias That Rocketed American Troops in Iraq. *The New York Times*. 2021. február 25. <https://www.nytimes.com/2021/02/25/us/politics/biden-syria-airstrike-iran.html?smid=tw-share> (2021. 03. 05.)

CROWLEY, Michael – HASSAN, Fahim – SCHMITT, Eric: U.S. Strike in Iraq Kills Qassim Suleimani, Commander of Iranian Forces. *The New York Times*. 2020. január 2.

CURRIER, Cora – GREENWALD, Glenn – FISHMAN, Andrew: U.S. Government Designated Prominent Al Jazeera Journalist as „Member of Al Qaeda”. *The Intercept* 2015. május 8. <https://theintercept.com/2015/05/08/u-s-government-designated-prominent-al-jazeera-journalist-al-qaeda-member-put-watch-list/> (2021. 04. 21.)

DIXON, Robin: Azerbaijan's drones owned the battlefield in Nagorno-Karabakh – and showed future of warfare. *The Washington Post*. 2020. november 11.

ENTOUS, Adam – LUBOLD, Gordon: Obama's Drone Revamp Gives Military Bigger Responsibility, Keeps CIA Role. *The Wall Street Journal*. 2016. június 16. <https://www.wsj.com/articles/barack-obamas-long-awaited-drone-program-revamp-preserves-a-cia-role-1466088122> (2021. 01. 28.)

GULED, Abdi: US confirms airstrike killed al-Shabab commander in Somalia. *AP News*. 2017. augusztus 4. <https://apnews.com/article/4f61d26e796a4810933f55c118d52910> (2021. január 22.)

ICC authorises investigation into alleged Afghanistan war crimes – The International Criminal Court ruling paves the way for an investigation into war crimes and crimes against humanity. *Aljazeera*. 2020. március 5. <https://www.aljazeera.com/news/2020/03/icc-authorises-investigation-alleged-afghanistan-war-crimes-200305101406253.html> (2021. 04. 21.)

Intelligence Community Legal Reference Book. Office of the Director of National Intelligence Office of General Counsel. Winter 2020. <https://www.dni.gov/files/documents/OGC/IC%20Legal%20Reference%20Book%202020.pdf> (2021. 01. 28.)

Iran summons Brazil's charge d'affaires in Tehran after Soleimani comments. *Reuters*. 2020. január 7. <https://www.reuters.com/article/us-iraq-security-iran-brazil/iran-summons-brazils-charge-daffaires-in-tehran-after-soleimani-comments-idUSKBN1Z61IF?feedType=RSS&> (2021. 01. 29.)

Jamal Khashoggi: All you need to know about Saudi journalist's death. *BBC News*. 2020. július 2. <https://www.bbc.com/news/world-europe-45812399> (2021. január 22.)

Jemeniten scheitern mit Klage wegen bewaffneter US-Drohneinsätze. *Zeit Online* 2021. november 26. https://www.zeit.de/politik/deutschland/2020-11/urteil-bundesverwaltungsgericht-leipzig-klage-jemen-us-drohnen-einsatz-ramstein-deutschland?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F (2021. 04. 21.)

MASOOD, Salman – SHAH, Pir Zubair: C.I.A. Drones Kill Civilians in Pakistan. *The New York Times* 2011. március 17. <https://www.nytimes.com/2011/03/18/world/asia/18pakistan.html> (2021. 04. 18.)

MAZETTI, Mark – SCHMITT, Eric – WORTH, Robert F.: Two-Year Manhunt Led to Killing of Awlaki in Yemen. *The New York Times*. 2011. szeptember 30. <http://www.nytimes.com/2011/10/01/world/middleeast/anwar-al-awlaki-is-killed-in-yemen.html?pagewanted=all> (2021. január 22.)

NIEBERG, Patty – AKRAM, Fares: A look at Israel's targeted killing of militant leaders. *AP News*. 2019. november 12. <https://apnews.com/article/40995aaf33404879bf39db678d4b9532> (2021. 03. 28.)

RAMPTON, Roberta – WROUGHTON, Lesley – VAN DEN BERG, Sephanie: U.S. withdraws from international accords, says U.N. world court 'politicized'. *Reuters* 2018. október 3. <https://www.reuters.com/article/us-usa-diplomacy-treaty/us-reviewing-agreements-that-expose-it-to-world-court-bolton-idUSKCN1MD2CP> (2021. 04. 21.)

SABBAGH, Dan: Targeted killings via drone becoming 'normalised' - report. *The Guardian*. 2020. január 19.

Salisbury: What we know a year after the Skripal poison attack. *Deutsche Welle*. 2019. március 4. <https://www.dw.com/en/salisbury-what-we-know-a-year-after-the-skripal-poison-attack/a-47757214> (2021. január 22.)

TROIANOVSKI, Anton: As Evidence Mounts that Navalny Was Poisoned by State, Russians Just Sigh. *The New York Times*. 2020. december 23. <https://www.nytimes.com/2020/12/23/world/europe/russia-navalny-poisoning.html?auth=login-email&login=email> (2021. január 22.)

Trump confirms 'Islamic State' leader al-Baghdadi killed in US operation. *Deutsche Welle*. 2019. október 27. <https://www.dw.com/en/trump-confirms-islamic-state-leader-al-baghdadi-killed-in-us-operation/a-51007825> (2021. január 22.)

WOODS, Chris: CIA's Pakistan drone strikes carried out by regular US air force personnel. *The Guardian*, 2014. április 14. <https://www.theguardian.com/world/2014/apr/14/cia-drones-pakistan-us-air-force-documentary> (2021. 01. 28.)

WOODS, Chris: The Story of America's Cery First Drone Strike. *The Atlantic*. 2015. május 30. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2015/05/america-first-drone-strike-afghanistan/394463/> (2021. január 27.)

Nemzetközi szerződések

A fojtó vagy mérges gázokat terjesztő lövedékek eltiltásáról szóló, Hágában 1899. július 29-én kelt egyezmény

A hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény

A hadrakelt fegyveres erők sebesültjei és betegei helyzetének javítására vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény

A léggömbökről lövedékek és robbanóanyagok indításának, és hasonló természetű cselekményeknek öt éves időszakra való eltiltásáról szóló, Hágában 1899. július 29-én kelt egyezmény

A nemzetközileg védett személyek, köztük a diplomáciai képviselők ellen elkövetett bűncselekmények megelőzéséről és megbüntetéséről szóló, New Yorkban, az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXVIII. ülészakán az 1973. évi december hó 14. napján kelt egyezmény

A polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény

A semleges Hatalmak és személyek szárazföldi háborúban meglévő jogairól és kötelességeiről szóló, Hágában 1907. október 28-án kelt egyezmény

A szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló 1907. évi október hó 28. napján Hágában kelt egyezmény

A szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló, Hágában 1899. július 29-én kelt egyezmény

A szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés

A tengeri haderők sebesültjei, betegei és hajótöröttei helyzetének javítására vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény

Az 1864. évi genfi egyezmény elveinek a tengeri háborúkban történő alkalmazásáról szóló, Hágában 1899. július 29-én kelt egyezmény

Az 1949. augusztus 12-én Genfben kötött Egyezményeket kiegészítő és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló, Genfben 1977. június 8-án kelt Jegyzőkönyv

Az 1949. augusztus 12-én Genfben kötött Egyezményeket kiegészítő és a nem nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló, Genfben 1977. június 8-án kelt Jegyzőkönyv

Az Amerikai Államok Szervezetének az Amerika Államok Bogotában tartott 1948. április 30. napján tartott 9. konferencián elfogadott Chartája

Az Egyesült Nemzetek Diplomáciai Konferenciája által, a Nemzetközi Büntetőbíróság Rómában, 1998. július 17-én elfogadott Statútum

Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya

Az Egyesült Nemzetek San Franciscóban, 1945. évi június hó 26. napján kelt Alapokmánya

Az Ember és Népek Jogairól szóló, 1981. június 1-jén Kenyában kelt Afrikai Karta
 Az Ember Jogainak és Kötelességeinek az Amerikai Államok Bogotában tartott 1948. május 2. napján tartott 9. konferencián elfogadott Amerikai Nyilatkozata
 Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény
 Az emberi jogokról szóló, 1969. november 22-én San Josében kelt Amerikai Egyezmény
 Az emberi testben könnyen szétmenő vagy ellapuló lövedékek eltiltásáról szóló, Hágában 1899. július 29-én kelt egyezmény
 Charter of the Organization of African Union, Addis Ababa, 25 May 1963.

Nemzetközi bírói döntések

Nemzetközi Bíróság

Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), Judgment, I.C.J. Reports 2005, p. 168.
Corfu Channel case, Judgment of April 9th 1949: I. C. J. Reports, 1949, p. 4.
Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970), Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1971, p. 16.
Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, I. C.J. Reports 2004, p. 136.
Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1996, p. 226.
Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1986, p. 14.
North Sea Continental Shelf, Judgment, I.C.J. Reports 1969, p. 3.
Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America), Judgment, I.C.J. Reports 2003, p. 161.

Nemzetközi Büntetőbíróság

Appeals Chamber. Judgment on the appeal against the decision on the authorisation of an investigation into the situation in the Islamic Republic of Afghanistan ICC-02/17 OA4. 2020. március 5.
 Pre-Trial Chamber II. Decision Pursuant to Article 15 of the Rome Statute on the Authorisation of an Investigation into the Situation in the Islamic Republic of Afghanistan ICC-02/17. 2019. április 12.
 Pre-trial Chamber I. Situation in the State of Palestine. ICC-01/18. 2021. február 5.

A volt Jugoszlávia területén elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekmények megbüntetésére létrehozott Nemzetközi Törvényszék

Prosecutor v. Blagoje Simić et al. Trial Chamber, Judgment 16 October 2003.
 Prosecutor v. Dusko Tadić, Appeals Chamber, Decision on the defence motion for interlocutory appeal on jurisdiction, 2 October 1995.
 Prosecutor v. Dusko Tadić, Appeals Chamber, Judgment 15 July 1999.
 Prosecutor v. Ljube Bošković & Johan Tarčulovski, Trial Chamber, Judgment 10 July 2008.
 Prosecutor v. Pavle Strugar, Appeals Chamber, Judgment 17 July 2008.
 Prosecutor v. Stanislav Galić, Trial Chamber, Judgment 5 December 2003.

Emberi Jogok Európai Bizottsága

G v. the United Kingdom and Ireland (Application no. 9837/8), Decision, 1985. március 7.

Emberi Jogok Európai Bírósága

Case of Ahmet Özkan and Others v. Turkey (Application no. 21689/93) Judgment, 2004. április 6.
 Case of Al-Saadoon And Mufdhi v. The United Kingdom (Application no. 61498/08) Judgment, 2010. március 2.
 Case of Al-Skeini and Others. v. United Kingdom (Application no. 55721/07) Judgment, 2011. július 7.
 Case of Banković and Others v. Belgium and 16 other Contracting States (Application no. 52207/99) Admissibility Decision, 2001. december 12.
 Case of Ergi v. Turkey (Application no. 66/1997/850/1050) Judgment, 1998. július 28.
 Case of Finogenov and Others v. Russia (Application no. 18299/03 27311/03) Judgment, 2011. december 20.
 Case of Georgia v. Russia (II) (Application no. 38263/08) Judgment, 2021. január 21.
 Case of Hanan v. Germany (Application no. 4871/16) Judgment, 2021. február 16.
 Case of Isayeva v. Russia (Application No. 57950/00) Judgment, 2005. február 24.
 Case of Issa and Others v. Turkey (Application no. 31821/96) Judgment, 2004. november 16.
 Case of Jaloud v. The Netherlands (Application no. 47708/08) Judgment, 2014. november 20.
 Case of Loizidou v. Turkey (Application no. 15318/89) Judgment on Preliminary Objections, 1995. március 23.
 Case of Öcalan v. Turkey (Application no. 46221/99) (Chamber) Judgment, of 2003. március 12.
 Case of Öcalan v. Turkey Application no. 46221/99, (Grand Chamber) Judgment, 2005. május 12.
 Case of Pad and Others v Turkey (Application no. 60167/00) Admissibility Decision, 2007. június 28.

Emberi Jogok Amerikai Bizottsága

Abella v. Argentina (La Tablada) (Case No. 11.137 Report No. 55/97.) 1997. november 18.
Coard and Others v. United States (Case no. 10.951 Report No. 109/99) 1999. szeptember 29.
Report on the Situation of Human Rights in Chile. OEA/Ser.L/V/II.66. Doc.17. 1985. szeptember 9.
Salas and Others v. United States (Case no. 10.573 Report No. 31/93) 1993. október 14.

Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága

Case of Fairén Garbí and Solís Corrales v Honduras (Series C No 6.) Judgment, 1989. március 15.
Opinión Consultiva Solicitada por la República de Colombia, Medio Ambiente y Derechos Humanos (Obligaciones estatales en relación con el medio ambiente en el marco de la protección y garantía de los derechos a la vida y a la integridad personal – interpretación y alcance de los artículos 4.1 y 5.1. en relación con los artículos 1.1 y 2 de la Convención Americana sobre Derechos Humanos) OC-23/17 de 2017. november 15.

Állandó Nemzetközi Bíróság

Series A.–No. 10. September 7th, 1927. Collection of Judgments. The Case of the S.S. „Lotus”

Nemzeti bírósági ítéletek

Izrael

HC 168/91. Morcos v. Minister of Def., 45(1) P.D. 467, 470-71.ba
HCJ 3003/18. Yesh Din – Volunteers for Human Rights v. Chief of General Staff, Israel Defense Forces (I.D.F.)
HCJ 5872/01. Barakeh v. Prime Minister
HCJ 769/02. The Public Committee Against Torture et al. V. The Government of Israel et al.

Németország

BVerfG, Beschluss des Zweiten Senats vom 17. September 2019 - 2 BvE 2/16 -, Rn. 1-55.
BVerfG, Urteil des Ersten Senats vom 15. Februar 2006 - 1 BvR 357/05 - Rn. (1-156)
BVerwG 6 C 7.19
OVG 4 A 1072/16. Feststellung von Pflichtverletzungen in Bezug auf bewaffnete US-Drohneinsätze in Somalia
OVG 4 A 1361/15. Unterbindung der Nutzung der Air Base Ramstein für bewaffnete US-Drohneinsätze im Jemen
VG Köln, 3 K 5625/14.
VG Köln, 4 K 5467/15.

Amerikai Egyesült Államok

Ahmad Muaffaq Zaidan, *et al.*, Plaintiffs, v. Donald J. Trump, President of the United States, *et al.*, Defendants. 17-581 (RMC)
Ahmed Salem Bin Ali Jaber, *et al.*, Plaintiffs, v. United States of America, *et al.*, Defendants. 155 F.Supp.3d 70 (2016)
Ahmed Salem Bin Ali Jaber, Personal Representative of The Estate Of Salem Bin Ali Jaber, By His Next Friend Faisal Bin Ali Jaber And Esam Abdullah Abdulmahmoud Bin Ali Jaber, Personal Representative of The Estate of Waleed Bin Ali Jaber, By His Next Friend Faisal Bin Ali Jaber, Appellants V. United States of America, *et al.*, Appellees No. 16-5093.
Al-Bihani v. Obama, 619 F.3d 1 (D.C. Cir. 2010)
Bilal Abdul Kareem, Plaintiff, v. Gina Cheri Haspel, Director of the Central Intelligence Agency, *et al.*, Defendants. 17-581 (RMC)
Bivens v. Six Unknown Named Agents of Federal Bureau of Narcotics, 403 U.S. 388, 389 (1971)
El-Shifa, 607 F.3d 840.
Hamdan v. Rumsfeld, 548 US 557, 629-631 (2006)
Nasser Al-Aulaqi, as personal representative of the Estates of Anwar Al-Aulaqi and Abdulrahman Al-Aulaqi, *et al.*, Plaintiffs v. Leon C. Panetta, *et al.* Defendants. No. 12-1192 (RMC) 2014. április 4.
Nasser Al-Aulaqi, on his own behalf and as next friend of Anwar Al-Aulaqi, Plaintiff, v. Barack H. Obama, in his official capacity as President of the United States; Robert M. Gates, in his official capacity as Secretary of Defense; and Leon E. Panetta, in his official capacity as Director of the Central Intelligence Agency, Defendants. 10-1469 (JDB) 2010. december 7.
United States v. Abdulmutallab, 739 F.3d 891 (6th Cir. 2014)
United States v. Abdulmutallab, Crim. No. 10- CR-20005-1 (E.D. Mich.), Tr. of Plea Hr'g (Oct. 12, 2011)
Zivotofsky *ex rel.* Zivotofsky v. Clinton, 566 U.S. 189, 196 (2012)

Egyesült Királyság

Al-Saadoon and Others v. Secretary of State for Defence [2015] EWHC 715 (Admin) 2015. március 17.
Corderoy and Ahmed v Information Commissioner, Attorney-General and Cabinet Office [2017] UKUT 495 (AAC)
R (Khan) v. Sec'y of State for Foreign and Commonwealth Affairs, [2014] EWCA (Civ) 24, [2014] 1W.L.R. 872 (Eng.)

Hollandia

ECLI: EN: RVS: 2019: 4005.

Pakisztán

Peshawar High Court. Writ Petition No. 1551-P/2012.

Nemzeti jogi normák

(Israeli) Basic Law: The Judiciary, 1984.

Authorization for Use of Military Force. 50 USC 1541.

Executive Order 12333—United States intelligence activities.

Executive Order on Blocking Property Of Certain Persons Associated With The International Criminal Court. 2020. június 11.

Federal Law No. 35-FZ on Counteracting Terrorism (2006) (Oroszország)

ENSZ dokumentumok

Közügyi határozatok

3314 (XXIX). Definition of Aggression. Adopted on 14 December 1974. A/RES/3314.

67/19. Status of Palestine in the United Nations. Adopted on 29 November 1972. A/RES/67/19.

Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries. Adopted on 12 December 2001. A/RES/56/83.

Draft conclusions on identification of customary international law, with commentaries 2018. A/73/10.

Identification of customary international law. Ways and means for making the evidence of customary international law more readily available. Memorandum by the Secretariat. A/CN.4/710/Rev.1. 2019. február 14.

Biztonsági Tanács határozatok

Security Council Resolution 1973 (2011) S/RES/1973 (2011) 2011. március 17.

Security Council Resolution 1368 (2001) S/RES/1368 (2001) 2001. szeptember 12.

Security Council Resolution 1373 (2001) S/RES/1373 (2001) 2001. szeptember 28.

Security Council Resolution 2249 (2015) S/RES/2249 (2015) 2015. november 20.

Security Council Resolution 84 (1950) S/1588 1950. július 7.

Security Council Resolution 611 (1988) S/RES/611 (1988) 1988. április 25.

Security Council Resolution 687 (1991) S/RES/687 (1991) 1991. április 8.

Security Council Resolution 827 (1993) S/RES/827 (1993) 1993. május 25.

Security Council Resolution 955 (1994) S/RES/955 (1994) 1994. november 8.

Biztonsági Tanácshoz intézett levelek

Az Egyesült Államok 51. cikke szerinti levele az ENSZ számára. 2020. január 8. <https://www.justsecurity.org/wp-content/uploads/2020/01/united-states-article-51-letter-soleimani.pdf> (2021. 03. 03.)

Letter dated 31 July 2002 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of The Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary General, A/57/269-S/2002/854. 2002. július 31.

Letter dated 11 September 2002 from the Permanent Representative of the Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary-General S/2002/1012. 2002. szeptember 11.

Letter dated 23 September 2014 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations addressed to the Secretary-General. S/2014/695. 2014. szeptember 23.

Letter dated 7 September 2015 from the Permanent Representative of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the United Nations addressed to the President of the Security Council S/2015/688. 2015. szeptember 8.

Letter dated 10 December 2015 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of Germany to the United Nations addressed to the President of the Security Council. S/2015/946. 2015. december 10.

Letter dated 7 June 2016 from the Permanent Representative of Belgium to the United Nations addressed to the President of the Security Council. S/2015/688. 2016. június 9.

Nemzetközi Jogi Bizottság dokumentumai

Fourth report on peremptory norms of general international law (jus cogens) by Dire Tladi, Special Rapporteur, A/CN.4/727. 2019. január 31.

ENSZ különmegbízotti jelentések

Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, Philip Alston. Addendum. Study on Targeted Killings. A/HRC/14/24/Add. 6. 2010. május 28.

Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions. A/68/382. 2013. szeptember 13.

Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, Christof Heyns. A/HRC/26/36. 2014. április 1.

Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism, Ben Emmerson. A/HRC/25/59. 2014. március 10.
Use of armed drones for targeted killings. Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions. A/HRC/44/38. 2020. augusztus 15.

Egyéb ENSZ dokumentumok

A.S. and Others v. Italy (Communication No. 3042/2017) CCPR/C/130/3042/2017. 2021. január 27.
A.S. and Others v. Malta (Communication No. 3043/2017) CCPR/C/128/3043/2017. 2021. január 27.
Application Instituting Proceedings and Request for Provisional Measures filed in the Registry of the Court on 11 November 2019. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. (The Gambia v. Myanmar)
Application Instituting Proceedings filed in the Registry of the Court on 16 July 2018. Alleged Violations of the 1955 Treaty of Amity, Economic Relations, and Consular Rights (Islamic Republic of Iran v. United States of America)
Application Instituting Proceedings filed in the Registry of the Court on 28 September 2018. Relocation of the United States Embassy to Jerusalem (Palestine v. United States of America)
Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials, Adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba, 27 August to 7 September 1990.
Economic and Social Council Resolution 1982/35. 1982. május 7.
ENSZ BT 4370. ülésről készült jegyzőkönyv, S/PV.4370, New York. 2001. szeptember 12.
ENSZ BT 7271. ülésről készült jegyzőkönyv, S/PV.7271. New York. 2014. szeptember 19.
ENSZ BT 7565. ülésről készült jegyzőkönyv, S/PV.7565, New York. 2015. november 20.
Human Rights and Law Enforcement – A Trainer's Guide on Human Rights for the Police, Professional Training Series, No. 5/Add.2., United Nations, 2002.
Human Rights Committee, General Comment No. 31. 2004. március 29. CCPR/C/21/Rev.1/Add.13.
Human Rights Committee, General Comment No. 36. 2019. szeptember 3. CCPR/C/GC/36.
In larger freedom: towards development, security and human rights for all. Report of the Secretary-General. A/59/2005. 2005. március 21.
Sergio Euben Lopez Burgos v. Uruguay (Communication No. R.12/52, UN Doc. Supp. No. 40 (A/36/40)) 1981. július 29.
UN Commission on Human Rights, Extrajudicial, summary or arbitrary executions, 5 March 1992, E/CN.4/RES/1992/72

Európai uniós dokumentumok

MELZER, Nils: *Human Rights Implications of the Usage of Drones and Unmanned robots in warfare*. Directorate-General for External Policies. European Union. 2013.
DORSEY, Jessica – BONACQUISTI, Giulia: *Towards an EU common position on the use of armed drones*. Directorate-General for External Policies. European Union. 2017.
Az Európai Parlament 2014. február 27-i állásfoglalása a katonai robotrepülőgépek használatáról 2014/2567(RSP)

Európa Tanács dokumentumok

Recommendation 2069 (2015) Drones and targeted killings: the need to uphold human rights and international law. 2015. április 23.
Resolution 2051 (2015) Drones and targeted killings: the need to uphold human rights and international law. 2015. április 23.

Amerikai Államok Szervezete dokumentumok

CP/RES. 930 (1632/08) 2008. március 5.

Katonai kézikönyvek

Bundesministerium der Verteidigung. Law of Armed Conflict Manual. Joint Service Regulation (ZDv) 15/2. May 2013.
Danish Ministry of Defence – Defence Command Denmark. Military Manual on International Law Relevant to the Danish Armed Forces in International Operations. 2016.
Department of Defense Law of War Manual of the United States of America. Utolsó módosítás 2016 december.
Executive Series ADDP 06.4 Law of Armed Conflict, 11 May 2006.
Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code). 24 April 1863.
Manuel de Droit des Conflicts Armés. Ministère de la Défense, 2012.
New Zealand Defence Force. Manual of Armed Forces Law. Law of Armed Conflict. Vol. 4. Utolsó módosítás 2019. január 8.
The Chief of Defence. Manual of Armed Conflict. 2013.
The Joint Service Manual of the Law of Armed Conflict JSP 383. 2004.
The Laws of War on Land. Oxford, 9 September 1880.

Egyéb dokumentumok

- Amnesty International: Israel and the Occupied Territories: Israel must end its policy of assassinations MDE 15/056/2003. 2003. július 4. <https://www.amnesty.org/download/Documents/108000/mde150562003en.pdf> (2021. 01. 25.)
- Attorney General's Speech at International Institute for Strategic Studies. The modern law of self-defence. 2017. január 11. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/583171/170111_Iminence_Speech.pdf (2021. 01. 29.)
- BROOK-HOLLAND, Louisa: *Overview of military drones used by the UK armed forces. Briefing Paper, No. 06493*, House of Commons Library, 2015. október 8. <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/sn06493/> (2021. 01. 28.)
- Clostridium Botulinum. International Programme on Chemical Safety Poisons Information Monograph 858 Bacteria. WHO. <https://www.messenger.com/t/100000717308400> (2021. 01. 27.)
- CVIJIC, Srdjan – KLINGENBERG, Lisa – GOXHO, Delina –KNIGHT, Ella: *Armed Drones in Europe*. Open Society, European Policy Institute. 2019. <https://www.opensocietyfoundations.org/publications/armed-drones-in-europe> (2021. 04. 21.)
- Department of Justice White Paper. Lawfulness of a Lethal Operation Directed Against a U.S. Citizen Who Is a Senior Operational Leader of Al-Qa'ida or An Associated Force. 2011. november 8. <https://www.justice.gov/sites/default/files/oip/legacy/2014/07/23/dept-white-paper.pdf>
- ECCHR Case Report – The US airbase Sigonella in Sicily. ECCHR 2020 június https://www.ecchr.eu/fileadmin/Fallbeschreibungen/Case_Report_Sigonella_2020June.pdf (2021. 04. 21.)
- ECCHR Case Report, US drone strikes: The killing of Giovanni Lo Porto in Pakistan. ECCHR 2018 május https://www.ecchr.eu/fileadmin/Fallbeschreibungen/Case_Report_Drones_Giovanni_Lo_Porto_2018May.pdf (2021. 04. 21.)
- Elements of Crimes. International Criminal Court, 2011. <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9DE73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf> (2021. 04. 21.)
- House of Commons, Oral answers to Questions. 2015. szeptember 7. <https://publications.parliament.uk/pa/cm201516/cmhansrd/cm150907/debtext/150907-0001.htm> (2021. 01. 28.)
- House of Lords – House of Commons, Joint Committee on Human Rights: The Government's policy on the use of drones for targeted killing, Second Report of Session 2015-16, <https://publications.parliament.uk/pa/jt201516/jtselect/jtrights/574/574.pdf> (2021. 01. 28.)
- International Court of Justice: United States Recognition of Compulsory Jurisdiction 61 Stat 1218; Treaties and Other International Acts Series 1598. 1946. augusztus 14. <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000004-0140.pdf> (2021. 04. 21.)
- MILLS, Claire: *ISIS/Daesh: the military response in Iraq and Syria. Briefing Paper, No. 06995*. House of Commons Library, 2017. október 8. <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/sn06995/> (2021. 01. 28.)
- Ministry of Defence: Joint Doctrine Publication 0-30.2, Unmanned Aircraft Systems, Development, Concepts and Doctrine Centre, 2017. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/673940/doctrine_uk_uas_jdp_0_30_2.pdf (2021. 01. 28.)
- MULLIGAN, Stephen P.: The United States and the „World Court”. *Congressional Research Service* 2018. október 17. <https://fas.org/sgp/crs/row/LSB10206.pdf> (2021. 04. 21.)
- New inter-State application brought by Ukraine against Russia. ECHR 069 (2021) 2021. február 23. <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22itemid%22:%5B%22003-6946898-9342602%22%5D%7D> (2021. 04. 19.)
- PARKS, W. Hays: Memorandum of Law, Executive Order 12333 and Assassination, Reproduction Department of the Army. 1989. november 2. <https://www.law.upenn.edu/institutes/cerl/conferences/targetedkilling/papers/ParksMemorandum.pdf> (2021. január 25.)
- POSTMA, Foeke: *Military Drones and the EU*. The role of unmanned systems in the European Union's defence developments. PAX, 2019. <https://www.paxforpeace.nl/media/files/pax-report-military-drones-and-the-eu.pdf> (2021. 01. 29.)
- Pre-Trial Chamber I., Situation in the State of Palestine. ICC-01/18. 2020. január 22.
- Procedures for approving direct action against terrorist targets located outside the United States and areas of active hostilities. 2013. május 22. https://www.aclu.org/sites/default/files/field_document/presidential_policy_guidance.pdf (2021. 01. 28.)
- Remarks by the President at the National Defense University. White House. 2013. május 23. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/05/23/remarks-president-national-defense-university> (2021. január 22.)
- Statement by Ben Emmerson, UN Special Rapporteur on Counter-Terrorism and Human Rights concerning the launch of an inquiry into the civilian impact, and human rights implications of the use of drones and other forms of targeted killing for the purpose of counter-terrorism and counter-insurgency. *United Nations Human Rights Office of the High*

Commissioner. 2012. január 24.
<https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Terrorism/SRCTBenEmmersonQC.24January12.pdf> (2021. január 22.)

Statement by the Department of Defense. 2020. január 2.
<https://www.defense.gov/Newsroom/Releases/Release/Article/2049534/statement-by-the-department-of-defense/> (2021. 03. 03.)

Statement from the President on the Death of Abu Bakr al-Baghdadi. *White House*. 2019. október 27.
<https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/statement-president-death-abu-bakr-al-baghdadi/> (2020. október 29.)

T/383 A Nemzetközi Büntetőbíróság Statútumának és a Statútum 8. cikkére vonatkozó kampaljai módosításának kihirdetéséről. *Országgyűlés* 2016. május 17. https://www.parlament.hu/web/guest/folyamatban-levo-torvenyjavaslatok?p_p_id=hu_parlament cms_pair_portlet_PairProxy_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_auth=3YbRletX&hu_parlament cms_pair_portlet_PairProxy_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8_pairAction=%2Finternet%2Fcplsql%2Fogy_irom.irom_adat%3Fp_ckl%3D41%26p_izon%3D383 (2021. 04. 20.)

The Montreux Document on pertinent international legal obligations and good practices for States related to operations of private military and security companies during armed conflict, 2008.
<https://www.icrc.org/en/publication/0996-montreux-document-private-military-and-security-companies> (2021. 04. 21.)

The Public Commission to Examine the Maritime Incident of 31 May 2010. The Turkel Commission. Report. Part One. https://www.gov.il/BlobFolder/generalpage/downloads_eng1/en/ENG_turkel_eng_a.pdf (2021. 04. 02.) 2-4. bek.

Internetes források

About the Supreme Court, *Israeli Supreme Court* <https://supreme.court.gov.il/sites/en/Pages/Overview.aspx> (2021. 04. 21.)

American Convention on Human Rights. *OAS* <https://www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/conventionrat.asp> (2021. 04. 21.)

British Drones: An Overview. Drone Wars. 2019 május. <https://dronewars.net/british-drones-an-overview/> (2021. 01.04.)

Center for the Study of Targeted Killing, <https://targetedkillingproject.com/> (2017. 08. 30.)

Charter of the Organization of American States. *OAS* https://www.cidh.oas.org/Basicos/English/Basic22b.CharterOAS_ratif.htm (2021. 04. 21.)

COLE, CHRIS: Information tribunal dismisses Drone Wars appeal over British drone secrecy. *Drone Wars UK*, 2017. augusztus 17. <https://dronewars.net/2017/08/17/information-tribunal-dismisses-drone-wars-appeal-over-british-drone-secrecy/> (2021. 01. 28.)

Declarations recognizing the jurisdiction of the Court as compulsory United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. *ICJ* 2017. február 22. <https://www.icj-cij.org/en/declarations/gb> (2021. 04. 21.)

Declarations recognizing the jurisdiction of the Court as compulsory. *ICJ* <https://www.icj-cij.org/en/declarations> (2021. 04. 21.)

Etymology of Assassin. Alamut, <http://www.alamut.com/subj/ideologies/alamut/etymolAss.html> (2021. január 25.)

Explanation of statistics on fatalities. B'Tselem. https://www.btselem.org/statistics/casualties_clarifications (2021. 01. 28.)

Fatalities before Operation „Cast Lead”. B'Tselem. <http://www.btselem.org/statistics/fatalities/before-cast-lead/by-date-of-event> (2021. 01. 28.)

Fatalities during Operation Cast Lead. B'Tselem <http://www.btselem.org/statistics/fatalities/during-cast-lead/by-date-of-event> (2021. 01. 28.)

Fatalities since Operation Cast Lead. B'Tselem. <http://www.btselem.org/statistics/fatalities/after-cast-lead/by-date-of-event> (2021. 01. 28.)

Foreign Ministry Spokesperson Geng Shuang's Regular Press Conference on January 3, 2020. 2020. január 3. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/2511_665403/t1729508.shtml (2021. 01. 29.)

Hamas. *Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Hamas> (2021. 03. 28.)

Inter-American Commission on Human Rights. Decisions. *OAS* <http://www.oas.org/en/iachr/decisions/merits.asp> (2021. 04. 21.)

International Covenant on Civil and Political Rights. UN Treaty Collection. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtidsg_no=IV-4&chapter=4&clang=en (2021. 04. 19.)

LIEBLICH, Eliav: The Humanization of Jus ad Bellum: Prospects and Perils. *SSRN*, 2021. január 26. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3512378 (2021. 04. 16.)

Macon PHILIPS, Macon: Osama Bin Laden Dead. *The White House President Barack Obama*. 2011. május 2. <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2011/05/02/osama-bin-laden-dead> (2020. október 29.)

Military occupation of Palestine by Israel. *RULAC*. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/military-occupation-of-palestine-by-israel#collapse3accord> (2021. 03. 28.)

New America Foundation, <https://www.newamerica.org/international-security/data-projects/> (2021. 01. 28.)

Non-international armed conflict in Somalia. RULAC. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/non-international-armed-conflict-in-somalia#collapse4accord> (2021. 03. 28.)

Non-international armed conflicts in Afghanistan. RULAC. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/non-international-armed-conflicts-in-afghanistan#collapse4accord> (2021. 03. 28.)

Non-international armed conflicts in Iraq. RULAC. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/non-international-armed-conflicts-in-iraq#collapse4accord> (2021.03. 28.)

Non-international armed conflicts in Pakistan. RULAC. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/non-international-armed-conflicts-in-pakistan#collapse4accord> (2021. 03. 28.)

Non-international armed conflicts in Syria. RULAC. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/non-international-armed-conflicts-in-syria#collapse5accord> (2021.03. 28.)

Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights. UN Treaty Collection. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-5&chapter=4&clang=en (2021. 04. 21.)

Preliminary examination. State of Palestine. ICC <https://www.icc-cpi.int/palestine> (2021. 04. 21.)

Press release on Foreign Minister Sergey Lavrov's telephone conversation with US Secretary of State Mike Pompeo. 2020. január 3. https://www.mid.ru/en/telefonye-razgovory-ministra/-/asset_publisher/KLX3tiYzsCLY/content/id/3989636?fbclid=IwAR1MIayIU5RBCzlfD5opHmRvEPtSrLtQ_56d1bj-Y1BvB6lb4aav4P3yBXg (2021. 01. 29).

Rome Statute. UN Treaty Collection. https://treaties.un.org/Pages/ShowMTDSGDetails.aspx?src=UNTSOnline&tabid=2&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&clang=en (2021. 04. 21.)

Somali drone victims vs. the Dutch State – Somali drone victims pursue their lawsuit against the Dutch State. *Nuhanovic Foundation* <http://www.nuhanovicfoundation.org/en/litigation-projects/somali-drone-victims-vs-the-dutch-state/> (2021. 04. 21.)

Statement of ICC Prosecutor, Fatou Bensouda, on the conclusion of the preliminary examination of the Situation in Palestine, and seeking a ruling on the scope of the Court's territorial jurisdiction. 2019. december 20. <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=20191220-otp-statement-palestine> (2021. 04. 21.)

Strikes in Afghanistan. *The Bureau of Investigative Journalism*. https://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war/charts?show_casualties=1&show_injuries=1&show_strikes=1&location=afghanistan&from=2015-1-1&to=now (2021. 01. 28.)

Strikes in Pakistan. *The Bureau of Investigative Journalism*. https://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war/charts?show_casualties=1&show_injuries=1&show_strikes=1&location=pakistan&from=2004-1-1&to=now (2021. 01. 28.)

Strikes in Somalia. *The Bureau of Investigative Journalism*. https://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war/charts?show_casualties=1&show_injuries=1&show_strikes=1&location=somalia&from=2007-1-1&to=now (2021. 01. 28.)

Strikes in Yemen. *The Bureau of Investigative Journalism*. https://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war/charts?show_casualties=1&show_injuries=1&show_strikes=1&location=yemen&from=2002-1-1&to=now (2021. 01. 28.)

Szűjjártó Péter, *Facebook* 2021. február 9. <https://www.facebook.com/szujjarto.peter.official/posts/267934028032488> (2021. 04. 20.)

The Bureau of Investigative Journalism, <https://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war> (2021. 01. 28.)

The Long War Journal, <http://www.longwarjournal.org/> (2021. 01. 28.)

Treaties. ICJ <https://www.icj-cij.org/en/treaties> (2021. 04. 21.)

U.S. airstrikes in Pakistan called 'very effective'. *CNN Politics*. 2009. május 18. <http://edition.cnn.com/2009/POLITICS/05/18/cia.pakistan.airstrikes/> (2021. január 21)

UK Drone Strike Stats, *Drone Wars UK*. <https://dronewars.net/uk-drone-strike-list-2/> (2021. 01. 28.)

Victims of Palestinian Violence and Terrorism since September 2000. *Israel Ministry of Foreign Affairs*. <https://mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/Terrorism/Palestinian/Pages/Victims%20of%20Palestinian%20Violence%20and%20Terrorism%20since.aspx> (2021. 03. 28.) Utolsó frissítés: 2020. december 20.

Wer sind sie. *ECCHR* <https://www.ecchr.eu/ueber-uns/> (2021. 04. 21.)

Filmek

Enemy at the Gates. Jean-Jacques Annaud (rendezte). Paramount Pictures, 2001.

Eye in the Sky. Gevin Hood (rendezte). Entertainment One, 2015.